unesco
NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY
Funded by the European Union

Єврейська література України. Хрестоматія

Упорядкування Тетяни Непипенко

Київ
2026

unesco
NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY
Funded by the European Union

Jewish Literature of Ukraine. A Reader

Edited by Tetiana Nepypenko

KYIV
2026

УДК: 821.112.28(082.2)
Є223

Є223 Єврейська література України. Хрестоматія / Упорядкування Тетяни Непипенко. Київ, 2026. 466 с.

Єврейська культура, хай неявно й не очевидно, але засадничо є вагомою й значною мірою витворчою частиною світової культури. Література, а головно – література модерністська, це наріжна частина цієї культури, що вкорінена в давні практики читання, творення й існування в текстах. Єврейська література, однак, попри свою пишноту й близькість, ба, зрідненість з українською за місцем і обставинами творення, досі лишається майже невідомою, темною або обмеженою кількома авторами на межі стереотипності не лише для широкого читацтва, а й, на прикрість, іноді для літературознавців.

Сьогодні українським читачам доступні кілька антологій, що пропонують об'ємні, але не вичерпні (що не дивно для антологій) і не завжди репрезентативні (що гірше) добірки прозових і поетичних творів.

Ця хрестоматія є наступним кроком, наступним каменем у підвалинах дослідження єврейської літератури в Україні.

Добірка охоплює значний часовий проміжок (зосереджуючись, властиво, на літературі кінця XIX – початку XX ст.) і досить широкий просторовий (знову ж, властиво, з наголосом на авторах і творах, пов'язаних із Україною) та належно послуговується новішими публікаціями й доробком молодого покоління українських літературознавців/-иць і перекладачів/-ок, щоби запропонувати повніше уявлення про єврейську літературу.

У дібраних творах буденне переплітається з містичним, спільне — з особистим, а, здавалося б, чуже й інакше нерідко виявляється знайомим і близьким.

Публікація підготовлена в рамках партнерського проєкту з ЮНЕСКО за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю авторів і не обов'язково відображає позицію ЮНЕСКО та Європейського Союзу.

© Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2026
© Тетяна Непипенко (упорядкування), 2026

UDC: 821.112.28(082.2)

Jewish Literature of Ukraine. A Reader. Edited by Tetiana Nepypenko. Kyiv, 2026. 466 p.

Jewish culture, though not always explicit or immediately apparent, is fundamentally an important and, to a considerable extent, formative part of world culture. Literature — and modernist literature in particular — is a cornerstone of this culture, rooted in ancient practices of reading, creation, and existence through texts. Jewish literature, however, despite its richness and its proximity to — indeed, its kinship with — Ukrainian literature in terms of the places and circumstances of its creation, remains largely unknown, obscure, or confined to a handful of authors who have themselves become almost stereotypical figures, not only for the general reading public but, regrettably, at times even for literary scholars.

Today, Ukrainian readers have access to several anthologies offering substantial, though necessarily non-exhaustive (as is only to be expected of anthologies), and not always representative (which is more problematic) selections of prose and poetry. This reader is the next step, another building block in the foundations of the study of Jewish literature in Ukraine. The selection spans a considerable period of time (focusing, in particular, on literature of the late nineteenth and early twentieth centuries) and a fairly broad geographical range (again, with particular emphasis on authors and works connected with Ukraine). It also draws appropriately on more recent publications and on the work of a younger generation of Ukrainian literary scholars and translators, in order to offer a fuller picture of Jewish literature.

In the works selected here, the everyday intertwines with the mystical, the communal with the personal, and what might at first seem foreign and different often turns out to be familiar and close.

This publication was produced within the framework of partnership project with UNESCO with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the authors and do not necessarily reflect the views of UNESCO and the European Union.

© National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2026
© Tetiana Nepypenko (editor), 2026

Зміст

Передмова 10

Середньовічна література
Байка про лисицю і рибу 17

Ребе Нахман
Казка про загублену королівну 19

Велвл Збаражер
Хусит їде до рабина 25

Шолом-Алейхем
Зачарований кравець 27

Їцхок Лейбуш Перец
Хелемський меламед 67
Вважай, Ізраелю 70

Довид Гофштейн
На Парнасі 86
Максимові Рильському 87
Поліфонія 88

Лейб Квітко
Жук 89

Перец Маркіш
Купа 100
Сьогодні в ніч 112

Довид Бергелсон
Два вбивці 115
Поміж еміґрантів 121

Дер Ністер
У вінарні 138
Попід плотом 156

Калман Зінґман
Еденія: в місті майбутнього 182

Арн Цейтлін
Таємниця їдишу 210
Адам і Єва в океану в головах 211

Циля Дропкін
Дама циркова 212

Малка Лі
Ображена 213

Кадя Молодовська
Невістка 214

Фрадл Шток
Серенада 220
В сон мені прийшла бабуся
Сонети 221
Невістка Гінди Нітел 226

Блума Лемпл
Йосеміті 231

Бейла Шехтер-Ґотесман
Зелений ліс смачний 237
Між твоїх пальців 238
Несказане 239

Малка Локер
Коли озираюся... 240
Елементи ми... 241

Рохл Корн
Лист 242
Земля червона 243
Нова сукня 244

Хана Левіна
Всміхається ніч України 245

Дора Хайкіна
Я алефа ставлю одразу по тову 247
Яблуко 248

Рахіль Баумволь
Крутиться земля 249
Мови 250

Бер Горовіц
Весна 251

Яків Шудріх
Довбуш чекає кохану 252

Йосиф Бурґ
Над Черемошем 255

Іцик Манґер
Балада про Петлюру 259

Еліезер Штейнбарґ
Йота 260
Берлові ногавиці 263

Яків Ґлатштейн
Без євреїв 266
Ґромадянська війна 268

Арон Ґланц-Леєлес
Симетрія 269

Хаїм Нахман Бялік
Фрейлахс 271

Їцхак Башевіс Зінґер
Дзеркало 274

Авром Суцкевер
Зелений акваріум 301
Ї.Л. Перец 310
Поезія 311
Хто лишиться 311
Хто лишиться 312

Рухл Фішман
Як гранат 313
Я просонцена 314
На початку 315

Мордехай Ґебіртіґ
Наше містечко горить 316

Пауль Целан
Фуга смерті (переклад М. Бажана) 318
Фуга смерті (переклад П. Рихла) 320

Роза Ауслендер
Чернівці (історія в горіховій шкаралущі) 322
Садагурський хасид 323

Неллі Закс
Йов 326
*** 328
Страждання — міра часу зорі чужої 328

Ельза Ласкер-Шулер
Якби серце моє було здоровим
(кінематографічне) 329

Альфред Марґул-Шпербер
Про назву концтабору Бухенвальд 334

Альфред Ґонґ
Буковина 335
За варінням мамалиги 336

Януш Корчак
На самоті з Богом: молитви тих, хто не молиться 337

Бруно Шульц
Цинамонові крамниці 370

Дебора Фоґель
Акації квітнуть 375

Леонід Первомайський
Лубенська ідилія 385
Вибрані вірші 394

Іван Кулик
Софіївка (поема) 395

Грицько Кернеренко
Не рідний син 412
Знову на Вкраїні 413

Мойсей Фішбейн
Пам'яті Пауля Целана 415
Яр 416
Богданові Бойчукові 417

Єврейська література: мови, епохи, контексти

Знайомство з єврейською літературою можна обрамити в різні контексти: залежно від читацького досвіду й прагення, це може бути знайомство як із частиною світової літератури, так і української літератури. На відміну від більшості літератур, що визначаються як «національні», єврейська література сформувалася на різних теренах і створювалася багатьма мовами. Природно виникає питання: звідки почати цю хрестоматію і на що спиралася упорядниця? Як досвід мандрівки сотнями перекладів уплинув на результат?

Ця хрестоматія має на меті ознайомити читача з єврейською літературою, з дотриманням хронології, а також мовного і тематичного розмаїття. Про вичерпність не йдеться — проте читач(ка), незалежно від рівня попередньої обізнаності про єврейську літературу, матиме змогу скласти уявлення про розвиток літератури східноєвропейського єврейства, низку визначних авторів, що писали різними (їдиш, польська, німецька, українська) мовами, докласичний і постклассичний дискурс єврейської літератури, а також, звісно, українських єврейських авторів — хто зробив вибір писати українською мовою або чиї тексти нерозривно пов'язані з Україною.

Хрестоматія починається середньовічною літературою — байкою, написаною середньовічним їдишем. Хоча класик єврейської (їдишської) літератури Їцхок Лейбуш Перец виводив ґенезу їдишомовної літератури від оповідок рабі Нахмана («Їдиш не починається з Ісаака Меїра Діка. Хасидська оповідка — ось "берешит". Оповідки про Бааль Шем Това й інші — це народна література. Перший народний літератор — рабі Нахман із Брацлава з його сімома жебрачками»), все-таки варто поглянути на давню єврейську літературу, що бере свій початок від талмудичних і навколотал-

мудичних історій, а також опрацювання античних і європейських літературних сюжетів. Український читач, певно, небагато знає про середньовічну й давню єврейську літературу, маючи ширше уявлення про штетл як основне середовище творення єврейської літератури та культури — утім, це небезпечна омана, адже інколи може виникати враження, буцімто єврейська (принаймні та ж їдишомовна) література починалася у XIX-XX століттях, від визнаного єврейського світового класика, великого «жаргоніста» Шолом-Алейхема.

У долині річки Райн бере свій початок їдиш, який поширюється цілою Європою: германська мова східноєвропейського (ашкеназького) єврейства, що у розвитку своєму подолала чотириетапний шлях від юдео-германської до власне їдишу або єврейської — і європейської мови літератури, культури й науки, й сягнула свого розквіту в першому двадцятилітті XX століття. Хронологія мовознавця Макса Вайнрайха розрізняє два періоди в текстовому представленні їдишу: «Письмова мова 1» та «Письмова мова 2», тоді як Дов-Бер Керлер позначає їх як «Старий» та «Сучасний літературний їдиш», перший з яких існує від найперших писемних пам'яток до середини XVIII століття, а другий — відтоді до сьогодення.

Найраніші літературні тексти їдишем тісно пов'язані зі своїми середньовічними німецькими «сучасниками» — це міннезанґи, артуріанські легенди, переспіви й перекази європейських сюжетів, Езопових байок, а також талмудичних історій. Переспіви ці обростали побічними сюжетами, ставали багатошаровими адаптаціями, де паратекст накладався на паратекст; щось збочувало від основної сюжетної лінії, щось робило химерний вигин-викрутас і повертало — давало розпізнати чи вгадати — узятий за основу текст. Найдавніша збережена писемна пам'ятка датується 1349 роком і була знайдена при розкопках спаленої синагоги в Кельні, на узбережжі Райну.

«Байка про лисицю й рибу» бере свій початок із Талмуду, де її розповідає раббі Аківа. Вона була перекладена разом із низкою

байок їдишем наприкінці XVI століття Якобом Коппельманом. Сам текст був написаний в оригіналі івритом, ймовірно у XII столітті і ймовірно в Нормандії, Берехією га-Накданом, у збірці «Лисячі байки» (Mishlei shualim). У пізніших перекладах і адаптаціях Езопових байок, зокрема в «Ізопеті» Марії Французької, простежується зв'язок з івритською збіркою. Переклад їдишем івритського тексту Берехії виконав Якоб Коппельман, який на титульному аркуші зазначений як уродженець Бжеська і який також був відомий як автор поеми про Естер. У 1583 році він мешкав у Франкфурті-на-Майні; помер у 1598 році. Якщо збірка Берехії налічує 107 байок, то збірка Коппельмана — 137 (хоча на титульній сторінці, як на їдишем, так і івритом, вказано лише 136), серед яких 106 — авторства Берехії, а 31 — адаптованих Коппельманом з інших джерел, переважно неєврейських.

Важливою віхою є переклади Велвла Збаржера/Вольфа Еренкранца, здійснені у 1900-х роках Іваном Франком: фактично, перші переклади українською їдишомовних авторів.

Тексти XX століття, що ввійшли до Хрестоматії, написані в час дискусії про єврейські мови та майбутнє єврейської літератури; багато представлених авторів — безпосередні учасники цієї дискусії, як-от поборник їдишу Перец і молодше покоління їдишських авторів, для яких він був натхненником і авторитетом, зокрема в питанні відстоювання їдишу й подальшого його розвитку. Чимало єврейських інтелектуалів надихалися ідеєю єврейства як явища культури, вираженого національною мовою й визначеного власними літературою та мистецтвом. Прагнення до культурного самопізнання сформувало дві течії: гебраїзм та їдишизм. Останній, пов'язаний з їдишем та їдишомовною культурою, приваблював багатьох київських єврейських інтелектуалів, у тому числі студентів. Гебраїсти загалом бачили свій ідеал єврейської нації та її долі в двотисячолітньому минулому, а своє майбутнє – у новому Сіоні, їдишисти ж знайшли свою метафізичну батьківщину в мові їдиш та східноєвропейській єврейській культурі. Щойно їдишизм перетворився на тенденцію, як він проникнув до

культурних прошарків, пов'язаних з модернізмом та соціалізмом. Єврейський революційний рух не лише породив багату літературу й загальне культурне зростання; соціалісти також ініціювали чимало просвітницьких заходів, як-от протобундистські «жаргонні комітети» (1895–1898), які відіграли визначну роль у поширенні літератури їдишем, включно з політично незаангажованими творами. Один із лідерів Бунду стверджував, що саме ця організація навчила єврейські маси читати. До того єврейські трударі читали лише «навдивовижу цікаві романи». Ніхто, крім маскілів (діячі і прибічники Гаскали), не читав Менделя Мойхер-Сфоріма. Лише поодинокі читали «Святкові сторінки» (Yom-tov bletlekh, 1894–1895) Переца, тоді як Бунд створив широке коло читачів, які шукали гарних книжок чи газет.

Представлені у Хрестоматії авторки — важливі на їдишській літературній сцені XX століття. Для контексту важливо розуміти, що літературна спільнота не була аж надто привітною для жінок, що напрацьовували свій авторський голос: «Мене дратує, що Циля Дропкін була гнітючо-інтимною… мене дратує, що вона додавала у свої тексти особисте, щось, що важливе лише для неї, а не для нас, читачів» — писав Шмуель Ніґер у 1935 році. Згадуваний уже тут Перец був поблажливішим: «А ще — є єврейська жінка — єврейська жона — єврейська дівчинка, що прокинулась і прагне, вимагає чогось і для самої себе. З'являються книжки, написані жінками — і наша "юдео-германська мова" — це, перш за все, "маме-лошн" [материнська мова]». Ввійшли сюди оповідання і поезії авторок-емігранток Фрадл Шток, Блуми Лемпл, Каді Молодовської, а також низка творів совєтських поеток — Хани Левіної, Дори Хайкіної, Рахіль Баумволь та інших у перекладі Софії Корн.

Письменників, яких ми можемо знати передовсім як совєтських, у Хрестоматії була зроблена спроба представити так, аби показати їхній розвиток і формування стилю: це кілька поезій або прозових творів, що виявляють їхній авторський голос і дають нам уявлення про час, що його визначають загальним (і то дуже парасольковим) терміном «їдишський модернізм». Хрестоматія

не могла обійтися без авторів «Київської групи» — авангардистів ХХ років минулого століття, одиницям з яких вдалося пережити кілька хвиль репресій і Другу світову війну. Довид Гофштейн описував «Київську групу» у статті «Про київський період у новій єврейській літературі» (Життя і революція, 1928): «Загальний тон згаданої групи й тут позначився: сам мінор став загально-людським, космічним. Тепер вплив молодої єврейської поезії вийшов за межі нашого Союзу. Зародилась і в боях за нове життя зміцніла ця поезія тут-«у місті, що зветься Київ».

Вірші самого Довида Гофштейна у перекладах Валерії Богуславської вибрані неабиякі, а такі, що дозволяють побачити ширший літературний і культурний контекст доби, зокрема — єврейсько-українські літературні контакти, що природно починалися з живого спілкування і товаришування і переходили у плідну співпрацю: взаємні переклади, читання одне одного, написання статей і оглядів на «новітню» (авангардну/післяжовтневу/післяреволюційну) літературу, а також — присвяти (як-от представлена у Хрестоматії присвята Довида Гофштейна Максимові Рильському, написана-стилізована в дусі неокласиків, наскільки це міг виписати зі свого власного стилю Гофштейн).

Наявні у Хрестоматії переклади 1920-х років: Павла Тичини, Василя Атаманюка. Художній переклад у 1920-1930-ті роки виконував багатофункціональну роль: і як заохочений гаслами національного відродження та схвалюваний суспільством спосіб літературногромадської самореалізації українських інтелектуалів у короткий період офіційної «українізації» (1920-ті роки), і як одна з граней націєтворчих та європеїзаторських прагнень нової української інтелігенції, і як ідейно-пропагандистське знаряддя правлячої партії більшовиків, а в період сталінських репресій 1930-х років — як останній творчий прихисток та бодай мізерний заробіток для тих, кого позбавляли посад, ув'язнювали й розстрілювали за вигадані органами НКВС політичні злочини на зразок «терористичної діяльності» й т. зв. «українського буржуазного націоналізму».

Регіональність (також — «тутешність» або «вкоріненість») — іще одна прикметна риса єврейської, зокрема східноєвропейської літератури, котру український читач може побачити у добірці цієї Хрестоматії. Тут, зокрема, представлені буковинські єврейські автори, що писали як німецькою, так і їдишем. Ці два мовних виміри — важливі, як і наявність низки визнаних письменників (як-от Пауль Целан або Іцик Манґер), що посідають помітне місце у світовій літературі, адже вже неодноразово згаданий тут Ї. Л. Перец у промові на Чернівецькій конференції, присвяченій мові їдиш, стверджував, що «[…] найліпше місце для нашого зібрання — тут, на Буковині, в її столиці, Чернівцях. Тут люди багатьох національностей розмовляють багатьма мовами і живуть пліч-о-пліч, тут нам є місце. І ми хочемо власного мотиву в цій багатонародній симфонії». Тож у Хрестоматії можна прочитати байку Еліезера Штейнбарґа, важливого для Пауля Целана автора, а також поезії Іцика Манґера і оповідання Йосифа Бурґа.

Міжвоєнна література, зокрема єврейські автори Галичини — польськомовні та їдишомовні — представлена Деборою Фоґель, Бруно Шульцом.

Повоєнна єврейська література позначена травмою пережитого Голокосту (це і Пауль Целан, і Неллі Закс, і Авром Суцкевер), а також — пошуками поетичного майбутнього в нових умовах, у новому політичному, соціальному та мовному оточенні. Рухл Фішман і Авром Суцкевер продовжують писати їдишем; Неллі Закс і Роза Ауслендер тужать за полишеною, назавжди втраченою у вирі війн батьківщиною; Їцхак Башевіс Зінґер стає культовим їдишським письменником у Сполучених Штатах і отримує Нобелівську премію з літератури.

Українська єврейська література — це добірка авторів, що писали українською. Серед них — Леонід Первомайський, Іван Кулик, Грицько Кернеренко. Тексти їхні — осмислюють приналежний їм простір і терени України, що відкриваються у мандрах («Лубенська ідилія» Первомайського, «Софіївка» Кулика); осмислення національних трагедій («Яр» Фішбейна) — у цьому вияв-

ляється чергова ланка «золотого ланцюга» єврейської літератури, феномен «літератури деструкції» (названий так літературознавцем Девідом Роскісом), себто літературна рефлексія над великими трагедіями, геноцидами й руйнуваннями, яких не бракувало за всю історію (від руйнування Другого храму до Другої світової війни). Українська єврейська література, писана і українською, і іншими мовами, дозволяє поглянути на локації, епохи, історії та мікроісторії, нібито вичерпно знайомі потенційним читачам цієї Хрестоматії. Простір, у якому ми живемо, говорив різними мовами й різними голосами; тепер він зберігає пам'ять про ці голоси, і видобувати їх, підносити на світло, вдивлятися у «зелений акваріум» Суцкевера — корисна практика (само)освіти, пам'ятування, збереження і розширення власного кругозору.

У Хрестоматії бракує авторів, що писали івритом: непросто зробити репрезентативну добірку, зважаючи на обмаль українських перекладів з івриту. Це — завдання наступної, повнішої і, маю надію, достойнішої Хрестоматії.

Байка про лисицю і рибу

Один дає іншому раду
Що сам із неї користав би:

Лисиця коло струмка ходить,
Глядить у воду:
Полює риба рибу,
Вбива й не хибить.
Отак і б'ються риби одна з одной,
І що одної здобич —
Іншій лихо й шкода.

Лисиця ближче до води ступила:
Подумала: «Я здобич легку маю,
Облудной радой її призволяю,
Вода-бо істину нам завше розмиває».
Лисиця ані слова не зронила,
А перебігла далі на місцину,
І все глядить,
Як мучить риба рибу,
Велика риба меншу пожирає,
І у сильнішої пиха зростає.

Недовго лиска чатувала на землі,
Мовила: «Дурні, великі й малі,
Немає втіхи вам разом ніде,
Насилля щастя-бо не принесе,
Насилля лиш до скону доведе».
А як є чим, то слухайте пораду
І так, як я кажу, чиніть всі радо:

«Ми прибуваєм на сей світ утішний,
Але в ґалуті ми посеред інших.
Не матимемо щастя поміж ними,
А одне з одним втішно щохвилини;
Тож гризтися не мусимо ніколи,
Бо сварки доведуть всіх нас до скону».

Одна рибина слухає то тихо,
Відповіда з води: «Світ не для втіхи,
Ми у воді разом усі отак живемо,
Це наша доля, ми від неї не втечемо,
А на землі нам нічого робити,
Бо на землі ти можеш нас убити.
Лиха лисяча рада, зрозуміло,
Що брехні й олжу ти кажеш вміло,
Та брешуть звірі всі і птиці в небі,
Брехати може всяк, як йому треба
Допоки не надійде час, коли повсюди
За брехні звір чесний гризтися буде».

Бува, у грі хтось раду так дає,
І думає: «Та в нього ж сила є».
Він думає: «Ось зараз я пораджу
Те, що мені не помогло ні разу».

Переклад Тетяни Непипенко

Рабі Нахман

Казка про загублену королівну[1]

У дорозі я розповів цю казку. Хто її почув, мав спонуку до *каяття*.

А ось ця казка.

Був собі король. Король мав шістьох синів та одну дочку. Дочка була йому дуже важлива, він її дуже цінував, себто любив і дуже з нею забавлявся. Якось був він із нею разом одного дня й розгнівався на неї, і в нього вихопилися слова: «Хай тебе Недобрий забере!» Вночі вона пішла до свого покою. Вранці не знати, де вона. Батько, тобто король, дуже зажурився й пішов її шукати тут і там. Підвівся другий на *королівство*[2], бо побачив, що в короля велике горе, і попросив, аби йому дали служника з конем і гроші на витрати, та й пішов її шукати. Він її дуже шукав, дуже довго, поки не знайшов. Тут він розповідає, як її шукав, поки не знайшов. Він довго ходив пустелями, полями та лісами й шукав її дуже довго. Ішов він пустелею й побачив бічну дорогу, він собі й подумав: «Коли вже я так довго ходжу пустелею й не можу її знайти, піду-но я цією дорогою, раптом прийду до селища». Довго йшов він, тоді побачив замок, а навколо стоїть багато вояків. І замок був дуже гарний, а вояки стояли навколо нього в порядку, дуже ладно.

---

[1] У першому виданні казки не мають назв, назви взято з львівського видання їдишем близько 1850 р.

[2] Другий на *королівство* – друга найважливіша людина на королівство, спадкоємець престолу. Королівство – תוכלמ, тобто *Царство*, *Мальхут*, десята *сфіра.* Пізніше цього персонажа часом називають ךלמל ינש – другий після короля.

Він злякався вояків, раптом вони не дозволять йому ввійти. Він і подумав: «Я собі спробую», – залишив коня й пішов до замку. Його впустили, зовсім не перешкоджали. І він ходив з одного покою до иншого, і його не стримували. Зайшов він в один палац. Побачив, сидить там король у короні та стоїть навколо нього багато вояків, багато грають йому на музичних інструментах, і там було дуже гарно й ладно. І ні король, і ніхто з них нічого в нього не питали. Він там побачив добрі наїдки, то пішов поїв, і пішов ліг у куточку, аби бачити, що там буде діятися. Побачив він: король наказав, аби привели королеву, то пішли її привести. Був там великий гамір і велика забава, і оркестри грали та співали, бо вели королеву. Їй поставили стілець, посадили її біля нього. І це була королівна. Він її побачив і впізнав. Тоді королева подивилася й побачила: лежить якийсь у куточку. То вона його впізнала, підвелася зі стільця, пішла й заговорила з ним. Вона його й питає: «Ти знаєш мене?» Він їй і відповідає: «Так, я тебе знаю. Ти – королівна, що зникла». Він її й питає: «Як ти тут опинилася?» Вона йому й відповідає: «Через те що татові вихопилися слова (а саме «Хай тебе Недобрий візьме!»), а тут те місце, яке Недобре. Він їй і розповів, що її батько дуже зажурився і що він шукає її роки й роки. І він її запитав: «Як я можу тебе визволити?» Вона йому й відповідає: «Ти не можеш мене визволити, хіба що обереш собі місце й сидітимеш там рік. І цілий рік тужитимеш за мною, прагнутимеш мене визволити. І коли матимеш час, лише тужитимеш і бажатимеш, і сподіватимешся мене визволити. І поститимеш. І в останній день року поститимеш. Не спатимеш цілу добу. Пішов він і так і зробив. У кінці року, в останній день постив і не спав. І встав і пішов туди (тобто до королівни, щоб її визволити). Побачив дерево, а на дереві росли дуже гарні яблука. Дуже йому їх захотілося, то він пішов і поїв їх. Щойно з'їв те яблуко, відразу впав додолу, і його охопив сон. І спав він дуже довго. Будив його служник і не міг розбудити. Тоді він прокинувся від сну та й питає служника: «Де я є на світі?» Він йому й розповів усе: «Ти спиш уже дуже довго. Уже кілька років, як ти спиш. А я жив із цих плодів». Він дуже

зажурився, пішов туди та знайшов її там (себто королівну). Вона за ним дуже голосила, дуже журилася. «За один день шляху ти зазнав поразки (себто через те, що не зміг утриматися один день і з'їв яблуко, через це зазнав поразки), бо якби ти прийшов у той день, ти б мене визволив. Але ж не їсти дуже важко, особливо в останній день, тоді Зле Начало[3] дуже посилюється». Тому обереш місце, знову сидітимеш там рік, а в останній день можеш їсти, але не спати. І не пити вина, аби не спати. Бо головне – сон. Пішов він і так зробив. В останній день пішов туди. Побачив, тече джерело. А на вигляд воно було червоне й пахло вином. Запитав він служника: «Бачиш? Це джерело (в ньому має бути вода), а на вигляд воно червоне й пахне вином». Пішов і трохи скуштував із джерела. Відразу впав додолу та спав кілька років, сімдесят років. Проходило багато вояків із обозами, що їхали за ними. А служник сховався від вояків. Тоді проїжджала карета, а там сиділа королівна. Зупинилася вона біля нього, вийшла, сіла поруч та й упізнала його. І вона його будила, але він не міг прокинутися. Почала вона за ним голосити, бо стільки, стільки надсади й потуги, стільки років ти мучишся й гаруєш, так довго, аби мене визволити, а в один день, у який ти міг мене визволити, зазнав поразки. І дуже плакала. Вона сказала: «Великий жаль за тобою й за мною, так довго я тут і не можу визволитися» і т. д. Тоді вона зняла з голови хустку, написала на ній своїми слізьми й поклала на землю біля нього. Устала, сіла в карету й поїхала. Тоді він прокинувся та спитав служника: «Де я є на світі?» Він йому й розповів усе, як пройшло багато вояків і була карета, і як вона над ним плакала і кричала: «Великий жаль за тобою й за мною і т. д. і т. д. Тим часом він подивився й побачив, біля нього лежить хустка. Запитав: «Звідки це?» Він йому й відповідає: «Вона її залишила й написала на ній своїми слізьми». Узяв він ту хустку, підняв її проти сонця, побачив літери, прочитав, що там написано: її голосіння та крик, як згадано вище. І (там було написано), що тепер вона вже не в замку (що стояв угорі), а щоб він шукав золоту гору з перловим замком,

[3] Єцер га-Ра (гебр. ערה רצי) – Зле Начало, яке спокушає людей на гріх.

«там мене знайдеш». Залишив він служника й сам пішов її шукати. Ходив, шукав її кілька років. Він собі й надумав, що в селищі, авжеж, немає золотої гори й перлового замку, бо він добре розумівся на крайниках[4]. Тому піду в пустелі, там шукатиму. Ходив він, шукав її в пустелях роки й роки. Тоді побачив дуже великого чоловіка, зріст його був нелюдський. І ніс він велике дерево, що таких великих дерев у селищі немає. Той чоловік його запитав: «Хто ти?» Він йому й відповідає: «Я людина». Здивувався великий чоловік і сказав: «Я вже так довго в пустелі, але ніколи не бачив тут людини». Він йому й розповів усе, як сказано вище. І що шукає золоту гору з перловим замком. Він йому й відповідає: «Цього, авжеж, не існує». Віднадив його та сказав: «Тобі наговорили нісенітниць. Бо цього, авжеж, немає». Він дуже заплакав (себто другий на *королівство* дуже заплакав і сказав): «Це неодмінно є. Це десь є». І він його віднадив (себто дикий чоловік його віднадив і сказав): «Тобі нісенітниць наговорили». І він сказав (другий на *королівство*): «Це неодмінно десь існує». Він йому сказав (дикий чоловік другому на *королівство*): «На мою думку, це все ще нісенітниця. Але коли ти вже сперечаєшся, то я зверхник над усіма звірями, я тобі зроблю ласку та скличу всіх звірів. Вони оббігають увесь світ, раптом один із них знає про цю гору з замком, як згадано вище. Він і скликав усіх звірів від малого до великого та спитав їх. Вони всі й відповіли, що не бачили. Сказав він йому: «Бачиш, тобі наговорили нісенітниць. Якщо хочеш послухати моєї поради, повертайся, бо ти нічого не знайдеш, бо цього нема на світі. А другий на *королівство* дуже сперечався та казав: «Неодмінно мусить бути». Він йому й каже (дикий чоловік другому на *королівство*): «У мене є брат у пустелі, він зверхник над усіма птахами. Раптом вони знають, бо вони літають високо в повітрі, раптом бачили ту гору з замком. Підеш до нього, скажеш, що я тебе до нього прислав». Він і пішов. Після років і років пошуків знову знайшов дуже

[4] У їдишській версії – סעקיניארק, дослівно «крайники», тобто узбіччя. У гебрейській версії – מלועה תופמ, «карти світу» з коментарем у дужках «які називають סעקיניארק (крайники)».

великого чоловіка, як згадано вище. Він також ніс велике дерево. І також його запитав, як і перший. Він йому й розповів усе, і що брат його прислав. І він його також віднадив, бо, авжеж, цього немає. І другий на *королівство* також дуже наполягав: «Це неодмінно є». Він йому й каже: «Я зверхник над усіма птахами, я їх покличу, раптом вони знають». Він і скликав усіх птахів і спитав їх усіх від малого до великого. Вони йому й відповіли, що не знають про ту гору з замком. Він йому й каже: «Бачиш, цього, авжеж, немає на світі. Якщо хочеш послухати моєї поради, повертайся, бо цього, авжеж, немає». А він (другий на *королівство*) дуже сперечався й казав: «Це неодмінно є на світі». Він йому й каже: «Далі в пустелі, там є мій брат. Він зверхник над усіма вітрами. А вони оббігають весь світ, раптом вони знають». Він і пішов шукати на роки й роки. Знову знайшов великого чоловіка, як згадано вище. Він також ніс велике дерево. І також його запитав, як згадано вище. Він йому й розповів усе, як згадано вище. Цей чоловік його також віднадив. А другий на *королівство* дуже його попросив, то він йому й каже, що зробить йому ласку та заради нього скличе всі вітри та їх запитає. Покликав він їх, а з них жоден не знав про гору з замком. Він йому й каже (чоловік другому на *королівство*): «Бачиш, тобі розповіли нісенітницю». Другий на *королівство* дуже заплакав і каже: «Я знаю: це неодмінно є». Тим часом він побачив, як прибув іще один вітер, а зверхник на нього сердиться: «Чого ти так запізнився? Я ж видав указ, аби прибули всі вітри. Чому ти не прийшов із ними?» Він йому й відповідає: «Я затримався, бо мусив занести королівну на золоту гору з перловим замком». Він дуже зрадів (себто другий на *королівство* дуже зрадів, що вже йому випало почути те, що хоче). Запитав зверхник над вітрами в вітру: «Що там дороге?» Він йому й каже: «Там усе дороге». Й озвався зверхник над вітрами та сказав другому на *королівство*: «Оскільки так довго ти її шукаєш та стільки гарувань уклав, то раптом щось тобі стане на заваді через гроші, я тобі дам посудину. Коли покладеш у неї руку, витягнеш гроші». І наказав вітрові, аби заніс його туди. Прилетів буревій і заніс його туди. І приніс його до брами, а там

стояли вояки й не пускали його в місто. Він поклав руку в посудину, витягнув гроші, підкупив їх і ввійшов у місто. То було гарне місто. І він пішов до одного багатія й винайняв у нього житло. Бо треба там затриматися. Бо потрібно бачити *мудрістю* й розумом, аби її визволити (а як він її визволив, він не розповів). Врешті-решт він її визволив. Амен. Села.

Переклад Софії Корн

Велвл Збаражер

Хусит їде до рабина

Люди прагнуть грошей золотих та срібних,
Сміються, кепкують з нас, жидів бідних;
Я грошей, маєтків не потребую,
А прийде забава, то й так потанцюю.
Люди ладні тілько в калитах чвалати
І на три поверхи доми мурувати;
Я ходжу пішки, фір не потребую,
Де заночую, там переночую.

Ми не глядимо на багатих батьків,
Що носять одежі з дорогих шовків;
Нам для строю стане кафтан із латками,
А на шабес штромель з тринадцятьма хвостами.
Багаті п'ють тілько солодкії вина,
Страв до того много – отсе їх гостина;
Нам із рибки кість, що рав не доїсть,
І капка горілки – вже й в рабина гість.

На чарку горілки, на булки частину
До рабина їдуть хусити в гостину;
Спимо там в коморі на голих лавках,
Все нам не приходить, заслабнуть не страх.
Далекі від нас всі гризоти й турботи,
Не ладні бо страху там, ані роботи;
Не знаємо там про душевну тривогу,
Черкнем оковиту та й молимось Богу.

До рабина йти хоч би пішки не вотще,
Для хусита теє від цукру солодше;
До рабина йти – наймиліша прогулька:
Не йде радше в танець Мариська, Ганулька.

А як маєм гроші, щоб фіру наймити,
То вже тому раді й прераді хусити.
А чи чував хто про такі погоні?
Двадцять хуситів волочуть три коні.

А як дещо грошей в мене пригодиться,
То їду в дорогу світ подивиться;
Говорю: «Збираю на шлюб милостиню»,
А дітей не маю, з усіх дурнів чиню.

А ще одна штука з мого ремесла:
На голову шаль я турецьку наважу,
«Іду з Палестини», – так кожному кажу –
І всі мені гроші дають без числа.

Шолом-Алейхем

Зачарований кравець

Розділ 1

Жив-був собі чоловік у Злодіївці, містечку, розташованому в межах Мазепівки, недалеко від Хаплаповича і Козодоївки, між Ямполем і Стрищем, при дорозі, що веде в Пиши-Ябеди через Печихвіст до Тетерівця, а звідти до Єгупця. А ім'я він мав Шимон-Еля, а прозивали його Шимон-Еля-отченашник, тому що, молячись у синагозі, він мав звичку галасувати, гримасувати та виспівувати на всі голоси. І був цей чоловік кравцем, не з видатних, крий боже, кравців, що стежать за картинками, які у них прозиваються «журналом мод»,— а звичайним кравцем-латутником, тобто великим знавцем того, як латати дрантя, як зашити дірку так, щоб непомітно було, або перелицювати який завгодно одяг, чи просто зробити з старого нове, взяти, наприклад, старий халат і переробити його на капоту, з капоти зробити штани, з штанів викроїти жакет, а з жакета потім щось інше,— не думайте, що це така вже легка робота!

І на все це Шимон-Еля-отченашник був найбільший мастак у світі, а оскільки Злодіївка дуже бідне містечко, де замовлення нового вбрання не така вже звична річ, Шимон-Елю дуже й дуже цінили в містечку. Ото тільки погано, що він не міг жити в злагоді з багатіями, любив совати носа в громадські справи, заступатися за скривджену бідноту, говорив досить одверто про «добродійників», що займалися інтересами общини; збирача податків осоромлював привселюдно, казав про нього, що він здирник, кровопивця, людожер, а на різників та рабинів, які в один гуж тягли із збирачем податків, що це одна велика зграя, купка злодіїв, ошуканців,

головорізів, душогубів, грабіжників, сто сот болячок у спину їм і всьому їхньому кодлу до сьомого коліна включно!..

Між ремісниками, в товаристві «Праведний трудівник» Шимон-Еля-отченашник був відомий як «знавець нот»; їхньою мовою це означало: людина, що розуміється в друкованому дрібними літерами, бо Шимон-Еля любив пересипати мову висловами з біблії, наводити з талмуда і мідраша уривки, яких ніколи й не було у цих древніх книгах. А до того ще він мав приємненький голосок, хоч навіть трохи занадто гучний і хрипкий. Але він знав наспіви з усіх молитов і тексти до них, страшенно любив помолитися перед амвоном і був старостою кравецької синагоги, діставав ляпасів скільки влізе, здебільшого на свято кучки перед вечірньою молитвою, як звичай того вимагає.

Шимон-Еля-отченашник хоч і був усе своє життя безпросвітним бідарем, можна сказати, мало не жебраком, але занепадати від цього духом не любив. «Навпаки,— казав він,— що більший злидар, то дужче гуляй, що більше голодний, то дужче співай, як у талмуді сказано: личать злидні Ізраїлеві, як червоні черевички дівчині Хіврі...*».

Одне слово, Шимон-Еля був з тих, що про них кажуть: бідний, а веселий. Був він приземкуватий, миршавий, обтиканий голками, з ватою у кучерявому чорному волоссі; мав він невеличку цапину борідку, трохи плескуватий ніс, нижня губа його була роздвоєна, а очі — великі, чорні й завжди усміхнені, і ходив він пританцьовуючи та мугикаючи пісеньку «Сьогодні судний день — тільки не журись!..»

І було в нього дітей повна хата, різного віку, здебільшого дочок, серед них дві дорослі; а жінка його звалася Ципа-Бейла-Рейзя, і була вона його «супротивниця», тобто цілковита протилежність йому: висока, руда, здорова, козак-баба. З самого першого дня після шлюбу вона прибрала Шимон-Елю до рук і вже не випускала його, тобто вона була господарем у хаті, а не він! Він виявляв до неї велику пошану. Вона як загорлає, то він аж труситься; а інколи віч-на-віч траплялось, що вона його почастує і ляпасом... Ляпаси

Шимон-Еля сприймав залюбки, приказуючи при цьому якийсь жарт чи вислів:

— Сьогодні судний день — тільки не журись! А в святій біблії сказано: він — тобто чоловік—пануватиме над тобою,— тобто над жінкою, тож нічого не поробиш! Нехай прийдуть царі цілого світу — нічого їм не допоможе!..

Одного разу сталося так. Ципа-Бейла-Рейзя прийшла якось улітку з базару, шпурнула з кошика куплені пучок часнику, трохи петрушки та картоплі і сказала роздратовано:

— Хай воно все западеться! Остогидло щодня сушити собі мозок, придумувати, що варити на обід. Треба мати не інакше, як міністерську голову на плечах! Знову локшина з квасолею і ще раз локшина з квасолею, хай мене бог простить за ці слова. Ось, наприклад, Нехума-Бруха, така вже біднячка, така гольтіпака й голодрабка, така харпачка, але й вона має козу! Чому? Тому що у неї чоловік Лейзер-Шлойма, таки теж кравець, а все-таки людина! Це ж не жарт — коза! Коли є коза у хаті, то є склянка молока для дітей. Можна зварити іноді кашу з молоком, сяк-так зліпити обід, щось придумати на вечерю, мати часом глечик кислого молока, трохи сиру чи масла — це ж щастя!

— Ти, бідолашна, маєш, безперечно, рацію! — озивається лагідно Шимон-Еля.— Є мідраш: кожен єврей мусить мати козу. Або як сказано в біблії...

— Нащо мені твоя біблія!..— загримала Ципа-Бейла-Рейзя. — Я кажу коза, а він каже біблія! Мені здається, я дам тобі таку біблію, що в тебе аж в очах забібліє! Бібліями годує він мене, оцей гарний хлібодавець мій, оцей невдаха! Чуєш! Я всю твою премудрість віддам за один зелений борщ із сметаною!..

І ще багато таких натяків робила Ципа-Бейла-Рейзя по кілька разів на день і так довго, так настирливо, аж поки Шимон-Еля обіцяв їй, заприсягнувшись при цьому, що вона може спати спокійно, з божою поміччю вона вже матиме козу. Головне — надія на бога. «Сьогодні судний день — тільки не журись!..»

З того часу почав Шимон-Еля збирати копійку до копійки. Він відмовлявся від багатьох необхідних речей, здав у заставу суботню капоту, зобов'язавшись щотижня частками виплачувати борг, і збив кілька карбованців. І вирішено було тоді, що він з тими грошенятами подасться до Козодоївки і там купить козу. Чому саме в Козодоївці? Тохму були дві причини: по-перше, Козодоївка — місцевість багата на кози, про що свідчить сама назва: Козодоївка. По-друге, Ципа-Бейла-Рейзя чула балачки своєї сусідки, з якою вона вже багато років не розмовляла, що та чула від своєї сестри, яка недавно приходила до неї в гості з Козодоївки, ніби там є єврей, вчитель у хедері Хаїм-Хона-великорозумник,— прозивають його так за те, що він великий дурень; а в цього Хаїм-Хони-великорозумника є жінка, яку прозивають Тема-Гітя-тихомовчазна за те, що вона вам повну хату наторочить; то у цієї Теми-Гіті-тихомовчазної є дві кози і обидві дояться. Постає питання: чому вона має дві кози, та ще й дійні? Нічого страшного не було б, слово честі, коли б вона навіть і жодної кози не мала. Є, хвалити бога, євреї, що не мають навіть хвоста козиного,— то що з того, хіба вони вмирають?

— Маєш-таки рацію! — каже Шимон-Еля до своєї жінки.— Адже це вже стара істина, як сказано в біблії: аска-курдо, дебарбанто...*

— Уже! Він уже знову зі своїми висловами! — перебиває його жінка.— Мова йде про козу, а він встряє з висловами! Ти піди краще туди, до козодоївського вчителя, і скажи йому так, мовляв, і так: ми чули, що у вас є дві кози і обидві дояться. Для чого вам дві дійні кози? Для зайвої мороки? Ви ж, мабуть, хочете одну з них продати, то продайте її мені! Ви ж на цьому нічого не програєте! Щоб ти йому так і сказав, розумієш?

— Розумію, авжеж, хіба я не розумію? — каже Шимон-Еля. — За мої гроші я ще мушу його умовляти? За гроші дістанеш усе на світі. Погано тільки коли, не дай боже, немає грошенят, тоді бідняк до мерця подібний, або, як пояснює коментатор: немає папи —

іди люлі; або ще, як то кажуть, без пальців не можна дулі скласти, як у біблії сказано: аскакурдо, дебарбанто, деохляло...

— Знову вислів, і ще раз вислів! Мені вже паморочиться голова! Щоб ти пропав! — каже до нього Ципа-Бейла-Рейзя, лає його на всі заставки і в сотий раз втовкмачує йому, щоб він спершу спробував, може, пощастить купити козу у Хаїм-Хони-великорозумника. Ну, а коли той не схоче? А чому йому не схотіти? Чому у нього повинні бути дві кози, та до того ж дійні? Є, хвалити бога, євреї на світі, що не мають навіть хвоста козиного, то що з того, хіба вони вмирають?..

І так далі, одні і ті ж самі докази.

Розділ 2

Рано-рано, тільки-но розвиднілося, наш кравець прокинувся, одягся, помолився, взяв з собою ціпок, шовковий пояс і в щасливий час вирушив пішки в путь.

Було це в неділю. Гарний, сонячний, ясний, теплий літній день! Шимон-Елі важко пригадати, коли за останні роки був такий чудесний погідний день. Давно вже не був Шимон-Еля в полі на свіжому повітрі. Давно вже його очі не бачили перед собою такого наче щойно вмитого, зеленого лісу і такого гарного зеленого килима, як оце всіяне різними барвистими цяточками поле. Давно вже його вуха не чули цвіріньканння пташок, тріпотіння маленьких метеликів. Давно вже його ніс не вдихав такого живодайного запаху зеленої трави, сирої землі. Шимон-Еля-отченашник звик до зовсім іншого світу; його очі завжди бачать перед собою інші картини: темну яму, біля дверей піч, коцюбу, лопату, повну по вінця помийницю, недалеко печі, за помийницею — ліжко з трьома дошками; на ліжку — сила-силенна діточок, нівроку, одне менше від одного, півголі, зовсім босі, немиті, повсякчас голодні... Його вуха чують завжди інші голоси: «Мамо, хліба! Мамо, булки! Мамо, їсти!..» А над усіма голосами — голос Ципи-Бейли-Рейзі: «Їсти? А бодай не їли вас черви, любий боже, разом з вашим татом-небораком! Не побила б вас трясця, владико небесний, разом з ним!..» —

і подібні до цього солодкі слова. Його ніс звик до інших пахощів: запаху вогких стін, що взимку мокріють, а влітку пліснявіють; запаху квасного тіста з висівками, цибулі і капусти, сирої глини, риб'ячої луски і кишок; запаху старого мотлоху, що під гарячою праскою пускає густу пару і дивний чад...

Вирвавшись на хвилинку з того убогого, непроглядного темного світу на це вільне, ясне, запашне світло, наш Шимон-Еля відчув себе як людина, що в пекучий літній день гола вскочила в море; вода несе її, хвилі б'ють, вона пірнає, пірнає, вбирає в себе повітря на повні груди... Яка насолода, це ж просто рай земний!.. «Що завадило б богові,— міркує собі Шимон-Еля,— коли б кожний майстровий, приміром, міг би собі дозволити щодня, ну хоч би раз на тиждень, пройтися тут вільним полем, потішитись трохи божим світом? Ай, який світ, який світ!..».

І Шимон-Еля починає мугикати молитву та за своїм звичаєм перекладати її самому собі:

— Сотворив еси — скроїв ти, боже, всесвіт — земельку свою, споконвіку — за околицею міста, назнаменувавши — обравши нас, нещасних, щоб ми сиділи собі в Злодіївці, як оті оселедці в бочці, не мали чим дихнути; і приділив еси — та й дав ти нам... Ой, горе дав ти нам і болячки, злидні й трясця дав ти нам у превеликій своїй всеблагості!..

Так мугикає собі тихенько Шимон-Еля, і хочеться йому, забувши турботи, кинутись отут, у полі, на зелену траву, щоб хоч трошечки потішитись божим світом,— проте, згадавши, що в нього є справа, каже сам собі:

— Годі, Шимон-Елю, співати… пішов до предків — іди, братику, іди! Спочинок знайдеш, бог дасть, у Дубовій корчмі! Там є в тебе далекий родич, орендар Додя. Там завжди можна дістати трохи горілки, як у біблії сказано: а наука божа над усе — чарочка того самого, як його — найлюбіша серцю...

І Шимон-Еля-отченашник чимчикує далі.

Розділ 3

Саме на півдорозі між містечками Злодіївкою та Козодоївкою стоїть у полі корчма, відома всім під назвою «Дубова». Корчма ця має якусь знадливу силу, сказати б, то магніт якийсь, що притягує до себе всіх візників, всіх подорожніх, як тих, що їдуть із Злодіївки до Козодоївки, так і тих, що їдуть з Козодоївки до Злодіївки,— кожен мусить зупинитись у Дубовій хоч би на кілька хвилин!

Ніхто по сю днину ще не розкусив, у чому тут секрет. Це тому, кажуть одні, що господар корчми, орендар Додя дуже симпатична особа і напрочуд гостинний хазяїн, тобто за гроші ви можете завжди дістати там добру чарчину і найкращу закуску, а інші кажуть: це тому, що Додя був з тих людей, яких прозивають «пророками»,— самі не торгують краденим, хоч вони запанібрата з усіма найвидатнішими злодіями... Але оскільки ніхто нічого не знає напевне, то краще про це не базікати.

Додя був заможна людина, опасистий, волохатий, з великим черевом, м'ясистим носом, а голос був у нього, як у бугая. Бракувало йому в житті, як то кажуть, хіба що хвороби; жив на всю губу, мав декілька корів, лишився на старості літ удівцем, і був він пуста людина, груба й темна; не відрізняв великопісної молитви від пасхального казання. Отож саме через це ніяково було кравцеві Шимон-Елі: соромно, що він, Шимон-Еля, знавець нот і староста синагоги, має родича-корчмаря, та ще такого неука...

Зі свого боку Додя теж соромився, що в нього родич Кравчук і лайдак... Вони соромились один одного. Проте, побачивши Шимон-Елю, Додя досить привітно зустрів його, бо просто боявся не так самого свого родича, як його гострого язичка.

— О, гість, приємний гість! Як ся маєш, Шимон-Елю? Як там поживає твоя Ципа-Бейла-Рейзя? Як поживають твої діти?

— Ет, хто есьмо і що єсть життя наше — як поживаємо? — відповів йому кравець за своєю звичкою висловом.— Хто загине від грому, а хто від пошесті,— часом з квасом, порою з водою, аби всі здорові; як у біблії сказано: аскакурдо, дебарбанто, деохляло, декирпата... Що поробляєте ви, мій любий родичу? Що чувати у

вашому селі? Згадалася нам риба — пам'ятаю ще з минулого року ваші вареники і горілочку, а це ж у вас головне. Бо заглянути часом у книгу ви ж не любите. На чорта вам здалося друковане слово! Е, реб Додю, реб Додю! Коли б тато ваш, дядько Гедаля-Волф, хай царствує, воскрес і глянув на свого Додика, як він живе собі на селі, далеко від синагоги, прости господи, то знов помер би. Ай-ай, якого ви мали тата, реб Додю! Богобоязлива була людина, хай мені бог простить: любив хильнути з темного посуду... Коротше, про що б не говорити, за смерть мусиш згадати... Дайте вже трохи горілки, як преподобний рабі Пімпом каже: гакапота безаставу, а бульбулькато бегорлянці, віддай капоту в заставу, аби чарчину вкинути...

— Уже? Ти вже почав своєю химерною мовою? — озивається Додя і ставить на стіл горілку.— Скажи краще, Шимон-Елю, куди це ти їдеш?

— Кравець не їде,— каже Шимон-Еля, смикнувши чарочку,— кравець ходить пішки. Як ми кажемо в молитві: ноги матимуть, а не ходитимуть — маєш ноги, не візьме тебе нечиста сила, можеш пішки дибати...

— Якщо так,— озивається Додя,— тоді скажи мені, серденько, куди дибає кравець?

— Кравець дибає,— каже Шимон-Еля і вихиляє ще чарку,— до Козодоївки дибає він купувати козу. Як у біблії написано: кіз утвори собі,— тобто кози купуй.

— Кози? — перепитує в нього здивовано Додя.— Чого це раптом кравець починає торгувати козами?

— Це тільки мовиться так «кози»! — відказує Шимон-Еля.— Я мав на думці одну козу. Може, бог дасть, трапиться пристойна коза, щоб недорого купити. Щоправда, я б кози не купував, але моя жінка Ципа-Бейла-Рейзя, дай їй боже довгі літа, ви ж її знаєте, вона як закомизиться! Затялась в одну душу: купи їй козу! А жінки, ви ж самі кажете, треба слухатись, на це ж є точна вказівка у мід-раш «Плії», га? Ви пам'ятаєте мідраш «Плію»?

— У цих справах,— каже Додя,— ти більший за мене знавець, ти ж знаєш, що мені з... з... мідрашем рідко доводиться мати справу!.. Не розумію тільки, мій любий родичу, з якого це часу ти знаєшся на козах?

— Ось тобі маєш! — каже Шимон-Еля вже з досадою в голосі.— А з якого це часу орендар знається на великопісних молитвах! Все-таки, коли наступає пасха, ви на славу божу чешете: «На ріках вавілонських там сидяхом і плакахом», як того звичай вимагає... Що? Хіба не так?

Додя-орендар зрозумів ущипливий натяк; він закусив губу і про себе подумав: «Стривай, стривай ти, Кравчук нещасний, лайдак! Сьогодні ти чогось надто бундючний, надто високо заносишся сьогодні, не знати чого, своєю вченістю! Вже матимеш у мене козу, довго чухатимеш потилицю...».

А Шимон-Еля наказав Доді налити собі ще трохи того гіркого зілля, що є ліками від усякого лиха.

Правди ніде діти: Шимон-Еля любив чарочку, але п'яницею не був — боронь боже! Хіба він будь-коли мав копійчину на горілку?.. Одна тільки вада була в нього: якщо вже хильне чарчину, то негайно мусив хильнути ще одну, а після двох чарочок він уже був напідпитку — щічки рожеві, очиці блищать, а язик! — язик розв'язувався йому і цвенькав без упину.

— З приводу того, що ви кажете цех,— вів далі Шимон-Еля,— цех ножиць та праски. Наш народ, майстрові, мають гарну рису: кожний полюбляє шану, а шана, самі кажете, в печінки в'їдається... Найплохіший шевчик пнеться коли не в старости синагоги, то хоч би в старші над помийницею... Кажу я їм: «Браття, не про Ваньку честь — на чорта мені ця морока, оберіть собі шевця на старосту, я ні сном ні духом, не треба мені вашої шани і не хочу ляпасів!..» А вони кажуть: «Пусте! Коли цех ухвалив — нічого не вдієш...» — «Виходить,— кажу,— так, як у біблії сказано: той пащ у кого жупан,— ляпасів діставай скільки влізе, аби старостою бути...» Але годі, я забалакався і забув зовсім, що маю мороку на свою голову — козу. Час летить! Прощавайте, реб Додю, бувайте здорові й дужі і купайтесь у розкошах, як вареник у маслі!

— Тож не забувай,— озивається до нього орендар,— коли, бог дасть, назад ітимеш, обов'язково зупинись у мене.

— Як бог дасть, обов'язково зупинюсь! — каже Шимон-Еля.— Авжеж, хіба ж можна інакше? Я ж не більше як простий смертний з кісток та шлунка. Ви тільки приготуйте, реб Додю, добру кварту горілки й закуску, себто могорич, як личить нашому людові, майстровим з цеху ножиць та праски, аскакурдо!..

Розділ 4

Шимон-Еля-отченашник вийшов з Дубової напідпитку, в досить доброму настрої, і прийшов щасливо, без пригод, до Козодоївки. А прийшовши до Козодоївки, він почав розпитувати, де тут проживає Тема-Гітя-тихомовчазна та її дві дійні кози. Проте довго розпитувати йому не довелось, бо містечко Козодоївка не така вже столиця, щоб там можна було, боронь боже, заблудитись. Все містечко лежить мов на долоні: ось ятки, різники, розрубувачі м'яса, базарні собаки; ось увесь базар, де жінки в самих панчохах ходять від однієї селянки до другої і лапають півня.

— Послухай! А що тобі за курку?

— Яка курка? Це півень, а не курка!

— Нехай півень! То що тобі за курку?

Ось за два кроки синагогальне подвір'я, де старі жінки сидять над кошиками, продаючи грушки, насіння і варений горох, де вчителі вбивають дітям у голову науку, а діти галасують, а кози — тьма-тьмуща кіз — стрибають, смикають солому зі стріхи або сидять на землі, похитуючи борідками, гріються на сонці і ремиґають. А ось уже й лазня з її чорними, задимленими стінами. Ось річка, яка вся взялася жабуринням і кишить п'явками та жабами, що кумкають. Річка мерехтить проти сонця, виблискує, наче діамант, і смердить, аж дух забиває... А там, по той бік річки, немає нічого, окрім землі й неба,— там кінчається Козодоївка!

Кравець увійшов до Хаїм-Хони-великорозумника і застав його за роботою. Той у великому лапсердаку сидів над талмудом і навчав своїх учнів, виспівуючи на весь голос:

— Гагу бархо — ота коза, що, побачивши якийсь корм на бочці, допалася до корму...

— Цафро тово! — озивається Шимон-Еля-отченашник вченою мовою і одразу ж перекладає на буденне: — Добрий ранок нехай заскочить до вас, ребе, і до ваших учнів! Ви з ними, чую, вивчаєте саме таку справу, заради якої я прибув сюди до вашої дружини, вельмишановної Теми-Гіті. Це я кажу з приводу кози; щоправда, я б кози не купував, але моя жінка, дай боже їй здоров'я, тобто моя Ципа-Бейла-Рейзя, уперлася в одну душу, їй треба мати козу! А ви ж самі знаєте, що жінки треба слухатись, бо ж сказано в талмуді: аскакурдо, дебарбанто, деохляла, декир-пата... Чого ви так вирячились на мене? Не витріщайся бечарку, а бекварту,— не дивіться на те, що я ремісник! Мабуть, ви чули про мене, я — Шимон-Еля з містечка Злодіївки, не з останніх у цеху і староста синагоги, хоч воно мені потрібно як мертвому припарки. «Не треба мені,—кажу я їм,—шани, і не хочу ляпасів». А вони кажуть: «Пусте! Коли цех ухвалив, нічого не вдієш! Той пан, у кого жупан,— ляпасів матимеш скільки влізе, а старостою будь!..» Я трохи забалакався і мало не забув привітати вас, як звичай велить. Шолом алейхем, ребе! Шолом алейхем, стадо господнє, хлопцюги-волоцюги, дітлахиховрахи! Щоб мені так хотілося танцювати, як вам хочеться вчитися — еге ж, я вгадав?..

Почувши такі слова, хлопчаки почали один одного щипати під столом і пирскати зо сміху. Вони дуже зраділи появі цього гостя; вони б дякували богові, коли б частіше приходили такі гості. Але Хаїм-Хона-великорозумник не був радий; не любив він, коли йому перешкоджали. Отож він покликав до кімнати Тему-Гітю і повернувся з учнями до кози, що допалася до корму, і всі разом на повний голос почали виводити далі:

— Хайво Рово,* — ухвалив Рово, що коза повинна заплатити за корм і за бочку, за всі збитки.

Шимон-Еля-отченашник побачив, що з учителем йому нема чого розмовляти, отож він взявся до вчителевої жінки. І поки вчитель та його учні морочилися з приводу кози, що в талмуді,

кравець Шимон-Еля повів розмову з учителевою жінкою Темою-Гітею з приводу її кози.

— Я сам, як бачите, ремісник,— звернувся до неї Шимон-Еля.— Може, ви чули про мене? Я Шимон-Еля, кравець з містечка Злодіївки, не з останніх у цеху і староста кравецької синагоги. Хоч воно мені потрібно як мертвому припарки! «Не треба мені,— кажу,— ляпасів, не хочу шани!..» Прибув я, отже, таки до вас особисто з приводу однієї з ваших кіз, тобто я б не купував кози, але моя жінка Ципа-Бейла-Рейзя, дай їй боже здоров'я, затялась в одну душу, козу їй треба мати! А ви ж самі кажете, що жінки треба слухатись, бо ж на це є точна вказівка в талмуді...

Тема-Гітя, маленька жіночка з носиком, мов квасоля, що його вона раз у раз утирає двома пальцями, слухала його з хвилинку і перебила на півслові:

— Виходить, прибули ви купити одну з моїх кіз? То я вам на це відповім, любий друже, ось що: по-перше, я не збираюсь продавати козу, бо, не будемо дурити себе, навіщо мені таке робити? Заради грошей? Що таке гроші? Грошима дитини не нагодуєш! Гроші розлазяться, а коза лишається козою, а надто ще така коза! Хіба це коза? Це — мамка, кажу я вам, а не коза! Як вона, нівроку, легко доїться! Яке молоко дає! А корм, що його вона їсть! Хіба вона що їсть? Раз на день пійло з висівок, а далі солому з синагогальної стріхи. Але що ж, якби мені хто запропонував порядну ціну, то я так собі міркую, гроші, як ви кажете, велика спокуса, за гроші я можу купити іншу козу, хоча таку козу, як моя коза, важко знайти. Хіба це коза? Це мамка, а не коза... Але годі! Нащо нам здались балачки? Ось я вам приведу козу, то самі побачите!..

І Тема-Гітя вибігає, приводить козу і показує повний глек молока, який вона сьогодні надоїла.

Побачивши молоко, наш кравець починає аж облизуватись і озивається:

— Тоді скажіть мені, люба жінко, скільки? Тобто яку ціну ви можете зажадати за вашу козу, наприклад? Бо коли буде задорого, я не куплю. Знаєте чому? Бо, по-перше, вона мені потрібна як

мертвому припарки, але оскільки дружина моя, Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, затялась в одну душу: аскаку...

— Як то скільки? — перебиває йому Тема-Гітя посередині «аскакурдо» і нашвидку витирає носик.— Скажіть свою ціну, послухаю! Одне я вам можу сказати — чуєте? — скільки б ви не заплатили, ви купите дуже вигідно! Знаєте чому? Бо якщо ви купите в мене козу, то матимете козу...

— Бачите! — перебиває її посеред мови кравець.— Саме тому я й купую, що вона коза, а не облізла кішка! Тобто я б кози не купував, мені вона потрібна як мертвому припарки. Але оскільки моя дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, уперлася в одну душу: аскаку...

— Бачите! Оце ж я й кажу! — знову перебиває Тема-Гітя і починає знову перераховувати якості своєї кози. Але кравець, не дослухавши, перебиває її на слові, і отак перебивають вони одне одному мову так довго, аж поки їхні доводи зливаються докупи, і виходить якась чудернацька мішанина, тринди-ринди, з маком борщ: «Коза? Мамка, а не коза... Я б кози не купував... Пійло з висівок... Вона затялась в одну душу: аскакурдо... Грошима дітей не нагодуєш... Нівроку, як вона легко доїться... Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я... Хіба вона що їсть?.. В одну душу: аскакурдо... А решту — солома з синагогальної стріхи... Жінки треба слухатись... Коза? Мамка, а не коза!..».

— Може б, уже досить забивати памороки людям,— перебиває їхню балаканину Хаїм-Хона-великорозумник і повертається лицем до жінки:— Чули ви таке? Тут ідеться про серйозну справу, вивчаємо розділ талмуда про збитки, а вони: коза, коза! коза, коза! Одне з двох: або продай їм козу, або не продавай їм кози. Коза, коза! коза, коза! Вже в печінках сидить мені ця коза, в печінках!

— І справді! — озивається Шимон-Еля.— Де наука, там і мудрість! Одне з двох, навіщо тут довго балакати? Срібло мені і злато мені — мої гроші, ваш товар. Скажіть коротко, раз-два і могорич, як там у молитві сказано...

— Навіщо мені тепер молитва? Ви скажіть краще: скільки дасте за козу? — каже Тема-Гітя тихенько, вигинається, мов кішечка, і скрадливо витирає губи.

— Вигадаєте таке! — каже Шимон-Еля теж тихо.— Чому це я мушу сказати? Який з мене казало? Я бачу, що даремна моя праця; я у вас, видно, сьогодні кози не куплю! Прошу, не ображайтесь на мене, що я вам докучав!..

І Шимон-Еля повертається обличчям до дверей та нібито наміряється вийти.

— Диви-но, диви-но! — вигукує Тема-Гітя і бере його за рукав.— Чого ви так поспішаєте, річка загорілась? Одне з двох — ви ж щось почали говорити з приводу кози...

Коротше, вчительша сказала свою ціну, кравець сказав свою ціну; вона скинула, він накинув, карбованцем менше, карбованцем більше — порозумілися! Шимон-Еля відрахував їй грошенята, налигав козу своїм шовковим поясом, Тема-Гітя поплювала на гроші, що їх вона виторгувала за козу, побажала кравцеві, щоб усе було в щасливий час, при цьому щось нншком нашіптувала й дивилась щоразу то на гроші, то на козу і випровадила кравця, благословляючи його:

— Ідіть здорові, і бувайте здорові, і заживайте молока на здоров'я, і нехай бог дасть, щоб вона була така, як і досі, не гірша — а кращому кінця-краю нема, і щоб вона у вас доїлась і доїлась, не переставала доїтись!..

— Амінь, вам так само,— каже кравець і хоче вже податися до дверей, але коза не хоче йти, крутить рогами, упирається задніми ніжками і гучним фальцетом, як молодий кантор, що оце вперше став перед амвоном, виводить: ме-е-е-е-е, немовби кажучи, куди він мене тягне?..

Тоді підвівся реб Хаїм-Хона-великорозумник своєю власною персоною і канчуком допоміг вивести козу з хати. А всі учні підганяли її:

— Гей, козо, козо! Пішла, козо!.. І кравець пішов своєю дорогою.

Розділ 5

А коза не хотіла йти з кравцем до Злодіївки, хоч гвалт кричи! Вона щосили рвалася назад додому! Проте нічого їй не допомогло. Шимон-Еля тягнув її на шовковому поясі і пояснював їй, що зовсім даремно вона упирається, і брикається, і мекає без упину. Він так казав до неї:

— У нас в святих книгах сказано: проти волі живеш — проти волі ходиш у ярмі; чи хочеш, чи не хочеш — ніхто в тебе не спитає. Я теж колись, хвалити бога, був вільною пташкою, хлопець хоч куди, гарний, молодий, з камізелькою, у чобітках на рипах, знай наших. Чого мені бракувало? Хіба що, може, болячки на потилиці. То господь сказав: «Залазь, Шимон-Еля, в мішок! Одружися з Ципа-Бейла-Рейзею! Май дітей! Працюй, не бачачи світу божого ні вдень ані вночі, бо на те ти кравець!..».

Так умовляв Шимон-Еля козу та йшов швидко, майже бігцем. Теплий вітерець розвівав поли його латаної капоти і закрадався йому під пейси, пестив борідку, доносив до його ніздрів п'янкий запах м'яти, ромену та інших польових квітів і зілля, що мають запах фіміаму, до яких його ніс взагалі був зовсім не звичний; і від великого захоплення він почав надвечірню молитву, перераховуючи всі славнозвісні пахощі: мірра і ладан, базиліка і фіміам та інше зілля, солідно, на гарний мотив, заходившись строчити молитву, як справжній кантор! Раптом... Звідки взявся отой ангел-спокусник, нечиста сила, і як зашепоче йому таємниче на вухо:

— Послухай-но, Шимон-Елю, йолопе ти! Чого ти так розспівався на голодний шлунок? Ось уже ніч спадає, а ти ще сьогодні і рісочки не мав у роті, крім двох чарок горілки! До того ж ти дав своєму родичеві слово честі, що, назад ідучи з козою, коли бог дасть, обов'язково зупинишся у нього щось перекусити! Дав слово — пропало. Губа не халява!

Шимон-Еля закінчив молитву нашвидку і зайшов до орендаря Доді з радісною новиною:

— Добривечір вам, мій любий родичу, реб Додю. Можу вам сповістити радісну звістку. Я вже купив козу, але таку, якої і наші

прадіди не мали! Можете оглянути її і сказати свою думку — ви ж розумієтесь на делікатних справах! Ану, вгадайте, скільки я заплатив за неї?

Додя взявся рукою за козирок, затулив долонею очі від сонця, що саме сідало у золотій смузі крайнеба, оглянув козу, як великий знавець, і оцінив її точно вдвоє більше, ніж кравець за неї заплатив. Це викликало у Шимона-Елі таку радість, що він ляснув орендаря по плечі:

— Реб Додю-серце! Щоб ви здоровенькі були! Правдиві слова твої — цього разу ви якраз не вгадали. Дай боже нам стільки років щастя, на скільки карбованців я заплатив дешевше.

Орендар Додя закопилив губи і хитав головою без слів: «Мпу-пу-пу!» — немовби кажучи: «Дешева покупка! Аж не віриться!».

А Шимон-Еля схилив голову на плече, мацнув середнім зігнутим пальцем жилет, неначебто хотів витягти звідти голку і просилити в неї нитку.

— Ну, реб Додю, що ви тепер скажете, аскакурдо? Ми розуміємо справу? Га? Коли б ви ще бачили, як вона, нівроку, доїться, вас холера взяла б отут на місці.

— Холера нехай краще тебе візьме! — озивається до нього Додя.

— Амінь, вас так само! — каже Шимон-Еля.— Якщо вже я такий шановний гість у вас, то візьміть, будь ласка, реб Додю, козу, улаштуйте її десь у хліві, щоб її, крий боже, хто не поцупив, а я тим часом прокажу вечірню молитву, надвечірню я вже проказав дорогою, а потім ми вицідимо по одній і таки щось закусимо, як написано в біблії: не попоївши, в танок не підеш. Так написано у біблії чи ні?

— Як тобі сказати! — відповідає Додя.— Мабуть, коли ти кажеш написано, то написано, на те ж ти людина добре вчена і знаєш, що кажеш.

Покінчивши з молитвою, озивається кравець до орендаря:

— Коли вже нам судилося мучитись на грішній землі, то налийте, будь ласка, з отієї зеленої пляшки, візьмімо по ковтку око-

витої і будьмо здорові. Здоров'я — це найголовніше в світі. Як ми кажемо щодня в молитві: присипляй нас у доброму здоров'ї...

Випивши трохи горілки і закусивши, наш кравець почав у великому запалі розводитись про Злодіївку, про громаду, синагогальні справи, цех ножиць та праски, кравецтво, майстрових, за одним разом вщент знищуючи злодіївських верховодів та багатіїв з їхніми порядками, присягався, що не будь він більше Шимон-Еля, якщо не варто їх усіх заслати до Сибіру...

— Чуєте, реб Додю? — так закінчив він свою промову.— Хай чорт візьме їх з усім їхнім кодлом! Вони знають тільки кров пити, жили висотувати з бідняка, шкуру здирати! За позичених три карбованці я плачу, чуєте, четвертак щотижня! Але нічого, і прийде Йона — прийде й на них лиха година! Нічого, вони ще векселя в бога не взяли! Моя дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, хоч, правда, і каже мені, що я неборака, лемішка, бо коли б схотів, я б міг підкрутити їм усім хвоста... Але хто слухається жінки? Адже ж у мене і своя думка є! У нашій святій біблії сказано недвозначно: і він пануватиме над нею. Ви знаєте, що це означає? Це ж золоті слова! Вслухайтесь тільки, він, тобто чоловік, пануватиме над жінкою!.. Але знаєте, що я вам скажу? Якщо ви почали вже наливати, то налийте ще чарочку, як у біблії сказано: аскакурдо, дебарбанто...

У Шимона-Елі дедалі більше заплітався язик, очі злипалися, аж поки він приткнувся до стінки, щоб якусь хвилину покуняти, голова йому схилилася набік, руки він склав на грудях, взявся трьома пальцями за цапину борідку і мав вигляд людини, що дуже-дуже заглибилась у важливі думки. Коли б він при цьому не посвистував носом, не хропів і не видував крізь зуби: тц-тц-тц! — ніхто б на світі не сказав, що він спить. І хоча він куняв, проте мозок у нього весь час працював, і йому снилося, що він удома, коло свого верстата. На столі лежить перед ним якесь убрання, і важко вгадати, що воно таке. Сказати, що це штани, то де ширінька? Жодних слідів ширіньки! Сказати, що це безрукавка, то звідки взялися такі довгі рукави? Треба зробити висновок, що це ні те і ні

се, не безрукавка і не штани. Тоді що ж це? Адже це чимсь мусить бути!.. Шимон-Еля перевертає це на другий бік — аж воно зовсім капота, та ще яка капота! Зовсім новенька, рівна, атласна, він ще зроду такої капоти не мав під голкою! Та це його мало обходить; він виймає ножика з жилетної кишені і шукає шви, щоб розпороти капоту. Щастя, що показується Ципа-Бейла-Рейзя і починає його лаяти, проклинати:

— А щоб тобі пороли живіт, кишки, ти, неборако, зелений огірок, квасоле варена! Це ж твоя суботня капота, яку я пошила тобі за мої гроші, заощаджені на козиному молоці!..

І Шимон-Еля пригадує, що у нього, з божою допомогою, є коза, і глибока радість сповнює йому серце! Він ніколи на своєму віку не бачив стількох глечиків з молоком! Стількох ворочків з сиром! А масла, масла цілі макітри! А тепер іще сколотини, кисле молоко, густе як сметана, а печиво,— щось дуже багато печива! Коржики такі молочні, печені на маслі, а зверху посипані цукром та корицею. А запах, запах! Якийсь чудний запах! Знайомий запах, фе!.. Він почуває, як щось лізе йому на шиї під коміром, і за вухами, і на обличчі, і щось лоскоче та смердить йому прямо в носа. Він мацає пальцями і намацує блощицю... Розплющує одне око, друге, кидає погляд на вікно — ой лишенько, жах який, уже розвидняється надворі!..

— От тобі маєш! Нічого собі задрімав! — звертається Шимон-Еля до самого себе, знизуючи плечима. Розбудивши орендаря, він вилітає прожогом на двір, розчиняє хлів, налигує козу поясом і подається додому похапцем, не озираючись, неначе людина, що боїться спізнитись та проґавити бозна-що.

Розділ 6

А дружина його Ципа-Бейла-Рейзя, побачивши, що чоловік так забарився, зовсім не могла збагнути, що б то могло означати. В душу почали закрадатись думки, чи не трапилось, крий боже, нещастя, може, напали розбійники на її чоловіка по дорозі, відібрали в нього тих нещасних кілька карбованців, зарізали його і

закинули десь у яму, а вона, хай бог боронить, лишилась навіки ні вдовою, ні дружиною, з такою, нівроку, купою дітей, хоч бери і кидайся з ними у вир!..

Такі й багато інших подібних до цього думок непокоїли тієї ночі бідолашну Ципа-Бейла-Рейзю, і вона навіть очей не заплющила; а коли проспівав перший півень, вона накинула на себе спідницю, вийшла на двір і присіла на призьбу виглядати свого чоловіка, може, бог змилується і він прийде... «Пришелепуватий, пішов називається!» — думала вона собі і готувалася дати чоловікові такої прочуханки, якої він заслужив. Проте побачивши налигану його поясом козу, Ципа-Бейла-Рейзя одразу заспокоїлась і звернулась до нього лагідно:

— Чого так довго, канаряку мій? Я вже думала, що ти, боронь боже, крізь землю провалився, гарний чоловіченьку мій, чи так якесь лихо трапилось, хай бог боронить.

А Шимон-Еля розперезався, поставив козу у сінях і, щоб забити жінці баки, почав сипати словами, мов з лантуха:

— Чуєш, дружино моя, купив я козу — з Козодоївки, такої ще світ не бачив. Тутешні хазяйки повмирають від заздрощів. Вони такої кози і вві сні не бачили! Бо ж їсть вона казна-що, тільки раз на день пійло з висівок, а решту — трохи соломи з синагогальної стріхи; а молока дає, нівроку, як корова, доїться двічі на день — я сам бачив: повну дійницю дає, щоб у тебе стільки було щастя! Це хіба коза? Так каже Тема-Гітя. І дешево заплатив, аж не віриться, слово честі!Насилу-силу виторгував за шість з половиною карбованців! Скільки, думаєш, я торгувався, поки виторгував? Бо зрештою вона зовсім не хотіла продавати козу, насилу умовив! Цілу ніч мучився, умовляючи...

А Ципа-Бейла-Рейзя думала собі при цьому: «Нехума-Бруха — болячка їй у спину! Вона думає, що тільки вона хазяйка, тільки вона має козу, і ніхто більше! Боюсь, у неї очі вилізуть на лоба, коли побачить, що Ципа-Бейла-Рейзя

Шимон-Елева має теж козу!.. А Блюма-Злата? А Хая-Меїїта? Так немовбито дуже добрі сестри! Щоб їм збулося хоч наполови-

ну те, що вони мені зичать, владико небесний!..» Так думала вона собі, затопила піч і тим часом заходилася готувати гречані галушки на сніданок, а Шимон-Еля став до ранкової молитви, молився із запалом, щиро — він давно вже не молився, як оце тепер. Він виспівував славлення богу, наслідуючи кантора, ляскав пальцями і співом розбудив усіх дітей. Діти довідались у матері, що тато привів козу і що варять галушки на молоці. Знялася радісна метушня, всі скочили з ліжок у самих сорочках, взялися за ручки і пішли в танок, приспівуючи при цьому пісеньку, яку вони щойно склали:

Коза, коза, ой кізонька — Привів наш тато кізоньку! А кізонька дасть молочка! А мати зварить галушки!..

Дивлячись на дітей, як вони співають і танцюють, Шимон-Еля умлівав від радості. Він думав собі: «Бідолашні діти охляли зовсім, скучили за молочком... Нічого, ви вже сьогодні, бог дасть, будете ситі... Щодня склянку молока матимете, і кашу з молоком, і до чаю молочка... Коза — велика підмога в хаті!.. Чого мені боятися тепер збирача податків Фішла? Мені на нього наплювать! Не хоче давати м'яса, а тільки самі кістки? Хай сам давиться кістками! На чорта мені м'ясо, коли маю, ніврокy, молоко?.. Скажете, а в суботу? На суботу можна купити риби. Де написано, що єврей мусить їсти м'ясо? Я ніде такого закону не бачив!.. Коли б усі євреї хотіли мене послухатись — всі купили б собі по козі. Гарний вигляд мав би тоді наш Фішл із своїм черевцем! Тоді вже чорти забрали б його з тельбухами!..».

Так думав собі Шимон-Еля-отченашник, закінчив молитву, помив руки, благословив хліб і приготувався до молочної трапези. Аж ось відчинились двері, зайшла Ципа-Бейла-Рейзя з порожнім горщиком, червона, аж пашить, страшенно розлютована, і ціла злива прокльонів та лайок посипалась на голову Шимон-Елі! То були не прокльони — каміння падало з неба, сірка і смола лилися з уст Ципи-Бейли-Рейзі:

— Тата твого п'яницю щоб викинуло з могили, а тебе вкинуло! Щоб ти правцем постав, щоб ти задубів! Трясця хай тебе аж під стелю підкидає! Щоб тебе застрелили з рушниці! Вішали й топи-

ли, палили і смажили, різали і на палі катували! Іди, розбійнику ти, шибенику, волоцюго, подивись, яку козу ти привів мені! Сто сот болячок тобі в голову й спину, владико небесний, тату любий, сердечний всеблагий!..

Решту Шимон-Еля уже не дослухав. Він насунув кашкета на вуха, вийшов з хати поглянути на лихо, що його спіткало. Наблизившись у дворі до кози і побачивши цей скарб, це золото, як воно стоїть прив'язане до клямки дверей і спокійно ремиґає, він став ні в сих ні в тих, не знаючи, що робити, куди йти. Стояв, думав, думав і сказав сам собі: «Хай загину я з філістімлянами — вони в мене потанцюють, отой вчитель з учителькою! Знайшли з ким жарти витівати! Я їм покажу жарти, їм в очах потемніє! Здається, зовсім плохенький отой вчитель, нібито не втручається в діла, а насправді он який! Недарма хихикали учні, коли він мені допомагав витягти козу з хати, а дружина його мене благословляла, щоб коза в мене доїлась і доїлась... Я їм покажу доїтися! Я з них видою всю кров, з отих козодоївських святенників, дармоїдів, жартунів!..».

Так казав сам собі Шимон-Еля-отченашник і подався назад до Козодоївки з наміром вчинити скандал, як вони того заслужили.

Проходячи повз Дубову корчму і побачивши орендаря на дверях з люлькою в зубах, наш кравець зареготався ще здалеку.

— Що за радість на тебе напала,— запитує його Додя,— чого ти так регочешся?

— Погляньте, будь ласка, може, теж сміятиметесь,— каже йому кравець і сміється ще дужче, начебто десять чортів лоскочуть його.— Ну, як подобається вам, приміром, реб Додю, така рахуба? Де тільки яке горе, воно на мою голову падає! Розумієте, яка справа? Моя дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, влаштувала мені гарну зустріч; вона мені дала таку прочуханку, повік не забуду, та ще до того натщесерце, хай така погибель отому вчителеві з його жінкою! Але не хвилюйтесь, я їм не промовчу, буде око за око — катюзі по заслузі! Я не люблю, коли зі мною витівають такі жарти. Ану, дайте тим часом, реб Додю, щоб рану в

серці загоїти, чарочку оковитої, прополоскати горло. Треба сили набратись для розмови і щоб душа не потерпала... Будьмо здорові, реб Додю, будьмо завжди порядними, це головне, як сказано в біблії; сьогодні судний день — тільки не журись! Будьте певні, я їм такого зграю, вони в мене потанцюють. Я їм покажу, як витівати жарти з цехом ножиць та праски, з нашим братом майстровим, аскакурдо!

— Хто тобі сказав, що це жарт? — запитує орендар з простодушним виглядом і пахкає люлькою.— Може, у вас там сталася помилка, коли ви домовлялись.

Шимон-Еля аж підстрибує на місці від люті.

— Вигадаєте біс батька зна що! Що ви кажете? Ви знаєте, що ви кажете? Я приходжу до них уперше купити козу і кажу їм ясно, як аршином відміряно: козу! А ви кажете...

Додя пахкає люлькою, знизує плечима і розводить руками, немовби кажучи: «При чому я тут? Я ж, напевне, нічим не завинив!»

Шимон-Еля хапає козу за налигач і подається до Козодоївки. Він увесь палає гнівом.

Розділ 7

А вчитель робив собі своє, тобто сидів і втовкмачував у голови своїх учнів науку, навчав їх того самого розділу «Збитки» з талмуда, і галас їхній чути було на все синагогальне подвір'я.

— Махнула хвостом...— війнула корова хвостом і побила глек...

— Хвала євреям, їхнім вченим та учням їхнім! — каже Шимон-Еля.—Доброго здоров'я вам, реб, і вашим учням. Можете припинити науку на хвилину, нічого, корова не втече, а побитий глек однаково вже цілим не стане. Чого довго розводитись,— ну і штуку утнули ви, хоч і жартома, але що ж? Я не люблю таких жартів! Ви ж, певно, чули про тих двох євреїв, що в п'ятницю були в лазні на горішній полиці? Озивається один до другого: «Ось тобі мій віничок, попар мене». Другий подумав собі і почастував його віником як слід, побив його в кров. Каже йому на це відшмаганий: «Якщо ти хотів поквитатися зі мною тут, на горішній полиці, коли я лежу

голий, а віник у тебе в руках,— будь ласка, маєш рацію; але якщо ти так пожартував, то скажу тобі, що я таких жартів не люблю!..».

— З приводу чого ця байка? — запитує вчитель, скидав окуляри і чухає себе ними за вухом.

— Байка,— відказує Шимон-Еля,— таки з приводу вас особисто і гарної кози, яку ви мені вперли помилково, тобто щоб посміятись. Від такого сміху, чуєте, може вам вискочити гуля на пупку! Не думайте, що ви маєте справу аби з ким; я Шимон-Еля, кравець з міста Злодіївки, не з останніх у цеху ножиць та праски і староста кравецької синагоги!

Проказуючи ці останні слова, Шимон-Еля аж підстрибнув, а вчитель надів знову окуляри і оглянув кравця, немов людину, що марить у пропасниці, а весь хедер душився від сміху.

— Чого ви витріщились на мене? — озивається до нього розлючено кравець.— Я прийшов до вас і купив у вас козу, а ви взяли і підсунули мені біс батька зна що!

— Вам не подобається коза? — запитує простодушно вчитель.

— Коза, кажете? Це така коза, як ви губернатор! Весь хедер вибухає сміхом.Приходить Тема-Гітя-тихо мовчазна, і тільки тут здіймається справжній шарварок. Шимон-Еля говорить, а Тема-Гітя говорить ще голосніше; вчитель сидить витріщившись, учні сміються; а ті двоє говорять так довго, аж поки Тема-Гітя спалахує гнівом, хапає кравця за руку і тягне його.

— Ходімо, ходімо до рабина! Нехай хоч люди побачать, як злодіївський кравець чіпляється! Як зводить наклеп ні за що ні про що!

— Ходімо,— каже Шимон-Еля,— будь ласка, нехай таки люди побачать, як чеснотливі євреї, святенники, злапали чужу людину і роблять з неї ганчірку... Ходімо і ви, реб-серце! — звертається він до вчителя.

Реб Хаїм-Хона надягає плюшевий кашкет на ярмулку, і вирішують вони, що підуть до рабина всі четверо, тобто кравець, вчителева жінка, вчитель і коза.

Прийшовши гуртом до рабина, вони побачили його у бавовняному халатику. Рабин витирав руки і проказував молитву, не кваплячись, зосереджено, наголошуючи на кожному слові... Скінчивши все, рабин запнув поли халатика і сів на своє крісло, що не мало сидіння; були лише ніжки і поручні старі, глянсуваті і хиткі, як старі зуби у старої людини, що давно вже мали б випасти, але держаться якимсь чудом.

Вислухавши обидві сторони, що не давали одне одному слова сказати, рабин наказав покликати суддю, різника та інших найшановніших людей міста і озвався до кравця такими словами:

— Розкажи, будь ласка, ще раз все з початку до кінця, а потім вона розкаже.

Шимон-Еля-кравець не полінувався, повторив ще і ще раз усе з самого початку: що зветься він Шимон-Еля, кравець з міста Злодіївки, не з останніх у цеху і староста синагоги, хоч він не заслужив цього, потрібно воно йому як мертвому припарки, не треба йому ляпасів і не хоче він цієї шани! А вони кажуть: ляпасів цурайся, а старостою будеш... Коротше, він подався сюди до Козодоївки придбати козу, тобто він, власне, кози не купував би — вона потрібна йому як мертвому припарки; але оскільки у нього дружина Ципа-Бейла-Рейзя, дай боже їй здоров'я, не дає йому дихати, в одну душу: купи їй козу... А жінки, як ви кажете, треба слухатись, то він прийшов до Хаїм-Хони, вчителя талмуда, щоб купити у нього козу, кажучи при цьому ясно, наче аршином відмірявши: козу! Нарешті виявляється, що в нього вимантачили кілька карбованців і вперли йому біс зна що, жартома, так би мовити, а він, Шимон-Еля, не любить таких жартів!.. Ви ж, мабуть, чули про тих двох євреїв, що напередодні суботи в лазні?..

І Шимон-Еля-отченашник повторює байку про лазню ще раз, а рабин з помічниками своїми і поважними людьми міста сміються.

— То ми вислухали одну сторону,— каже рабин.— Тепер послухаємо другу сторону.

Підводиться реб Хаїм-Хона-великорозумник, насуває кашкета на ярмулку і починає так:

— Послухайте мене, люди вчені! Справа була така. Я сидів і навчав своїх учнів, сидів я, розділ «Збитки» читав їм, еге, «Збитки»... Приходить оцей єврей із Злодіївки, оцей, і каже, що він із Злодіївки, злодіївський, каже він, і подає руку, подає він мені, поручкався і розповідає мені цілу історію, розповідає він мені, що він сам злодіївський, із Злодіївки тобто він, і має жінку, має він, і зветься вона Ципа-Бейла-Рейзя, зветься вона, еге, Ципа-Бейла-Рейзя зветься вона... Так, здається?

Вчитель нахиляється до кравця, а кравець, що весь час держиться за борідку, стоїть, заплющивши очі, голову схиливши набік, і, похитуючись, відказує:

— Чистісінька правда! Вона зветься всіма трьома іменами: Ципа, і Бейла, і Рейзя. Таке ім'я дали їй, і так вона зветься, відколи я її знаю, ось уже помалу-малу років з тридцять. Але послухаємо, що ви далі скажете, мій друже. Ви не забивайте баків! Ви краще кажіть до діла: що я казав і що ви казали, як говорив цар Соломон: нема нового під сонцем — хитрощі вам тут не допоможуть.

— Нічого я не знаю, нічого! — каже перелякано вчитель і показує на дружину.— Вона з ним розмовляла, вона, вона з ним торгувалась, вона. Нічого я не знаю, нічого!

— А тепер,— каже рабин,— послухаємо, що вона, цікаво, скаже.

І рабин показує пальцем на вчителеву жінку. Тема-Гітя-тихомовчазна витирає губи, підпирається однією рукою, а другою починає вимахувати швидко, без упину, а обличчя її при цьому нашить, як вогонь.

— Отож послухайте, люди добрі, справа була така: оцей єврей, тобто оцей злодіївський кравець, хай мені пробачить, він... або божевільний, або п'яниця, або сама не знаю що саме! Чули ви таке? Приходить до мене аж із Злодіївки оцей самий і причепився, як кліщ: в одну душу, щоб я йому продала козу. У мене їх було дві, і розповідає мені при цьому, немовбито він сам кози не купував би, вона йому потрібна як мертвому припарки, але у нього є дружина Ципа-Бейла-Рейзя, яка затялася в одну душу — купи їй козу! А жінки, каже він, треба слухатись, подобаються вам такі дурни-

ці? Доводжу я йому: чим це мене обходить? Хочете у мене купити козу, я вам продаю, тобто я б кози не продавала ні за які гроші, бо що таке гроші? Грошима дітей не нагодуєш, гроші розлазяться, а коза лишається козою, до того ще така коза. Це хіба коза? Мати — не коза! Нівроку, як вона легко доїться, скільки молока дає, а тепер зважте її корм, хіба вона, прости господи, що їсть? Раз на день пійло з висівок, а решта — трохи соломи з синагогальної стріхи. Але, з другого боку, я собі подумала так: у мене ж, нівроку, дві кози, а гроші — це спокуса... Словом, тут втрутився мій чоловік, дай боже йому здоров'я, і ми порозумілися з кравцем щодо ціни. Думаєте скільки? Щоб ніколи більше не мали мої вороги, владико небесний! І я віддала йому козу, дай боже всім моїм любим друзям таку козу. Це хіба коза? Мати — не коза! А тепер приходить цей кравець з наклепом, каже, що це не коза! Ша, знаєте що? Ось вона стоїть. Дайте, будь ласка, дійницю, то я її видою перед вашими очима!

І вона позичила у рабинової жінки дійницю і видоїла козу перед очима всіх присутніх, піднесла дійницю з молоком до кожного зокрема, спершу, звичайно, до рабина, потім до помічників його, а тоді до найповажніших людей міста і до решти присутніх. І в рабиновій хаті знявся гармидер до самого неба! Один каже: треба оштрафувати злодіївського кравця, щоб поставив могорич! Другий каже: оштрафувати — цього ще замало, треба відібрати в нього козу! А третій каже: ні, коза — це коза, нехай вона буде в нього до старості у багатстві і пошані; треба його почастувати пантофлею і викинути під три вирви разом з козою!

Почувши таке, Шимон-Еля поволі вислизнув з рабинової хати і накивав п'ятами.

Розділ 8

І взяв кравець ноги на плечі та подався з козою додому прудко й швидко, наче людина, що втікає з пожежі. Він озирався, чи не переслідують його, крий боже, і дякував богові, що вискочив щасливо з біди непобитий...

Проходячи повз Дубову корчму, Шимон-Еля подумав собі: «Чорта пухлого знатимеш у мене правду!» І він приховав від Доді всю справу.

— Ну, що чувати? — запитує у нього Додя, нібито зацікавлений дуже.

— Що чувати? — каже Шимон-Еля.— Мене шанують! Зі мною не витівають жартів, бо людина я, а не тварина,— я ж не хлопчисько! Завдав я їм чосу, позмагався трохи з учителем у премудростях, виявляється, що я знаю краще від нього, більше розуміюся на дрібними літерами друкованому. Коротше, вони мене перепросили і повернули мені козу, яку я купував. Ось вона. Візьміть її на хвилинку, як у біблії сказано: душу бери собі, а майно дай мені — візьміть цю істоту, а мені дайте трохи горілки.

«Мало того, що він зарозумілий, то він ще й брехун! — думає собі орендар Додя.— Треба з ним утнути ще раз ту саму витівку і почути, якої він далі заспіває».

А кравцеві він сказав:

— У мене є для тебе, Шимон-Елю, чарочка старої вишнівки, якщо маєш охоту.

— Видержане вино? — каже Шимон-Еля і аж облизується.— Будь ласка, покажіть, ми вам дамо оцінку; я знаю, що у вас мусить бути чарочка доброї вишнівки, але не кожна людина бреше — не кожен може оцінити.

Випивши першу чарку, наш кравець повеселішав, у нього розв'язався язик, і він озвався до орендаря:

— Скажіть-но, мій любий родичу, ви ж людина, в якої на плечах не качан капусти, слово честі, ви ж зустрічаєтеся з різними людьми; скажіть мені лишень, чи вірите ви в ману, у чаклунство?

— А саме? — запитує його Додя простодушно.

— А саме,— каже Шимон-Еля,— нечиста сила, домовик, вовкулака, перевертень...

— З приводу чого ти це кажеш? — запитує Додя з простодушним виглядом і пахкає люлькою.

— Я це просто так кажу,— відповідає Шимон-Еля-отченашник і не перестає балакати про бісів і чортів, анциболотів, домовиків, мавок, вовкулаків. Додя слухає нібито уважно, пахкає люлькою, потім спльовує і каже кравцеві:

— Знаєш, Шимон-Елю, що я тобі розповім? Я цієї ночі, здається, боятимусь спати. Скажу тобі щиру правду, мерців я завжди боявся, але від сьогодні я почну вірити і в перевертнів, і в домовиків...

— Хіба маєте інший вихід? — відповідає йому кравець.— Спробуйте не вірити! Ану, нехай до вас причепиться якась нечиста сила і почне витівати з вами свої штуки: перекине чавун з борщем, вилле воду, вип'є молоко з усіх кринок, поб'є всі горщики, вкине вам у ліжко кішку, а кішка лежатиме у вас на серці, як десять пудів тягару, а ви не зможете ворухнутись, а коли прокинетесь уранці, кішка дивитиметься вам у вічі, як тая грішна людина...

— Годі! Годі! — каже орендар, спльовує і відмахується від нього руками й ногами.— Годі тобі проти ночі розказувати таке страхіття!

— Бувайте мені здорові, реб Додю, не гнівайтесь, що я вам трохи надокучив; ви ж знаєте, що я в цьому не винний, як сказано в біблії: не мала баба клопоту... На добраніч!

Розділ 9

Повернувшись додому, кравець увійшов у хату трохи сердитий, широко розчинив двері з наміром вилаяти свою дружину, як вона того заслужила: але він стримався, подумавши: «Ет, баба лишається бабою! Нехай моє переходить!» І, в ім'я миру в сімействі, він розповів дружині щойно вигадану брехню.

— Чуєш, Ципа-Бейла-Рейзю, серденько моє? Мене, очевидно, все-таки поважають. Ну, те, що вчитель з його дружиною дістали від мене — про це годі й казати; я завдав їм чосу, скільки влізло в них! А крім того, я їх потягнув до рабина, і рабин ухвалив, що вони повинні платити штраф, бо коли така людина, як Шимон-Еля, приходить купувати козу, це для них мусить бути найбільша честь, бо ж Шимон-Еля, каже рабин, це така людина, що...

Ципа-Бейла-Рейзя, однак, не схотіла вислухати до кінця солодкі слова, що їх кажуть про її чоловіка. Вона хотіла швидше побачити справжню козу, яку привів її чоловік. Отож, схопивши горщик, вона вибігла в сіни видоїти козу. Не проминуло багато часу, і Ципа-Бейла-Рейзя влетіла в хату уже без слів; вона схопила Шимон-Елю, вибачайте, ззаду за комір і трьома добрими стусанами викинула геть разом з його гарною козою, щоб їхнього духу не було в хаті!..

Лишився кравець надворі зі своєю гарною козою, навколо нього зібралася ціла купа чоловіків, жінок і дітей. Вони слухали чудасію, яку розповідав їм Шимон-Еля, нібито ця коза, що її налигав своїм поясом, є коза тільки там, у Козодоївці, там вона доїться і дає молоко, але тільки-но він прибуває з нею сюди, вона перестає бути козою... Шимон-Еля присягався усіма святими, що він сам бачив па власні очі, як у рабина в хаті її видоїли й надоїли повну дійницю молока... Багато людей зупинялись, оглядали козу досить пильно, перепитували все з початку, ще раз і ще раз, і дуже дивувались... Інші сміялись, брали на глум, жартували, а інші похитували головою, спльовували і казали:

— Нічого собі коза! Це така коза, як я рабинова жінка.

— А що ж це?

— Перевертень! Хіба ви не бачите, що це перевертень?..

Слово «перевертень» підхоплюється всім натовпом; розповідають різні пригоди з перевертнями, що трапились тут у Злодіївці, у Козодоївці, у Ямполі, у Пиши-Ябеді, у Хаплаповичу, у Печихвості — у цілому світі! Хто не знає пригоди з Лейзер-Волфовим конем, якого мусили вивести за околицю міста, убити і поховати без савана?.. Чи, наприклад, хто не чув пригоди з чверткою курки, яку подали в суботу на стіл, а вона почала ворушити крильцем?.. І ще багато подібних до цього пригод.

Коли Шимон-Еля рушив з місця, щоб іти далі, його супроводила ціла юрба хлопчаків з великим галасом. Вони кричали йому вслід:

— Ура, отченашник! Ура, дійний кравець!

Весь натовп сміявся, за боки брався від реготу. Тут уже Шимон-Елі допекло; мало того, що у нього таке нещастя, то його ще беруть на глум! Він подався з козою через усе місто, зняв гвалт у товаристві «Праведний трудівник». Як то! Чого вони мовчать? Він їм розповів усе, що з ним утнули в Козодоївці, показав їм козу... Товариство негайно послало по горілку і ухвалило, що треба йти до рабина, до його помічників-суддів і до решти поважних людей міста. Як то! Де це чувано таке неподобство? Злапали бідного єврея-кравця, видурили в нього останніх кілька карбованців, продали йому нібито козу, а вперли біс батька зна що! Та ще беруть його на глум ось уже вдруге! Такого не бувало навіть у Содомі!

І товариство «Праведний трудівник» прийшло до рабина, до його помічників-суддів і до решти поважних людей міста, зняло гвалт перед ними, висловило своє обурення. Як то! Де це чувано таке неподобство? Злапали бідного єврея-кравця, видурили в нього останніх кілька карбованців, продали йому нібито козу, а вперли біс батька зна що ось уже вдруге! Такого не бувало навіть у Содомі!..

І рабин з помічниками-суддями та з поважними людьми міста вислухали скаргу, зібралися всі ввечері у рабина на збори і вирішили, щоб тут-таки на місці сісти та написати ущипливого листа козодоївським рабинам, їхнім помічникам-суддям та поважним людям міста. І злодіївські рабинп, їхні помічники-судді та решта поважних людей міста сіли та написали листа до козодоївських рабинів, суддів та поважних людей міста біблейською мовою в дуже гарному стилі. Ось цей лист слово в слово:

«Вельмиповажаним і високошановним рабинам, суддям, мудрецям, видатним талантам, підвалині світу, стовпам велетенським, що на них увесь дім єврейський спирається, уклінний привіт! Мир вам, і в мирі хай проживають усі євреї вашої святої общини у Козодоївці! Привілля і достаток хай дарує їм господь бог, амінь!

Оскільки до вух наших долинула була чутка, що великої кривди заподіяно одному з городян наших, реб Шимон-Елі синові реб

Бендіт-Лейби кравця, якого прозивають Шимон-Еля-отченашник, а саме: двоє з ваших людей, вчитель талмуда реб Хаїм-Хона з його шановною дружиною Темою-Гітею, хай живе довгії літа, видурили хитрощами у нашого кравця гроші в сумі шість з половиною карбованців сріблом, а ці гроші поклали собі в калитку, витерли губи і кажуть: «Ми не вчинили кривди!» А так не личить робити в євреїв! Ми всі, що нижче підписані, свідчимо, що цей кравець бідний ремісник, має повну хату дітей і здобуває на прожиток чесною власною працею, а цар Давид ще в древні часи сказав у псалтирі: плоди тяжкого труда твого як їстимеш — буде тобі втішно і добре. Кажуть на це мудреці наші: втішно на землі і добре на тім світі. Тимто з проханням звертаємось ми до вас, щоб ви вчинили пильний розслід тому, що там сталося, і ваш присуд щоб, наче сонце, засяяв ясно і щоб ви своїм вироком добилися одного з двох: або щоб повернули кравцеві його гроші, або щоб йому видали його козу, що її він купив, бо коза, яку він привів сюди, це зовсім не коза!.. Це може засвідчити вам усе місто під святою присягою... І нехай буде мир між людьми, як наші мудреці казали: нема ще такого іншого благословенного дарунка для людей, як мир. Мир хай буде вам, мир найдальшому і найближчому, мир усім, амінь!

Від нас, рабів ваших, вітання вам, чиїх мізинців ми не варті.

Рабин син рабина, благословенна його пам'ять... Суддя син рабина, благословенна його пам'ять... Ворух Капота, Зорех Пупок, Фішл Викидайло, Хаїм Лопуцьок, Шел Качан, Мотл Квач, Єшія-Герш Киш-Киш».

Розділ 10

Тієї ночі світив місяць, поглядаючи вниз на Злодіївку з її темними, напіврозваленими хатинками, що стоять, збившись докупи, без подвір'їв, без деревець, без парканів... На цвинтар скидається місто вночі, на старий цвинтар із старими надгробками, переважна частина яких стоїть нахилившись, неначе навколішках, а багато з них давно вже упало б, якби не були підперті колодами. І хоча повітря там було не дуже високого ґатунку, а запахи з базару та з

синагогального подвір'я допливали не дуже приємні і курява була густа та підносилась високо, наче мур, а проте всі мешканці міста вийшли надвір,— чоловіки і жінки, старі і малі,— щоб подихати свіжим повітрям після душного, пекучого дня. Всі посідали на призьбах трохи погомоніти, теревені всякі точити чи просто так дивитися вгору на небо, придивлятися до подоби місяця з мільйонами мільйонів зірок, що їх, навіть маючи сто голів на плечах, неможливо полічити.

Тієї ночі Шимон-Еля тинявся сам по всіх завулках із своїм скарбом, що його він придбав у Козодоївці, пильнував, щоб хлопчаки-урвиголови не побачили його. Він мав намір, коли розвиднiться, знову вирушити в дорогу, а тим часом він завернув до акцизнички Уді в шинок, щоб взяти чарку горілки і вилити перед нею все наболіле на серці, попросити в неї поради з приводу лиха, що звалилось на його голову.

Акцизничка Удя була вдова, розумна голова, у дружніх відносинах з начальством, а до всіх ремісників міста ставилась, як добра сестра. Звідки взялося прізвисько акцизничка? Через одну пригоду. За дівоцтва вона була дуже вродлива, краля мальована. Одного разу, проїжджаючи Злодіївку, якийсь акцизник, дуже багата людина, побачив її, коли вона несла гусей до різника: акцизник зупинився і запитав у неї:

— Дівчино, чия ти?

Вона застидалась, засміялась і втекла, з того часу їй дали прізвисько акцизничка... Інші кажуть, що акцизник після того був у неї вдома, розмовляв з її татом, винокуром Нехем'є, хотів одружитися з нею, взяти її без копійки посагу, та ще доплатити її татові. Уже навіть мало не відбулися заручини, але в містечку почався поговір, і сватання розладналось. А вона потім вийшла заміж, тишком-нишком справивши весілля з якимсь небораком, хворим на чорну неміч; вона дуже плакала, не хотіла брати шлюб, усе місто тоді йшло ходором з цього приводу. Казали, що вона була закохана в того акцизника, і склали про неї пісеньку, якої співають жінки і дівчата ще й досі у Злодіївці; пісенька починається так:

Світив ясний місяць,

Уже пізня ніч була,
А Удичка сидить на призьбі...
А кінчається пісня такими словами:
Люблю тебе, ти любонько,
Люблю без краю,
Не можу жить без тебе!

Отака була акцизничка Удя, і перед нею виливав наш кравець наболіле серце: розповідав усе, що в нього в душі робиться, та просив, щоб вона йому дала пораду, що робити:

— Що робити? Ви ж, як каже цар Давид у «Пісні пісень» *, чорнява і гарна— хто тільки вродливий, а ви ще й розумна... Дайте мені пораду, що робити?

— Що можна робити? — каже до нього Удя і спльовує.— Ви хіба не бачите, що це перевертень? Навіщо вам панькатись із цією халепою? Візьміть краще і викиньте його під три чорти! Вас може спіткати, крий боже, те саме, що мою тітку Перлю, хай їй земля пером, вона вже давно на тому світі.

— А саме? — запитує Шимон-Еля перелякано.

— А саме,— зітхнувши, каже Удя.— Моя тітка Перля, хай царствує, була чесна богобоязлива жінка. В нашій сім'ї всі чесні... Хоча тут, у цій клятій Злодіївці, згоріла б вона, люблять обмовляти кожного, звичайно поза очі, бо в вічі всі вони великі підлесниці: «любонько-шмубонько»... Словом, моя тітка Перля, хай царствує, одного разу пішла на базар, аж гульк! — бачить: лежить моток ниток на землі... Вона собі подумала: моток ниток може придатися; нахиляється, піднімає його, бере моток ниток з собою і рушає далі. А моток стриб їй у лице і бух на землю. Нахиляється вона, самі собі уявляєте, знову і підіймає його. Моток знову стриб у лице і бух на землю. Нахиляється вона ще раз, бере його ще раз, а воно знову стриб у лице і бух на землю. Вона собі подумала, плюнула на моток (хай йому грець!) і хотіла вже піти додому. Оглядається — моток котиться за нею; вона починає бігти — моток котиться. Коротше — вона повернулась додому ні жива ні мертва, упала непритомна, а потім прохворіла чи не цілий рік поспіль. Що це, думаєте, було, наприклад? Ану вгадайте!

— Та всі жінки на один копил! — каже Шимон-Еля.— Це бабські вигадки, пусті балачки, курзу-верзу, харки-макогоники. Коли б прислухатись до того, що жінки плещуть, довелося б своєї власної тіні боятися, як у біблії сказано: жінки на розум легковажні — баби що гуски... Але нічого! Сьогодні судний день — не журись! Бувайте здорові, на добраніч!

І кравець Шимон-Еля вирушає далі.

На небі визоріло. Місяць плив між хмарами, що здавалися високими темними горами, облямованими сріблом. Половиною обличчя дивився місяць на місто Злодіївку, яке спало міцним сном. Дехто з хазяїнів, що боялися блощиць, перебралися з постіллю на двір, укрилися простирадлами поверх голови, хропли досить голосно і бачили солодкі сни; сни про добрий ярмарок, про вигідну торгівлю, гарні заробітки; сни про шматок хліба, про почесну професію і про почесті взагалі — різні сни!.. Не видно на вулиці ні живої душі; не чути ані звуку, навіть базарні собаки, що доволі нагавкались і натомились за день, скулились під колодами, сховали морди в лапи і — циць! Рідко-рідко коли вихопиться в них поодиноке «гав», коли їм присниться якась кістка, що на неї гострить зуби інший собака, або коли приверзеться, що муха залізла у вухо і шепотом переказує якийсь секрет... Рідко-рідко коли пролетить дурний жук, розправивши широко крила, покружляє, ширяючи в повітрі па одному місці, загуде, як басова струна, і з голосним «ж-ж-ж-ж-ж!» впаде на землю і змовкне... Навіть міський сторож, який щоночі ходить вулицями, пильнує крамниці і стукотить двома дощечками: кла-кла!.. кла-кла!..— цього разу, як на зло, випив трохи, сперся об стінку і заснув мертвим сном...

Серед цієї тихої ночі кружляє Шимон-Еля-кравець сам-один по цілому місту, не знаючи гаразд, чи йти йому, чи стояти, чи сидіти... І він ходить і ходить, говорячи сам із собою тихенько:

— Не мала баба клопоту та купила порося! Чорти хай візьмуть оцю козу! Козу?.. Ха-ха-ха-ха!..

Він зареготався і злякався сам свого реготу. В ту хвилину він проходив повз холодну синагогу, що має лиху славу з її мерцями, які моляться там щосуботи, убравшись у білі савани, і здається

йому, що він чує якийсь спів: у-у-у! Неначе вітер, що дме в димар зимової ночі... Він швидко відходить од холодної синагоги, подається на Християнську вулицю і чує там голос: «пцс-пцс-пцс!» — то свистить пугач, що забрався досить високо на баню церкви...

Кравця обіймає великий страшенний острах, переляк! Але він кріпиться, заспокоює себе і хоче проказати якесь біблейське речення, таке, що його кажуть уночі, щоб не боятися. Але він забув усі речення, вилетіло геть-чисто все з голови! І — витівки нечистої сили — перед ним виринають різні страхітливі постаті знайомих, що давно вже померли, на тому вже світі вони... І він пригадує багато страшних пригод, про які наслухався на своєму віку: пригоди з чортами, лісовиками і домовиками, що прибирають вигляду телят, пригоди з бісенятами, що бігають, наче на колесах, з вовкулаками, що ходять на руках, з дивними істотами, що зиркають на вас одним оком... Пригоди з живими мерцями, що блукають по світах, одягнені в савани... Шимон-Еля вирішує про себе, що оця коза, яку він веде за собою, не коза, а перевертень або домовик, який ось-ось висуне язика на десять аршинів завдовжки, або змахне крилами і проспіває на все місто «ку-ку-рі-ку!»... Шимон-Еля почуває, що волосся ворушиться йому на голові; він зупиняється на мить, відв'язує пояс, хоче здихатись цієї халепи. Де там! Тварюка стоїть, ні на крок не хоче відступитися від кравця! Шимон-Еля пробує відійти на кілька кроків — вона за ним; він бере праворуч — а вона теж праворуч; бере ліворуч — вона теж ліворуч...

— Рятуйте! — скрикує Шимон-Еля несамовитим голосом і кидається навтікача світ за очі.

Він біжить, а йому здається, що хтось женеться за ним, і мекає йому вслід тонким цапиним голоском, і говорить до нього полюдському, і співає, наче кантор...

Розділ 11

Уранці, коли всі прокинулись, чоловіки пішли молитися, жінки на базар, а дівчата — до череди, всі побачили, що Шимон-Еля-

кравець сидить на землі, а побіля нього лежить його гарна коза, підібгавши ніжки під себе, ремиґає і похитує борідкою. Підходячи до кравця, говорять до нього — він не відповідає ні слова; сидить, вирячивши очі, наче глиняне опудало... Одразу ж зібралась купка людей, ціле збіговисько з усіх околиць міста. Знялася метушня, гармидер, ґвалт до самого неба: «Шимон-Еля... коза... отченашник... перевертень... домовик... вовкулака... нечиста сила... затуманило... водив... їхав верхи цілу ніч... мучив... замучив...».

При цьому оповідали багато побрехеньок: кожен розповідав, що сам бачив, як той їхав верхи...

— Хто на кому їхав? — запитує один, просовуючи голову у натовп. Шимон-Еля на козі чи коза на Шимон-Елі?

Весь натовп вибухає сміхом.

— Сором і ганьба вам з вашим сміхом! — озивається один ремісник.— Євреї з бородами! Жонаті! Батьки вже й діди. Гидко слухати й дивитись на вас! Чого ви зібралися тут, що за хихикання? Хіба ви не бачите, що кравець зовсім не тямиться, що він, бідолаха, смертельно хворий? Краще одведіть його додому і покличте лікаря, а не стійте тут та не вищиряйте зубів, чорти вашому батькові!!!

Ці слова ремісник наче вистрелив з гармати, і натовп припинив сміх. Той кинувся по воду, той побіг до лікаря Юдла. Взяли Шимон-Елю-кравця під руки, одвели його додому і поклали на тапчан. Одразу ж прибіг лікар Юдл з усім своїм інструментом і подав йому «великий рятунок»: поставив йому банки і п'явки, відкрив жилу, пускав кров без упину.

— Що більше крові пустиш,— так казав сам Юдл,— то краще буде, бо всі хвороби, хай бог милує, беруться зсередини, з крові.

Так пояснює лікар Юдл «науку лікарювання» і пообіцяв, що ввечері, коли бог дасть, він знову завітає. А коли Ципа-Бейла-Рейзя глянула на свого чоловіка, як він, бідолашний, нещасний неборака, лежить на поламаному тапчані, вкритий купою лахміття, очі закотивши під лоба, губи білі, а від гарячки верзе щось несусвітне,

вона почала заламувати руки, битися головою об стінку, плакати, голосити і тужити, як тужать за мерцем:

— Лишенько мені, горе мені, грім побив мене вели-и-и-кий! На кого ти мене по-о-кида-аєш з моєю мале-е-е-чею?!

А діти, голі й босі, зібрались навколо бідної матері і допомагали їй голосити. Старші плакали нишком, ховаючи обличчя, ковтаючи сльози; а молодші, які ще не розуміли, що тут діється, просто плакали вголос, дедалі гучніше й гучніше; і навіть найменшенький — хлопчик трьох років з жовтавим змученим личком і з великим животиком — пришкандибав до матері на кривих ніжках, засунув рученята в волосся і почав на дуже високій ноті: «Мамо, хочу ї-і-і-сти!!!».

Це все разом зливалося у таку симфонію, що сторонній людині нестерпно було довго слухати; хто б не заходив до кравця у хату, негайно вибігав звідти засмучений, з серцем, що вмивається кров'ю, і з перекошеним від болю лицем. Коли запитували такого: «Що робить Шимон-Еля?» — він махав рукою, немовби кажучи: «Краще не питайте!..» Декілька жінок — близькі сусідки — стояли весь час з почервонілими від сліз носами, дивилися Ципі-Бейлі-Рейзі просто у вічі, чудернацьки кривили при цьому губи, похитували головами, ніби кажучи: «Лишенько і горе тобі, Ципо-Бейло-Рейзю!»

Дивна річ! П'ятдесят років прожив Шимон-Еля-отченашник у Злодіївці в убозтві, злиднях, жив наче хробак у темряві, і ніхто ніколи про нього не говорив. Ніхто не знав, що то за людина. Тепер, коли він захворів, нараз постав він з усіма своїми чеснотами, нараз усі дізнались, що Шимон-Еля був чудовий, добрий чоловік, свята душа, великий добродійник, він брав у багатіїв і розподіляв серед бідноти, сварився за неї з усім містом, до крові бився, ділився з кожним останнім куснем хліба, і ще, і ще багато чеснот та гарних якостей знаходили й розповідали про нього, славлячи

бідного кравця, як славлять, приміром, мерця під час похорону. Ходили відвідати хворого з усіх околиць міста і рятували його всіма можливими засобами, щоб, боронь боже, не помер передчасно.

Розділ 12

А ремісники міста Злодіївки зібралися на збори у акцизнички Уді, замовили горілку, галасували, сперечались, із шкури пнулися, лаяли на всі заставки багатіїв, звичайно позаочі, змішуючи їх з багном.

— Злодіївка гарне місто, згоріло б воно! Чого вони мовчать, багатії наші, погибель на їхню голову?! Кожен купається в нашій крові, і нема нікого, хто б заступився за нас, скривджених! Податки хто платить? Ми! На всяке лихо, нещастя — для різника, на ремонт лазні, вибачайте, з кого шкуру здирають? З нас! Чого ви мовчите, люди добрі? Ходімо до рабинів, суддів, до наших поважних людей міста, кишки їм повипускаємо! Що це за свавілля, де це чувано, щоб просто без ножа зарізали цілу сім'ю?

І товариство «Праведний трудівник» подалося до рабина і зняло там великий галас. Рабин перечитав їм листа, якого щойно привіз балагула від козодоївських рабинів, суддів та поважних людей міста.

Ось що було в листі:

«Вельмишановним і високоповажаним рабинам, суддям, видатним мудрецям, мир і спокій завжди хай панує в місті Злодіївці, амінь! Тільки-но ми одержали ваше послання, що було нам як мед цілющий і солодкий, ми зібрались усі і вчинили розслід достеменний і виявили, що даремно зовсім піддано підозрі одного з наших людей: не інакше, як кравець ваш нечесна людина, він вигадав наклеп і пустив плітку між двома общинами. Він вартий того, щоб його було оштрафовано! Ми, що нижче підписалися, можемо перед вами свідчення скласти та піти під присягу, що бачили на власні очі, як коза доїться, дай боже всім єврейським козам так доїтися! Не слухайте його, отого вашого кравця, коли він розповідатиме вам нісенітниці! Не схиляйтесь до слів цих грубих людей!

Хай заніміють язики, що вигадують брехню! Мир хай буде вам, і мир хай буде всім євреям від сьогодні і повік-віки!

Від ваших молодших братів, що валяються в поросі ваших ніг:

Рабин син рабина, царство йому небесне... Суддя син рабина, царство йому небесне... Генах Горлянка, Кусіїл Шмаровидло, Шепсл Картопля, Фішл Качалка, Берл Первак, Лейба Ворочок, Еля Петелела».

Коли рабин прочитав ремісникам цього листа, вони ще більш розпалились. Ага! Козодоївські волоцюги! Вони ще нас на глум беруть? Треба їх добре провчити! Товариство ножиць і праски, наш брат майстровий — аскакурдо!.. І одразу ж скликали нові збори, замовили горілки і вирішено було взяти ту гарну козу та піти з нею до Козодоївки, а там розбити голову вчителеві з усім його хедером, потрощити все місто.

Сказано — зроблено. Зібралося щось із шістдесят ремісників: кравців, шевців, столярів, ковалів, м'ясників — бойові здорові хлопці, один в одного, озброєні хто дерев'яним аршином, хто залізною праскою, хто копилом від чобота, хто сокирою, а хто молотом чи просто так дечим з хазяйства: рублем, сікачем, а то й кухонним ножем. Вирішено було негайно піти до Козодоївки на війну, бити, трощити, до ноги винищувати!

— Раз назавжди,— сказали вони.— Хай душа моя загине з філістімлянами,— смерть їм усім, і покінчимо з цим!

— Цитьте, люди добрі! — озивається один з товариства «Праведний трудівник».— Ви вже з усім упорались, все у вас готове? А де коза?

— Справді, дивіться-но, де подівся перевертень?

— Зник, наче язиком злизало!

— Не дурний перевертень! Слово честі, куди він міг утекти?

— Мабуть, додому, до вчителя, як ти не розумієш цього?

— Що, він з глузду з'їхав? Ти говориш, як осел!

— Ти сам осел! Куди ж він міг утекти?

— Коротше, нащо нам сперечатися? Кричи ґвалт з ранку до вечора, а перевертня нема — нема кози...

Розділ 13

Тепер ми залишимо зачарованого кравця, що бореться з ангелом смерті, та перейдемо до перевертня, тобто до кози. Перевертень, побачивши паніку, що сталася в містечку, подумав собі: навіщо йому ця халепа? Навіщо йому бути прив'язаним до кравця, тинятися з цим неборакою туди й сюди та подихати з голоду? Краще він втече світ за очі, куди ноги понесуть! Аби не бути вічним мандрівником! І наш герой чимдуж дременув, мчав шалено, зовсім не почував землі під ногами, не зважав на правила пристойності, стрибав по чоловіках і жінках, наробив лиха, завдав шкоди на базарі, не приведи господи! Поперекидав столики з хлібцями та коржиками, кошики з вишнями і з порічками, стрибав по горщиках та склу, розкидав усе, трощив і бив: трах-тара-рах! Серед жінок знялася паніка, вереск: «Хто це?.. Коза!.. Якесь створіння!.. Перевертень!.. Лишенько мені!.. Ой, нещастя!.. Де він?.. Ось він!.. Хапайте його!.. Хапайте!..».

І великий натовп євреїв з відкоченими полами капотів та жінок з підтиканими, вибачайте, спідницями погналися, випереджаючи одне одного, за ним. Але марна річ: наш герой, відчувши, що таке воля, дременув світ за очі, аж курява знялась.

А кравець, бідолаха?.. А висновок з усього цього?.. А мораль оповідання?— запитає читач. Не питайте мене, діти! Нещасливий вийшов кінець. Почалось оповідання дуже весело, а кінчилось воно, як більшість веселих оповідань, дуже сумно... А оскільки ви знаєте автора цього оповідання, що він взагалі не з похмурих і не любить слізливих оповідань, а воліє краще розповідати веселі оповідання, і оскільки ще ви знаєте його і відомо вам, що він не любить моралі, а напучувати це не його звичка,— отже, прощається автор з вами з усмішкою і побажанням, щоб євреї та й усі люди на світі краще сміялись, ніж плакали. Сміятися здорово. Лікарі радять сміятись...

1901

Їцхок Лейбуш Перец

Хелемський меламед

«Колись давно світ настільки тонув у плотському», — оповідає Шахне цілому колу євреїв у бейс-мекдеші, — «що боялися вже, як би Всемогутній Вседержитель від великого гніву не забув був свою обіцянку, не відчинив хлябі небесні і не наслав потоп, без жодного Ноя й без ковчега. Було, Господи прости, уже по всьому, як-то кажуть, по вінця! Все зайшло настільки далеко, що вже вчені цадики почали боятися себе самих і зібралися на велику нараду у *Братковi*. Вони сиділи й мудрували сім днів і сім ночей; в них уже з'явилося припущення, що слід кінчати з гріхом: хай приходить Машиах і кладе всьому край. Однак серед них був простий чоловік, водоноша, і він вперся: ні та й ні. Прийшов уже й небесний голос, показався *ангел Габрієль,* йому сказали, що люди дуже хочуть у рай, у царство небесне; а наш водоноша не дивиться на всі ці речі, він не хоче скоїти гріха! І так уже довго сперечалися, поки не вирішили, що треба поквитатися зі спокусником.

Всі вчені цадики були прості бідні євреї; крім водоноші були ще кравці, дроворуби, мулярі тощо. Лиш *один* із них ненадовго отримав великий спадок від тітки, що померла в *Александрії у Єгипті,* та він іще не мав часу піддатися спокусам золота. От за ті його гроші й привезли, і якраз-таки з Єгипта, одного євнуха.

Привезли євнуха, зодягли його в благочестивого єврея, з бородою та пейсами, з лапсердаком з тасьмами, з черевиками та шкарпетками, зі щирим серцем, і почали дражнити духа-спокусника: отам, із тим цадиком, покажи свою звитягу!

Спокусник прийшов; що він там знав? Він бачить єврея з бородою й пейсами і сміється на весь голос: ха-ха-ха! Велика справа його вивести на гріх.

Ніщо йому не вказало на те, що це євнух. Він всідається біля нього, починає з ним сперечатися, то щось улесливе скаже, то розумне, то пихате, то надмірне; але євнух не розуміє ні слова та навіть не усміхнеться. Спокусник аж захрип: це вперше йому випадає стільки роботи з благочестивим євреєм! Він свиснув: Боже поможи! З'являються різні панянки: багаті, прості, молоді панночки та інше жіноцтво. Вони йдуть парочками, мов нечисті пташки на Ноїв ковчег, вдягнені на різний ґатунок: у кринолінах, без кринолінів, запнуті, розіпнуті, напівголі і різної вдачі: сміються, плачуть, клянуть, кричать — але все як об стіну горохом! Зі спокусника вже річка поту стекла, він так стомився, ніби цілий тиждень дрова рубав. А євнух усе не поворушиться! Дух-спокусник свиснув іще раз і привів блудницю Рахав[5] — не працює, хоч трісни! «Зроблю ще останню спробу, — каже дух-спокусник, — масаж! Я спробую його трошки потерти!» Він хапає євнуха та жмакає його, гне його, тре його і гладить. Хто, що? Спокусник так довго намарне працював над євнухом, поки геть не засапався; йому поламалися руки й ноги й раптом він почав непритомніти.

Вчені цадики на все це подивилися. Вони взяли спокусника, зв'язали тридцятьма вузлами напрочуд міцних цицес, закололи ножем милосердя, вкинули в гарячу пічку і спалили. Після того вони взяли попіл і, коли здійнявся сильний буревій, розвіяли його й розсіяли на чотири сторони світу.

На небі сталося велике свято, на землі — щасливий рік; життя, мов на сонячному боці: люди перестали воювати; чоловіки й жінки вже не билися між собою, а на нечистих письменах лиш хали випікали; всі царі відпустили армії додому, рушниці віддали дітям на Лаг бе-Омер[6], а гармати забрали в села та поставили замість

[5] Рахав — мешканка Єрихона, блудниця, яка, згідно з Книгою Ісуса Навина, заховала в своєму будинку двох розвідників з війська Ісуса Навина і за те при взятті міста була разом з усіма родичами помилувана.

[6] Лаг бе-Омер — свято, що знаменує закінчення чуми, від якої її загинуло 24 тисячі учнів раббі Аківи. Тридцять третійй день між Песахом і Шавуотом. У цей день прийнято розводити багаття, танцювати та співати. Лаг бе-Омер — напівтраурне свято, але на наступнийий день після нього,

опудал на городах. Тоді засовували в гармати інжир та фініки, сміялися, кепкували: скільки ввійде всередину. На землі був мир у всьому світі, живий, щасливий.

Все було б добре, але шести, що на них натягують хупу, так і стояли в синагозі у кутку, їх так ніхто й не торкнувся. Всі чоловіки стали учнями бейт-медрешів, усі жінки — цнотливими габайками: цілий рік нешлюбний час[7]! Рабини, шамеси, хазани, шадхани та клейзмери ходили без роботи: не було весільних видатків. Не було весільних суконь, посагу, хупи — взагалі, люди лиш сидять і вчаться!

Світ занепокоївся: що це? Помирати помирають, але ніхто не родиться! Це нечувано! — і Бог знає, що було б, якби не *хелемський меламед!*

От послухайте історію.

Ще до наради цадиків *хелемський меламед* відчув, що спокусник дуже длубає йому голову... Він його затяг у бейс-мекдеш — ой, лишенько! — і пішов із ним; він поїхав до доброї людини, чудово, він їде залюбки; він іде з ним до мікви, нечестивець тримається за ніс, але йти — йде. Меламед побачив, що йому зле, він може втратити посаду, він поміркував і втік геть, геть до лісу...

Сім років був він у лісі, спав на голій землі, їв лише коріння та казав молитви по пам'яті. Він так схуд, що його можна було протягти крізь вушко голки, і став таким прозорим, що його не було й видно. Він просто став невидимим духом, ви розумієте?

Коли він дійшов до цього стану, він почав ходити назад у поселення; йому здавалося, що тепер він уже навіки звільнився від духа-спокусника, що він уже може йти додому.

Та ледве вийшов він з лісу — раптом піднявся буревій, і перевертає світи! Це було саме тоді, коли вчені цадики розвіяли попіл духа-спокусника на всі чотири сторони світу. І йому, не про вас

Лаг бе-Омер, можна влаштовувати весілля, стригтися, голитися та займатися іншою діяльністю, забороненою між Песахом і Шавуотом.

[7] В юдаїзмі є періоди в році, коли діє заборона на проведення весільних церемоній (див. Відлік омера).

кажучи, дрібка пилу потрапила в ліве око. Нічогенька історія! Ліве око почало бачити такі речі, що, з Божої волі, й на світі ніхто не бачив. Від лівого ока невдовзі заразилося праве око, і скоро це влізло йому в голову, а тоді і в серце; не буду вас довго маринувати — *хелемський меламед* став повен духом спокуси, і коли він повернувся у поселення, то що вам сказати, він знову заразив увесь світ.

Мій світлої пам'яті дідусь, що розказував мені цю історію, казав, бувало, що якби не *хелемський меламед,* нас би вже давно на світі не було! А коли він, мій світлої пам'яті дідусь, бачив весілля, обрізання чи як кладуть гроші на зберігання, він завше казав: «Це робота *хелемського меламеда;* в кожному з нас є шматочок хелемського меламеда!..»

Вважай, Ізраелю

У Томашові — маленькім польському містечку, що стоїть на галицькому кордоні,— одного прегарного, ясного дня з'явився молодий хлопець-бідар, про якого ніхто не знав, звідки він, хто він, де днює він і де ночує і який тільки коли-не-коли приходив і просив їсти.

Ну що ж — «всякому, хто простягає руку» треба дати. До того ж, і хлопець не брав нічого — ні грошей, ні страви, тільки сухий хліб. Тому й поготів не годилося розпитувати: їсти хочеться всякому живому сотворінню. А проте люде завважили, що хлопець якийсь чужий. Очі його, здається, дивляться далеко-далеко, а що в нього перед носом, того він не бачить; його вуха постійно рухаються, так, як у декого брови, ніби він якісь голоси ловить у повітрі,— хоча б навколо було тихо, як у домі молитви перед звуком сурми. І тому, що він ніби бачить і чує так далеко, він раз у раз задуманий. Коли його питають про щось, він прокидається, ніби

душу його покликали з того світу. І коли одповідає він, то говорить «так» або «ні»; инакше — заплутається у власних словах, як у сіті, на чолі виступає піт, і нібито несила йому возволитись.

Траплялось часом, що якийсь господар чи господиня надумаються використати хлопця — послати його до якогось в тій або иншій справі. Тоді він пропадав на кілька день, а потім приносив відповідь несподівану й непевну. І все те — крий Боже! — не через лінощі, а через свою задуманість.

— Ну що, застав ти такого-то дома (того, куди його посилали)?

— Тільки сьогодні.

— А досі?

Виявилось, що, йдучи до тих, куди його послано було, він надибав по дорозі мишенятко. Мишенятко жалісно попискувало, мабуть, не могло натрапити в свою нору... А далі до нього озвався згори якийсь птах, і він поспішив за ним — і таке инше,— отже, тільки сьогодні прийшов він туди, куди йому було треба. Йому одповіли... але що відповіли йому, він або забув, або переплутав, або, може, і з самого початку не зрозумів; і все вийшло якось навиворіт... І наївно посміхаючись, простягає він суху руку за шматком хліба — за всі ці дні у нього нічого не було в роті.

У бідному містечку, де довгими літніми днями робити нема чого, сидять господарі коло вікон, позіхають, поглядають на базар,— а ну ж чи не трапиться хоч там чогось вартого уваги. Отак стоячи коло вікна, побачив один господар зайшлого і вбогого хлопця і покликав його до себе — робити все одно нема чого, всі мухи половлені й передушені; ну, так він почне його розпитувати.

— Зайди лишень, хлопче, до хати.

Але юнак похитує головою: він не хоче.

— Чому?

— Так,— говорить він.

Засміявся хазяїн, не лінується, виходить з хати до хлопця, сідає на порозі й починає:

— А як звать тебе, хлопче?

— Як мене звати? — повторює за ним юнак. — Аврам! Здається, що Аврам? Так, Аврам!

— Як? Ти не певен?

Ні, він ніколи не знає напевно, хіба можна буть певним? Так багато на світі такого, що тільки здається. Сміється хазяїн.

— А прізвище твоє як?

Але щодо прізвища хлопець не має ніякого поняття. І він наївно перепитує, невже й воно потрібне?

А хазяїн йому говорить:

— Авжеж! Аврамів може бути багато, легко переплутати... — Ну, так що?

— А чий ти єсть, хлопче?

— Пан-отців.

— А як звати твого пан-отця?

— Так Отцем і звати.

— А де ж живе твій Отець?

— Там, де і твій живе! — І Аврам підносить палець вгору, показуючи на небо.

— Молодець удався, що й казати! — посміхається хазяїн і знову питає: — А другого батька в тебе немає?

— Нема.

— А мати?

— Хіба треба?

Сміється, за боки береться хазяїн, а хлопець питає:

— Я можу іти?

— Зараз, зараз! — одповідає господар, розстаючи од утіхи:

— А звідки ти прийшов, такий розумний? — З села.

— А як зветься те село? Де воно?

Цього хлопець не знає.

— А далеко звідси?

— Далеко. Він ішов, і йшов, і йшов...

І юнак стільки разів повторює слово: «йшов», що вже й язик в нього заплітається, і тоді він кінчає: «і ще йшов!» — Скільки днів і скільки ночей?

Він не рахував.

Надумався господар спитати:

— А молитися ти вмієш?

Молитись?! Хазяїн повинен був пояснити йому, що то значить: «молитись». Аж по дев'яти мірах хазяїнової мови догадався хлопець, що «молитися», то значить розмовляти в Отцем.

— Атож, атож! — стверджує хазяїн, і йому здається, що в нього всередині все перевертається од сміху.

Юнак знає молитву: «Вважай, Ізраелю!»

— А хто навчив тебе?

І юнак оповідає, що коли він ішов до містечка лісом, зустрів одного дуже старого чоловіка. І той чоловік сказав йому, хто його Батько, і навчив з ним розмовляти, а саме говорити: «Вважай, Ізраелю!..» І хоча він не розуміє, що то говорить він Отцеві, але той дід запевнив його, що Отець ці слова розуміє, і вони подають йому втіху.

— А коли ж ти говориш з Отцем?

— Двічі на день.

І при тому він грає.

— Ти граєш? На чому?

— А на чому трапиться.

На селі він грав на травинках, на аїрі; потім його навчили робити сопілки, і він грав на сопілці... В містечку йому подаровано череп'яного свищика, так він на ньому свистить.

— Ну, а коли б тобі, наприклад, подарували скрипку?

Очі Аврама поломеніють. Ах, як би він бажав мати скрипку, таку, як у містечкових музик, а надто оту велику скрипку, що її носять на ремінному пасі. Ах, як би він грав!

— Стривай лишень,— все жартує господар-слідчий,— може, тобі й куплять такий струмент. Тільки покажи раніш, що ти умієш.

Хлопець виймає з пазухи череп'яного свищика й свистить. І як він свистить, на піднебессі починається якесь метушіння, пташки злітаються зграями, шугають довкола, в вишині, а юнак, поглядаючи вгору, посміхається їм. Далі знову ховає свого свищика.

Господар проте голови не підіймав і всього того не бачив. Але на свист виходять з дому господиня, за нею служниця; до вікон наближаються дві молоді пари; всі виглядають. Хочеться господареві показати своє уміння розпитувати, і він знову говорить до хлопця:

— А чим ти жив у лісі?

Він жив грибами. А так принаймні знається на грибах!

— А раніш, на селі?

— Тим, що люде давали.

— Хто давав?

— Селяне, селянки, навіть піп і шинкар.

— Що ж вони тобі давали?

І хазяїн затаїв віддих. От тут, як шило з мішка, виявиться неправовірність хлопця. А хлопець наївно одповідає, що давали всього: і капусти, і борщу, і м'яса, і хліба, але він їв самий хліб, решту брав і розкидав пташкам.

— А чому ж самий хліб?

Так. Він любить самий лише хліб, нічого иншого він не любить.

Про те, що він їсть, його спитав і дід у лісі. І коли він сказав, що він їсть самий хліб, той дід сказав, що любить його за те. І він нагородив його, навчив розмовляти з Отцем, і діда того він так любить, так любить. І так поважно читає він: «Вважай, Ізраелю!» тому, що так велів йому дід...

А хазяїн все веде свій допит:

— А коли б той дід наказав тобі красти?

Він би крав!

— А грабувати?

Він би грабував. Але він ніколи не накаже такого. Він добрий, той дід...

— Але все-таки, коли б дід наказав тобі вбити людину?

Він убив би.

— І ти б не побоявся свого Пана-Отця?

— А чого ж я маю Його боятися?

— Він може покарати.

І в перший раз лице юнака усміхнулося.

— Жартуєте. Отець не карає.

На той час покликано до передвечірньої молитви. Хазяїн пішов до школи, щоб у перерві між передвечірньою й вечірньою молитвою розказати, як розумно допитував він юнака.

Ця розмова, мабуть, довго була б для містечка подією, коли б не инша пригода...

Містечкова громада мала свого оркестра: дві скрипки, флейта, кларнет, тулумбаси, а до всього того, як водиться, контрабас. Бідний оркестр, грає на жидівських заручинах та весіллях, збирає копійки в Пурим і Хануку; а часом, як усі инші оркестри розібрані, його запрошують грати на балі до дрібних панків. Особливої премудрості музики не виявляють.

І от сталася така пригода. Зимового досвітку однієї п'ятниці вертається оркестр з панського балю. Всі йдуть веселими ногами; випили мало не натщесерце, а як християнської страви їсти не можна, то закусували самим хлібом. Ідуть всі нарізно, наспівують, кричать, сперечаються. Контрабас, що несе найтяжчого струмента, волочиться позад усіх, ледве виволікає ноги з глибокого снігу — він уже старий і слабосилий. Як не кричить він, як не просить, як не благає, щоб не бігли од нього, ніхто не слухає. Весь натовп бреде нароздріб, жартують, перекидаються лайливими словами: ніяк не можуть розділитися грішми. До того ж, сказано вже, усі не зовсім тверезі... А тим часом розгулялася негода; повіяло снігом... Люде наддали ходу; вітер протверезив їм голови — вони побігли. Добравшися до містечка, всяк поспішав до своєї оселі, упав до ліжка і заснув, як мертвий. Але довго спати не довелось: бас не прийшов додому. Метнулася його жінка по музиках, голосить, тягне з постелі: де чоловік, де мій чоловік?!

П'яні від вина, приголомшені сном, музики доходять до свідомости, догадуються, в чім справа; жах розбирає їх — побігли шукати баса; а тут ні дороги, ні стежини — всюди білий рівниий-рівний саван — свіжий невинний сніг. Як тут знайти, де лежить бас.

Так і вернулись ні з чим. Одна тільки надія, що, може, бас догадався і потрапив до якогось фільварка.

Минає день і ще день. Мороз подався, сніг напіврозстав; і от у п'ятницю, саме як люде йдуть до лазні, поїхали до містечка і спинилися на базарі селянські сані, на санях замерзлий бас. Небіжчика зразу ж обмили і поховали до вечора, ледве управились до суботи... боялись, що дізнаються і різатимуть.

На другий день удова не дає в школі розпочати читання Тори: п'ятеро маленьких гробачків зосталося після баса. В суботу ввечері — збори. Кличуть музик. Але вільних прибутків громада не знайшла: порішили, щоб музики обходились без баса, а вдові виплачували його пай; але музики кричать: «Ні! Незгода!» Оркестр без баса — та це ж зовсім не оркестр. На жидівських святах, за дозволом громади, ще можна було б обійтись, але пан без баса і до танцю не стане. Рабин почав доводити, що рятунок єврейської душі важливіше панського танцю, але музики завважили, що рабин — нехай вибачає — в музиці їм не указ. Піднявся ґвалт, крики, зухвальство!

А тим часом господар, що так мудро допитував хлопця, ударив рукою по столу.

— Тихше, панове громадо!

Він має готову пораду: він має хлопця, що дуже охотиться грати на контрабасі і напевно вміє. Нехай видадуть за нього вдову,— то й вовк буде ситий і вівці цілі; до того й громаді все це не стане й копійки...

Дуже можливо, що господар гадав тільки пожартувати, але рабин і громада з одного боку, музики — з другого ухопилися за цю пораду, як той, хто тоне, за дошку. Вдова погодилась, хлопець Аврам так само. І того ж таки місяця справили весілля.

Так несподівано придбав Аврам жінку, п'ятеро дітей зразу і баса з смичком.

З жінкою він живе в згоді: додому не з'являється, ночує за дверима; цілими днями десь пропадає. Хіба трапиться в містечку свято або баль у пана,— тоді він грає. Дойме його голод, постукає до жінки у вікно, подасть вона окраєць хліба, і він знову щезне, аж поки не захоче їсти. Допитують басиху сусідки, як їй живеться. Сміється: краще і не треба! Чого ще бажать їй, старій жінці? Він

не їсть, не п'є; поганого слова їй не скаже; з оркестром рахується вона, його заробіток видають їй на руки... Чого ж їй не стає?

І Авраму, очевидно, теж добре. Спочатку він сильно терпів від музик: він ніяк не попадав у такт, бас грав своє. Музики вже й грать перестануть, а Аврам поважно веде свою партію, ніби програє якомусь иншому оркестрові, що грає десь далеко-далеко і що чутно його тільки йому самому. Але з часом до цього звикли. Коли грали в панів, то вже знали, що робить: коли п'єса кінчалась, хтось з музик хватав за смичок і придержував. А на єврейських весіллях, то иноді зумисне попускали Аврамові грати, а гості сміялись. Так і веселили добрих людей, особливо за великою вечерею!

Громада, звичайно, була задоволена з Аврама. Тихий, чистий, сидів він завжди лицем до стіни, спиною до людей, щоб ненароком не глянуть на жінку... На весіллях нічого в рота не брав: у нього свій шматок хліба з собою. Ніхто не бачив навіть, коли він його їв; крім того, він цілий рік заступав обов'язки синагогального стукача.

А це тому, що він мав звичай тричі на день грати на басу своє: «Вважай, Ізраелю!» Вранці, як сонце сходило, ввечері, як воно заходило, і опівночі. Удосвіта і ввечері він грав на луках за містечком, а опівночі на базарі. І звуки його баса розпливались в мовчанні матері-ночі, вривалися через ворота, двері та віконниці, у хати й серця. І в цих звуках було щось наївно-глибоке, і ті, кого не будив молоток синагоги, і ті навіть прокидались од звуків — бу-бу, буу-буу! І мимоволі підіймалися люде з ліжка для служби Господу, світили свічі і поспішали до опівнічної молитви.

Иншого разу, бувало, панок кидав свою панну серед танцю, підбігав до Аврама і драв його за пейси за те, що грає не в такт; громадяне на святах сміялися з Аврама, але весь рік, як прокидалися од його контрабаса до опівнічної молитви, зітхали і говорили:

— Немудрий він, бідолаха, але в його звуках щось є, щось повинно бути.

А дехто додавав:

— Бідна, німа душа. Хоче промовити до Господа, і нема в неї иншої мови.

Одного разу відбулося в Томашові знамените весілля, таке весілля, яке буває раз на сто літ. Та й справді! Старшина люблинської громади видавав свою дочку за сина краківського рабина, а Томашів якраз на півдорозі між цими двома містами.

Люблинський старшина бажає ушанувати краківського рабина, нехай знає він, з ким поріднився.

Наказав викотити з льоху бочку червінців на весільні видатки і наперед послав людей до Томашова, щоб приготували все покоролівськи, так, як воно й личить люблинському багатієві-старшині, якому випала честь посвоячитися з краківським рабином.

Приїхали люблинські люде до Томашова і — перше діло — почали шукати місця для весілля; будуть гості з Люблина, з Кракова та й місцевий, томашівський люд. Понаїздять багатирі, домовиті господарі, славетні люде, учені, рабини й судді...

І три оркестри будуть грати. Люблинський оркестр, краківський оркестр, та й томашівці не хотять поступатися.

Осторонь, мало не за містечком, стояла величезна шопа, де взимку сушаться купецькі дрова,— тепер вони на Вислі й пливуть до Гданська. Найняли люблинські люде ту шопу; як Ноїв ковчег завбільшки, наказали розмалювати її знадвору всякими картинами, оббили її зсередини, як кушу, дорогими килимами, розставили столи з одного кінця ковчега до другого, окремо для чоловіків і окремо для жінок, прикрасили стіни шанделями й паперовими ліхтариками — то-то розкіш для сорока десятків гостей. І входи поробили: окремо для жінок, окремо для служників, окремо для музик, а посередині великі ворота, з вінцем Тори угорі — для краківського рабина і инших гостей.

І день весілля прийшов. Гості все їдуть та їдуть; розташовують їх по хазяйських домівках. І всяк уважає те за найбільшу честь для себе і поступається гостеві найкращою кімнатою. А коли гості сіли за велику вечерю, коли свічі порозгорялися в шанделях та паперових ліхтарнях, коли засяяло дорогоцінне каміння в сережках та на чолах у жінок, тоді ковчег виповнився світлом святої Тори — краківські та люблинські учені; томашівські — посередині... А на чолі зібрання — краківський рабин.

З'явилася ціла лава служників з рибою на великих полумисках; задзвеніли срібні ножі та виделки; чути гомін за жіночим столом; спливає він в учену розмову за столом краківського рабина — і все те уривається з голосною «веселою» музикою... Три оркестри!.. Грім іде, дрижать на радощах огники по столах і кругом — по стінах; а краківськиийрабин обперся на спинку свого крісла і п'є втіху.

Він був великим знавцем музики...

Од «веселої» музики перейшли на «валашську», навіть не перейшли, а перепливли — такий непомітний був перехід — тече, пливе валашська мелодія. Грає краківська скрипка, словами промовляє, розкриває серця й западає в них... І три оркестри підтримують її.

І здається, ніби вода тече, ніби Висла та розлилась, сяє і колихається, гомонить і тремтить на честь нареченого і нареченої, на честь краківського рабина і дорогих гостей; а над рікою літає диво дивне — літає пташка, грає-співає солодко-солодко, на голос тихої та сумної молитви. Раптом переривають її вигуки, високі й радісні звуки, і знову спадають до тихої сумовитої молитви: правда, радість велика, але ж не можна забути про вигнання, про блукання Шехини...— та й знову вигуки радощів: все-таки — таке весілля, збір таких учених, і краківський рабин на чолі!.. (компонував музику люблинський кантор...).

І раптом оркестр підіймається високо-високо, всі струменти грають, все голосніше й голосніше, вгору, вгору, ніби переходять з одної ступені до другої, все гуде, все танцює, все сяє, і раптом усі уривають... ніби струни на всіх струментах відразу полопалися... Тихо, і серед тиші чутно тільки: «Бу! бу! Буу!».

Один Аврам грає далі; всі очі обернені на його плечі,— тихо, ніхто й бровами не рушить, тільки Аврамова рука ходить і тягнеться і веде за собою смичок:

— Бу, бу, буу, буу!..

Це — музики нарочито підстроїли таку штуку, щоб розсмішити гостей...

Але їм не пощастило. Дивляться музики і ждуть, що от-от приснуть усі сміхом, але всі дивляться на Аврама, переводять очі на краківського рабина; в його присутности ніхто не посміє сміятись. Обличчя збираються в зморшки, кривляться губи, сміх випирає з очей, але глянуть на краківського рабина і ждуть. А краківський рабин сидить, обперся високою хутряною шапкою на спинку свого крісла, брови нависли над очима,— чи не задрімав він, краківський рабин? А бас все виводить:

— Бу, бу, буу, буу!..

Моторошно стає людям.

І раптом усі очі перебігають од краківського рабина до середніх воріт.

За ворітьми гомін, чутно кроки.

Служники підбігають, одчиняють ворота і, перелякані, кричать:

— Ні, ні! Для вас, для старців, буде окрема вечеря!

Ясно, що бідарі хотять увійти. Краківський рабин підводить очі, хоче щось сказати; мабуть, накаже пустить, що ж має він робити?

Але тієї ж хвилини в воротах з'являється дід, у подраному каптані, з розпатланими сивими пейсами й бородою, старець, як усі старці, але очі глядять з величністю короля і рухи руки — королівські. Перелякані служники відступають перед його поглядом; неохоче, з великою пошаною одчиняють ворота; він махає рукою, і вони несамохіть розступаються і дають дорогу...

І дід в лахміттю старця з старців, але з королівською поставою і поглядом, увіходить у ворота, за ним цілий натовп старців. Він доходить до середини шопи і там зупиняється, за ним довгою лавою стає стареча братія. Всі вражені, всі дивляться мовчки.

Краківський рабин теж мовчить. Тільки Аврам веде своє; і всім видко, як дрижить його зігнута спина, як рука водить смичком взад і вперед, і бас зворушливо й поважно стогне:

— Бу, бу, буу, буу!

І старий король в старечому лахміттю за кілька хвиль одкриває свої уста — гості нахиляються наперед, через столи, інші то зовсім виходять з-за столів, але без гуку, навшпиньках, ніби магнітом тягне їх до старечих уст, до тих уст прив'язані всі очі.

І старець говорить одно слово: «Північ!..»

— Рабине з Кракова! — каже він далі.— Аврам грає на опівнічну молитву. Ви не вірите, краківський рабине, так ви почуєте. Ради високої чести — почути, як Аврам грає на опівнічну молитву, судилося вам, щоб ви засватали за свого сина дочку люблинського старшини і щоб Томашів був вам на півдороги. Ради вас почують і інші, але не всі так, як ви. Ви знаєтесь на музиці.

— Бу, бу, буу, буу! — грає своє Аврам. А натовп, захоплений, ніби заворожений, мовчить. І дід-старець підіймає праву руку, подає знак дахові, і дах розійшовся, півдаха направо, півдаха наліво, як крила кущі.

Показується небо,— зоряне, яскраве небо. Над дахом, що розійшовся, пливе місяць. Тихо проплив він. І от як він проплив, старець ще раз підносить руку, і розверзається небо. Пливе на висоті море самородного світла, і в цьому світлі, що тремтить і хвилює, чутно, як співають і грають — то хори небесні творять опівнічну молитву; янголи-співці співають, янголи-музики грають, і всі ведуть одну мелодію, і бас Аврама приграє їм, пливе в одному співі світла, що колихається, і підіймається, і дрижить в високості.

І в тремтінні застигли всі гості.

І ще подав знак старець, і замкнулося небо; припинилася гра; зорі пливуть, і моргають, і дрижать, немов від тихої та сумної радости...

І ще один знак подає старець, і обидві половини даху спадають знову і змикаються. Всі закам'яніли, сидять, ледве дихають, тільки бас Аврама все тягне:

— Бу, бу, буу, буу!

І раптом смичок і бас випадають йому з рук. Він встає, повертається лицем до люду й починає: «Вважай, Ізраелю, Господь Бог

наш, Господь єдиний!..» І проказує це на той самий мотив, що грали в небесах. Скінчив і впав непритомний...

Дід підхопив його.

— Віднесіть його до богадільні,— наказав він слугам.

Слуги взяли його й винесли...

— Рабине з Кракова! — сказав дід після того, як Аврама винесли,— не на весілля приїхали ви, а на похорон.

Аврама покликано до небесного лона, там не ставало баса... І дід щез з усіма старцями...

Так воно й сталось.

Аврам-бас другого ж дня вранці упокоївся у домі молитви, і краківський рабин з усіма гостями були на похороні.

А старець той, як повідають, був сам ребе Лейб-Сорес... Дуже можливо…

А може, і ще вище.

І ребе з Немирова під час «Слихос»* кожного ранку щезав, пропадав.

Його не видно було ні в синагозі, ні в обох молитовних домах, ні в приватних молитовнях; а дома то вже напевно не було його. Дім стояв одчинений; хто захотів, заходив і виходив. Красти в ребе не крали, хоча в домі живої душі не зоставалось.

Де ж міг бути ребе?

А де ж йому бути? Напевно, на небі? — Мало хіба клопот у ребе перед страшними днями?! Євреям — нівроку їм — треба й заробітку, й спокою, й здоровля, й догідного шлюбу для дітей; хотять вони бути добрими й побожними. А гріхи великі, і диявол тисячею своїх очей дивиться від одного краю світу й до иншого; він бачить, і докладає, і виказує... І хто ж допоможе, як не ребе?

Так думав люд.

Але раз прибув до Немирова литвак. Так-от, він сміється! Та ж ви знаєте литваків: душеспасення книжок вони не поважають, зате набивають собі голову Талмудом і коментаторами. Так литвак достоменно доводить з Талмуду — очі вам коле! — що навіть Мойсей-пророк,— доводить він,— не міг за життя піднятися на небо,

а тримався на десять ступенів попід небом! Ану, посперечайся з литваком!

— Куди ж дівається ребе?

— Хіба то моє діло? — одповідає він, але тут же (на що тільки не здібний литвак) він постановляє дізнатися правди.

І того ж таки вечора, одразу ж по вечірній молитві, прокрадається литвак у кімнату до ребе, укладається в ребе під ліжком і лежить. Він повинен переждати всю ніч і бачити, «куди» щезає ребе і що він робить під час «Слихос».

Другий, може, здрімнувся і проспав би, але литвак дасть собі раду: читає він собі з пам'яти цілий Тракт із Талмуда! Не пам'ятаю вже, який саме. Вдосвіта чує він, як стукають до «Слихос». Ребе вже давно не спить.

Литвак вже з годину чує, як він зітхає. Хто чув, як зітхає ребе з Немирова, той знає, скільки туги за весь люд ізраельський, скільки горя було в кожнім зітханню. Душа розривалася, чуючи ці зітхання! Але ж у литвака серце залізне. Прислухається він і лежить собі, як лежав! Ребе лежить так само: ребе — хай подасть йому Господь віку! — на ліжку, литвак під ліжком.

І от чує литвак, як ліжка у всьому домі починають рипіти... як зіскакують з ліжок, як наскоро шепочуть молитви, обполіскують руки, як рипаються двері. Потім всі виходять з дому, знов стає тихо й темно. Тільки через віконниці продирається трохи місячного світла.

Пізніше литвак признавався, що коли він зостався на самоті з ребе, страх охопив його: холодний піт виступив на чолі, корінці його пейсів, немов голки, кололи йому скроні.

Та й те сказати! — на самоті з ребе, під час «Слихос», удосвіта, один в домі!..

Але литвак упертий: тремтить він, як риба в воді, а проте лежить.

Нарешті ребе — хай подасть йому Господь віку! — встає. Умиває руки, читає молитву — все, як належить кожному євреєві... Потім іде до одежної шафи і витягає тлумачок... З'являється се-

лянська одежа: полотняні штани, великі чоботи, свита, велика бараняча шапка, пояс, набитий мідяними цвяшками.

Ребе все це одягає на себе, із кишені викладає конець мотузки, мужицької мотузки.

Ребе виходить, литвак за ним!

По дорозі ребе заходить до кухні, витягає з-під лави сокиру, стромляє її за пояс і виходить з дому.

Литвак тремтить, але не одстає від нього.

Тихий побожний страх витає над темними вулицями: часом прорвуться вигуки «Слихос» з якоїсь приватної молитовні або болюче зітхання з якогось вікна. Ребе тримається попідтинню, в тіні од домів. Між домом і домом він випливає,— а литвак за ним.

І чує литвак, як биття його серця зливається з тяжкими кроками ребе, але йде далі і разом з ребе виходить з міста.

За городом стоїть лісок.

Ребе — хай подасть йому Господь віку — іде до лісу. Робить кроків тридцять–сорок і спиняється перед деревцем. І литвак стоїть, здивований, приголомшений. Йому видно, як ребе виймає з-за пояса сокиру і врубає її в дерево.

Видко йому, як ребе рубає і рубає. Чутно йому, як дерево стогне й зітхає. І от деревце падає. І ребе розрубує його пополам, розколює на тонкі поліна, складає дрова, обв'язує їх мотузкою з кишені і навалює собі на спину. Встромляє знову сокиру за пояс, виходить з лісу і прямує до міста.

В однім завулочку він спиняється коло однієї напіврозваленої хатини і стукає в вікно.

— Хто там? — питає переляканий голос зсередини.

Литвак пізнає голос єврейки, хворої єврейки...

— Я,— одповідає ребе по-мужицьки.

— Хто я? — знову питається голос з хати. І ребе знову одповідає по-українськи:

— Василь.

— Що за Василь? І чого ти хочеш, Василю? —Дрова,— каже удаваний Василь,— маю для продажі. Дуже дешево!.. За півціни дрова.

І, не чекаючи відповіді, він заходить до хати. Литвак теж забирається до хати, і в сірому світлі досвітньої години бачить він убогу хатину, старе побите начиння... На ліжку лежить хвора жінка, замотана в ганчір'я.

І говорить вона гірко:

— Купить? А за що купить? Звідки в мене, бідної вдови, гроші?

— Я дам тобі на борг,— одповідає удаваний Василь.— Всього шість грошів.

— А де я візьму оддати? — стогне нещасна жінка.

— Дурна ти жінка,— докоряє їй ребе.— Глянь, ти от хвора, бідна жінка, і я тобі довіряю. Я певен, що ти віддаси. А ти,— в тебе такий могутній, великий Бог, і ти не довіряєш йому. І навіть надії на якісь нужденні шість грошів за оберемок дров не покладаєш ти на нього.

— А хто затопить мені? — стогне удова.— Хіба в мене є сили підвестись? А син мій зостався на роботі.

— Я тобі й затоплю,— говорить ребе.

І, вкладаючи дрова до груби, ребе, зітхаючи, читав перший уривок «Слихос».

І коли підпалив він і дрова весело розгорілись, він читав вже трохи веселіше другий уривок «Слихос».

Третій уривок читав він, коли в грубі вигоріло, і він причинив дверцята.

Литвак, що все те бачив, став відтоді немирівським хасидом.

І пізніш, коли хтось із хасидів оповідав, що під час «Слихос» ребе з Немирова зноситься кожного ранку на небо, литвак вже більш не сміявся, а тільки додавав потихеньку:

— А може, і ще вище!

Переклали з їдишу
Микола Зеров та Олександр Гер (В. Н. Вайсблат)

Довид Гофштейн

На Парнасі

Ще нікому з містечкових
Не траплялось тут бувати;
Я ж прорвався випадково
І, нівроку, пізнувато…

Без наказу, без запросин
Я у пісню взяти ладен
Гір верхів'я й неба просинь,
Неба світлої Еллади.

Я забіг сюди на хвильку
Без запросин, без мандату...
Це зашкодить вам хоч стільки –
Я хотів би вас спитати.

Чи ж тісніша в вас тіснота,
Як один куди змандрує?
Та й не бійтесь – все достоту
Вам віддам, що тут знайду я.

Не змарнуюсь на чужині
І нічого не розтрачу,
Берегтиму, як святиню,
Нашу сутність, нашу вдачу.

Без наказу, без запросин
Я візьму у пісню радо
Гір верхів'я й неба просинь,
Неба світлої Еллади.

Максимові Рильському

Суворий Дант не зневажав сонета.
О.С. Пушкін

Так, ми воістину брати, Максиме,
З минулого не звіявши луски,
Ми спершу вийшли на місток хисткий
Крізь бурю й сніг, крізь ожеледь і зими.

Та вилущили ми зерно незриме
Й плекаємо спадковий скарб людський,
З того зерна виходять пелюстки,
Розкішний квіт росте і вік ростиме.

Тож сій навкруг рясні пісенні зерна,
Радіючи, що нива не мізерна,
Що наше щастя – рідна ця земля,

Що всюди наша молодь різномовна
Твоїх пісень співає, сили повна,
І сила та й старих нас окриля.

Поліфонія

Я маю
Завулочки-ситечка –
Світло ловити:
Широкий
Там вхід,
Але вийти –
Не можна з проваль.
В тенета очей
Туди ловиться золото сонця
Й повітря
Прозорий кришталь.
Впіймалось,
Зібралось
На ниточках, вістрях
І десь там осіло
В глибинах, у серці,
В куточках, на дні...
Зігрілася там
Моя сонячна здобич,
І сяєво плине,
Й густішає світло,
Зростає, невпинне,
І переступає
Поріг моїх уст,
І губи рясніють уже
Золотими складами,
Словами, як срібло,
І лавами речень, мов сталь...
І з сяєва знову
Шліфую я Мову –
Пісень найчистіший
Кришталь.

Лейб Квітко

Жук

А дощ іде разом і тут, і он там –
В дворі і на полі – де душно житам.
Намокли дерева, схилився овес…
Хоч би це людина чи вуличний пес!

Одне тільки й видно – біда он жуку! –
Його підхопило водою в струмку.
Ой глянь – перекинувсь, ногами пряде.
Але якось виплив і став на тверде.
Та тільки тут знову краплиною цок! –

Ударило в голову й тягне в струмок.
Жучок потопає, ой горе, біда!
Аж тут плине тріска, і каже: сідай!
Жучок умостився, немов на човна.

Пливе собі тріска, всі кручі мина…
Струмок аж булькоче, сріблом блискотить.
Пливе собі тріска, де хата стоїть.
Прибилась до хати, та в двері ті стук! –

І враз опинився у щілинці жук.
Жила ж там сімейка промежи людей –
Та тільки й усього, що трійко дітей.
Гуртом вони вийшли, де травка м'яка,
І зовсім пустили на волю жука.

Переклад з їдишу Іллі Мазоре та Павла Тичини

Перец Маркіш

Купа

Вам, убитим на Україні, що переповнили її землю перетрамбованими, непохованими «купами», понищеними Городищами містечок вздовж Дніпра, – моя заупокійна молитва.

1.

Ні! Із залиплої не злиже бороди
І небо дьоготь, що вивергується з рота,
Брунатний розчин крові і блювоти –
Земля вгинається від чорної води...

Повітря б! Геть! Куди? Я покидьок, смердюк!
Шукаєш ти батьків, товаришів своїх?
Це я отут гребусь! Це я! Це тхне від мене і від них!
Геть! Геть від дротом скручених,
заллятих кров'ю рук!

Нас в купу скидано, немов брудну білизну!
Рви, вітре! Повіншуй! І на вінках наймення
віднови...
Навпроти церква возсіда, як тхір, над купою
потрощених людей...

О небеса трефні! Щасти вам! Сало вже от-от
на сорочки суботні бризне...
Хай вам здоровиться між падла день у день,
І каяттю не буде місця…

2.

Володіннями смерті іду,
День медами криваво довершений.
Смерть утуплює пику бліду,
З мене голуба має найпершого –
Голубочку, спускайся згори!..
І гойдається присуд мій –
Закривавлений місяць,
Послід сяєвом висвітив, З пилом нутрощів місиво –
До світання всі сни прибери...

З мого серця йде місто зурочене,
Ріг плечем підпира...
– Гей, сюди, козенятко, це гра:
Дві пігулки гіркі, позолочені,
Ще один обрізання обряд...

О батьки, о, засліплі батьки!
Чом в розпусті я жив безпросвітній?
Чом сп'янілим тинявся по світі?
Як же лячно у цім лихолітті
Крокувать по всесвітній біді!..

Гей, світ за очі, світе, розвітрись
Понад Нілом і тут, по Дніпру,
Ти, кому попроштрикано очі,
Купи покидьків у лихоманці,
Сіроманці, цвинтарні вигнанці...

Ти, Самсоне, засліплений велет!
Відросте в тебе знову волосся...
Знову вхопиш ти лук свій і жорном
Ненависну цю далеч струснеш -
Всенький світ хай обрушиться теж!..

3.

На осонні містечко припада до землі,Як в болоті возів перекинутих валка.
О, хоч хтось би увагу йому приділив,
Хоч би словом до нього озвався...

Яструб – а чи вітру на сході то зойк,
І засліплі дахи, мов жебрацькі долоні...
О, з потятого листя потятих зірок
Всемогутньому – Руки червоні...

Я б в молитві з'єднався з Тобою, Господь,
Замість клясти Твою сивину,Богохульством бруднити і серце, і рот:
Руки, що відмолились, Тобі простягну.
І вдесяте клену:
От Тобі, от!..
Як собака, хлебчи, припадай, скаженій,
З ран роздертої шкіри – кривавицю, гній,–
Це від мене – пожертва Тобі!..

Я в базарній юрбі прислужуся Тобі,
В чорній купі, що кров'ю стікає...
Ти із даху свого в груди цілиш мої,
Крук, старезний ватаг тії зграї...

Моє серце, те серце, що молилося ревно,
В спільній купі непотребу – рийся у смітнику!..
Дзьобай, длубай це м'ясо! Возами смердючими
пре воно –
Перетравиш пожертву таку?..

4.

Геть ціпок мандрівничий для рішучого кроку,
Накажи своїй правій нозі,
На крові, присягнися,
Як шиї сокири – кашкет,
Охолонь...

О Всепомічний!
Он спинилася чорна бідарка із людом поснулим,
То кривавий наш вирок зловісний...
Зворухнулося щось там іще...

О нестулені ріки, ви, очі мої!
Їх вихлюпую криком – це пожертва Тобі!
Я – у чорній бідарці, у поснулій сім'ї,
У кривавому присуді долі...

Забирай мене вже, забирай мене вже, забирай...
Клич, хрести, зарахуй і мене –
Поголовно рабів,
Поголів'я рабів
Відштовхни, як завжди це робив,
Я – за них відступне,
Я – пожертва…

5.

Гей, ходаче засліплений, гей,
вавилонський арфісте,
У престолу Всевишнього на козенятко обміняний,
В мертве місто ходи, розкриває там купа обійми,
Гей, музико, виплач відчай свій, гей,
вавилонський арфісте!
Гей, ходаче осліплий на стежині до Віфлеєма.

Хай цимбали в руках різника з Вавилона,
хай лемент,
Вип'є хай все посутнє скрипки мова казкова,
Заклинаючи Сповіддю,
Серце бузкове!

Вавилон розцяцькований, він, лихвар,
прагне сплати,
Тата замість ягняти,
Молока із грудей, що розтято,
Де маля, заніміле у камінь,
В місті, вславленім кістяками!..

Гей, ходаче осліплий, вавилонський музико,
Для престолу Всевишнього ти – пісне козенятко,
Кров'ю землю ненатлу втамуй,
В купі гною зіщулься зернятком,–
Нагодуєш саму
Матір Божу,
Застиглу з квітучим малим боженятком...

Гей, арфіст вавилонський,
Те ій благають цимбали,
Де й скрипковому серцю,
Віфлеємському птаху, не зносить голови,
Продірявлену вись од ганьби
Оголивши, одмиті в крові –
Таїну благодаті і любові яви!..

6.

Поволі! Вітре, стережись у мандрах ґудзуватим полем!
Як йти по купі черепів, по снігу, змішаному з кров'ю?
Оце бенкет тисячоліть, ця шкіра мамонта обсмолена
Доплюне кров'ю – й ти свої крила важенні, вітре, згорнеш!..

Чигають навколо криниць з підзем'я животи порубані,
І випинають кістяки, як рогів і копит луна.
В криницях двох тисячоліть блукання завірюх розгублене,
І досі їх тужливий схлип не досягає дна…

Поволі! Купа в небо пре, роти дрилями хмари смокчуть,
І гній з роздряпаних кісток світ порохом переміря,
Червона юшка божевіль плачем перекипа в моря...

На шибениці батька ти не дуже, вітре, перекочуй,
Він смертю в купи відкупився, де мама просто спить моя.
Поволі! Вітре, стишуй крок, за кроком крок повз мої очі!..

7.

Поспішає повз купу древня, згорблена ґава,
Розпашіла, патлата, із дзьобом трухлявим...

– Ти куди це летиш в надвечір'ї осінньому?
– Щоб була не сама, хай злетяться сини мої...

Щоб не скиглили, з голоду пухнучи в гніздах.
– Ну, лети, хай щастить, поки ще не запізно...

І злетілась до купи гайвороняча зграя,
Недосвідчених ґава стара намовляє:

– Ми городи і броди всі позаду лишили,
Гайворонячі крила ми вітром підшили...

Звеселяє поява гайвороняча купу!
Діти, гості, дорослі – радо шкіряться трупи.

Жити хочеться зграї, і в ній – кожній ґаві,
Чорнокрило варнякають, як цигани гаркаві...

Вже на падаль хапливо накидатися можна...
Їжте! Бог допоможе плодитись і множитись...

8.

О яструбе, розпороши цю купу сміття, цю суміш
снігу і лахміття,
Промерзле звалище нестям, німого голосіння шмаття
Сповідувати – мій зарок, бо я заручник,
З тобою вкупі присуд мій цим ідолам служить...

Христос! Аллах! До біса – хто там ще?.. Ходіть,
паломники, до мене,Тут ваш, блукальці, мертвий син лежить!..
З усіх світів, земель, з усіх небес,
Хай горні янголи тебе в цій купі коронують!..

Ходіть, закидайте пітьмою притьма нутрощі смердючі,
Тупцюйте, витопчіть ущент злопінявий засів,
Як здитинілий товк султан своє добро –
ви гаддя це плодюче...

О яструбе, і ти заквиль!
Вже кров'ю обважніли крила вітру,
Лиш я, сповідник ваш, несу безсонну варту...

9.

О, плачте і квильте, нічні поїзди,
У плямах кривавих, гейби, в копійках сургучевих...
Крізь гавкіт і ґвалт рівчаками червоними,
Крізь слів і буслів огорожі,
Хай вам привид біди
Не розбудить сторожі...

Із задимлених чорних ровів
Вам націлені в груди
Змії напханих туго лузгою із гречки кишок...

– Заспокойся, менше з тим,
Споруджу високий тин,
Спи, стулюй мертві вічка,
На скрипці колискова-нічка, –
– Не треба свічки...

Анічичирк... До кого не озвися,
Ніхто, ніхто не піде звідси...

Вагон, іще вагон – мов Іродові таці,
Стрічаються і шлють гудки вітань...
Чи тішить світ кривава ця ілюмінація? –

Та я, немов задимлений ліхтар,
Немовби дзвін,
Йду сам-один
Збудить з кровопролиття,
Розбурхати, звеліти:
«Гей, купо, годі кліпать,
Хапайте смолоскипи!»

10.

Базарний, ярмарковий хрип –
Окріп.
Крик, вариво дряпучих крил,
Цеберок ґвалт.

Всіх підхопило збудження вечірнє,
Скажений фрейлахс закаблукам заяскрів.
Вже вторгував собі танок, ганчірник,
До неба крамом скриню намостив.
День плідним був! Доскочили червінці!..
Старці бандурам моляться в пилюці,
Відмірює сліпцям їх статки куці
За Божим заповітом благодать…

– «Гей, краме мій, цеберки безневинні!..
З роси й води вам, дітки!..»
Розкидане в ровах наївні риють свині,
Моє багатство і мої святині,
В пилюці і багні життя шматки...

11.

О яблука очей
В землі, що дні зносила,
Розбившися об ночі пруг,
Лискучі й лисі
Латками звисли,

Стікаючи на груди теплим гноєм:
У Божій хаті вибиті шибки.
Ви – вікна-сліпаки!..

Білок, драглистий...
В пилюці й попелі сліпцями лізти...
Лизать, мов хробакам, із вогняних криниць,

Старцям, і їм на цвинтарі світанків
Молити ниць...

Колін горби,
На ланцюгах до паколів прип'яті,
Шляхами обперезані навхресно,
Обгавкують, обпатрують їм п'яти...
Я черепом вкочусь під ваші вії,
Здійму я мертвих, Боже, іменем твоїм,
Амінь!..

З країв, де листям облетіли дні,
Де чорна костомаха, ніби вдома,
Я випливу у човника на дні,
Я проросту із диби дубенятком,
Продерши млу, зірву печатку долі
Злої,

Вдеруся до воріт,
Здеруся на амвона:

– Гей, злидні-крамарі,
Причинники, ганчірники старі,
Старці, базарні,
У чорній цій дірі
У постіль мли
Всі покотом лягли
Ви о нічній порі!..

Несуть з усіх усюд обвуглені тіла,
Їм брудершафтами втішатися укупі,
І орють борозни плечима трупи,
Сріблиться з чорноти запаморочлива мла:

Жахає будь-кого тягар святої муки,
Та будь-кому кортить зігріти жаром руки...

І колесом повз нас кривавий вітер в небуття,
У срібних пелюшках сполохане дитя...

Спливають у моря, обсмалені мерці,
Затискуючи сни в замурзаній руці...

І божевілля жебонить:
– Спиніть!
– Спиніть!
Святенний спокій жертв не до лиця нікому!..
А вітер виє в комин:
– На поминки!.. На помин...

12.

Хрещену голову сховав
Від псів, від ґав
І поховав...

І дав зарок:
Ані на крок...

Очима в піні вловлюю знічев'я:
У стерві –
Черви...

У небо погляд –
Там нікого.
Прокляв я Бога!

Ти кажеш: ані руш, і не посмій.
О Боже мій!

До Божих ніг
До краплі все, з усіх голів моїх,
Ще й сам би ліг...

Та крила круків крають Божу вись!.. –
– Дивись, дивись,
Радій, хреститися іще – мені з'явись!

13.

Минає цей день, ніби голуб, щезає.
Нікого навкруг, в землю вчавлена їжа,
Востаннє він кида зацькований погляд...
Гарчить, і плюється, й тікає чимдуж...

А що він поробить з мерцями у місті,–
В порожніх обійстях
Смердота нависла...
Як чорний побитий собака, за ними
Скрадається ніч різанини...

Колиско непотребу,
Тхне твоя циця
І хвиця…

Тікай, бо вже край,
Чимдалі тікай...

Нехай над шляхами лунає мій крик:
«Тут дім з порцеляни поставив Господь,
Отут він нам явить свій сяючий лик,–
Жебрацтво, приходь,
З посмертним синцем, що забув бути ротом,
Вітаючи голод двадцятого року,

Ходи звідусюди,
Щоб жерти, впиватися аж по нікуди»,
– Лехаїм! Із нашого поту і труду!..

Іду, і вертаюся знов безнастанно:
Гей, шийте нас в дурні, беріть у заставу,
Сколотини туги, наш біль замість рому, –
Лехаїм! Єгово! Христосе! Аллаху!

Отруєна падаль, блювота погрому,
Колода єдина від хати,
Щоб лихо її колихати,
Єдина – на ніч всю, на місто,

На жах...

О, швидше би звідси,
Молити, молитись:
– Даруй для нужденних,
Даруй для стражденних,
Даруй і мені
Скривавлений німб!..

14.

Ой, безтямні мої ноги ще й дурні,
Нічку поспіль прострибали по стерні...

Чий поранений, ридаючий поріг
Проминули в цьому світі без доріг?

Там в свічада ясно сяючих шибок
Не загляне ні людина, ані Бог...

Біля хвіртки (що порубана – шкода!)
Всівся сум, як кіт, що гостей вигляда...

Наче мало тигру світанкових барв?
Геть із двору, гадку хвору тут не бав!..

Ой, безтямні мої ноги ще й дурні,
Нічку поспіль простирчали на стерні...

15.

Віднині навік розпрощатися треба,
Бо тліном відгонить обіцяне небо,
Зруйноване свято Адама-дитини,
Де поряд пасуться і вівці, і свині;
Де мед з молоком перехлюпують полем
І повнять колосся, тамуючи голод.

Попечені груди в коростянім струпі,
В коморах пожеж, що розвалюють слупи,
Аж репають, напхані мамами з дітьми...
Солом'яні стріхи вогненно вагітніють...

За віщо їх спалюють, струюють димом?
Аж кожне з десятків тих тіл – то єдине...

Самотнє прибилось чиєсь козенятко,
Пречисте, з дзвіночком на шиї біленькій,
Буцається, грається, дзвоником дзенька...

Обкрутять... охрестять... замучать... зламають...
Он в шийку пречисту залізо встромляють...
На німби покроять
Покроплене кров'ю...
На трьох розділім з неостиглого праху!
Лехаїм! Єгово, Ісусе, Аллаху!

16.

Полоще в роті ніч, заграючи,
З десяток зірочок-краплинок.
Де срібним вівцям пастися вночі?
Ходи сюди, ягня сумирне!

Хто тут поліг, тим спокою нема,
Чатує ніч, як ніж, на спалах сяйва.
– Ходи сюди, голісіньке, в труну,
Сумирно ляж, моє ягнятко срібне.

Спи, чоловіче. Не скарає крук,
Бо ліньки йому порати непотріб.
Труна – ковчегом для сумирних куп,
Що, ніби вівці, різнику покірні.
Поцупили в святковості субот
Скривавлений світання здертий скальп.
Круки, не зазіхайте на ягнят,
Посріблених сумирно для заклань...

Ненатлим – гори їдла задарма!
Пантрує падаль круків'я голодне.
Вже гайворонням кублиться пітьма.
Ягнята срібні на заклання згодні.

17.

Так із рогами променів олені, танучі димом,
З повним ротом пісень
Промайнуть поміж нами,
Сніжно-білим лелекам шлях змастивши далекий...

Вишину опівнічну протопчуть верблюди,
В клапті краючи пащами сніжнобілу пустелю,

Як вервечка чернеча в задимлених рясах,
Повз бархани мерців, різанину погромів
І повз трупи, як дрова, на хвилях Дніпрових…

Перший серце, ще тепле, за ногами волочить,
Захолонути в глину він, розтятий, не хоче,
Інший в зашморгу віття чорним віхтем тріпоче...

То куди ж ви, верблюди, із накраденим скарбом?
Глина, дрова – Дніпрові не дасте ви спокою...
Геть! Вп'ється до смерті вогняною рікою!
Дніпре, вбитих прихильно похитуй рукою!..

Линуть трупи по хвилях, пливуть поторочі,
Із човнів мертві руки звисають, мов дрова,
І човни, як верблюди, крають хвилю Дніпрову,
Мов, пустелю долаючи, горбляться, плачуть...

«Гей, мерщій на базари в нічнім занімінні,
З-під поли там гендлюють бородами й кістками...»

О, як плачуть верблюди, що в пустельні світання
Тягнуть мотлох возами із базарювання...
Їх обпатрує дощ,
Їх батожать вітри...
Де засіяно тричі – врожаю, не збери…

Береги їм лягають – об'їдені хмари,
Губ порепаних згагу чи втамують вони їм?..

Ти, із рогами променів оленю, танучий димом,
З ротом, повним піснями,
Промайнеш поміж нами,
Сніжно-білим лелекам шлях змастивши далекий...

18.

Ой ти, оленю-Дніпре
В разках надвечірніх вінків,
Що дочкам України
Наречених жаданих приваблять...
Схвально захід бурштинні впліта співанки,
Осяваюсь тобою,
О мій оленю-Дніпре!

Дніпре, Дніпре, криваво покраяний ти,
Вік твого б не побачити плину,
Світ за очі тікати...
Замордовані линуть брати
Вируванням розтятим...

Плач, дівча! Невсипуща ріка –
Рана й жах України.
Шкаралуща,
Кривава смага шкарубка –
Я твій суджений нині!

19.

Тобою, мною, чи моїм злощастям
Сатається нитками долі дрантя,
Смикнеш за котру?

Застигла вдавано
Луна церков кошлата
З хижацьким дзьобом...

Голодний рік двадцятий
Мене плюндрує – на нові хрести
Мені плювати!..

Моя мезуза в небі розіп'ята.
Дерева мсти,
Фортеці раю з брамами Синаю –
Все, все проклинаю!

20.

Немов колосся, що до неба ласе,
Все гладшає, бо щоки надимає –
Але чи небо дасть ковток хоча б?..

І небо, чайник у блакитній блясі,
Гне кирпу коло вуст – дощу немає –
Чи їм перепаде краплиночка хоча б?..

Тонкі стеблинки, мов криві дротинки,–
Чи колесують їх, чи хто шмагає –
Ковтнути вітру свіжого хоча б...

Немов кістками рученят дитинних,
Травою ситий захід ремиґає,
Сивіє димом диво на очах...

21.

І надходять, і йдуть за батьками – нащадки
Задля хліба і солі у праці нещадній,
Може, крони, крукам, і пригашені
Непогрішимо
Припорошать, нарешті, грошима...

Щоб, може, світило
Про нас поспитало
І нам присвітило...

Посеред вічно сліпучого світу
Двори занехаяні
В плачах безпросвітних...

В них занурений світ, наче привид стоверстий,
Чуха спину об сонце й прокляттями хрестить:
– Щось свербить, щось смердить мені, браття і сестри!

Дзвін розбитої шиби – заміна оркестру,
Витріщаймось на море крізь пустку віконця:
– Диво! Диво! Спокуса! Затьмарення сонця!..

І полудневе сонце із пробитої циці
Кров біблійного мору ллє на юрмища всі ці.

І картає цю купу, засмальцьовану хмару:
– Хто розтяв мені серце?
Хто загоїть, попестить?

Чи ковчегу, заблуклому в повені сліз,
Голуб з мертвого моря жарину приніс?

О розпачливий вітре пустель,
Поверни
Мені попіл цілунку Прометеєвих скель!..

Омини, о, мене омини –
Голові не спочити в ковчезі оцім
Серцю трунку не спити, як в пустелі вівці.
Не пали мене,
Затули!..

22.

Не хочу я, щоб місто визнав світ
Своїм амвоном
І таврував мене він звідти: «Зґвалтований!»

О, ця кривава купа, суміш праху,
У Божі вуха – божевілля жаху.
Тікаймо, тікаймо,
Втулімося в камінь,
Хай скеля на скелю війною,
Стіною…,–

О поколінь параноя! Мене розтинає
Бажання останнє:

Сльозами мене поливайте,
Доправте мене, поховайте,
Як оленя, у світанні!..

Намарив я небо, палюче і рвійне,
Де безліч зірок і пісень солов'їних...
Хто шив тії шати,
Й мене б мав втішати?..

Очей повидзьобаних обгорілі зорі –
Ув ополонку мідяки сніжинок,
В скривавлених моїх грудей долину –
Купи собі моє червоне серце, горе,
Поший із нього свій кривавий прапор!

23.

Сьогодні ніч зливає молоко із глеків ще живих та гожих.
О чорна кицько, ти не бійсь моїх тривожних кроків:
Тікаю з пазурів цупких нового юрмища пророків,
Що чавить, начебто гора, всі десять заповідей Божих.

Димлять роти їм спраглі, як вогненний кратер,
І дудлять кров п'янку і мозок – чорний опік...
Гей, приводом зелених свят годилось би мій спів обрати,
Горою Божий заповіт вщент не розтрощено допоки!..

Дві пташки хрестять їм роти, та мови заборони
Їм сповивають язики у каяття без меж...
І хилять голови до них в зірковій піні крони...
О горо ворожнеч! З тарелі, що вгорі, ти злизуєш сукровиці блавати,

Кішками блукачі поміж нічних пожеж,
Між знавіснілих пик юрби, що їй на Боже і людське плювати!..

24.

Кривавий Бог, скажений танцюрист,
Паланням дзвону кличе до розплати,–
Голгоф біблійних обертальний зміст!..

О небожителю, у купі гною
Нарівні Ти зі мною,
Залізом так прип'ятий,
Як віспою цвяхів ми до бруківки міст...

Голгофа!
До Бога церква хрест несе, немов шинкарка штофа,
Як срібняки!

Хода Христова
Морозить крони до зірок, і град збиває цвіт!

В твоїм крилі я, мов забитий перший цвях,
У височінь, біблійні де зірки...
Хай перша крапля крові із руки –
В бурдюк бездонний, в ненажерний світ,
Що спрагло всмоктує світань жарини...

То хай води із прахом ніг Твоїх ковтне
В засліпленості Магдалини,
Хай чаша ся не промине!..

25.

Ні! Із залиплої не злиже бороди
І небо дьоготь, що вивергується з рота,
Брунатний розчин крові і блювоти,–
Земля вгинається від чорної води...
Повітря б! Геть! Куди? Я покидьок, смердюк!
Шукаєш ти батьків, товаришів своїх?
Це я отут гребусь! Це я! Це тхне від мене і від них.
Геть! Вошам до вподоби я, мідяк з обдертих рук...

Нас в купу скидано, немов брудну білизну...
Рви, вітре! Що тобі до цих красунь, до цих діток?!
Навпроти церква возсіда, як тхір, між купи пошматованих кісток...

Ось я! Оце ось я! Чи хто мене на небо візьме?..
О мудрість Божа! Бог із нами!
Амен!..

Переклад з їдишу Валерії Богуславської

Сьогодні в ніч

Сьогодні в ніч,
Сьогодні в ніч,
Засліплу, як вві сні,
До нас повернуть з потойбіч
Неспівані пісні.
Іде ланів прання,
До крові, до синців,
Жнуть і молотять навмання –
Зростають сяючі сонця –
Понад прання, попри прання
Бринить цвітіння це;
Земля запліднюється вглиб,
І радість родить хліб –
До снопу сніп, копа до кіп,
І сонце загуса в меди,
І промені рясні.
За поїздами – поїзди,
За радістю – пісні –
В них одяглася далина,
В них – всіх доріг душа.
Не встигне відлунать одна,
Вже інша поспіша,
Неначе битви клич,
Сьогодні в ніч,
Сьогодні в ніч...
Сьогодні в ніч,
Сьогодні в ніч
Візьми з собою серце, вітре,
Гукни до нього і завій

Туди, в останній потяг твій!
Здійміться, міст мости –
За дахом дах, за шляхом шлях.
Весна плете мережива,
Висповідає бідолах;
Наскрізно струмені живі
Хмільна проймає новина,
Щоб захлинутися траві
Терпкими трунками вина. –
О вітре, серцю путь мости!
Аби я виспівати встиг,
Немов пожежний дзвін,
На всі міста, на всі мости,
Усім дахам, усім птахам
Жмут весняних новин:
(Так мамин стогін:
– Відпусти! –
Конав на рейках там,
Де в сніжну віхолу котив –
І сніг, як сміх, з облич –
Той крижаний локомотив,
Глухий, як ні
Як злам...
В цю саму ніч,
В цю саму ніч...)
Гей, жебраки, міські бомжі!
Я штуку вам утну:
Заради Бога і душі
Всі голови – в одну.
Всі розрахунки із життям
Залиште тут – чи треба там? –
Згодиться голова, аби
Роздерти пелену снігів –
За хліб і сіль журби.

.....
Здаля, впритул, іще щільніш
Повільно вільний потяг наш
Йде сам собою – дивна річ! –
Не доторкаючи узбіч,
Сьогодні в ніч,
Сьогодні в ніч!..
У ньому злидні, гнидні вщерть,
В очах плачі, мов остюки,
І кістяки,
І кістяки –
Наказує тут смерть!
Беріть сокири і ножі
Трощити всі жалі чужі,
Столочену, калічну твердь!
Хай пада ця весна навзнак,
Хай зуби й кігті роздеруть,
Доб'є кулак і град ломак
Цю знавіснілу каламуть.
Хай об каміння з гнізд пташа
Розбризкується хижим днем,
Уп'ється звихрена душа,
Отим отруєна вогнем,
Що у скиртах, мов круговерть,
Жадань непереборний щем –
У неплодючий вир сягнуть...
Вік вкоротить оцій землі,
Що витолочив шал вітрів,
Яку роз'ятрили у кров
Ці близнюки, ці ковалі –
Зневіра й злидні зусебіч
В цю саму ніч,
В цю саму ніч.

Берлін, 1923

Довид Берґелсон

Два вбивці

На Котбусер Дам, на кухні у пані Гільди Ґінтер на невеличкому в'язаному килимку лежить, вмостивши голову на простягнутих лапах, волохатий Тел — великий вовкособ з гострою мордою. Тел робить вигляд, що дрімає. Насправді ж — ні. Його маленькі, майже людські очі заплющуються у гнівній та лінивій нетямі щоразу, коли хто хоче в них глянути.

А охочих зазирнути в Телеві очі було багато, ой багато: Тел — найвідоміший з усіх шестисот тисяч псів у Берліні; про нього писали в газетах і слали депеші у всі країни; через нього мав відбутися суд зі слідчим, прокурором та адвокатом. А що не відбувся, то тільки тому, що Тел, вбивця та злочинець, — зрештою, просто пес, і за злочин свій він отримав лиш ім'я на весь світ і більше нічого.

Пані Гільда Ґінтер, псова хазяйка, овдовіла під час світової війни. Її чоловік, фотограф Герберт Ґінтер, поліг, можна сказати, як бджола при збиранні меду. Пані Ґінтер — розповніла німка середнього зросту з чорними водянистими оченятами, пишними грудьми і кількома підборіддями попід ротом. Душевна, як сита кухарка в багатому домі, коли хазяї надовго поїхали і не дали їй ніякої роботи. Вона каже «ют» замість «ґут», і щораз після декількох слів додає, ніби направду хоче спитати поради: правда? хіба не так?..

Живе вона з пенсії, яку отримує як дружина загиблого лейтенанта, і дає до винайму найбільшу і найтемнішу з її трьох кімнат; дітей у неї немає.

Тепер у неї мешкає український емігрант Антон Зарембо — колишній волосний писар, дременувший отаман одної малої банди,

яка грабувала й забивала в Україні єврейські містечка. Зарембо всякчас одягається у вичищений розшитий кольоровий одяг, бо належить до групи білогвардійських балалайщиків, які цілими ночами п'яні грають по ближніх ресторанах-кабаре. Його рябе обличчя геть заспане; він не спав у минулу ніч і не буде спати в наступну – веселитиме гостей п'яною гульньою в ресторані. У Берліні він уже років п'ять, але німецьку знає ледве-ледве. У пані Ґінтер живе він третій день. Отепер сидить, щойно прокинувшись, у німки на кухні, а вона робить те, що робить в перший час зі всіма новими квартирантами: поїть справжньою кавою та розповідає історію про свого відомого на весь світ, розумного і злочинного пса.

— Пес, — каже пані Ґінтер, — як людина, правда? Це всі знають, хіба не так? Але як може пес бути ревнивим, як мисляча людина, скажіть мені, як чоловік, більше навіть, ніж чоловік — про таке ніхто й не мріяв ніколи, правда?

Вона дивиться на Тела таким поглядом, ніби хоче йому сказати: «Ти, негіднику!», і сплющує повні губи, ніби хоче поцілувати: — І ревнує Тел тільки мене, мене і нікого іншого.

Вона простягає Зарембо коротку червону руку, стиснену в спухлий кулачок, як у різнички, і каже до нього, ніби дивлячись убік:

— Ану, спробуйте мене торкнутися...

Рябий Зарембо робить те дуже повільно, дуже в'яло, але охоче. Йому подобається м'яка, повна, душевна хазяйка. Її своєрідна манера щебетати німецькою нагадує йому щебіт єврейських жінок у тих малих українських містечках, які він зі своєю бандою грабував та різав; йому відчувається туга за рідним селом.

Але як тільки він як належить тягнеться до руки, Тел піднімає заспані очі. Його м'які губи, які оточують гостру морду, показують свою вологу кров'яну багряність, і глибоко з його горла, зсередини, доноситься такий злий рик, немов надривається ціла гурма людей:

— Гррррр... Гррррр… — злиться, не підіймаючи голови з простягнутих лап, і дивиться на Зарембо скляними убійчими очима. — Гррррр...

— Бачите? — каже товста німка, — бачите, хіба ні?.. – І по тому, як сміються її чорні заплилі оченятка, видно, що їй дуже приємно, що пес у неї закоханий і такий ревнивий.

— Не пустить до мене, — каже. — Ніколи.

Зарембо шкода, що пес псує йому можливість познайомитися з хазяйкою ближче і не дає торкнутися її руки. Його давній, багаторічний досвід каже йому, що всі гарні справи якраз із «торкнутися» і починаються.

Великий волохатий вовкособ наганяє на нього страх. Ще й до цього пані Ґінтер звідки не візьме цілий пак газетних вирізок — цілий пак доказів, що та страшна річ, що вона розповідає про свого злочинного собаку, – правда; коротко: з ревнощів до пані Ґінтер Тел перегриз шию восьмимісячній дитині.

Колись пані Ґінтер не мала вже сили переповідати те кожному, хто хотів слухати. Від ранку до ночі до неї прибігали газетчики, і кожному вона мусила викладати історію від початку і до кінця. Усі ковтали її слова та записували їх поспіхом.

Відтоді минуло багато днів. Невдячні люди забули Тела, якого колись малювали та фотографували у різних позах, як завжди люди забувають усі схожі великі дивовижі.

Тел, знати, на них образився — як і пані Ґінтер, і тепер із особливим задоволенням розповідає цю історію своїм новим квартирантам. Ким був Тел, поки не потрапив їй до рук? Ніким; створінням віку без року, відзначався хіба тим, що був розумним та допитливим щеням — коміком. Любив усюди пхати свого носа, витися коло неї, пані Ґінтер, і без упину лизати їй руки.

Купила вона його в час, коли її чоловік загинув на війні, і вона зосталася сама. Щоразу, коли вона лишала його в зачиненій квартирі, а згодом поверталася, він кидався до неї з великою радістю, а від того й самій радісно, хіба не так?..

Отак жив у неї Тел цілі три роки. Але одного разу в неділю пані Ґінтер пішла із сусідками відвідати будинок сиріт і побачила там новонароджених діток, від яких також радісно, хіба не так?.. Найбільше їй сподобалося одне мале місяців семи. Воно, лежачи в по-

душці, слюнявилось, пхало собі кулачок до рота і гелготало так весело, що сусідки почали її вговорювати взяти його ростити до себе додому. Вона ще сказала, що вже має Тела, але сусідки так уговорювали її до малого, бо таке ж «цікаве», хіба не так?.. Крім того, вона знала, що тому, хто забирає дитину зі сирітського будинку, повертають гроші на всі видатки. Того вона й забрала малого. Принесла додому в подушці й показала Телу. Спочатку Тел більш-менш спокійно її обнюхав, але коли побачив, що в подушку загорнена жива дитинка, почав на неї голосно гавкати та стрибати, що аж вона розізлилася на Тела, штовхнула його ногою і сама закричала:

— Фу!.. Фу!..

Але це не допомогло. Тел заспокоювався тільки тоді, коли вона клала дитину вбік, а коли знову брала на руки, зривався і робив ґвалт.

Так пройшло більше тижня — тижня такого крику, що люди з сусідніх квартир почали скаржитися на неї в поліцію. Тоді їй, пані Ґінтер, не лишалося нічого іншого, як купити Телу справжнього шкіряного батога, бо перед будинком сиріт вона зобов'язалася, що не віддасть дитину раніше, аніж тій виповниться два роки. А коли людина бере на себе обов'язок, то й має його виконати, правда? Хіба не так?.. Кожного разу, коли Тел починав вити, що вона брала дитину на руки, вона била його батогом. Спочатку легенько, але чим більше Тел скавчав, тим більша росла в ній злість його навчити, що він не має на те зважати. Вона шмагала його сильніше й сильніше, аж поки йому не стало зрозуміло, що коли вона бере дитину на руки, він має йти на кухню і лягати на килимку під столом. В перший час він, лежачи там на килимку, видивлявся пані Ґінтер і щоразу, коли вона брала дитину на руки, робив гррррр... гррррр!.. Як він зробив тепер, коли він, Зарембо, хотів узяти її за руку. Але згодом перестав. Став покірним, тихим псом. Постійно лежав під столом на кухні, поклавши голову на витягнуті передні лапи і заспано заплющивши очі – навіть сусіди помітили. Всі казали, що він став лінивим. «Фу, Тел, — казали весь

час до нього, — ти шкура лінива». Тел на них і не дивився. Тільки якось вона, пані Ґінтер, за тим, як він б'є довгим хвостом, помітила, що він сумує... Дуже сильно сумує... Вона думала, що з ним уже все. Але одного разу, в неділю зранку...

Того ранку дитина лежала на ліжку в подушечках і бавилася кулачком, запихаючи його у слюнявий ротик. Вона, пані Ґінтер, згадала, що їй не вистачає ще чогось до обіду, а що вже скоро десята, то магазини скоро зачиняться. Вона зачинила двері до спальні, де лежала дитина, а сама швиденько побігла до крамниці.

І тоді... Ось тоді це й сталося... Кілька хвилин потому, як вона повернулася, було вже запізно: Тел лежав, як завжди, на килимку під столом на кухні, тільки двері до спальні були відчинені, а на підлозі лежала в крові мертва дитина з перегризеною шийкою... Пані Ґінтер почала кричати. Збіглися сусіди. Поліція, ясна річ, теж прибула. Зробили протокол. Незабаром прибув слідчий. Він теж зробив протокол. Тела на декілька днів забрали в поліцію, але тоді відвезли назад. Ветеринар встановив, що Тел — здоровий пес, не скажений.

Пані Ґінтер розповідає, як вона чекала на суд, досі чекає — і жаліється:

— Не було ніякого суду...

Рябе обличчя Антона Зарембо повне суму і туги — суму за чисельними минулими п'яними ночами, суму від п'яних ночей, які ще на нього чекають. Його очі зі спухлими мішками попід ними дивляться на Тела. Історія із закривавленою дитиною, яка лежала з перегризеною шиєю отут у кімнаті на підлозі, сильно нагадує йому історії з тих єврейських містечок в Україні, де він зі своєю бандою вбивав і грабував. Кров... Йому пригадується кров у всіх тих єврейських будинках, кров на вулиці, де поміж розбитого скла і всякого роду єврейського мотлоху лежали закривавлені тіла і відрубана голова — голова з чорно-сивою бородою, і вони всі разом — він зі своєю бандою — п'яні та тверезі, і, що тверезе, що п'яне, одно співає тоді нову модну пісню:Яблучко, яблучко! Куди ти котишся…

З великого суму та туги росте в нім бажання розказати орендодавиці свою історію:

— Правда? — постійно перепитує, наслідуючи її манеру. — Хіба не так? Тільки добра, старанна німка погано розуміє його ламану німецьку. Багато їй незрозуміло, а найбільше — хто винен і чого пролилася кров. Ясна їй хіба одна річ: і біля цього її квартиранта кругом лежали закривавлені діти – повно, повно дітей у крові з перегризеними шийками.

— Ну, а суд, — питає вона з великою цікавістю в Зарембо. — А суд був?

Зарембо мовчить.

Пані Ґінтер дивиться в його рябе обличчя, задумується, і знову їй щось не зрозуміло, не до кінця зрозуміло. Врешті вона підводиться та йде геть.

Вони залишаються на кухні двоє: Зарембо і Тел. Один сидить на стільці коло стола, другий – лежить на малому килимку, поклавши голову на лапи. Навколо тиша. Обоє дивляться одне одному в очі зі сумом і тугою.

1924

Переклад з їдишу Ірини Зробок

Поміж еміґрантів

Того липневого дня, коли я повернувся з гарячих берлінських вулиць додому, мої зустріли мене натягнуто і схвильовано. На лицях бліді, перелякані. Сказали відразу.

У кабінеті чекає на мене вже години зо три якийсь незнайомець, парубок… Єврей.

– Він якийсь…

– Страшно нетерплячий.

Парубку передали: я не прийду раніше вечора, але він нічого не відповів. Пройшов до кабінету, сів собі. Сказали так, щоб йому було чутно: певно, краще було б зайти пізніше. Він ніби і не слухав, але за хвилю зробився смутніший. Відповів холодно:

– Ні, краще, щоб люди не бачили, що я часто заходжу і виходжу від вас. Щоб потім ви не мали проблем з поліцією…

Я зазирнув до кабінету глянути на нього, але не розгледів нічого знайомого.

Він скидався на років двадцять шість-сім. Сидів у кутку, скоцюрбившись на найблагішому стільці, і ніби дрімав. Очі заплющені, плечі підняті. Вся його постать була затріпана сірою курявою, тою, з доріг у маленьких штетлах, і сам він справляв враження людини, яка здолала великий шлях без передиху.

Я запитав, чи точно йому треба до мене. Він ще не прокинувся цілком і від того відповів ніби незичливо:

– Аякже. Чого б я тоді приходив. Єдине прошу – не кажіть нікому нічого. Мені потрібно влагодити в місті дещо… Я… Ну, як я маю вам пояснити? Я – єврейський терорист.

Я не зрозумів.

– Ви належите до партії? – запитав я.

– Ні, – він аж скривився. – Я ненавиджу партії.

Мені стало ясно: я маю справу з людиною, яка прийшла до мене стежками плутаними і крученими. Що ж могло привести

його? Я залишив його на трохи самого. Але, сидячи за столом вже у вітальні, я ні на хвилю не міг забути ні постаті його, ні лиця. Мимоволі думалося про нього словами, якими мене зустріли, коли я зайшов до хати: «Він якийсь… Нетерплячий…».

Є люди, які виглядають недбало, хоч на них – ні пилинки. Оцей – один з таких. Під очима він мав синці, синці були неоднакові, і очі через них здавалися теж різними. Права щока була така, як у всіх. Щока, яка хоче тішитися зі світу, яка дає всім знати – я хочу бути поміж людей.

А ліва його щока була якась неладна, ніби його і не його одночасно. Здавалося, що світ поборов її, а життя її не схотіло – то вона й сама його більше не хоче. Через цю ліву щоку парубок виглядав бридко. Отак, мені подумалося, як мати, в якої одна дитина вдалася на славу, а друга – на сором. Ця незугарна ліва щока передавала йому свою злобу. Він носив вуса, щоб хоч трохи прикрити її ваду. Я відразу зауважив вуса і подумав, що правій щоці вони не подобаються, бо мають якийсь бруднуватий колір, відразу кидаються в очі і звіщають: «Не чіпайте мене. Я злий. Краще йдіть собі своєю дорогою, а я буду іти своєю».

Це все було чітко видно з його обличчя. Сидячи в другій кімнаті, я відчув себе незатишно. Мені все здавалося, що він дивиться на мене через товсту стіну.

Коли я повернувся назад, він холоднокровно сидів на своєму місці, як і раніше. В його очах жевріли дві цятки – як на свічках, які запалюють на роковини за померлими, або які ще можна побачити, коли заходить сонце. Дивлячись на них ззовні, насупроти, відчувалося – там народжуються широчезні дороги, токотять, скидають зі себе велику суху спеку, якої понаковтувалися за довгий день, день – як рік, день – як довга, довга дорога. Такий день, коли оглядаєшся і дивуєшся, яку величезну подолав відстань. Такий день виганяє на вулицю всяких самотніх «чудаків», які блудять навкруг, немов німі досадливі духи. Одного разу в такий день до мене на лавочку в міському парку підсіла особа і зненацька почала розповідати мені, що ніде людина не є така самотня, як серед людей, і що ніде людина не

є так «не поміж людей», як у великому місті. Я мимоволі згадав собі це, дивлячись на свого гостя. Я спитав:

– Ви емігрант?

– Емігрант.

– Звідки?

Він назвав більшеньке місто в піщаній частині Волині. Оглянувся, чи добре за нашими плечами закриті двері, і показав деякі папери, що посвідчували, що він дійсно з того міста і що був деякий час в Палестині разом з халуцім[8]. Потім назвав мені ім'я одного з відомих українських погромщиків. Спитав, чи я чув про його звірства. Пильно глянув на мене – з отим палаючим вогнем в очах, і я відчув, що найважче і найстрашніше, що він має сказати мені, буде сказане зараз. До цього він був стриманим – говорив від імені правої щоки. Тепер же говоритиме від лівої, недоброї…

Ми сиділи в темному кутку кімнати один навпроти одного. Він ще раз назвав того страшного погромщика на ім'я і розпочав свої слова:

– Подейкують… Що він зараз… у Берліні.

Парубок кинув на мене ще пильніший погляд і провадив далі:.

– Ще подейкують, що скоро вже тижні три як я живу там «з ним» у дешевому пансіонаті, я – в кімнаті номер 3, «він» – у кімнаті номер 5, двері в двері. Я там анонімний. Ніхто мене не знає. «Він» – теж ні. Зате я «його» знаю добре. Буває, ми двоє перетинаємося в коридорі. На вході лежить червоний оббитий килимок – то ми двоє оббиваємо його підошвами своїх черевиків. Розумієте – один і той самий… Отак виходить, що якось він іде – то й дивиться на мене. Я відразу даю задню до своєї кімнати, а його погляд чую ось тутечки… (Парубок дуже швидко вдарив себе рукою по щоках.) Кидаюся очима до дзеркала. Хочу знати, кого він в мені побачив. Бідного єврейського хлопця? Я, певне, не голився декілька днів. Дивлюся на себе – очі червоні, невиспані. Я часто буваю такий блідий, ніби граю в карти безперервно з ранку до ночі. Це все, а? Що ще міг він в мені розгледіти?

---

[8] Халуцім (букв. піонери) – учасники руху національного відродження єврейського народу і повернення до Святої Землі *(тут і далі прим. перекл.)*.

Я, проте, знаю «його» ще з дому, з дитячих років. З кожної єврейської кривди – а скільки ж їх! Він підбивав народ з цілих чотирьох губерній; ви спитаєте – як Пуришкевич[9] чи Крушеван[10]? Гірше. Він сам правував погромами – останніми, найстрашнішими. Весь час зникав і появлявся знову – і знову на чолі нового єврейського побою. Носив бороду, говорив простою мовою, щоб люди мали його за свого і йому вірили. Але тут, за кордоном, бороду він зголив, привів себе до ладу. Став фріцом. Такий високий, міцний, з налитим червоним обличчям і зловтішною посмішкою. Зловтішається від своїх лихих справ.

Проти нього я – невиразний і похилений. Бачите? Не такий невисокий, як похилений. Моє обличчя з дитинства сплющене, криве, ніби його переїхали. Ношу вуса, от… Я не красень, особливо в профіль, я з такої сім'ї… Ви думаєте, я не знаю? Поміж всіх знайомих, що молоді, я – найогидніший. Таким був і вдома, як тільки народився. Через те жив я з самого дитинства особливим, самотнім, як сирота серед інших дітей. Уявіть мене в той час: літній вечір, дванадцятирічний гімназистик «з металевим значком» біжить за своїм побожним дідом до клойзу[11] молитися мінху-майрев[12] – чисто як цуценя, що тулиться в страху до свого хазяїна. І не того, що хтось його буде кусати, а щоб інші гімназисти не бачили. Коли я стою коло них, то це так, ніби ніхто не стоїть. Іти молитися треба через «проспект» – головну вулицю. Гімназисти, як ви знаєте, люблять літніми вечорами проходжатися там рядочками по п'ять–шість осіб. Той гімназистик, який біжить за дідом, зупи-

---

[9] Володимир Пуришкевич (1870–1920) – уродженець Бессарабії, російський праворадикальний політик, монархіст, лідер чорносотенних організацій («Союз російського народу», пізніше «Союзу архангела Михаїла»), один з організаторів та учасників вбивства Григорія Распутіна.

[10] Павло Крушеван (1860–1909) – монархіст, один із лідерів «Союзу російського народу».

[11] Приміщення (зазвичай при синагозі), де вивчають Талмуд і равіністичну літературу; у хасидів також дім для молитви.

[12] Обідня і вечірня молитви. Щоб не ходити до синагоги тричі, мінху читали перед заходом сонця, а майрев – відразу після нього.

няється. Дивиться на шпацеруючих – на нього ніхто не дивиться. Гімназистик лякається і ще швидше, швидше чеше за дідом…

А я справді сирота – з восьми років. Діти у діда померли молодими… Він маленький, миршавий, із зів'ялим сірим обличчям, з носа і вух – волосся, чавкає губами, а оченята – холодні, чорні, кидаються постійно туди–сюди, як у мавпи. Хіба ото з очей не росте в нього волосся. Коли він говорить, то тільки декілька людей розуміє, що він каже. І до нього додому заходять не часто, але заходять – заплатити гроші і податки. Дім у нього великий і порожній, на «проспекті», якраз у самому кінці. У домі живе ні більше ні менше як дідо, я і стара прислуга ще з давніх часів. А яку дивацьку звичку мав дідо: кожного разу, коли помирала його дитина, він купував годинник і ставив чи вішав його в якійсь із кімнат. Коли мені стало років чотирнадцять–п'ятнадцять, годинники тарабанили всюди, в кожній кімнаті по годиннику – тоді у діда померли всі діти. Коли дід зранку встає, то спочатку береться їх заводити – як мати, яка спочатку береться дати дітям їсти. Сам дід гугнить. Не має голосу. Коли співає – то як кіт фурчить під столом. У нашій сім'ї всі такі. І я такий – безголосий. Дідове пов'яле обличчя саме вже як годинник: ніс – то стрілка, очі – дві цифри. Годинник цокає, дід чмокає.

І якраз навпроти, також на «проспекті», теж у кінці, живуть Пінські. Велика сім'я, весела. Що не дня у них щось стається. Правлять бенкети. Якраз навпроти наших вічно закритих вікон живе молодший син Пінських – Зерах. Там вікна завжди відчинені, веселі – так само, як і балкони. В Пінських були славні хлопчики, славні дівчатка-гімназистки в темно-брунатних платтях з випрасуваними комірчиками, сподобними, пахнули милом, а особливо найменша – зі щілиною між передніми зубами. Знаєте?.. Як то буває. Якраз від тої щілини між двома передніми зубами починається краса обличчя, тіла і її рухів, коли вона їде на велосипеді разом зі своїми сестрами. Навіть зараз, коли я чую звідкись гамір, я згадую: а-а! То від «Пінських». Там святкують дні народження. Приходять гімназисти – їх видно на балконі з дідових вікон.

А в нас годинники цокають. В якійсь із кімнат чмокає дід над сефером[13], хрипить, як старий кіт. Я поміж тих годинників верчуся. Кожен годинник – могила. Міряє роковини. Я – гімназист, що вчиться старанно, цілими днями, ціле літо. І як ви гадаєте? Про що я тоді думав? Про те, що б таке зумисне вибрикнути… Розумієте? Зробити щось таке, що ніхто на тому веселому балконі не зміг би зробити. Зумисне можна зробити прикру річ, можна зробити гарну – однаково. Аби зумисне.

Потому почалася війна, а я не знав, як собі зарадити, як інші, розумієте? Як навмисне. А потім, після війни, ніби сама по собі зникла та думка, зникло моє «зумисне», і мені стало трудно:

– Де то зумисне?

Якраз через те скоро я покинув моє погромлене місто і як простий робочий прибув до Палестини – як умисне. Пізніше, коли з мого міста до Палестини почали приїжджати багатші діти, а поміж них – молодші Пінські, я покинув і Палестину й подався за кордон, от в те місце. Там в один і той самий час почав я голодувати і писати. Я думав: з таких, як я, виходять люди, яким тільки й давай підривати світ динамітом. Цього я не допущу. Навпаки – буду старатися з іншого боку.

Я придумав повістину не про себе, а про іншого. Вона починається з опису одного єврейського м'ясника з нашого міста. Щочетверга він іде за грошима до багатих євреїв, які живуть у гойському[14] кварталі. В тому кварталі його страшно не люблять християнські діти. На дух його не переносять. Як тільки забачать – кидають в нього каміння, цькують собак. На весь квартал здіймається буча, повітря аж дзвенить від криків, метушні, собачого гавкоту. М'ясник страшно боїться собак. Йому зуб на зуб не попадає, але він все одно тішиться, бо веремія з собаками всім дає знати, що він вже прийшов, зі всіх єврейських домів будуть спішити виносити йому надвір гроші, а то значить, що можна зекономити час, не стукаючи в кожні двері. Коли він заходить до гойського кварта-

[13] (з *івриту* «книга») – одна з частин Тори.

[14] Неєврейському.

лу, то просто стає посередині вулиці і починає кашляти, щоб малі шибеники побачили його і напустили собак…

Я написав це все на одному подиху. Оце – перші глави, а потім я відчув, що м'ясник – то я сам, розумієте? Знову я… Гойський квартал – моє місто, моє життя. Хіба собак на мене не цькують. Хіба вони не мене не гавкають – але я відчуваю, що гавкають. Мій кашель – то моя солдатська служба, піти на війну, потім піти як простий робочий в Палестину… Зло, якого я прагну ще змалечку – то моє ходити просити гроші, хоча насправді я хотів би їх роздавати… Розумієте? Хоч би раз у житті побути паном, роздавати все широкою рукою… І от в той час, коли я собі так розгадував (не спав ночами), якогось ранку я почув з коридору пансіону шурхіт. Шурхіт вперемішз з гострою українською. В коридорі я побачив, як персонал ніс два важких чемодана, а тоді – «його», з хвацько закрученими вусами. Позад нього поважно ішов інший чоловік, молодший.

– А як? – спитав він того іншого і вдихнув носом повітря, – А тут тово… Жидів-то нєту?

Я стояв коло своїх дверей. Дивився, як його довели до кімнати якраз навпроти, номер 5. Я стояв як вчаділий. В чаді до мене прийшов раптом якийсь такий попуст, що я більше не самотній. Якесь осяяння, мені стало набагато легше, хоча, в чому полягає та полегкість, я ще не знав. Аж потому я пізнав, що ж там такого, га?

У двері кабінету постукали. Мене закликали до вітальні. Тоді в кабінеті стемніло вже як до вечора. Парубок попросив води. Тримав склянку за самі вінця. Рука його тряслася, він задумано дивився вниз на ноги, ніби одночасно перевіряв, чи не загубив там чогось, що ще хотів мені розповісти. Він сказав:

– А чого ж я почав вам це все розповідати? Щоб вам стало ясно, хто я є… Щоб ви мені зараз вірили, бо таку історію з голови не придумаєш. Я, здається, нічого не впустив?.. Оце і є все, все, що сталося зі мною до того часу, коли я відчув, що маю його вбити. Розумієте? Зі всіх євреїв – я, з ким сталася ця ціла історія. Думаю: а хто ж тоді, як не я?

В сутінках кімнати проглянулися дві білі плямки – в кутиках його губ. Білі плямки, які з'являються, коли багато говориш. Він відставив склянку.

Ми знову сиділи один навпроти одного в кутку кімнати. Я поставив йому питання, два поминальні вогники в його очах поперемінно почали світитися й гаснути, як вогні, якими подають сигнал вночі в морі. Він знову почав говорити.

– Чого ви питаєте, к о л и я вирішив «його» вбити? Яка різниця, «коли»?.. Та і як таке можна знати? Спочатку я взагалі вирішив щодо «місця»… Пригадую. Виходжу я якось зі своєї кімнати в коридор і бачу: стоїть він і говорить по телефону. Видно, що новини погані. Тримає трубку коло вуха, а очі пнуться, нещадна отрута розблискується в них сильніше. Він питає: «Що-о?» Його «що» розтягнене, налякане. Я стою збоку, і ніби хтось в мені думає думку: отут біля телефону і є найкраще «місце». Тут його можна завалити одним пострілом. Розумієте? Ніби не я думаю ту думку, а хтось інший, другий.

Направду, в одній з різанин, в якій «він» винен, вбили мого діда. Похилого, з пов'ялим обличчям і двома холодними оченятами, які кидаються постійно туди-сюди, як у мавпи. І мій сум за дідом теж якийсь ніби не мій. Ніби другого…

Отож, там, коло телефону, я собі подумав: ніякого кращого «місця» просто бути не може. І за самою тою думкою я відчув, як наливаюся радістю. А потім раптом посмутнів, хоч мало бути навпаки. Я пішов до ресторану пообідати, мав при собі трохи грошей. До обіду взяв келих вина. Відчув, що тепер ношу в своєму серці щось таке, чого не носив раніше, і що ніхто круг мене такого не носить. Коли я вийшов на вулицю, то ніби вперше в своєму житті побачив – погожий літній день. По вулиці йшло багато людей, любих людей… Моє почуття до них – як в людини, яка має їхати кудись дуже далеко, і їй важко розлучитися зі своїми близькими – ще не наобіймалися як слід, не притиснула їх до серця як слід – а їхати мусить. Отак вони були для мене всі, всі без винятку – як тіні. Ще це дотулився до них, а вже мушу покидати.

Отак весь день я блукав з тим відчуттям в серці, а коли повернувся додому, був вже вечір. Наші двері дивилися упритиск одні на других. Я вам кажу, отак глипають двері тільки в пенсіоні, де мусить «щось» статися. Двері номер 3 дивляться на двері номер 5 і ніби дають одні одним знати: мій, що живе за мною, вб'є твого, що живе за тобою.

Ви колись бачили такі двері? Цілу ніч спите в своїй кімнаті, спите, здається, міцно, але крізь сон чуєте їхні номери – номер 3 та номер 5…

Скочив я аж геть рано, ще світало. Виглянув у коридор і побачив: наше обох взуття стоїть, щоб вичистили, моє – коло моїх дверей, його – коло його. Моє – поношені єврейські штиблети з перешитими резинками, вони були вже й у Палестині, його – міцне гойське.

То він вдома – далась мені здогадка. І від того стало мені так по-домашньому, ніби я не самотній. Я глянув на «місце» коло телефону – найкраще «місце»…

І мені знову запаморочилося від радості. В себе в кімнаті я відкрив вікно на вулицю.

Світанок.

Порожні вулиці.

Заспані і свіжовимиті лиця.

Робітники як один йдуть до роботи.

– Піч, піч – залетіло до мене в кімнату цвіріньканння пташки з ближнього дерева; цвіриньчання, яке нагадує в житті про інших, і оте «піч, піч» було мені так само любе, як і вчора люди, супроводжувало мене в далеку дорогу, і було важко з «піч, піч» розпрощатися.

З того моменту я почав пильнувати «його» в пансіоні.

Мені було добре, коли я знав, що «він» у своїй кімнаті, за дверима номер 5, і ставало пусто, коли «він» кудись йшов і його кімната лишалася одна. Години тоді дивно розтягувалися, хвилини – теж. Я міряв кроками кімнату і коридор, передчував – ще якісь хвилини, і якщо він не прийде – моє серце розірветься…

Скажу вам: в журналі готелю він був записаний своєю рукою і своїм іменем. Під іменем – підпис людини, яка собою задоволена. Він з Копенгагена. Копенгаген означає мертве місто. Євреї там зайняті кожен своїм куском життя. Ніхто «йому» там, видно, не докучав.

Я дивлюсь на дрейдл під його ім'ям, і мене гнітить його безхмар'я. «Він» навіть не думає ховатися. Ми перед ним як вуса – я, ви, всі, кого він вирізав.

Часто до «нього» заходять гості.

Приходить молодий росіянин, який привів «його» сюди вперше.

Приходить ще один, старший, з бородою, і ще одна – молода жінка в чорному.

З-за його дверей іноді чути, як він розноситься веселим соковитим сміхом.

Після того, пізніше увечері, коли я не сплю, мені страх як хочеться вийти в коридор з ножем і щось зробити… хоча б дірку в його виставленому взутті. Просто так, щоб він знав, що коло нього хтось «крутиться». Щоб не був таким спокійним…

Я цього не роблю – бо не можу видатися, і бо нас обох вже стереже «місце» – там, в коридорі, коло телефону, «місце» вже є над нами обома господарем.

До телефону виходить він по декілька разів на день. Я знаю вже точно – «діло» станеться біля ночі, в будь-якому разі не раніше, як після половини дня.

Хоча і про це я раніше не думав. Воно з'явилось так ясно, ніби само від себе, ніби хтось дав мені завдання і повелів: зробити маєш тоді і тоді, там і там. І після того я вже ні про що не турбувався, ніби хтось вже все приготував мені наперед, а я маю лише взяти і зробити. І тільки якось вночі я собі подумав: я не маю чим зробити «діло».

Ви розумієте, чи ні? Ніж не годиться. Ніж – хіба подряпати. Надійніше – револьвер. Я ж колишній солдат. Силу маю, стріляти вмію, але я ж в цьому нуртуючому місті чужий, не маю в кого взяти револьвера. І грошей обмаль, на пару днів на життя – не

вистачить. А якби й мав, то куди йти купувати? До магазину? Мені – подивіться на мене – по такому як я, зрозуміють відразу, що купує револьвер на останні гроші і хоче з ним щось зробити. А таке, що в магазині продавали б без дозволу – я в таке не вірю, ще й в такому нуртуючому місті, де поліція тільки й шукає всяких товаришів, які збираються щось зробити, і магазин зброї – якраз для того місце. Коли мене там зупинять, то нічого не знайдуть, але буде тарарам. Їм здасться, що мої папери не в порядку.

Прийдуть потім в пансіон питати за мене.

«Він» дізнається і зникне.

То мені за «діло» можна вже буде й забути.

Що я за невдаха!

Мені треба знайти вихід зі ситуації та щось робити, а думати мені вже тяжко. Розумієте? Надумався я вже раніше, коли почав готувати «діло», а зараз як п'яничка, який силкується, щоб люди не здогадалися, що він п'яничка. Такому здається, що він видає все кожним своїм рухом…

Що б ви зробили на моєму місці?

От уявіть – ви непитущий…

Хочете звернутися по допомогу. Тільки знаєте – у місті у вас нікого свого, близького – теж нікого.

З мого рідного міста були там якісь люди, але я з ними жодного разу не перетинався. Не знаю навіть, де вони живуть.

Був такий з мого міста Береле Жум – так його називали у нас вдома, хоча насправді його звати Борис Блум. Його так називали, бо постійно жумів коло сіоністів, писав в їхні російські газети. Був головатий, знав мови, був породичався з якимись далекими чужими людьми, чи то не з християнами.

Тут, за кордоном, він спізнався вже з німецькими газетами, писав у них, ходив під рукою з портфелем.

З мого міста ще був Зерах Пінські з молодшенькою, про яку я вже розказував. Вона була найгарніша в нас у місті, і погром зробив з нею одну «відому річ»… Так казали, хоча від самих Пінських ніхто такого не чув. Повз Пінських, казали, йде всяка зараза – Пін-

ські вмивають рота. Мені казали, що вони всі виїхали… Смілі… А ще в час погромів…

Пінські були за кордоном – то я знав, коли їхав з Палестини. Але звертатися до них – цього я не хотів. Не хотів навіть, щоб вони знали, що я тут. Розумієте? Мені дуже на тому залежало. То моя таїна.

Кожного дня я ходжу у великий міський парк. Сиджу на лавці. Думаю, чим собі зарадити.

І в час, коли я сиджу і думаю, я задоволений. Через те, що Пінські не знають. Що дізнаються вже опісля, коли я вже зроблю свою справу. Дізнаються про це під вечір з вечірньої газети. Вечір буде хмарним. Навіть з дощем. Або, може, небо буде чистим, сідатиме сонце. Однаково. Чи так, чи так кожна хвилина мого життя опісля, після того, як зроблю «діло», видається мені такою дивною. Всі люди, що чужі, що походять з мого міста, всі однаково мені близькі й далекі. Всі перемішані мені з вечірніми дзвонами з білого костелу, які доносяться до мене у великий міський парк, де я сиджу на лавці сам довгий, довгий день і роздумую, як зараз піду робити «діло».

Що мені тоді було до цілого іноземного казана з його тарарамами і нуртуючими людьми, які його наповнюють? Що мені з них, тільки що поміж них була тоді дівчина Пінських – та, через яку я йду робити «діло»?

То думав я в дні, коли сидів у парку.

Не можу вам повісти, скільки то тривало. Може – цілий тиждень і більше, може – три чи п'ять днів; я вже не рахую тижнів, днів теж не рахую. Перестав…

Тільки один раз, коли я сидів недалеко від відомої алеї, пройшов повз мене Береле Жум, як його правильно звати – Борис Блум. Пронісся, знаєте, з портфеликом під рукою, спотілим чубчиком – як люди, які кожного дня біжать через велике нуртуюче місто в декілька місць. Обернувся до мене своїм обгорілим обличчям і білою хустинкою, яка виглядала з його верхньої кишені, готовою витерти мокре чоло; побачив мене з нерозважними очима, привітався, сів коло мене і відразу почав дивуватися:

– Вже довго в Берліні?

– Ні, – відповів я, – не дуже довго.

– Я чув, що ви були в Палестині.

– Повернувся назад.

– Маєте тут посаду?

– Ні, не маю тут ніякої посади.

Не можу пригадати все, про що ми говорили. Я помітив: він дивиться поза мою зажурливість. Роздивляється одяг і мій вигляд.

Мені це було неприємно.

І, мабуть, через те, що мені було неприємно, почав я йому розповідати усе, про що досі розповів вам, тільки коротше. Він добре пам'ятав мене з дому. Добре знав мого діда і міг вірити моїм словам.

Я сказав йому, що тепер все «діло» зав'язане на ньому, що наша зустріч не може бути випадковістю, а «діло», яке я збираюся вчинити, тепер не лише моє «діло». Так як я не маю до кого більше звернутися, мусить він сам пособити мені зі всім, що для «діла» потрібно. А крім того – він же постійно крутиться поміж єврейськими товариствами. Увивається поміж товариствами. Він увивається поміж товариствами, і товариства увиваються поміж нього. Має більше відповідальності, ніж якийсь спекулянт або простий єврей з вулиці. До кого ж я маю звернутися, як не до нього?

Я побачив: хоч він дуже зайнятий і хоч він сам не веселий, слухає він мене повністю, без холоду – зі співчуванням у великих сумних очах.

– Слухайте! – каже він. – У нас в Палестині, коли араб вбиває єврея, через пару годин знаходять мертвого араба, а тут, серед стількох євреїв, зміяться собі вільно погромщики без числа, і не знайдеться нікого, хто вложив би хоч одного з них. Дивний народ! А? Дивний народ!

І він знову почав дивитися на мене з сумом. На моє обличчя, мій вигляд, на ноги і капелюх, який на мені.

– Слухай, – каже. – Слухай! До такого «діла» ніяка людина не годиться. Якось один єврейський студент пробував нашого воро-

га ножем, і то не більше, ніж подряпав. Ясно, що для того потрібен револьвер. Ви ж були на війні… Вмієте стріляти… Треба тільки… Треба тільки… Він приставив руку до рота і задумався.

– Добре. – Він раптом підскочив з лавки і тикнув у мене пальцем. – Я вам забезпечу. Я зроблю це. Але чекайте, чекайте, коли?.. Завтра. Дайте мені свою адресу… Отримаєте завтра вранці від мене записку… А?.. Ні, краще, щоб ми десь зустрілися… Де?.. Найкраще – отут в парку, на цій же лавці. Завтра, о третій дня…

І він приспішив зі своїм портфеликом під рукою. Я побачив: йде якусь хвилю і озирається на мене, знову іде і знову озирається. От так це було…

Завтра, рівно о третій дня, до хвилини, сидів я в парку на тій лавці. Я чекав там на нього дуже довго, як штик, сидів і чекав. Я був уже певен: він не прийде. І сидів.

Тільки коло п'ятої він раптом з'явився на алеї. До моєї лавки не підійшов.

– Ходіть. – кинув мені самими очима, проходивши повз. – Йдіть за мною.

І ми рушили: він попереду, я на кілька ходів позаду, не разом.

Він зайшов у трамвай, я за ним, але все так, ніби чужі.

Він сів в один кінець, я – в другий.

Ми їхали отак дуже довго, або то мені тільки здавалося, що довго, бо я був нетерплячий.

Я думав: «Куди він мене везе?»

Ми були вже в центрі поміж вузьких вулиць.

Їхали далі – далі вузькі вулиці.

Зійшли, він – попереду, я – за ним. Знову чужа вулиця, вуличка, знову вулиця. Ми пробралися в якийсь двір, піднялися по сходах. Зайшли всередину, у малий темний запорошений коридор.

Я помітив, що це не помешкання, а швидше бюро, де люди працюють не пізніше, ніж до третьої дня, а далі закривають і лишають пустувати.

За коридором у другій чи третій кімнаті за столом сиділо людей п'ять, і з їхнього сидіння я зрозумів, що вони зібралися спеціаль-

но заради «діла», яке я збираюся зробити. Я зрозумів, що вони всі громадські діячі, і що Береле Жум запросив їх, бо не хоче брати відповідальність на себе одного. Вони були вже не молоді, один – з сивим волоссям, другий – високий, з лисиною на всю голову, строгим поглядом, вихололими різкими очима і випнутим гострим підборіддям. Уявіть собі: я був доста розмислений, але мені раптом прийшла думка, що вдома він спить з жінкою, отой з лисиною на голові, я сам не знаю чому, але тоді мені про це подумалося. Він безперестанку дивився на мене.

І ніхто нічого мені не сказав.

З хвилю ми всі сиділи отак за столом і мовчали.

Я чекав.

От-от зі мною почнуть говорити. Тільки замість того, щоб говорити зі мною, вони почали кликати одне одного по секрету в сусідню кімнату. Спочатку вони шепотілися по двоє, тоді по троє і по четверо, а тоді всі разом з Береле Жумом. Вони повернулися всі одночасно, а за хвилю знову почали кликати одного за другим нараджуватися…

Я зауважив: їх якось поменшало, розходилися по одному.

Я почув: вони по одному виходили в коридор, а тоді швидко бігли по сходах. Тільки ж чого першим з них зник Береле Жум? Того я не міг зрозуміти…

Коли пішли всі, зі мною в кімнаті залишився той високий з лисиною на всю голову і вихололими різкими очима.

Я зауважив: він підсувається до мене все ближче і ближче, дивиться своїми різкими очима прямо в обличчя і все так строго, що я аж відчуваю його вихололий погляд у своїх очах, своєму серці, а він підсувається до мене ще ближче і ближче, і коли він вже мало не торкається мене своїми грудьми, каже до мене раптом:

– Слухай, – каже, – Я – лікар. Психіатр…

Він дивиться мені ще сильніше в очі і говорить з притиском:

– Лікар… Я – психіатр.

Що я мав йому відповісти?.. Я відвернувся від нього, серце стугонить у грудях, хоча він говорив до мене ще.

Потому мене ніби штовхнуло до нього, не так мене, як мою руку…Оцю… Бачите руку? З мускулами…Вона була на війні…І, мабуть, вже потім, коли я був на вулиці сам, я відчув, що мені зовсім не помогло – я маю на увазі те, що я з такою злістю вдарив його у щоку. В будь-якому разі, якщо вони думають, що я зійшов з розуму, то через того мордаса будуть думати ще більше. Байдуже… Мій біль стане від того не менший.

Береле Жум зробив ось що: зібрав пару пузатих здорових євреїв – для чого? З цікавості? Щоб подивилися на мене? І серед них був Береле Жум, який ще вчора мені казав, що слухайте, у нас в Палестині, коли араб вбиває єврея, то скоро вбивають араба, а тут то має стояти ще гостріше.

То чого ж я маю бути божевільним, коли хочу вбити погромщика, на чиїх руках стільки крові?

Я йшов отак один, почав розбирати слова, які мені сказав високий з лисиною, коли сидів вже дуже близько до мене.

Він казав щось про санаторій, де я за декілька тижнів зміг би «заспокоїтися»… За грошовитих людей з мого міста, які тут, і хочуть заплатити за моє перебування у санаторії…

І хто ж ті грошовиті люди з мого міста, як не Зерах Пінські зі своєю сім'єю? Виходить, Береле Жум вже розказав їм про моє становище, то і вони вважають мене таким… І мене охопив такий гнів, як ніколи раніше. Мене розтерзувало все, що було круг мене, все, що попадалося мені на очі по дорозі: місто, вулиця, автомобілі, шум довкола, а особливо – година… Вечірня сьома година. О такій годині кожного дня «він» стоїть в коридорі коло телефону…

Всю минулу ніч я міряв кроками кімнату і був певен, що точно сьогодні, о цій годині, там, коло телефону, я буду робити…

Що мені залишалося робити?

І я ще сильніше відчув, що мушу зробити «діло», і про нього будуть читати у вечірніх газетах. Вони всі будуть читати: і ті п'ятеро товаришів, і Береле Жум, і вдома в Пінських, і вона… Та, через яку я йду робити «діло».

Я почав думати, чи нема часом якоїсь єврейської спільноти, яка би мені пособила. Помишляв: хоч хтось, може, якийсь письменник…

Письменники, думав я, як совість народу. Його нерви, описують його світові, як у їх час жив їхній народ.

Отак я прийшов до вас. Все вам розказав. Ви маєте знати: завтра, післязавтра «він» може взяти і зникнути з пансіону. За тим, що я вам все розказав, ви стали відповідальні як я, навіть більше за мене, бо ви – письменник… Я сиджу з вами тут, у темній кімнаті, я вже давно хотів вам сказати: зробіть, я прошу вас, в кімнаті світло. Я хочу бачити вас в обличчя…

Як одурманений я встав зробити світло. Я зробив то в такому стані, ніби останні слова парубка були не більше, ніж жартом, як слова «чудака», який вигадав собі щось дивне. Але я впевнився, коли зробив світло і побачив обличчя парубка.

Його ліва щока ніби горіла тьмяним залізним полум'ям. Його права щока ніби спала і взагалі не мала ніякого значення, ніби більше не жила. Ліва палаюча щока навісніла своєю огидливістю. І сам молодик вже не говорив просто. Він боровся зі мною, вимагав того, що йому прийшло. І річ, яку він вимагає, дрібниця – револьвер.

Дивлячись на мене з вогнем, який затуляв його ліве око, він сичав на мене, майже кричав.

Я дивився у вогонь в його очах.

Молодик просив:

– Ввіртеся мені. Якщо хочете видати мене – то не робіть це відразу. Подумайте перед тим. Дам вам цілу ніч часу. Якщо вирішите, що так, то надішліть мені револьвер. Я дам вам свою адресу. Я почекаю.

Через декілька днів я отримав від парубка з негарною щокою записку:

«Я знайшов вихід. За дзеркалом, що в пансіоні в моїй кімнаті номер три, є гак. Вістря, яке там є, мені вистачить… Я зрозумів, в чому річ: я емігрант… Поміж емігрантів… Я не хочу цього більше…»

грудень 2021

Переклад з їдишу Ірини Зробок

Дер Ністер

У винарні

І коли світодержець, що нашу землю і весь світ на своїх плечах держить, утомиться раптом це робити, він передає світ комусь іншому, другові своєму, котрому більше зайнятися нічим, і тоді йде собі світодержець звільнений, іде напиватися…

Одного темного зловісного вечора приходить він до великого міста, наче до Бога й до людей у гості. Там, за велелюдною вулицею, згорнувся безлюдний провулочок, а в ньому, в цегляній будівлі, можна знайти корчму в льосі; у льох цей ведуть вузенькі східці. У цьому льосі збираються усілякі зайди — тут, у кількох старих кімнатах із низенькими стелями, а стіни цих кімнат немовби чорним залаковані, такі лискучі й темні, а на чорних цих стінах висять старі картини, неначе червоним позамальовувані. Стоять у цій кімнатці старі столи, полишені тут давно-давно, прості й дерев'яні, затерті, вичовгані, а поруч зі столами — старі лави, також прості, довгі, щоб на них могло всістися кілька людей, і стелі в цій кімнатці низькі, а зі стін споглядають старі картини, портрети п'яниць із минувшини, портрети великих людей і важливих гостей.

Заходить у корчму світодержець — а в ній уже є люди, за кожним столиком сидить по парі, лише в одній кімнаті — двійко чоловіків, та й по всьому; в цій-то кімнаті й знайшов собі світодержець місце за столом і попросив кельнера подати йому келих із вином. Кельнер прислужив йому; інші гості були вже налигані й обличчя їхні розчервонілися від вина й пиття, очі світу білого не бачили, все навкруги імлисте й сплутане-переплутане було. І час від часу той чи інший п'яниця схоплювався зі свого місця, щоб цокнутися келишком зі своїм сусідою навпроти або щось закричати напідпитку.

За тим столом сиділо товариство юнаків — молодих учнів, що ледь-ледь устигли встати з-за вивчення Талмуду за шкільною лавою й пересісти за лаву в корчмі; і були серед них діти заможних батьків, а були й ті, хто поміж багатіями вештається і за ними упадає, усілякі пройдисвіти, що думають, буцімто можуть звершити на цім світі що завгодно й змінити його словом, порухом руки, як заманеться. І сидять вони, кричать, гомонять, галасують, п'ють і п'ють, і нікого не слухають, а часом підійметься серед них хтось — якась найгарячіша голова — і заволає, од усіх голосніше, напоказ, на всенький світ, на який давно вже зачаїв образу:

— Світ — по вуха в боргах; навіть волосся твоє вже тобі не належить!

— У в'язницю його, банкрута! — тут-таки озивається до нього інший і кричить далі, і стукає по столу кулаками.

— Заклади його хазяїну «Сліпця»!

— Проколупай у ньому дірку, запхни всередину пороху та й висади в повітря цей світ! — вигукує ще один.

— Агов, братику! — звертається п'яниця до світодержця, що сидить осторонь, один за столом. — Хто ти і що тут робиш?

— Я — світодержець! — отримує п'яниця відповідь.

— Га? Хто? — не розуміє він і не вірить у цю відповідь.

— Світодержець!

— Га-га-га! — починає той реготати на весь голос і обертається до свого товариства: — Чуєте, друзі? Гляньте-но, хто тут із нами в корчмі сидить! Світодержець!

І вся галайстра враз кидається до світодержця, оточує його, обступає його і натиском, і насмішками; і за безумця його держать, і радять тримати світ обережно, і попереджають не впустити світ ненароком, а то розіб'ється, не дай Боже!

— Гаразд, так і робитиму! — погоджується світодержець.

— Яка марна трата зусиль, ніхто не заплатить йому за весь цей клопіт, — каже один.

— Та певно, що є й кращий заробіток на світі, — докидає другий.

І вся юрба пиятиків урешті-решт утомлюється глумитися над світодержцем, лишає його у спокої, сидіти собі, божеволіти, і повертається до справ своїх — пити й упиватися; сидять вони так аж до пізнього вечора, аж доки там-таки й не попадають і не поснуть, хто голову на стіл покладе, а хто — сусіду на плечі, а хто — так навсидячки й засне; так вони заснуть усі й ніхто їх не будитиме, адже в корчмі «Сліпець» ніхто вас не займатиме; і корчма ця відкрита вдень і вночі, а люди можуть сидіти в ній, скільки заманеться. Опівночі зали корчми майже порожніють, але хто залишається — той залишається, хто продовжує пити, а хто ні, сидить собі просто так… Отож світодержець так сидів собі; в залі не залишилося нікого, крім п'яничок, що міцно спали; інші зали також спорожніли, а нічні кельнери, що сиділи в кутках, і собі задрімали. І метушня в місті припинилася, всюди припинилася — у провулочку, де стояла корчма «Сліпець», не видно вже нікого, тільки коли-не-коли під низькими вікнами корчми чути кроки якого-небудь запізнілого пішохода, що вертався додому…

І в ту мить у кімнатці постає перед світодержцем нічний блукалець, що, ніким не помічений, прошмигнув повз заспалих кельнерів. От він уже на порозі. Одягнений у щось на кшталт тигрової шкури, як у жупан без рукавів, а хвіст тигровий за ним волочиться — справжній, та неживий. А вигляд цей чоловік має такий, немов його всього рознесло від нескінченного пиття безміру, червоний на лиці, а думками — іще з тими келихами, що пив деінде. Отак стоїть він, спинився на порозі, ледь тримається на ногах, а проте — знає, за чим прийшов, і по обличчю його видно, що знає, за ким прийшов. Щойно помічає світодержця, що за своїм столом сидить — підходить до нього, як до давнього друга, сідає напроти, протягує руку й розвалюється на лаві.

— Як ведеться? — питає він світодержця.

— Добре, усе хай і догори дриґом, але завше вгору сунеться-пнеться.

— А який тобі зиск носити на своїй спині цих п'яничок задарма? — показує блукалець на сплячих навколо них людей.

— Ніякого, — відповідає світодержець. — А тобі як ведеться?

— Ніяк!

— А що так?

— Усі благочестиві й богобоязні перевелися, а тих, що залишилися, тримає, як говорять, у своїх лабетах диявол.

— А ти з ким залишився?

— Я живу з одним товаришем— єдиним, що лишився.

— Хто він?

— Він миршавий і малий, худий і кістлявий, його обличчя зморшкувате і землисте. Його очі брудні, білки залиті чорним, очниці наповнені сірою рідиною, і якщо він коли-небудь замислюється, набуває вигляду з'яви потойбічної, бо направду йому нема чого робити в цьому світі; усе, що в нього було, він розтринькав, усі свої життєві сили — змарнував на вино й жінок, і ось таким на кінець і лишився, і кожного вечора напосідаються на нього маріння… Щоразу, як він вертається увечері у свій дім одинака, зачиняє двері, вимикає світло і лишається зовсім один у своїй кімнаті, і незабаром протилежна стіна починає рухатися, перед ним спочатку з'являється бліда тінь, ледь видна, але потім із цього силуету з'являється високий чоловік, з гладким і охайним проділом волосся, з бездоганними манерами, з моноклем — отак він з'являється моєму другу, сідає навпроти нього за столом, схрещує ноги, і мій друг уже звик до нього, він його непроханих візитів не лякається, хіба рукою змахне. Однак нещодавно він відвідав мого друга: сів і мовчав деякий час, а тоді мій друг помітив, що він тримає дивну книгу; чорні палітурки та чорні сторінки, дивного формату.

— Що це? — спитав він його.

— Я приніс тобі показати.

— Що показуєш?

— Що про нас писали.

— Хто про кого?

— Через кілька тисячоліть про *наше* тисячоліття.

І той чоловік подав йому книжку, а друг узяв її і зазирнув усередину. А книжка була не така, як наші книги, не чорною фарбою

на білому папері надрукована, а навпаки — білою на чорному. І мій друг не міг прочитати, що там написано, бо було там написано так, що ніхто не прочитає, тож передав книгу чоловікові, щоб той прочитав йому. І чоловік прочитав, для нього-бо не мало різниці — чи щось, написане тисячі років тому, а чи щось, що лиш має бути написане в наступні тисячі років; він мовив: книга ця промовляє од імені чорних людей, котрі захоплять сучасний світ, а від людей білих і сліду не лишиться, лиш історія їхня миготітиме коли-не-коли у спогадах, лиш тоді, як комусь на думку той спогад спаде.

Ось так написано було в книзі: «Після великих битв і воєн, що білі провадили поміж собою, велика розпука напала на них, бо зрозуміли вони, що ніколи не досягнуть миру, якого так прагнуть, і ліпшими, ніж уже є, ніколи не стануть; і вони вже втратили й розтринькали все хороше, що мали, і час їхній добігає кінця, кров їхня виливається до останньої краплі, покликання їхнє блякне, вже зовсім скоро надійдуть сильніші, й успадкують усе, що лишають вони за собою, та виявляться нічим не ліпшими за своїх попередників — тоді-то постановили наймудріші й найобдарованіші серед них скликати нараду; і для тих, хто вижив і лишився на сім світі постановили на тій нараді: кінець! Хай буде, як буде, адже можливості зробити ліпше не виявилося, як і не лишилося нікого, вартого турботи, тож нехай кожен доживає, як уміє, й умирає, як знає, бо нема сенсу піклуватися про когось іншого чи інших…»

Продовжував літописець переказувати події: «Тоді це стало нормальним і буденним, про це писали в часописах і журналах, а трохи згодом у тих-таки часописах і журналах, скрізь узагалі можна було прочитати: то тут, то там, знаходили мудреців із наради; їх знаходили в їхніх оселях, у ванних кімнатах, де вони сиділи у воді, мертві, і вода була забарвлена кров'ю, а вени на їхніх руках були перерізані; так, один за одним, кінчали вони з життям…»

Чоловік скінчив зачитувати моєму другові, закрив книгу й поглянув на нього, і обмінялися вони поглядами.

— І що? — спитав друг. — Ми маємо наслідувати приклад мудреців?

— Гм… — затнувся чоловік. — Гадаю, час настав… Від світу сього вже годі й чекати чогось путнього…

Тут нічний блукалець докинув:

— Цей мій друг зі знайомим йому чоловіком уже постановили собі так-то — і я пристав на їхню думку.

— Чого ж ти хочеш? — спитав його світодержець.

— Ми гадаємо, ти в розумі нам не поступаєшся, відтак, прийшов я тобі пропонувати до нас доєднатися.

— Зі шкоди до живих сотворінь?

— Як би ти то не називав.

— Ні! — відказав йому світодержець.

— А як же твоє «добре» буде, як же світ догори дриґом?

Світодержець змовчав. Лише келих вина в руці стиснув, а лице задумане звернув до рук, і корчму «Сліпець» сповнила велика нічна тиша, і молодики, що спали за столом поряд зі світодержцем, заснули тепер справді міцно, а нічні кельнери теж дрімали, солодко посопуючи, спершись на кутики столів, і так вони всі й сиділи якийсь час, і нічний блукалець сидів напроти світодержця, сидів і чекав на нього…

— Га! — спохопився од тихих дум світодержець, а тоді гукнув, радше сам до себе, ніж до співрозмовника. — Що моє «добре», кажеш?.. Еге ж… Не так давно почув я уночі, як із найдальшого закапелка Всесвіту долинув звук, що скидався на приглушений постріл. Чи був то звук погибелі світу, чи зіткнення світу з іншим світом — того я вже ніяк не міг розгледіти… Та дещо я побачив: вікно в хатчині, тут, на нашій землі, вікно, що злегка затрусилося од пострілу. І в тій хатчині прокинувся чоловік, устав, умив руки, глянув на світ Божий і мовив: «Щось сталося. Щось таки сталося на цьому світі — мусимо тепер молитися, мусимо тепер міркувати».

Стояв він обіч вікна й промовляв: «Що сталося там, нагорі, я не знаю — чи то вибухнуло небесне тіло, чи зродилася нова сфера, та хай там що, воно сталося і воно неодмінно пов'язано з вічним життям, із божественною смертю; може, воно — ще або вже — не має рота, аби саме про себе висловитися, і хтось має стати його

ротом, за нього промовляти, і от я був цього вдостоєний, я почув це вві сні й постав перед Богом, попід вікнами його, а світодержець прокинувся і потяг далі свій тягар — хто ж про це говоритиме?

І на той час я сам був світодержцем на протоптаному шляху світу, чув далекі співи вишніх володінь, ніс свій тягар, святий і тяжкий. Аж ось — зачув, як той чоловік мовить, схилився ще нижче, взяв ярмо своє, любов і втіху…

— Щось із цього ми вже чули раніше, — перервав його нічний блукалець, — а щось нове розкажеш нам, світодержцю?

— А старе вже нічого для тебе не значить? — розсердився той.

— Ні, бо воно набридло… а чоловік той — дурень і меле дурне.

— А ти би що сказав?

— Покинув би то все і спати пішов…

І вони замовкли. Світодержець опустив очі до келишка, а нічний блукалець дивився на нього майже співчутливо, мовби жаль йому було нетямущої невинности. Тоді переступив поріг корчми «Сліпець» нічний вартовий, закутаний у пухке хутро, зі свистком, що висів на грудях, на випадок колотнечі, аби подати сигнал іншим вартовим і, може, ще сторожі. Зайшов він, цей мовчазний чоловік, цей давній товариш світодержця і блукальця. Сів за їхній стіл, зайняв місце закутаним у хутро тілом, а блукалець зі світодержцем зраділи, його забачивши, звернули до нього й очі, і серце своє.

— І що ти скажеш, вартовий? — спитав жартома блукалець.

— Кажи ти, кажи, — відказав йому вартовий, — можеш що завгодно казати, тебе ніхто не чує, всі поснули.

І він замовк, пильний і зосереджений у своєму мовчанні, а блукалець відвернувся від нього й мовив тепер до світодержця:

— Тоді ти розкажи нам щось, світодержцю — аж бачиш, нам іще зарано вертатися додому, ніч іще довга, а ти маєш, про що розповідати.

Світодержець замислився на хвильку, згадуючи, і нарешті мовив:

— Слухай же, блукальцю, і дослухайся.

І він почав свою оповідь:

— Не так давно, — каже, — зустрів я Водолія, водоноса з порожніми відрами на плечах і з коромислом на всю спину; так він мені назустріч ішов. Я зазирнув у відра й побачив, що висохлі й спраглі вони. Я звернувся до нього, спитав — що сталося? — бо здалося мені, буцімто відра вже давно не мали в собі води і хтозна, коли вони востаннє криниці діставалися? А він відповів: «Діва заміж виходить — хочу повз неї із порожніми відрами пройти… Завдяки мені вона потрапила на небо, я вділив їй місце посеред інших сузір'їв — а тепер вона за іншого заміж виходить».

— І як же так сталося?

— Її батько був занепалим янголом, жив із цьогосвітньою жінкою, мав із нею дитину, був ситий і вдоволений усіма сповненими пожаданнями, вважав за свої володіння і небо, і землю. Та незабаром надійшла страшна кара для занепалих янголів, небо закрилося перед ними навіки і вони вже ніколи не могли полишити землю — дали їм крихітну часину на порятунок і хто хотів, той зумів нею скористатися. Але чимало янголів були занурені у справи сьогосвітні, думки й діяння їхні займали земні жони, а тому вони впустили останній шанс і спіткало їх велике горе, подібне до людського, вони лишилися на землі, і лише кілька з них спохопилися, збагнули, що мусять робити, здійнялися в небо й повернулися до своїх володінь. Серед них був і батько Діви, що не хотів вертатися сам, прагнув забрати з собою дружину й дитину, тож першим ділом підніс до неба дитя, а я на той час стояв собі на небі й споглядав це все, тож вирішив простягнути руки й перехопити дитя, а він уже здіймав у вишину дружину, підіймався й сам, та ось небеса зачинилися перед ними, янгол із дружиною у руках завис у повітрі перед замкненою небесною брамою.

І так дитя опинилося в моїх руках — спершу я не знав, що робити з малою дитиною, та мало-помалу воно звикло до мене, я став йому татом і мамою. Я виростив дівчинку, виховав її у любові, а вона завжди була поруч, коли я працював — набирав воду з

криниці й поливав світ рясним дощем — і я ні на мить не полишав її, не кидав напризволяще.

Як росла вона й дорослішала, інші сузір'я спостерігали, хвалили її й підносили до небес і, може, ще вище, а декотрі заздрили, спершу їй, а тоді й мені, бо вона весь час була поряд зі мною.

У ті часи небесні сфери й сузір'я ще не мали тривкости — вряди-годи зісковзувала якась необачна зоря зі свого зодіаку, падала і зникала внизу, і таке траплялося не зрідка; було й таке, що сузір'я збивалося зі шляху, збочувало в пустку, а в зорекрузі з'являлося вільне місце; і в один із таких разів усі знаки зодіаку зібралися докупи й постановили віддати місце моїй названій доні — і, нема де правди діти, вона засяяла не згірше за інших, а вродою її наділили хіба не яснішою, і постала вона на своєму місці в зодіаку, рівною серед рівних.

Такою любою була мені ця дитина, такою рідною відчувалася, ріднішою за будь-кого іншого — вона нічого без мене не робила, радилася зі мною повсякчас, адже, як уже згадував, власних батьків майже не знала, я замінив їй і тата, й маму.

Я навчав її, як позирати на землю, донизу, як триматися в зодіаку, щоби не запаморочилося; іноді вона просила показати, що й де полити, і я не відмовляв, давав їй відро, а земля була їй уже знайома, вона знала літо й зиму, що робити тоді й тоді, і часто, тримаючи в руках відро, вона занурювалася у мрії й виливала забагато чи замало води, як недосвідчене дитя, і тоді я посміхався й пробачав, що вона «наробила».

Так росла виплекана і залюблена мною дитина й набувала рис, притаманних *деяким* дітям, і це причаровувало мене до неї; часто я потайки спостерігав за нею, а вона ніколи того не помічала, адже я ревно боронив її від чужого ока, глядів, ні на мить не втрачаючи пильности: як із нею поводяться, як дивляться на неї і на кого вона дивиться у відповідь…

І я не бачив нічого, крім її відданости й прихильности до мене, і втішався цим, був щасливий, і в глибині душі не міг уже дочекатися, коли вона стане дорослішою, а я зможу стати до неї ближчим,

зможу пояснити те, що не міг висловити зараз, а доти — охоронятиму її, не дозволятиму нікому дивитися на неї. Так і спливав час, я продовжував турбуватися про неї, а вона знай собі поглядала на землю і, не дуже її вподобавши, кликала мене, показувала на те, що було під нами й позаду нас:

— Дядьку Водолію, чому не росте воно в тебе?

— Не росте що?

— Те, що ти поливаєш щоденно; зілля твоє й дерева.

— Та ж дерева — високі.

— Хіба ж це високі? Чому тоді жодне дерево ще не сягнуло неба?

— Бо вони не можуть вирости вищими, ніж їм судилося.

І після таких бесід вона відверталася від землі й від мене, ображена й розчарована, йшла до інших знаків зодіаку за розрадою… Ті розказували їй усяке, проводили багато часу, ділилися всім, що знали, віддавали найпрекрасніші цяцьки, що мали, розповідали про минуле, вигадували й те, чого ніколи не було, і вона слухала, ловила кожне слово, вірила всьому, а особливо — всіляким небилицям, усьому небаченому ні на землі, ні на небі; так закохалася вона в казки про вишні зорі, котрими щедро її обдаровували, ніколи не жаліючи вигадливости.

Вона віддалилася від мене, стала геть чужою і не приходила; із земними справами вже не допомагала, сиділа самотою і з усамітнення важко було її витягти. Після заходу сонця вона всідалася на своє зоряне ліжко й годинами дивилася на небесні простори й далекі зорі…

І тоді я відчув: надійшов час; і вирішив висловити їй нарешті, що відчуваю, адже знав, чому вона так припала всім до душі, чому всі знаки зодіаку обдаровували її увагою і турботою — бо вона дарувала всім утіху й великим щастям виявлялося просто бути поряд із нею; і от, одного вечора, коли всі вже поснули, я прошепотів їй на вухо: коли всі-всі сузір'я в зорекрузі затихнуть, хай виходить вона до мене, і я чекатиму, бо хочу стрітися біля криниці й поговорити…

Вона не зрозуміла; глянула на мене подивовано й незвично, та пообіцяла прийти й обіцянки своєї дотриматися… І я чекав біля криниці, і зійшов місяць, і опустилася на світ літня ніч, здійнялося від землі багато принад і солодких пахощів і втаємничених ароматів незнаних лісів і річок; тоді й прийшла вона і спитала:

— Дядьку Водолію, що сталося? Що ти хотів розказати мені?

— Нічого, — відказав я, відчувши її подив, і подивився на залитий місячним світлом лик. — Сідай отут.

І вона сіла поруч зі мною на краєчок криниці, і я простягнув руку, хотів уже її обійняти…

— Ти весь мокрий і відгониш вогкістю.

І вона відштовхнула мою руку; я нічого не міг на це сказати, але врешті-решт наважився: мовляв, не можу спати, так люблю її, так її вподобав, хай же залишиться вона зі мною цієї ночі, хоч на трохи… І вона лишилася — сиділа поряд, доки не почала засинати, доки я не сказав їй іти спати, а коли пішла, я дивився услід і, лишившись сам, довго-довго розмірковував про той вечір.

Інші знаки зодіаку продовжували розповідати їй усілякі оповідки; її завжди оточували залюблені погляди, та вона цього не помічала й була в цьому незнанні щаслива, і буяла її краса, тішила як її, так і всіх навколо, призначена кому завгодно, тільки не мені, не будь-кому з нашого зорекруга; адже судженим її був хтось із *вишнього* сузір'я.

Одного вечора я не міг заснути і, задивившись на небо, побачив там жінку, чиє лице приховував серпанок, тонка павутинка, і так само вся вона, оповита найтоншою тканиною, стояла й дивилася на сузір'я. Забачив я — погляд її був прикутий до Діви, чий сон вона охороняла і стояла біля ліжка, і навідувалася в сон… Не міг я цього збагнути, бо таке не часто трапляється навіть на небі, тож дивився, не зводячи очей, аж доки вона не полишила своє місце… Наступного ранку до криниці прийшла та, до котрої були спрямовані всі мої прагнення й поривання, і, занурений у думки, я не одразу помітив її, тож вона гукнула до мене перша:

— Дядьку, агов, дядьку!

— Що сталося? — я здригнувся, скидаючи з себе задуманість, і нарешті побачив її перед собою.

— Мені наснився дивний сон.

— Який сон?

— До мене прийшла мама, вбрана в сукню й закрита від чужого ока серпанком, так що і я не могла розгледіти її лиця; вона стала над ліжком і звернулася до мене: «Доню, твій тато хотів піднести мене на небеса, але був змушений сам лишитися на землі; тобі поталанило — ти отримала своє місце у горішньому світі, у зорекрузі, тож поглянь-но тепер, чи не можеш ти забрати до себе й нас». «Що я маю робити, мамо?» — спитала я. «Люби всевишнє», — так відповіла вона, але я ніяк не можу збагнути, що це значить, дядьку?

— Не знаю, — посерйознішав тут і я.

Тоді вона пішла питати поради в інших знаків зодіаку, і вони розтлумачили, як знали, й втовкмачили їй у голову, буцімто надійшов уже час, надійшов час любови всевишньої, і мати прийшла їй про це повідомити, і сказала, що час шукати свого судженого серед вишніх зірок.

І тоді вона збагнула все, глянула на небо, пошукала поглядом зорі, спробувала віднайти відповідь на питання своїх юних літ…

А вже незабаром, уночі, я побачив і його — поряд із тією зіркою — її батька, що стояв, увесь на вигляд як звичайний чоловік, але з янгольським лицем, без крил і з торбиною на спині, як у земних покаянних; він стояв і дивився на доньку, а на ранок вона знову прийшла до мене розповідати про новий сон:

— Дядьку, до мене вві сні приходив тато!

— І що він сказав тобі?

— Що любов є у світі горішньому й долішньому, і немає потреби закохуватися до нестями — і я не розумію цього, дядьку!

— Я теж.

І вона знову пішла питати інших, а ті розповіли їй, що мали. І вона нарешті почала розуміти, сягнула початку усвідомлення… Почала роззиратися і побачила себе в розпалі пишної юности —

вона вже чула про такі речі, а тепер зрозуміла набагато більше, ніж устигла почути; я зрозумів, що час настав, і якщо не зараз, то шанс буде втрачений назавжди: хай там як, вона піде й мене покине, полине за першим покликом будь-кого, навіть геть їй незнайомого… І знаки зодіаку знали, які думи осіли в моєму серці, і насміхалися наді мною; втративши надію добитися її прихильности, вони знемагали від заздрості й хотіли зіпсувати життя й мені… А я виждав свою часину і, одного разу, йдучи з повними відрами, побачив її і попросив зупинитися, став перед нею і, стоячи так, із відрами, виговорив усе, що було в мене на серці: так-то й так-то, відколи вона з'явилася на небі, мій погляд невідривно був прикутий до неї, і доки дорослішала, я ні на хвильку не лишав її без опіки, боронив від чужого ока, дожидався правильного часу і беріг для неї криницю, і всі пишноти світу теж були обіцяні лише їй; адже ставши володаркою моєї криниці вона би пролила доброту свою на землю і перетворила б долішній світ на райський сад; для криниці була вона цілим світом, і криниця любила її дужче від усього світу…

Вона стояла переді мною, слухала мої слова, занурена в роздуми, а тоді, як здалося мені, буцімто задуманість — то згода, я згадав усе, що робив для неї, збирався вже зняти з плечей відра, відставити їй убік і підійти до неї ближче, я ненароком перекинув відра, з них вилилася вода, а вона розсміялася й мовила, протверезивши мене од квапливости:

— Ой, дядьку, ти розлив воду! Га-га-га-га! Що-що ти кажеш, дядьку?

Я не міг підступитися до неї, не міг зрушити з місця; вона пішла і зникла вдалині; з того часу ми більше не бачилися, уникали один одного, шляхи наші ніколи не перетиналися і ми ніколи більше не говорили…

І сузір'я дізналися про все — здогадалися, бо вона ніколи про це їм не розповіла, їм не можна було знати про це — щоразу, як я проходив повз, тицяли на мене пальцями, посміювалися, переморгувалися…

А вона лишалася вільною, нікому не належною, аж доки одного дня не побачила *його* — побачила й закохалася! — взнала його тлом і душею, закохалася так, як може кохати лише юнка…

Він був зіркою — це біля нього з'являлися їй батько й мати, і з'явилися знову, як настала ніч і я блукав по саду нашого зорекруга, ходив, стомлений од роботи, вздовж огорожі й позирав усередину, та не відчиняв браму, не заходив, бо там стояла вона, стояла сама з собою, не лягала спати. А сад був сповнений химерною вечірньою тишею дерев; тиша була й на білих піщаних стежечках поміж деревами, і в повітрі, й усюди; весь сад був сповнений зоряних пахощів і добросердя, що його видобула зі своїх надр земля. Я побачив, що поруч із однією зорею з'явилося дитя — немовля, крихітний посланець, що тримав у руцях ліхтар, немов зібравшись у далеку дорогу. І тоді зірка стала більшою за звичайну зірку, продовжувала рости, круглішати і збільшуватися, лишаючись темнавою і нечіткою, хоч один її бік мав на самому краєчку тонке заокруглене лезо світла, загострене, наточене, наче серпик молодика. Яснота освітила зірку й на її поверхні проступив круглястий лик, і в ту ж мить ми обоє — я з одного боку саду й вона, з іншого — розпізнали цей лик; вона піднесла руки до голови, відкинула волосся, спантеличено відвела погляд, а зоря тим часом спрямувала новоявлений свій погляд прямо на неї, побачила й мене, і вона тоді теж побачила мене і, збентежившись іще дужче, відступила; дитина з ліхтарем відступила у темряву теж, а тоді почало спускатися в сад, до неї, що так і стояла, спантеличена. Дитя наближалося, освітлюючи шлях, а вона час від часу крадькома дивилася на нього, хвилювалася, не могла встояти на місці, дитя наближалося, спускалося з неба, аж от ніжки торкнулися землі й воно пішло вглиб саду. І дитя покликало її, сховалося серед дерев, і вона вагалася, непевно ступила кілька кроків туди, звідки її кликали; так і йшла вона, нібито за дитиною, але насправді наближалася до того, хто стояв понад дитям, стояв і дивився донизу — хто був зіркою. Вона зникла поміж дерев і я не бачив, як вони з дитиною зустрілися і що один одному казали — щось вона сказала, що дала ди-

тині, та й по всьому; а згодом, коли дитя знову зринуло в повітря, повертаючись на небо з маленьким своїм ліхтариком, я побачив її — вона вийшла з-за дерев, вийшла із саду, крадькома оминувши браму, закривши її за собою, і востаннє звела голову до неба, глянула вгору, всього один раз, а тоді відвернулася і поквапилася додому, до ліжка…

І відтоді стала вона іншою людиною — а я знав, що сталося в саду. Інші знаки зодіаку, що не могли цього знати, раптом зрозуміли також; вона прочісувала волосся пальцями, червоніла, ніби засоромившись; я часто помічав, як вона приходила до криниці, нахилялася, тихо й квапливо ловила очима своє відображення в глибині… І в сад вона теж часто навідувалася, ніби шукала щось серед дерев, приходила й шукала: ховалася із малюнком зірки, що дитина принесла їй, прихованим від усіх, окрім мене; я був єдиним, хто знав, бо стежив за нею…

Великий смуток обійняв мене, робота мені не робилася, а відра чекали на мене, забуті й знехтувані. І на землю прийшли великі посухи, і дерева та трава благали про воду, і поля були висушені, і ліси диміли, і річки висохли, і русла струмків були порожні, а я не помічав цього, сузір'я нагадували, та навіть тоді я працював знехотя…

А вона завжди була в гарному настрої, і велика радість сяяла в її очах, і сузір'я променилися гордістю, так само втішені, не знавши чому, не знаючи, що сталося, але знаючи, що її час настав…

Сплило трохи часу й одного вечора посланець зірки прийшов з подарунками: намистами, перлами, кульчиками, перстениками різними. Цього вже вона не могла приховати — всі побачили подарунки, оточили її, дивилися на прикраси, оцінювали коштовності, а вона не знала, що робити, куди їх і себе подіти, а тоді її почали розпитувати і вона не знала, що одказати, а питань ставало все більше, вони оточили її, і вона зірвалася з місця, втекла від криниці, побігла в сад, а з нього — назад до криниці, так носилася вона туди й назад, доки носили її юні ноги…

І я втратив голову, заздрив зорі, та ні слова не вимовив; а вона, як і раніше, уникала мене. Хотіла приховувати від мене щастя, ко-

тре я й бачити не міг, тож і сам тримався осторонь, обходив десятою дорогою зорекруг. А одного вечора прийшов до нас на небо набожний жебрак і покликав до себе всі сузір'я, всі-всі знаки зодіаку скликав і мовив:

— Готуйтеся, сузір'я! Діву видають!

— Що сталося?

— Вона сходить у вишні покої і віддана буде великій зорі. Готуйтеся — вас усіх запросять скоро на весілля.

І всі знаки зодіаку, весь наш зорекруг почав готуватися до весілля: наречену оточили турботою, віддали їй усі найліпші речі й найрозкішніші цяцьки, а вона зачаїла подих, віддавалася їхній турботі, вчилася в них, дослухалася до порад, як поводитися і як триматися; всі руки зайняті були роботою — готувалися самі, готували наречену, плекали великі сподівання, ні на мить не могли від Діви відлучитися, віддавали все, що могли, дарували їй усі коштовності, котрі лиш можуть мати сузір'я на небесах… А я один не міг піти на весілля, один не міг роздушити в собі зачаєну заздрість, тому (лиш тобі зізнаюся!) врешті-решт вирішив пройти повз неї з порожніми відрами…

І те, що коїться нині на Землі, має єдину першопричину — мою недбалість; згасло творіння моє, от і став ваш світ таким, яким є нині, от і мусить Земля нині напуватися, чим прийдеться — і п'є замість води кров, а люди мусять харчуватися, чим прийдеться — і їдять замість хліба один одного; дух заходить в оселі, харчується сміттям і рештками всілякими, а провидцям людським позапливали очі, нічого вони вже не бачать, а ті, хто про сей світ завше дбав, йдуть у шинки й упиваються, а поети знай шпетять їх усіх, а коли чують, як понад ними сузір'я сякаються, думають, що це грім і небеса вивергають знамення — тьху! — а найголовніше мені нині от що сказали: нічний блукалець, мовляв, тиняється шинками, заговорює з такими ж, як він, старими й немічними, їх на свій бік схиляє, вербує у товариство «Шкоди до живих сотворінь»…

Ось тобі й маєш історію, блукальцю — це мені переказали сузір'я.

— Нічогенька історія, і мене незлим тихим словом згадав! — мовив йому нічний блукалець.

— Еге ж, нічогенько, — усміхнувся світодержець.

— Ну, а що там у *тебе* з весіллям?

— Мене також запросили, тож я прийду.

— А порожні відра?

— Я їх не боюся.

— І що з того буде?

— Наш небесний — набожний! — жебрак показав шлях. А було все так: нещодавно, як я йшов, і весь світ на своїх плечах ніс, голову у хмари й у роздуми свої зануривши, сенсу у своїй роботі шукаючи і з серцем важким і сприкреним, і з тягарем спогадів докупи — тоді-то я відчув страшну самотність, наді мною зависла непосильна важкість незліченних питань, і понад усіма одне вирізнялося, те, про що мене постійно питають, і тоді перед очима неначе всі насмішники й зловмисники постали й всі вони однеєдине питання питали: «Все на світі у твоїх руках… один необачний порух — і куля покотиться, минуле залишиться у минулому, а майбутнє не настане — тож пощо тримаєш ти кулю цю земну, куди її врешті-решт принесеш, якщо шлях наперед визначений і немає йому кінця-краю?..»

«Є!» — раптом пролунало у моїх вухах. Я обернувся на звук цього голосу й побачив небесного жебрака, усміхненого й радісного, і той хутко сказав мені: «Світодержцю, ти запрошений на весілля Зорі й Діви — не змушуй себе вмовляти!».

«Але як я можу прийти на весілля, — сказав я йому, — як можу навіть думати про весілля, коли Водолій позбавив нас врожаїв? Роботу він кинув, криниця його висохла, відра його — діряві, і в нас скоро теж *нічого* не лишиться».

А жебрак на це й каже: «Не бійся, як поставлять хупу, мусить *щось* скоїтися… Буде там семеро блукальців і семеро жебраків… Буде це добра година для всіх, убогих запросять гуляти на святі, а щодо тебе — ти зі своїм тягарем не залежатимеш більше від провідної зірки; ти отримаєш нарешті те, чого прагнув усі ці роки; ти піднесешся на небо і стоятимеш вище од усього зорекруга…»

«Що ж ти маєш на увазі?»

«Що так і буде — лиш прийди на весілля… А ось дорога, попід гору, якщо підеш нею, розминешся із Водоліем і його порожніми відрами…»

І так я вирушив у дорогу, піднявся на гору і незабаром почув вітри, що гуляли поміж небесних сфер, кружляли далеко і химерно, і таких вітрів я ще не чув; тоді почув я спів чужих сонць, і їхні вогняні колеса засліплювали, і я заспівав разом із ними, а в дорозі зустрів людей, схожих на мене, запрошених на весілля, — всі вони йшли в піднесеному настрої, а попереду крокував Слон, похитуючи своєю важкою головою, навантажений весільними подарунками й коштовностями, нареченим на втіху…

«І це, — сказав світодержець, — моя втіха і найвище звершення, а тепер, блукальцю, я нарешті піду собі…»

І світодержець підвівся з-за столу і з-за довгої оповіді, і разом із ним підвівся вартовий у хутрі, з порожнім лицем, з яким і прийшов до них, іще всієї оповіді не чувши, та навіть після оповіді лице його не змінилося; він розгладив хутро, повернувся до вікна зі свистком на його грудях, і побачив: вже таки світає; тоді глянув він сердито на блукальця і той хутенько з-перед очей щез, а світодержець вийшов із корчми, і перш ніж зникнути назавжди, глянув на п'яниць, що спали за столом, лишив їх у тиші; за ним корчму полишив і вартовий; а надворі вже займався, буяв буйним квітом білий день, і один за одним із дворів виходили двірники з мітлами; світодержець хитнув головою до вартового й пішов собі додому, а вартовий пішов і собі додому, щоб відпочити перед наступною ніччю…

І був того ранку день ясний і світлий, сонце стояло високо в небі, і на ошатних вулицях панувала велика метушня: вулиці прибрали, аби знову засмічувати їх метушнею; і світодержець пішов світ за очі, з важким тягарем своїм; тільки тоді прокинулися п'янички, що провели ніч у корчмі «Сліпець» — прокинулися і потерли очі, нічно-бліді на виду, із блідими посмішками, і вийшли з корчми на вулицю, прямуючи попід стіну, і там стали, обернувшись до стіни, і полили її своїм нічним питвом…

Попід плотом

Досада доведе мене до могили…

І лише ти, моя доню, можеш поспівчувати й зрозуміти мене. Адже цього вечора твого високоповажного й шанованого батька можна було бачити в цирку — та не серед клоунів клоуном, не на лавах глядацьких глядачем, а на вузьких, звивистих східцях, що ведуть, мовби темний і потаємний лабіринт, до акторських гардеробних. Отам-то твій татко, тримаючи в руці букета з останніх квітів у саду, тримаючи останню жменьку грошей і всю любов, що лишилася в серці, піднявся тихо до крихітного закапелочка й із завмиранням серця пошкрібся, неначе цуцик, у двері, й зостався чекати.

— Можна?

— Можна! — пролунало зсередини.

І я ввійшов у кімнатку вершниці, вбраної в тілесного кольору трико і готової до виїзду на арену. Вона тримала в руці батога, хльоскала ним по халявам чобіт, ледь глянувши на мене і на підношення моє — на мене, як на заброду й приплентача, а букет узяла, щоби голову її коня прикрасити, і цукерки взяла й до рота собі поклала, а зізнатися в коханні мені не дозволила; і весь час похльоскувала коли-не-коли батогом по халявах своїх чобіт.

— Лілі… — мовив я тихо й сором'язливо.

Вона дивилася на мене з жалем, стояла від мене на віддалі, і я збагнув: ніколи вона не наблизиться і мене до себе нізащо не підпустить.

А тоді відчинилися двері, з іншої гардеробної вийшов атлет із кремезними ногами, велетенськими литками, із грудьми — як два ковадла — увішаними орденами; руки й ноги його були голі, лице — як бочка, вищир — як молодий місяць; коли побачив він мене з Лілі, зразу спитав: «Хто це?», а Лілі, цмокнувши цукеркою,

відповіла: «Міський професор, відомий чоловік; шанувальник мій… Ха-ха…». І показала йому дарунки й букет — усе, що я приніс, а він подивився на все це і потім глянув, доню, на мене, на твого батька.

Із презирством глянув, бо вважав мене нікчемою, удаючи, що сердиться лиш на Лілі. А вона йому підіграла, вдала, що боїться його і благає пробачити за те, що мене впустила — він і пробачив їй, та не мені, підійшов до мене й насунув мого капелюха аж по самі вуха, взяв у Лілі батога і хльоснув мене: «Пішов геть! Щоб я тебе, професора, тут більше не бачив!»…

Вийшов я, пройшов знову лабіринтом вузьких темних коридорів і східців, що тхнули стайнею й цирком — отака-то мені була нагорода за цей візит, за подарунки і за любов мою до Лілі.

І прийшов я додому, перевдягнувся, сів на звичний і затишний свій фотель; і тоді постукав у двері один із моїх студентів, шанобливо питаючи:

— Можна до вас, учителю?

— Можна, — відказав я.

Він увійшов і поштиво сів, а я завів із ним розмову, та не таку, як зазвичай, не про свої звичні речі, а зненацька про щось геть інше, незнане, непотрібне нам обом — про кохання…

І мій учень дивувався, лиш із великої шани зостався слухати, не перебиваючи; а я вже розпалився, повів далі розмову про любов, як дурить вона нас і вводить в оману, затьмарює розум, спонукає ставати на дитинячий, ризиковий і небезпечний шлях-доріжку.

— А проте, — докинув я, — яким би гірким не виявився плід, добре тому, хто зміг ним насолодитися…

Учень дивився на мене і дослухався: думав, ніби я розповідаю притчу і от-от перейду до суті, а тоді вже — до потрібних і цікавих нам обом речей.

А я продовжував говорити, розказував тепер уже, як любов інколи відкидають і висміюють і як зостається нещасним відторгнений, зневажений, котрий прийшов із оберемком добра, а те добро йому пожбурили межі очі, стоять і сміються з нього, а він, навкарачки, збирає крихти з долівки…

Учень слухав те все зі вдаваною цікавістю і згідливо кивав, щоб мене утішити, підтакував:

— Ну так, авжеж, стається таке вряди-годи, але ті, хто зневажили кохання, його не гідні.

— Чи то так? — спитав я тоді. — Чи ти справді так вважаєш? І чи випливає із цього, буцімто зневаженим слід утішатися?.. А якщо їх це ні на мить не втішає, якщо любов їхня не вщухає, що, як колись їх знову зневажать?

І відказав учень із невинності своєї:

— Тоді значить вони заслужили те, що отримали… Як не мають вони почуття власної гідности, щоби погордувати негідним своїм коханням і на нього більше не дивитися — значить таки заслужили вони таке ставлення.

Мій учень був наївним і переконаним, упевненим у своїй думці, він тримався за неї; та врешті-решт розмова моя припинила йому подобатися і він сидів поряд уже зі ввічливости, я бачив, що він сподівається на якомога швидше завершення цієї бесіди і що ми от-от вернемося до звичних, належних і цікавих йому обговорень, заради яких він і завітав сюди.

А я про те не говорив, продовжував, як і почав, тримався тої ж теми, розпалювався і захоплювався усе більше, от уже встав із фотеля, закрокував кімнатою, міркував про цінність і марність кохання, і сказав, мовби сам до себе, мовби сам із собою сперечаючись:

— А й справді, що таке «гідність», чи належить це слово взагалі коханню? Бо ж чи не кладемо ми власну гідність йому до ніг, чи не підносимо ми коханню геть усе, що маємо, чи не рахуємося ми з ним і не розраховуємося?

Учень відповів би мені щось, але, як я згадував раніше, тема ця його анітрохи не зачіпала; весь час я бачив у його очах німе питання: що ви маєте на увазі, вчителю, і чому це все говорите? Певно ж, ви маєте на увазі щось інше…

Але я *нічого* іншого не мав на увазі, ні про що інше на світі не думав, і в серці мав лише спогад про пережиту образу, що випа-

любав мене зсередини — вся ця історія в цирку поставала перед очима, а найперше я бачив Лілі, чи то верхи на коні, чи не на коні, а посеред клоунів і комедіантів, оточену артистами різного штибу, з чаром-повабою; а комедіанти хапають її, підіймають її, і за один-єдиний її поцілунок кожен із них би радо віддав усе, що має, усе тіло своє і життя.

Вже й не знаю, як я свого учня спровадив; того вечора ми так і не поговорили про цікаві йому речі, єдина думка крутилася в мене в голові — аби він скоріше пішов — і коли це нарешті сталося, не пам'ятаю, чи попрощався він, чи сказав якесь «на добраніч»; але от я й зостався на самоті.

Ні до жодного заняття, ні до жодної частини свого вчення я уже не міг тої ночі повернутися; відкрив одну книгу і відклав убік, відкрив іншу — і так само, і так іще багато разів; не міг зосередитися ні на жодному міркуванні, ні на жодній думці.

Аж раптом забув я, ким є і де перебуваю, і яке місце у суспільстві маю, замість цього перекинувся на комедіанта, вбраного в тілесне трико, з батогом у руці, неначе цирковий вершник; постав на арені цирку і до мене підвели чудового коня, і я сів на нього, а поперед мене помчав іще гарніший кінь, на якому стояла Лілі, балансуючи на одній нозі й витягнувши іншу; вона летіла переді мною, а я — за нею, в очах кружляв велелюдний натовп циркових глядачів, нас оточували ряди лав, усі очі й усе захоплення були звернені на нас; кожне коло, зроблене Лілі, змушувало публіку затамувати подих, кожне «Гоп-гоп!», кожен вигук захоплював і причаровував їх, і я теж був захоплений, їхав навстоячки на спині свого коня, а невагома, вбрана у прозоре трико Лілі їхала переді мною…

Раптом вона розвернулася лицем до мене, а її кінь перейшов на галоп, побіг, як раніше, а вона стала спиною до його голови і звернула очі до мене, і натовп вибухнув оплесками, і Лілі, стоячи на коні, простягнула до мене руку, а я простягнув руку до неї; наші руки не могли зустрітися, бо поміж нами були коні, але відчувалося так, ніби ми доторкнулися один до одного; її успіх відчувався

і моїм успіхом, захват розбурханого натовпу стосувався також і мене. І Лілі знову повернулася до мене спиною, хльоснула батогом і поїхала далі, зробила одне коло на манежі, друге, третє, і ми дісталися урешті місця, звідки виїжджали коні, і тоді я зіскочив, простягнувши Лілі руку. Вона теж спустилася на землю, а коней забрали помічники; ми вже зібралися йти за ними, але натовп не давав спокою: нас покликали назад на манеж і ми повернулися, і вклонилися — і так закінчився наш перший номер.

А коли ми виїхали вдруге, не знаю, звідки ти, донечко, взялася, але ти раптом теж з'явилася поряд із нами, на цирковій арені, там, де виступають штукарі всякого штибу, артисти з кіньми, зі звірами, клоуни й комедіанти.

І раптом, коли ми з Лілі проїжджали повз, ти трапилася на нашому шляху, ти чекала нас, ніби ми раніше домовилися, що ти стрибнеш на одного з коней, коли він наблизиться…

І ти це зробила; Лілі їхала першою, тож ти стрибнула на її коня, молода й спритна, і вразила цим відважним стрибком натовп… Ти встала на коня, схопилася за Лілі й поїхала разом із нею, а я — за вами. І ще раз, зненацька, змовившись по-артистичному, ти, моя доню, сперлася на руки Лілі, підтягнулася і мусила тепер балансувати на ній і на коні верхи…

А я стежив за вами й за конем, щоби він не збився з темпу, не прискорився і щоб Лілі не втратила рівновагу, все мав перед очима, мусив не пропустити ні найменшого поруху, а якби пропустив — стався би цирковий скандал чи навіть гірше, нещасний випадок, Лілі втратила б рівновагу, послизнулася і впала би разом із тобою…

Але так і сталося: Лілі їхала попереду, тримаючи тебе на руках, проїхала лише півкола по манежу, як раптом, чи то через раптові оплески, чи з якоїсь іншої причини, з вини когось іншого, кінь хитнув головою. Лілі послизнулася — і якраз тої миті, коли проїжджала повз загорожу, що відділяє глядачів від манежу, і ти, моя донечко, впала, і я почув, як голова твоя вдарилася об дерев'яну загорожу…

Уся публіка, як один, видихнули перелякане «Ах!..», Лілі зіскочила з коня, миттю полишивши його, а я підійшов до тебе, щось ізробив тобі, аж раптом, не знати як, арена, глядачі й увесь цирковий шарварок зникли, ми опинилися в кімнаті, сам-на-сам: ти — поранена, із перев'язаною головою, лежала на моєму ліжку, а я прикладав хустки з льодом до рани; ти марила, я дивився на тебе і велику провину перед тобою відчував, і твій біль був ганьбою моєю, і твоя гарячкова нетямність була моїм великим горем.

І я сидів коло тебе, і ти похапцем ворушила вустами, таке промовляючи: «Я і тато в цирку, тато — комедіант у цирку…», а мені ті слова боліли, мене ті слова ганьбили, хоч ти й не бачила мене, заплющила очі й не могла дивитися.

І був уже пізній вечір. І здалося мені, що хтось постукав у двері, спитався: «Можна?», а я відказав: «Можна!», і двері відчинилися, і до кімнати знову ввійшов мій учень, що раніше навідувався і, побалакавши, пішов собі — і от він знову ввійшов і привітався.

— Добривечір, учителю.

— Що сталося? Чом завітав о такій пізній годині?

І він відповів:

— Я чув, що скоїлося в цирку, учителю, і що постраждала ваша донька… Тож прийшов подивитися і довідатися, чи не треба вам допомога.

— Авжеж! — спохопився я. — То про нещасний випадок у цирку вже всі знають?

— Так, усе місто про це гомонить, усі дивуються, не можуть збагнути, як ви взагалі опинилися на коні, хто вас посадив туди; ніхто не розуміє, лиш подейкують, мовляв, то директор цирку перевбрав когось із артистів у вас, а з якою метою — неясно, чи то для реклами, чи може, зо зла і образи на вас якоїсь, хоче вас і ваше ім'я зганьбити. Так чи інак, але ми, ваші учні, й багато хто з глядачів усе ж схильні вважати, що то насправді були не ви, і щоб переконатися, щоби бачити на власні очі, товариші вирядили мене завітати до вас у таку пізню годину й цей обман і наклеп викрити.

Тоді учень роззирнувся, побачив кімнату і тебе, дочко, на ліжку, зніяковів ураз і забелькотів:

— Але що це… Я бачу, вчителю, що неспроста подейкували, не помилилися циркові глядачі. Що ж це значить? Що я товаришам скажу?

Так сказав тоді мій учень, а я дивився на нього і не мав, що відповісти, лиш так само белькотів, відказуючи:

— Що ж сказати?.. Так, скажи, що… Скажи, що все це правда і от лежить моя донька — доказ усьому цьому.

І поглянув учень на ліжко, на доньку, і відбився в його очах великий біль; а тоді він поглянув на мене докірливо і водночас співчутливо, ніби жалкував за моєю бідою; так постояв він хвилинку, а тоді повернувся і пішов, і двері за собою зачинив.

А я лишився знову наодинці з тобою, доню: ти — на ліжку, а я — біля тебе, на гарячку твою, на маріння і на забинтовану голову дивлячись.

І раптом стіни нашої кімнати розсунулися, з'явилися в них тріщини і шпарини, і звідусіль визирали голови, всюди я бачив очі, безліч людських облич у стіні, і хтось вишкіряв зуби, хтось зиркав грізно, а хтось простягав руки крізь шпарини — і раптом на твоє ліжко посипалося каміння, та не на тебе, а на мене, для мене призначені, й голоси, як один, заволали: «Старий розпуснику, продав доньку за циркову повію, продав доньку за повію…»

І лишенько, доню, неначе град падало те каміння, і люд стінний жбурляв його з великою лютістю, і ще б трохи, і каміння розбило би твою голову, якби я не спохопився — бо от-от, і ти б від гарячки і маріння свого не отямилася… Але я схопився і нахилився над тобою, затулив собою, усе тіло ціллю для каміння зробивши. І каміння влучало, і один особливо гострий камінь влучив мені в голову і я втратив свідомість; я знепритомнів і відчував лише, що з голови потекла кров, відчув запаморочення від утрати крови, і разом із потоком крови мені стало легше, якось порожньо всередині й легко.

І враз я вже був не у своїй кімнаті, а в судовій залі, де стояв укритий сукном стіл із лавами й стільцями, на яких повсідалися всі мої учні, вони були суддями, а я постав перед їхнім судом;

у центрі за столом — найстарший суддя, що спершу видавався незнайомим, але коли придивився, то я впізнав його: це був мій учитель, у якого я навчався, але вже довгий час не бачив і не чув нічого про нього; і звали цього вчителя Медардус.

І він поглянув на мене жалісливо, так само, як і мої учні; я стояв перед столом і не було в залі суду нікого, крім мене і суддів, ані свідків, ні глядачів; і от звеліли мені наблизитися до столу, і я так і зробив.

Добре мені було на серці, що судили мене власні учні і що я постав перед ними і перед учителем своїм, бо я сподівався, що вони матимуть розуміння і суд їхній справедливим буде.

І Медардус махнув рукою — стіна прочинилася і в судову залу внесли тебе, моя донечко, на ліжку, і це значило: засвідчено мою провину, відбудеться наді мною суд, і я мушу відповідати, мушу виправдовуватися за твоє падіння і каліцтво.

Тоді Медардус подав мені знак, і я відчув себе, як колись, його учнем, братчиком у братстві, адже я був ним раніше… І мої учні — братчики, вбрані, як у братстві належить, лише я у цирковому трико. І засоромився я, але взяв слово і почав захищатися:

— Ви дали мені слово на виправдання, але не знаю, чим виправдовуватися. Стою перед вами і почуваюся, неначе черепаха без панцира, беззахисна й гола… І так, вчителю Медардусе, я виліз зі свого панцира, із монастиря нашого… і холодно мені було… А коли холодно, тулимося ми до всякого тепла, хай то бруд, хай то нечистоти, лиш би воно нас укривало й зігрівало; натягуємо на себе будь-яке лахміття, хай навіть циркове трико, аби ж одяг… А коли голод і безробіття, то і бути клоуном згодишся — теж робота, а коли даху над головою нема, то і цирк — теж оселя; а в цирку гріш ціна тому життю, існування твоє — аби інших звеселити, і душа твоя на дроті висить, і життя твоє не має ваги, тож хіба дивно, що дитина твоя значення не має, а ти її за безцінь, за облизень продати можеш…

І не дивуйся, вчителю Медардусе, що я полишив наш дім; хто-хто, а ти мусиш знати, що колись, у твої часи, процвітав монастир,

а в наш час уже й занепав. У твої часи сяйво з вершечку вежі аж засліплювало, блищало, як щире золото, і простягалося навсібіч у неозору далечінь, а в мої часи не лише сяйво згасло, а й монастир перетворився на руїну, ніхто вже до нього не приходить, хіба пси можуть приблукати попід стіни й насцяти там… У твій час було тобі добре владу тримати й у кріслі засідати, а тепер, як настали інші часи, крісло твоє розвалилося і ніжки його розсохлися-підкосилися…

Так, учителю Медардусе, варто було б тобі все це передбачити й наказати нам піти з монастиря, а тоді заповіт написати, щоб не лишилися ми наодинці з обваленими стінами, руїною й іржавими ключами… І ми лишалися… І тільки з великої шани до тебе ми утримували лад і порядок, тобою встановлений, але ніхто нас не підтримав, ніхто не приходив до нас у чернецтво й у науку, ніхто на нас, як ми колись на тебе, не взорувався.

Ми справляли вбогі чернечі трапези наодинці з собою; смутком були сповнені столи наші, і не приходили, як колись до тебе, гості, ніхто за нас не питав і до нас не навідувався… І ніхто не приносив подарунків: спорожніли льох і комора, зачерствів останній окраєць хліба і не було з чим його їсти, і без радости омивали ми руки перед їжею, зажурено молилися; і помалу-помалу, по одному, почали полишати нас прислужники, а за ними пішли й слабші учні, а ті, хто зостався, не могли їм докоряти, бо всі — і хто пішов, і хто лишився — не хотіли вже там бути, не затримували тих, хто ішов, а їхню слабкість і вразливість виправдовували… І врешті-решт нас лишилося обмаль, аж доки надійшла і моя черга — але зі мною щось скоїлося. Мушу вам тепер про це розповісти, а ви мене вислухати мусите.

І було так, що одного разу я лишився наодинці в нашій вежі, був пригнічений, бо попід монастирем буяли життям вулиці, а дім наш був спустілий і покинутий, лиш коли-не-коли приходив міський учитель зі своїми школярами і їм наше вбоге існування показував, а діти питали про нашу вежу та її історію, кому вона треба, для чого вона, а вчитель казав їм: ні для чого вона вже,

мовляв, можна її зруйнувати, але тільки через давність її залишили, і стоїть вона тепер тут нагадуванням, як було колись. А коли діти мене бачать чи іншого учня чи прислужника у дворі, коли питають, хто ми і для чого тут, учитель їм так одказує: ні для чого, ні на що вони не придатні, зосталися тут пам'яткою, щоб, на них дивлячись, можна було чогось навчитися…

І одного такого дня лишився я сам у нашому монастирі, всі інші, і учні й прислужники, розійшлися, на подвір'ї нікого не було, я сидів у келії, замисливши сь і втупившись у куток. І щось мені в очах замерехтіло і, блимнувши, я побачив, як із кутка, зі стіни, виходить Порохнява людина: пошарпана, вицвіла, вії запорошені, в заношенім і затертім одязі, на голові — кілька звивистих волосин, бороди немає, а очі нібито напівмертві, тільки в куточках ховається, позирає затаєний, хитромудрий усміх.

І Порохнявий дуже здивував мене, але сам, мабуть, іще дужче здивувався. І коли він од пороху і крейди обтрусився, роззирнувся навсібіч, очима до мене сягнув і спитав, хто я і як сюди потрапив? А я йому відказую: «Це як?», мовляв, я ж завше у своїй келії був, це моє місце і це він, порохнявий і вицвілий, як сюди потрапив?

— Він, — відповів він мені, і в очах з'явився прихований усміх, — вийшов із кутка, де перебуває завжди, де його місце.

— А чому він досі не показувався на очі?

— А тому, — відповів він, — що не мав кому показуватися.

— Це як? Як же братчики, що завше тут жили?

— Ні, — відказав Порохнявий, — якби він прийшов до них, його б охрестили з'явою і примарою, на нього б плюнули й відвернулися.

— Ну а тепер, як зараз я і ти? — ще раз спитав я.

— А зараз — не тоді, — відповів він мені, — а ти — не вони, ти для мене не чернець, а я тобі не примара. Гляди: ти останній, хто тут лишився, твій учитель помер, а учні полишають це місце, не сьогодні-завтра всі підуть звідси, і мені вже нічого робити в моєму куточку, і скоро мені нічим буде заробляти на життя, тож я вийшов, постав перед твоїми очима. Ми — останні, хто тут ли-

шився, тож нумо знайомитися… І тому, що ти і робота твоя мені відомі, бо я звик бачити тебе крізь стіну, а ти ні, ти ніколи до мене не заглядав, я запрошу тебе, можеш увійти у володіння мої… І, як я бачу, губити тобі нічого, як і мені втрачати, ми в однаковому становищі, тож, познайомившись, може вирушимо разом на пошуки нового житла й нового заробітку — із чого нам жити, га?

— А сам ти чим займаєшся?

— Заходь і побачиш.

Так гукнув до мене Порохнявий, і пройшов я за ним крізь стіну в крихітний закамарочок, де навіть удень у бляшанці тлів ґнотик, стояло ліжко, а біля ніжки ліжка примостився заіржавілий кухличок. Довго роззирався я в тому закамарку, перш ніж зміг розгледіти хоч щось, і навіть тоді щось іще, крім столу, табуретки й якого-не-якого домашнього начиння, годі було шукати; тільки, придивившись іще, я раптом забачив на ліжку три постаті: батько, матір і дитя — батько посередині, мати попід стінкою, а дитина скраю, всі солом'яні, всі порохняві, тхнуть цвіллю, мати змарніла й злиденна, і пласка, грудей не має, щоби дитину годувати, а батько чомусь, навпаки, з грудьми, і дитя на ньому примостилося і смоктало, теж солом'яне, ротиком своїм солом'яним, смоктало й кусало батька, а він звивався і кривився від болю, даючи груди.

І Порохнявий указав на ліжко — дивися! — і я побачив, що батькові вже не було чого давати, і солом'яне дитя висмоктувало з нього все до останнього, а батько звивався, як змія, стогнав і кричав.

І що довше я дивився на нього, то чіткіше його біль ставав моїм болем, і що більше він крутився-вертівся, то дужче і я за ним.

І раптом я опинився посеред ліжка, на місці батька, з матір'ю попід одним боком і з дитиною — попід іншим, а понад нами стояв Порохнявий і дивився на нас. І спитав я в нього: «Що це таке, що тут коїться», і він відповів: «Це — робота моя, цим я займаюся: це солом'яний батько, що не має молока для дитини, і солом'яна матір, що не має грудей для дитини, а дитина хоче їти, тому смокче й кусає, а я мушу годувати й утримувати їх, маю кухлик заір-

жавілий, набираю в нього вогкість і цвіль зі стін, подаю їм, а щоб освітити їхнє лежання в ліжку, збираю також волосся з борід і лисуватих голів чернечих, роблю ґнотики і засвічую світло».

— А що ж *я* тут роблю? — ще раз запитав я Порохняву з'яву. — Як потрапив я на це ліжко і що мені з матір'ю, дитиною і соломою робити?

— Ти, — відказав він, — маєш таку роботу, бо це твоя солома. Вона належить тобі й усім твоїм братчикам; це ваші солом'яні діти, плід життя вашого, ви годуєте їх, хоч не маєте чим, і корчитесь, і крутитесь…

Тоді зіскочив я з ліжка, відсахнувся від жінки, притягнув дитя до себе, поставив ноги на підлогу й сидів так, схиливши голову, втупившись у землю, і очі мої сповнилися сльозами, і покотилися сльози.

І заплакав я. І спершу мої сльози падали на руки, потім на коліна, потім на підлогу, крапали, як дощ із даху; зросили підлогу, зажебоніли струмком, і стояв понад усім цим Порохнявий, на голову мою дивився, а потім, коли я вже виплакав немало сліз і струмок розлився озерцем, Порохнявий звелів занурити в нього ноги.

І, зробивши це, я побачив світлове кружальце на протилежній стіні, маленьке, мовби відбиток світла від лампи; світло те розросталося, коло розширювалося, аж от розчахнулося на всю стіну, розчахнулася вже сама стіна і я, сидячи на ліжку, тримаючи ноги в озерці зі сліз, побачив неозорий простір за прочиненими дверима, і там, надворі, після крихітного закамарку з тьмяним каганцем, світло засліпило мене і здалося, що я бачу море…

І це справді було море, і недалеко від закамарку й ліжка розкинувся берег, а на ньому стояли люди, мовби на чиємусь похованні, а посеред них — один, чимось мені знайомий, вищий і блідіший за інших, поважніший од усіх, але неначе засуджений, неначе всі інші зібралися, щоб його з високого берега в море кинути чи могилу йому вирити…

І враз люди на березі підняли того чоловіка високо в повітря, немовби підносячи до сонця, і я побачив у ньому тебе, учителю

мій Медардусе, я впізнав тебе і вже сам тебе тримати допомагав — а тоді вони, і я серед них, підкинули тебе, і ти полетів донизу, а доки летів, на птаха перекинувся, крячав, реготав, махав крилами, реготав дужче; і коли я пригледівся, то побачив лице Порохнявої людини, і щоразу, крячучи й регочучи, він чхав порохом і цвіллю, і до людей підлітав, навколо них кружляв, чхав і реготав, а Порохнявий тим часом підійшов до мене і до мого ліжка і виявилося, що він із мене регоче:

— Засмійся, нехай вийде із тебе порох.

І я зареготав — і з мого рота вилетіла пташка, і ще раз — ще одна пташка, знову і знову, вилітали птахи з вух, очей, носа, голови, реготали ми всі, стало мені легко, пусто і втішно, і здалося: тепер зроблю все, що накаже Порохнявий чи пташки.

І знову з'явився тоді Порохнявий і рукою махнув — щезло море й люди на березі, махнув ще раз — щезли птахи, махнув востаннє — і перед моїми очима знову постала стіна закамарку і ліжко з жінкою й дитиною, і кухлик, і тлумний каганець, що їх освітлював.

І Порохнявий показав на свічку: треба мені взяти її і з неї гас вилити на солом'яну жінку, хай вона так і лежить, а тоді взяти солом'яне дитя і покласти собі на лоно, бо це солома, вона вміститься. І я так і зробив: поклав собі дитя і вилив гас на солом'яну дружину, а що сталося після цього, не знаю, бо Порохнява людина вивела мене зразу з кімнати. І не було мене при тому, але все ж я з Порохнявим і солом'яним дитям опинився раптом біля свого будинку, тримаючи зв'язку ключів у руці, і прокрутив іржавий ключ у замку й замкнув свою оселю.

— А тоді, доню, — продовжив я розповідь для суддів своїх і Медардуса, — коли ми з Порохнявим на вулицю вийшли, я помітив, що всі здивовано на нас поглядали, але не розумів, чи то з мене вони, чи з Порохнявої людини дивуються, чи з солом'яної дитини, що її при собі мав, чи може, з усіх нас водночас.

Я глянув, роззирнувся і побачив, що вбраний у свій звичайний домашній одяг, а от Порохнявий має геть інший вигляд, не такий,

як коли зі стіни вийшов, і не такий, як я його в закамарку бачив: убрання його пишніше й дорожче, ніж найзнаніші й найбагатші з перехожих, має він новий лискучий капелюх, чорний фрак, лаковане взуття, випрасувану сорочку й коротку камізельку, а руці тримає тростину, таку, начебто музичну-диригентську чи штукарську…

І люди, коли бачили нас разом — Порохнявого в його новенькому вбранні й мене, звичайнісінького вченого в зношеному й затертому, аж вилискує, одязі, з солом'яним дитям при поясі, — дивувалися вони дуже й були вражені, дехто аж спинявся чи, пройшовши спершу повз, назад повертав; дехто всміхався, а хтось думав, буцімто це реклама цирку чи іншого видовиська, але плакатів у нас не було і годі було здогадатися, куди саме може закликати така химерна реклама.

І Порохнявий помітив інтерес перехожих і почувався до такої уваги звичним, не як я: мені вимушено й погано було, а він цікавився реакціями натовпу, бажав їх, стежив за ними.

Пізніше, коли ми йшли вулицею далі і дісталися велелюднішого, жвавішого місця, нас оточив натовп і Порохнявий, пірнувши у скупчення людей, затримався там і мене спинив, щоб ми не йшли далі; от ми спинилися й оточуючі так само дивувалися, запитували нас, спершу поглядами, а тоді й словами, мовляв, хто ми такі, що ми таке, що ми рекламуємо й куди закликаємо; і тоді махнув тростинкою Порохнявий, мовляв, увага, нині він щось сказати має.

І юрба завмерла в очікуванні, а він тримав це очікування, підігріваючи інтерес, стояв отак хвильку і ще хвильку, мовчав, аж нарешті мовив:

— Так, громадо, реклама: ось учений братчик, що не має чим на життя заробити, не має що робити, і крамницю свою, як ви вже знаєте, разом із іншими братчиками зачинив, і не має даху над головою, притулку, бо жив при крамниці, а як зачинив її — тут-таки на вулиці опинився. І з родиною своєю розлучився він: мав дружину — солом'яний мішок, але, дім покидаючи, облив він її гасом,

тож, якщо хочете, панове, оберніться до тої будівлі, подивіться на комин, на дах, і побачите, як звідти йде дим і палахкотить воно.

Юрба так і зробила, і справді: усі звернули свій погляд, куди показав Порохнявий, до муру монастиря, і так і побачили, що з холодного довгий час комина здіймався дим, а за ним шугонув пломінь, а тоді раптом посеред вогню з'явилася жінка і щезла в ньому…

І коли юрба побачила короткі язики полум'я, що виривалися з димаря, а потім уже й не було на що дивитися, вони знову повернулися до Порохнявого і сказали йому, мовляв, що ж далі, і відповів він:

— От перед вами стоїть той братчик, а я — рятівник його, я у світ його виведу, бо колись він був шанованим і поважним чоловіком, а я був служкою в нього вдома, жив його набутками і пошаною, а тепер, коли втратив він усе, впав і страждань зазнав, я не можу його полишити; бо безпорадний він на самоті, втратив розум од відлюдництва, і тепер нічого не знає і знати не хоче, і заледве сил йому стало, аби живий поріг монастиря закляклими ногами переступити, і от стоїть він перед вами, занепалий і жалюгідний, треба йому чимось помогти, якогось заробітку знайти, і хто ж це робитиме, як не я — той, хто його життям жив, від нього свій добробут мав і літа біля нього літував…

— Звісно, аякже, — згідливо захитали головою люди, визнаючи, що правда на його боці. — Так і є, так і треба…

І скористався Порохнявий згодою, підхопив підтакування і далі так повів:

— Я вже давно думав про нього і що з ним робити, адже ремеслу ніякому він не навчений, хоч і вчений, бо руки вченого — то не руки, і з дому свого йому нічого забрати, крім того, що в нього на лоні лежить і що він отримав од своєї погиблої у полум'ї жони; і коли я вирішив його у світ вивести і привести, коли на вулицю вийшов, ба навіть коли відчув, що мусить він свій дім покинути, а на нього і на його жалюгідність не можна покладатися, так само, як і на чудеса, бо їх не буває, і випадку теж, і вдачі доброї, бо нам

не таланить, і випадок не трапляється — тоді-то й раніше я почав до нашого виходу готуватися: нишпорив в усіх усюдах, в усіх шафах, скринях і шпаринах, шукав якогось золота чи скарбу, та нічого не знайшов, окрім пилюки, шмаття, уривків із фоліантів, забрьоханих мишачим гівном, і, не мавши вибору, я перебрав усі ті шмати й ганчірки, та не міг дати ради, жоден шматяр би їх не взяв, бо яка з них користь, який ужиток, і ніхто не хотів за них ані таляра. А серед фоліантів знайшов я дещо, одного разу роздобув книгу пророцтв і віщувань, без палітурки, з пожовклими сторінками; і взявся я до читання, узявся у передбачення вчитуватися, і одне пророцтво, якщо бажаєте послухати, панове, можу тут-таки вам зачитати…

— Так, хочемо, хочемо! — зачулися голоси з юрби.

І Порохнявий послухався, засунув руку в нагрудну кишеньку, дістав звідти обіцяну книжку, без палітурки і з пожовклими сторінками, витяг, догортав до потрібного місця і, не звертаючи уваги на юрбу, почав читати:

— Ось що говорить перше пророцтво:

«По-перше, каже воно, буде вбогим і ні до чого не придатним він. І зароблятиме на життя з насмішок, що їх сам на себе накликатиме і на давнішню науку свою, і на вчителів — так носитиме повні кошики насміху й неслави чужим людям на продаж. По-друге, каже воно, закриті йому всі шляхи, крім одного: податися в цирк і там по канату ходити… По-третє, каже пророцтво, нехай він вчасно за це візьметься, нехай із канатохідцями й чорнокнижниками знається і вчиться у них їхній справі, бо лиш вони можуть виправити його недолю…

І по-четверте, рече книга пророцтв і віщувань, нехай він ладен буде заплатити всім, що має: сорочкою з тіла, волоссям з голови, очима своїми, всім найдорожчим, бо як не зробить цього — ліпше йому з дому не виходити а прямо на порозі собі могилу викопати.

Хто він? Останній братчик!..»

Тут ураз він закінчив зачитувати пророцтво і поклав книжку назад собі в кишеню і звів очі до юрби, таке промовляючи:

— І прочитавши це пророцтво, побачив я незабаром, про що в них ідеться. І що монастир сходить нанівець, і, врешті-решт, оцей, що перед вами стоїть, прокрутить ключем у замку, зачинить двері й більше туди не повернеться; це насправді про нього у пророчій книжечці йдеться, його скруту і лиху годину віщує та на заробіток указує. А позаяк я близька йому людина, і він мені, як ви вже знаєте, рідня, то ходив я до нього і нагадував, та він ледачим і замріяним був, як і всі, що до занепаду свого хиляться і не знають, нащо ряст топчуть, і стоять вже коло своєї ями і не бачать її.

Тоді я сам узявся до справи і з подяки до чернечого дому за довголітнє життя й добробут зглянувся і все налаштував: навідувався до комедіантів, до блазнів-паяців, до канатохідців і чорнокнижників, із ними на брудершафт випивав, їх розпитував і всьому в них учився.

— І от, — Порохнявий звів руку і вказав на мене і на лоно моє. — Оце наша перша штукарська витівка, і я маю надію, що вона припаде вам до душі й ви радо прийдете на наші вистави, коли ми покличемо. От!

І він вихопив у мене солом'яне дитя і раптом усі — і юрба, і я — побачили перед собою справжню дитину, і цією дитиною була ти, моя доню, що скочила на землю, вбрана по-цирковому, в коротку спідницю, з оголеними ногами й руками, і розвела їх, мовби до танцю і граційно, по-танцівницьки, вклонилася.

І юрба, спершу від несподіванки й подиву була приголомшена таким штукарством, а тоді вже дивувалася доньці моїй, її красі й вільному руху і поведінці… а коли люди трохи оговталися від здивування, лиш дехто стояв, так само приголомшений, а інші вже повні вуста похвали й захоплення мали, Порохнявий ізняв свого капелюха і обійшов юрбу, і люди залюбки кидали гроші, а він їм дякував і подяку запрошеннями приправляв, приходити, відвідувати, і люди обіцяли йому, а потім я, донька й Порохнявий попрощалися з глядацькою публікою, виборсалися з тісного кола, що нас оточило, і пішли собі до їдальні, до ресторану, і так, у перший день, як полишив свій дім, я спробував циркове штукарство і показав доньку свою юрбі на потіху.

— Так, судді мої й учителі, — продовжив я розповідь, звертаючись до Медардуса і своїх учнів, — за трапезою почав я раптом гірко плакати, дивлячись на свою доньку, зросив хліб свій сльозами, що по щоках текли і в миску падали, і я хотів їх було витерти, шукав у кишенях хустинку, та не знаходив, але, в одній кишені нишпорячи, ключ від своїх дверей намацав, і не знаю, як це сталося, але раптом посеред трапези я опинився знову коло вхідних дверей у дім, відімкнув двері й увійшов у кімнатку, де був куток, із якого вийшла Порохнява людина, і стіна там була пошкоджена, тягнуло звідти протягом, неначе з вулиці, і тхнуло паленою соломою, і відчувалося це все, як руїна і згарище; сумно стало мені і, як завжди, у смутку прихилився до стіни головою і заридав, і не міг своїх ридань угамувати.

Аж раптом я відчув, що хтось мене струснув за плечі, і піднявши голову подивитися, хто це, я опинився знову за столом у ресторані, і це був Порохнявий, хто торсав і будив мене, мовляв, що ж це, що трапилося, чому я не їм, чом заснув посеред трапези, я мушу вже доїдати, бо потім ми вирушаємо.

— Куди? — спитав я.

— У цирк, — відповів він. — Адже ми рекламували виставу й людей запрошувати відвідати…

І я послухався Порохняву людину й доїв, а тоді ми вийшли з ресторану й, пройшовши якийсь час вулицями, були вже біля цирку…

І коли ми прибули туди, Порохнявий представився хазяїну цирку, а потім нас із донькою представив, і ми стояли за його спиною, а він розмову від нашого імені вів. І розповів він, що моя донька мала великий успіх у вуличній виставі, тож можна сподіватися, додав, вона досягне такого ж успіху в цирку, танцюючи, верхи катаючись чи роблячи інше, що їй скажуть…

І хазяїн попросив мою доньку підійти ближче, подивився на неї і, вочевидь, побаченому втішився, а потім глянув на мене — я ж йому не припав до душі; і сказав він, що готовий узяти мою доньку до цирку, але сам я йому не потрібен і для мене роботи не знайдеться, бо на що я годжуся?

І Порохнявий заступився за мене і переконав його, мовляв, треба лиш маленьке зусилля, а там я вже всього навчуся і що завгодно робити зможу, і стану корисний і до роботи придатний. А найважливіше, докинув він, директорові цирку підморгнувши, — я для реклами добре згоджуся, бо якщо на афішах напишуть, що такий-то знаний учений із такої-то академії виступає нині в цирку, стався би, без сумніву, аншлаг і всі квитки вмить би розкупили.

А тоді Порохнявий нахилився і у двох словах мою історію на вухо хазяїну прошепотів-переказав: «От… Оскільки це братчик учений… Він усе розуміє… Із власної волі й безкорисливо йде, то нехай познайомиться із цирковими артистами, може, з дівчиною якою, може з жінкою… Він ізголоднів… Тож закохається, ці відлюдькуваті вчені — гарячі голови, ні перед чим не відступають, а жінка чи дівчина прибере його до рук, прив'яже до себе, і він робитиме для неї що завгодно, буде вірним прислужником і може навіть стане штукарем, канатоходцем чи наїзником, хто знає, що може бути…

І хазяїн вислухав Порохняву людину, і слова ці до вподоби йому припали, і пропозицію його він прийняв, мене й доньку до себе взяв, і, ясна річ, разом із Порохнявим, котрий нас привів, нараяв і у цирк продав.

І справдилося-таки передбачення Порохнявого, і незабаром під час верхової їзди я забачив Лілі на коні, і вже від неї не відставав, а вона мене до себе допустила і ніби навіть партнером виступати запросила — та це її, вочевидь, директор цирку намовив, щоб мені ліпше вчилося, щоб я ні перед якими труднощами не спинився, бо знав він, що я перед Лілі добре поводитись буду, і він на цьому заробить, у репертуарі цирку гарний номер матиме і на афішах писатиме про мій виступ, як про справдешню сенсацію.

І я вчився, і за Лілі їздив, бо кохав її, і донька моя з нами разом їздила, і ми вже утрьох виступали. І Порохнявий теж у цирку почав працювати, щоби даремно хліба не їв і щоб хазяїн наш відбив витрати.

І планів у Порохнявої людини було чимало, і одним таким планом він із директором цирку поділився: позаяк закритий нині

останній монастир, а останній чернець із нього до цирку пішов, може, варто було би, може, публіці цікаво було б такий номер вигадати:

«Суд над братчиками»: найстаршим суддею мушу бути я сам, чернець учений монастирський, а нині цирковий артист, а інші артисти за столом розсядуться: блазні, комедіанти, штукарі різні, і щоб привселюдно і перед усім народом був вирок оголошений: декого засудити, а серед них — старшого покоління учитель, а з ним і молодші, учні його, і після винесення вироку треба ватру розпалити, і тут-таки на місці, скажімо, наприклад, засуджених спалити...

— І так, — умовляв Порохнявий директора цирку, його до свого плану схиляючи, — буде в цій виставі і місце для жартів, і матеріал для дотепів; це тема сучасна, улюблена публіці, що братчиків ненавидить, тож насмішки з них усіх потішать і успіх виставі неодмінно забезпечать.

І хазяїн дослухався до нього і план його вподобав, тож до роботи взялися, і головна робота на мене припала, бо, як уже згадувалося, в мене була головна роль — я мусив грати головного суддю. І коли все вже було готове, всі ролі розподілено і всі тексти вивчено, директор цирку наказав надрукувати великі афіші й написати наш номер великими літерами, й був анонс такий: «Суд останнього братчика над попередником своїм, учителем, і над наступниками, учнями своїми». А далі писано: присяжними будуть всесвітньовідомі блазні, Джек, Мек і Доля-Недоля. І ще зазначала реклама, що глядачі неодмінно потішаться, бо напевне всіх підсудних на смерть і спалення засудять, і буде ватра споруджена, і вершниця Лілі власноруч першого сірника піднесе.

І сталося саме так, як Порохнявий передбачив і як директор цирку до смаку глядацького припасував, і щойно були розклеєні всі афіші, біля циркової каси вже зібралася величезна юрба: довгі черги вишикувалися і руки касирів утомилися продавати квитки, котрих на всіх так і не вистачило.

І коли я, головний суддя, увійщов, а за мною супровід судовий: блазні Джек, Мек і Доля-Недоля — публіка, на нас глянувши, вже потішилася, бо ми мали вигляд і одяг справжніх суддів; ми сіли, і коли привели підсудних: старого братчика, викапаного *тебе*, вчителю мій Медардусе, бо я знав тебе і як тебе його одягти і загримувати сказав, із довгим волоссям в довгополому одязі, щоб аж ноги плутались, а за ним молодих, як ви, учні, в довгих шатах у священницьких, оксамитних, довгих й гостроверхих — от, коли тебе, Медардусе, і вас, учні мої, привели, то глядачі, всі як один гучно заревли і зареготали, аж сміх горлянки розривав, аж за боки трималися, уся зала аж вибухнула реготом, іржали вони, як коні… Бо ж загримовані у вчених блазні на позір серйозний вигляд мали, але, на публіку поглядаючи, гримасували й підморгували, а публіка їм у відповідь жартики власні докидала і доброзичливо, попанібратськи насмішливо гукала.

І судова процедура тривала недовго, — не більше, ніж має тривати цирковий номер, і весь час цирк був сповнений сміху, гучний регіт сповнював простір, аж до стелі злітав: сміялися з підсудних, які захищалися, і з присяжних, які питали, і з мене, головного судді; не знаю, звідки вся та безсоромність узялася — певне, і блазні вплинули, і цирковий дух, і велелюдність, і натура моя комедіантська, але й я смаку до цього набрався і більше за всіх глузував, гостріше всіх братчиків висміював, і от уже вирок виголошений: бруд і сміття на смітті спалити. І артисти-блазні, котами одягнені, з'явилися, і ватру розклали, солом'яні опудала замість засуджених принесли, на ватру поклали, штукарське полум'я розпалили: воно спалахнуло, опудала зайнялися, а Лілі той вогонь палила і публіці пропонувала цигарки запалювати, і юрба вкотре реготала, і довгий час пам'ятала виступ цей, бо сміялась і гарно час провела…

— І от, — розповідав я далі Медардусу й учням, — такий був наш перший номер, і я до другого готувався і в тренера верховій їзді вчився: іноді сам верхи їздив, іноді з Лілі, а деколи і з донькою, а іноді з ними обома.

І бачив я, що Лілі ревнива була, і не допускала, щоб ім'я її на афіщі поруч із чиїмось іншим згадувалося: вона не терпіла коло себе інших жінок, і хоч знала, що це донька моя, але сердилася, гнівалася, завжди на неї скоса поглядала і при кожній нагоді капостила: під час їзди, і не лише тоді висміювала її перед нашим хазяїном, кепкувала з її вмінь перед цирковими артистами; і відчував я, що на гірше вона здатна, лиш чекає нагоди, і що Лілі така, що ні перед чим не спиниться, і якщо треба їй буде, якщо сповниться вона жіночої і акторської злості, то зашкодить моїй доньці, може навіть скалічить, як на те спроможеться.

І що кохав я Лілі, то заради неї у цирк подався, і тут-таки літа прожиті в мені заговорили і кров несита, бо стільки часу я у відлюдництві із солом'яною дружиною прожив, а тут, Лілі побачивши, закохався в неї.

А вона навіть не помічала мене, кохала всіх інших: циркових, артистів, атлетів, паяців і комедіантів — кого завгодно, та не мене, бо ким я їй був і що міг їй нині дати, крім миршавої вчено-відлюдницької минувшини? Так, і правда… Вона би ще у першу нашу зустріч погнала мене світ за очі, якби не директор цирку і Порохнявий — першого-бо цікавила нажива, бо вчений вершник приносив циркові гроші, а другий мною цікавився, був мені відданий і хотів прилаштувати мене в цирку; і так вони обоє переконали Лілі, і перший наказав їй дозволити мені бути поруч, не гнати од себе, а другий попросив полюбити мене, бо я того заслуговував, і розповів їй про мої чесноти…

І Лілі пустила мене до себе, але пошила в дурні, і хоч на догоду директорові цирку вряди-годи дозволяла в куточку дещо, я відчував, що робить вона те все жартома, і вона посміхалася холодно і глузливо. А найбільше глуму перепадало мені од неї, коли ми кохалися — дорікала, мовляв, не кохаю я її усім серцем, а більшу частину любови доньці вділяю.

І правда: я любив свою доньку понад усе, хоч вона й була народжена з соломи від нелюбої дружини, але все моє минуле було пов'язане з нею — тож як можна було її зректися, від неї відмо-

витися, коли вона була для мене всім, живим нагадуванням і про минуле, і про теперішнє…

І ні на мить я не пускав її од себе, і Лілі не могла цього терпіти, і це вже не було для неї жартом, а надто що моя донька від початку виявила неабиякий хист до циркового ремесла і верхової їзди: тренер і директор цирку хвалили її, артисти приходили подивитися на її заняття і не могли відірвати очей від неї, її тіла, спритності, швидкості й майстерності.

І Лілі бачила це і заздрила похвалам, якими обсипали мою доньку, вона-бо була для неї як колючка в тілі. Я бачив, що вона вважала її своєю суперницею, що успіхи моєї дочки не давали їй спокою і що Лілі планувала одного дня заподіяти їй якусь шкоду.

— І от, — розповідав я далі суддям, вказавши на ліжко, де ти, моя доню, лежала, — от що сталося сьогодні вночі: Лілі вдалося здійснити свій план. І, звісно, то не кінь винний чи невміння доньки їздити верхи, а Лілі, що руку їй у домовлений час не подала, тож вона втратила рівновагу, впала і поранилася.

І от, судді, це і є провина моя, от що сталося зі мною після того, як я покинув наш дім, зганьбив учителів своїх, і з часом це все трапилося і донька моя скаліченою лишилася, бо закапелки монастирські понищили-зруйнували, і Порохняві люди запанували над нами, ні на що не придатними і до виходу в світ геть не готовими; і ті, хто харчувався з нашої цвілі, взяли верх, стали благодійниками й патронами нашими і повели нас туди, куди мусили, на вулицю і на базар, до штукарства й цирку, і до того, щоб останню сорочку віддати й очі з голови, й дочку з лона за шмат хліба… Засудіть мене і робіть зі мною, що хочете, і так, як я вас зганьбив, мене тепер зганьбіть, і так, як я завдав шкоди своїй дочці, завдайте шкоди й мені, і виконайте свій вирок.

І так я скінчив своє взяте слово в суді, і суд вислухав мене до кінця, і в очах Медардуса я прочитав «Засуджений», а в очах моїх учнів було співчуття і жалість, але також і згоду з Медардусом, і той самий вирок: «Засуджений».

І раптом зала, де засідав суд і куди привели мою дочку свідчити про моє злочинство, і яка постійно була в мене перед очима, по-

чала змінюватися, ширшати, вищати, більшати: розійшлися стіни, здійнялася стеля, і над головою розчахнувся неозорий простір, і я впізнав цирк і його цирковий дух зачув.

І справді: згодом я вже побачив усю будівлю цирку, лави й сидіння, арену посередині й порожні галереї, і не було нікого на глядацьких місцях, але в центрі арени стояв судовий стіл, саме там, де він був під час блазенської вистави, в якій я був головним суддею, а Медардус і учні стояли перед моїм судом — а тепер усе було навспак: Медардус з учнями були суддями, а я стояв перед їхнім судом…

І маленьке сяйво та слабеньке світло осяювало будівлю, а навкруги було темно і пусто, лиш за судовий столом — дрібочка світла, і я стояв перед тою дрібочкою з похиленою головою, а Медардус почав розпитувати.

І сказав він:

— Чи знаю я, що останній зобов'язаний до кінця бути, доти, доки корабель на воді тримається і доки він не потоне, і доки капітан разом з ним не потоне?

І я відповів:

— Так, знаю.

І Медардус ще раз запитав:

— Чи знав я, що порохняві люди та подібні створіння узагалі не люди чи живі істоти, а лише мара, породження хворого розуму братчиків, і що дозволяти ним заправляти собою і робити те, що вони роблять, є ганьбою?

І я відповів:

— Так і є, і, мабуть, я хворий і примари мені ввижаються й ілюзії за реальність видаються.

І Медардус ще раз запитав:

— Хіба я не знаю, що братчики не одружуються, а тим паче дітей не народжують, і що моє солом'яне дитя, що його Порохнявий оживив, також примара й блуд, і що всі ці чарівницькі штуки варто спалити на вогнищі разом із тим, хто ними користається або з ними водиться?

— Так, знаю… — відповів я.

І раптом зачувся сміх у темному кутку цирку; я озирнувся і побачив, як Лілі, вбрана в криваво-червоні шати ката, спускається до мене й наближається до судового стола. А коли я знову до стола повернувся, то вже не було за ним тих, хто раніше сидів: замість столу було розкладене вогнище, і осторонь стояли рядочком Медардус із учнями моїми, а Лілі, не чекаючи, поки Медардус скаже їй, підійшла, схопила мою дочку, легку, як жмуток соломи, і поклала її на багаття, а тоді підійшла до мене і мені наказала на багаття зійти, і я зійшов.

І скоро вже Лілі запалила сірник, піднесла полум'я до кострища, і зайнялося дерево вогнем, а за ним — і моя донька солом'яна, і весь цирк миттєво запалав, і в цирку запала тиша, і моя дочка вже згоріла, і я почав горіти, спочатку мій одяг, потім моє тіло, моє волосся, мої руки, мої ноги і моє обличчя, і я загорівся.

І я довго горів, цирк освітлював, а потім вогонь почав згасати, і цирк почав темнішати, вугілля осіло на землю, я спопелів, а світло багаття ослабло.

І тоді я помітив, що Медардус роззувся, а за ним і учні, і коли цирк знову потемнів, а на місці багаття залишилася лише невелика купка попелу і вугілля, Медардус із учнями сіли на землю жалобу за мною справляти, а Лілі стояла біля багаття і цигарку од вуглинки запалила, а коли Медардус із учнями відсиділи якийсь час у жалобі, озвався я з купки попелу і таке мовив:

— Устаньте, вчителю мій і учні, бо заслужив я те, що зі мною зробили; наслав ганьбу й сором на ваші голови, а ви перетворили мене на попіл, і ми в рівному рахунку, всі однаково пішли в *ніщо*… І не буде в цирку горя й журби, бо який же з мене був циркач? Якби ви не вигнали мене зараз, це рано чи пізно зробив би наш хазяїн, директор цирку; бо тримав мене тільки через доньку, а якщо вона скалічена й виступати не може, то нащо я йому здався?.. А Лілі не проллє за мене ні сльозинки, бо не був я ніким і нічим для неї, ніколи нічого для неї не значив, і тепер, коли вона позбулася моєї доньки, нащо їй турбуватися про мене?.. Встаньте, мій вчителю і учні!

І, сказавши це, я раптом прокинувся, ніби від сну. Мені було холодно, я лежав десь, а над мною стояла людина і трусила мене. Я деякий час чинив опір і хотів знову покласти голову, і чом йому не облишити мене?.. Але він був впертим і будив мене спершу лагідно, а потім струснув один раз, струснув другий, уже сильніше, і руки він мав дужі, і перевернув мене і з боку на бік перекотив, і врешті-решт я не зміг із його рук викрутитися і мусив очі розплющити…

А коли я це зробив, то спершу не розумів, де я: здавалося, я лежу на землі надворі, і коли підняв голову, то побачив, що я дійсно був зовні, з головою під парканом, а земля, на якій я лежав, була брудна, як місце, де п'яниці спиняються і від перепитого блюють.

І так воно й було, і бруд був навколо мене, і солома, і руки мої забрьохані, а коли я голову звів, то втямив нарешті, де я: побачив цирк і дерев'яні сходи, що вели до галерей, і відразу зрозумів і згадав місце, куди я вийшов після моєї ганьби перед Лілі й атлетом і, не стерпівши страждань, пішов у шинок побіля цирку й напився, а впившись, почалапав додому, та не дійшов, біля плоту спинився, на спину завалився та й заснув, і все це ввісні побачив — і от уже ранок, і наді мною стоїть поліціянт, будить мене, додому йти й досипати наказує.

І я послухався його, і поліцейський мені встати допоміг, і на ногах утримав, доки я перші кілька кроків по землі ступив, а тоді вже облишив мене, відпустив, і я далі сам пошкандибав.

І коли я додому прийшов, до порогу дошкандибав і у двері подзвонив, служниця мені відчинила, і я у свою кімнату зайшов, у забрьоханій одежі, як був, так на ліжко й упав і проспав майже весь день. А коли очі знову розплющив, побачив доньку мою коло ліжка, і вона дивилася на мене, плакала за мною і весь день, і ще весь вечір очі її не висихали, червоні від сліз були, і я, п'яниця присоромлений, не мав чим її втішити і очі на неї звести не насмілювався…

Калман Зінґман

Еденія: в місті майбутнього

I

У найбільшому, найкращому в Еденії готелі «Вільний народ» сидів у своєму номері на двадцять другому поверсі молодявий чоловік середнього зросту, гладко виголений, з уже сивуватим волоссям, із бадьорим, упевненим поглядом. Йому можна було б дати не більше сорока років, однак насправді йому вже було за п'ятдесят. Він сидів біля письмового столу у кріслі-гойдалці, тримаючи телефонну книгу; погортав перші сторінки, з інструкцією щодо користування телефоном, і закрив її. Підійшов до вікна, постояв хвильку, дивлячись на вулицю. На його обличчі з'явилася задоволена, дитяча усмішка. Він переживав одну зі своїх найрадісніших хвилин. На мить замислився, наче хотів згадати щось дуже важливе, раптом отямився, повернувся до письмового столу, знову взявся гортати телефонну книгу і, знайшовши того, кого шукав, не міг стримати хвилювання й вигукнув: – Нарешті, це він, мій старий добрий Югендбойм[15] ! Він ніби намалював пальцями на столі якісь фігури й почав розмову:

– Телефонний центр?

– Так, товаришу, слухаю вас.

– Ю. М. Н.!

– Зараз, товаришу.

Пауза.

– Слухаю! Хто говорить?

– Товаришу Югендбойм?

[15] Югендбойм (їдиш) – букв. «'молоде дерево»'.

– Так. Я. З ким я розмовляю?

– З вашим старим добрим товаришем і другом Залменом Кіндішманом. Пам'ятаєте такого?

Пауза.

– Залмен? Кіндішман? Справді? Залмен Кіндішман, чи це можливо? Де ви? Звідки?

– З готелю «Вільний народ» на вулиці Гоголя.

– Де? На вулиці Шолом-Алейхема?

– Так, так, вибачте, згадав назву двадцятип'ятирічної давнини.

– Дуже радий! Я йду прямо до вас, готель «Вільний народ», вулиця Шолом-Алейхема, номер 850?

– Так, здається, готель «Вільний народ», кімната 101, ліфт 7.

– Чекайте!

– До зустрічі!

II

З радощів Залмен Кіндішман не знав, що робити. Він просто затанцював кімнатою. Його погляд спинився на автотелефотофоні – апараті, що заміняє колишню прислугу. Він підійшов до апарату, поводив пальцями, натиснув одну кнопку, другу, третю, згідно з інструкцією, й одразу почувся голос:

– Що бажає товариш Кіндішман?

– Можна замовити доброго вина?

– Звичайно, якщо ви ще не вичерпали вашу винну картку.

Розмову вели через автотелефотофон. Залмен Кіндішман вважав, що розмовляє з адміністрацією готелю, проте він помилявся: йому відповів апарат, який умить фотографував гостя, обирав замовлене й автоматично, службовими трубами, доставляв потрібне так чітко, як раніше зробив би тільки найвідданіший слуга. Залмен Кіндішман узявся оглядати те, що йому надіслали – два міхи вина; прочитав напис із незрозумілого йому електричного вогника, який висвітився на віконці доставки: «Винний завод "Гефанія"[16]», – і трохи нижче: «Виноград із виноградників єврей-

[16] Гефанія (з івриту) – виноградник Бога.

ських громад України й Молдавії». Він не встиг прочитати електричний напис над другим міхом, як хтось постукав у двері.

– Заходьте.

Двері відчинились, і перед ним постав чоловік трохи вище середнього зросту, із сивувато-чорнявою борідкою, розумним симпатичним обличчям, в окулярах; він постояв хвильку, роздивився, протер окуляри. Кіндішман підійшов до нього, вони обійнялися, по-братньому поцілувалися й сіли на широке м'яке крісло, де до того гойдався Кіндішман. Сповнена радістю, нетривала пауза.

– Ну, як справи?

– А в тебе як?

– Ось бачиш: поїздив, помандрував великим світом, побував у Африці, Америці, Японії, Китаї, Аргентині, Бразилії й Палестині.

– І там був? Ну, як там, у нашій землі? У Палестині?

– Там – як і скрізь: є багатії, і є бідняки.

– Як? – не стримався Югендбойм. – У вас, тобто в нас, у Палестині, ще не введено новий лад?

– На жаль, ні. А тому там нерідко вдаються до революцій, повстань, страйків. Я там жив декілька останніх років, родина моя ще й досі там, у Нордії – невеликому провінційному місті з приблизно 16 тисячами єврейських мешканців і 30 тисячами арабів.

– І як вам живеться з ними, з арабами?

– Нормально живеться. Розкажи краще, що нового у вас. Не можу повірити, друже, що нам таки судилося знову зустрітися!

– Ах, чого я тільки не робив, щоб дізнатися твою адресу! Я посилав листи до всіляких редакцій, а ти просто зник – жодної відповіді. Лишень, дякувати Богові, ти живий. Як твоя дружина, діти?

– Дружина, дякую, здорова. Ми з тобою давно не спілкувалися. Пам'ятаєш, як тільки починалося переселення в Палестину, вона наполягала, щоб ми також поїхали. Зараз вона там директор Центральної робітничої бібліотеки імені Моріса Розенфельда. А мого сина ти пам'ятаєш? Малий Шлоймеле – ти ще любив слухати його дитячі пісеньки – він зараз приват-доцент в Університеті

Житловського, це вища школа з філософії та економіки. До того ж він головний редактор їдишського літературно-мистецького щомісячника «Слово і думка».

– Невже там їдиш – мова думки, як і в нас, і так само поширений, як у нас?

– Так, ще й досі весь робітничий і простий люд розмовляє їдишем, проте доходить до багатьох конфліктів на цьому ґрунті. Зайдеш, наприклад, на пошту чи на вокзал, їдишем попросиш квиток, а касир скривить міну і не відповість. Але щодалі – все завзятіше стає боротьба, люди успішно створюють їдишські, а не івритські – дитячі садки, школи й навіть університети.

– Чудові подробиці! – відгукнувся Югендбойм. – Ну, а твій син, певно, один із борців.

– Розумієш, Університет Житловського, де всі лекції їдишем, незважаючи на те, що тамтешня громада не дає жодних коштів, все ж таки краще й сучасніше обладнаний, аніж їхні івритські університети Марморека та Вольфсона[17]. Головним чином до нового університету Житловського йдуть новоприбулі з України, Молдавії, Грузії, Дагестанської та Донської республік; а інші, з Литви, Польщі й Галичини, вчаться в державних школах та університетах. Студенти мого сина стільки цікавого понарозказували про ваше життя, – продовжив Кіндішман, – що я не міг всидіти й дня, мусив приїхати й побачити, як там – на вулицях, у місті, де ще двадцять п'ять років тому не розуміли нашої мови, сміялися й кепкували з нас, і ось я сюди приїхав.

III

Залмен відкрив вино, наповнив келихи, і вони випили за минулі молоді роки, за майбутнє й теперішнє.

---

[17] Маються на увазі Єврейський університет у Єрусалимі, для створення бібліотеки якого Давид Вольфсон (1856–1914) заповів велику частину свого спадку, а також створюваний тоді Технікум (пізніше – Техніон), розробляти яккотрий запрошували Оскара Марморека, архітектора й сіоніста.

– Я очолюю Всесвітню статистичну комісію, – знову почав Кіндішман, – а отже, досліджую зростання й поступ євреїв закордоння, які живуть в Україні, Молдавії, Грузії й Дагестанській Республіці. До речі, оскільки я добре обізнаний із загальним становищем євреїв у світі, ми можемо також випити за нашу прекрасну сучасність. Візьмімо Об'єднані Штати Німеччини, Румунії, Англо-Саксонії й Америку: наскільки тепер єврейству там добре живеться – а колись євреї вимушені були емігрувати. Єврейські національні зібрання працюють там так старанно, що навіть палестинський Великий кнесет міг би брати з них приклад.

– А в нас? – перебив його Югендбойм. – Ось зараз наш Сейм затвердив законопроєкт про захист літніх людей. Тобто кожен, хто досягає 55 років, отримує від громади постійну прожиткову картку й водночас звільняється від обов'язку працювати, покладеного на кожного громадянина з 18 років. Постійна прожиткова картка дає право вільно подорожувати й користуватися всіма винаходами, що з'явилися за останній час. Земний рай відкривається перед людиною тоді, коли вона присвячує все своє життя людству, а фізичні сили вже починають покидати її – саме тоді суспільство винагороджує людину за її багаторічні старання.

Вони так і сиділи, а Югендбойм все розповідав і розповідав. Кіндішман сп'янів, йому крутилася голова, та не від випитого вина, а від усього, що йому розповів Югендбойм. Він пригадав, як якось давно вони обидва не раз ночували у великому міському саду, на лавці, десь далеко-далеко, осторонь, щоб ніхто не помітив – тому що їх, як євреїв, не пускали до жодного готелю.

– Так, пам'ятаю, – відповів Югендбойм на спогади Кіндішмана, – а тому я б запропонував, оскільки ти затримаєшся в нас ненадовго – ходімо, я покажу тобі місто, побачиш Зелений сад, Площу Свободи, про які я тобі розповідав.

– Ходімо, друже! – скінчив розмову Югендбойм, підводячись з місця. Кіндішман також підвівся.

– Так, ходім, – із задоволенням погодився він, і обидва приятелі вийшли з кімнати.

IV

Спустившись сьомим ліфтом із двадцять другого поверху, приятелі зупинилися.

– Скоро, – пояснив Югендбойм, – сюди прибуде аеропотяг, і ми поїдемо до Зеленого саду.

– Як ти кажеш? – зацікавившись новою назвою, спитав Кіндішман.

– До Зеленого саду – найновішої частини міста, де свого часу були поля, ліси, болота і ями. Пам'ятаєш? Від єврейського кладовища й далі.

– Ну, і що? Там зараз найкрасивіша частина міста? Гарненьке ж місце вибрали – поряд із мертвими! – іронічно посміхнувся Кіндішман.

– Заспокойся, друже, ніяких місць для мертвих у нас уже давно не існує.

– То де ж ви ховаєте покійників – чи, може, у вас уже винайдено засіб проти ангела смерті?

– Не смійся, друже, вже декілька років наш Медичний інститут проводить досліди на кроликах і всіляких інших тваринах: так, щойно померлим або ж убитим роблять ін'єкції певної сироватки – від неї вони оживають. Професор Рабинович, директор інституту, пише в журналі «Здоров'я», що, цілком ймовірно, вже скоро ми зможемо, коли у старої людини добігатимуть роки, дати їй штучну нову душу, і вона далі житиме. Але поки що це лише медичні експерименти. Однак ти ж запитав, де ми ховаємо покійників? Я тобі відповім, що коли ми будемо в Зеленому саду, ти побачиш гарний сорокаповерховий будинок, крематорій: там спалюють тіла покійників, а попіл кожного перебуває у спеціальній скриньці під певним номером. До того ж у нас рідко трапляються смерті серед молоді. Життя настільки добре влаштоване, що вмирати – вмирають від старості, але не від нещасних випадків, як бувало раніше. Старше покоління вмирає. Уже двадцять один рік не відбувається жодних війн – саме слово «війна» молодь знає лише зі шкільної історії. У старших класах важливе місце посідає предмет

«Охорона здоров'я»: і хлопцям, і дівчатам розказують про статеве життя, не так, як у наші часи, коли молодь, перш ніж одружуватися, проходила усі життєві трясовини; тепер і не знають, що воно таке – життєва трясовина. У школі дівчина вивчає разом із природознавством, історією й літературою також кулінарне мистецтво, науку про статеве життя й виховання. Бачив би ти наших молодих матерів! А наші діти зовсім не такі, як раніше, коли пізнавали життя, його інтимний бік, через порнографічні романи, читані тишком-нишком.

– Знаєш, друже, – перебив його Кіндішман, – навіщо нам тут стояти й чекати на аеропотяг, в якому дорогою до Зеленого саду ми бачитимемо лише повітря – давай краще підемо пішки, якщо це не надто далеко.

– Це неблизько, – відповів Югендбойм, – однак твоя правда, тобі буде набагато цікавіше йти пішки: побачиш, що зробила громада протягом останніх 25 років.

– Яка така громада? Невже тільки єврейська громада збудувала це все – а де ж тоді самоврядні органи решти народів? – спитав Кіндішман.

– Під словом «громада» я й маю на увазі народні самоврядування. Тут у нас таке спокійне, таке безконфліктне життя, що не можна вирізнити й відділити, скажімо, єврейську громаду від, так би мовити, української – панівної. Кожна народна громада має право підготувати законопроєкт щодо поліпшення міста. Коли його ухвалено у власній раді, проєкт передають до центральної міської ради, а вона ставить його на голосування перед депутатами всіх народів міста. І якщо більшістю голосів проєкт ухвалено, його одразу ж упроваджують у життя.

– То ми йдемо пішки? – знову звернувся до свого друга Кіндішман.

– Про мене, будь ласка. Якраз дорогою я матиму змогу показати тобі багато того, що було зроблено завдяки ініціативі нашої єврейської громади.

V

Вони ще не дійшли й до рогу, лише потрапили до «садового куточка» (сквера з тих, що були на кожній вулиці), а по-дитячому допитливий погляд Кіндішмана спинявся на всьому побаченому. Спершу він підійшов до пам'ятника Шолом-Алейхему. В маленькому порослому квітами й зеленню садочку, праворуч у центрі, стояла висічена з мармуру фігура Шолом-Алейхема. Перш ніж Кіндішман наблизився, йому здалося, що він бачить живого письменника, якого давним-давно, в дитячі роки, слухав у театрі свого міста в Литві. Цей образ був таким живим! Стоячи поруч, він помітив, що крім немовби живого портрета внизу багато барельєфів. Один зліва називався «Біржа в Мазепівці», там – група єврейських маклерів біля кафе, торгують, вештаються, а найвиразніша серед них постать Менахема Мендла зі складеним суботнім капелюхом, чорною цапиною борідкою, з палицею: стоїть, мов зігнутий великий палець. На Кіндішмана це справило сильне враження, йому здалося, наче він повернувся в часи війни, на одну з найжвавіших тоді бірж, коли ще жили ті, біля чийого пам'ятника він зараз стоїть. Зліва – ще один барельєф, то була на рідкість пишна композиція. Посередині поля стоїть візок, купують молоко, бідна шкапа, на возі напхом напхано – вся родина з купою бебехів. І постаті такі виразні, що бачиш там Хаву, Годл, Шпринцу. А поруч із кожною донькою – її суджений: тут і Хведько, і Перчик. Знизу – напис: «Тев'є з родиною їде до Землі Ізраїлевої». А ще виразніший третій, позолочений барельєф «Єврейські діти»: там одразу впізнаєш Йоселе-Солов'я, Бузю, Перелe, Дворку, Мотла – сина Пейсі-кантора, Фішеля – сина різника, Гецля-незграбу та Беню – сина Меєра Полкового. А в тій групі дітей – кожен зі своєю усмішкою, зі своїм виразом обличчя; внизу блукають на зеленій луці єврейський кінь Мафусаїл, песик Рябчик і телятко Мені. Кіндішман не міг досхочу надивитися на барельєфи, де майже вся творчість Шолом-Алейхема була висічена в камені.

VI

Вони сіли на лавку неподалік. Фонтан посеред садка безперестанку розприскував свіжу, кришталево чисту воду. Попри спекотний день свята Лаг Бейомер[18]повітря було прохолодним, адже його освіжала вода, що плескала з фонтану.

– Бачиш цей фонтан? – звернувся Югендбойм до друга. – Ось це також ініціатива одного із членів ради нашої громади – доктора Лазаря Денкмана, здібного молодого інженера, котрий закінчив наш політехнікум кілька років тому.

– Ну, і що тут аж такого винахідливого? – захотів дізнатися Кіндішман.

– Фонтан, – відповів йому Югендбойм, – звісно, ні для кого не новина, бо й раніше фонтани були в багатих маєтках. Винаходом є охолоджувальний газ. Влітку й узимку працює регулятор. Улітку вода холодна й випускається холодний газ. Взимку – точнісінько навпаки: вода тепла і, головне, газ теплий, а тому температура повітря регулюється на стільки сажнів, скільки від одного квартала до іншого. Якби ти побував у нашому місті взимку, ти б, напевно, здивувався. Тут не побачиш, як раніше, хутряного й теплого одягу – зовсім ні, те саме легке літнє вбрання, неприродно зеленіє трава, живі квіти, а птаство на деревах у лісі неподалік міста зовсім не відлітає, як раніше, до теплих країв. От усе це винайшов двадцятивосьмирічний юнак, який ходив до нашого дитсадка, потім до нашої громадської школи, пізніше – до вищої школи. А вже як він став студентом, його геніальні здібності стали в пригоді, і за декілька років, коли проходили вибори до ради єврейської громади, він пройшов як кандидат від Земельної.

– Як ти сказав? – спинив його питанням Кіндішман. – За списками «Земельної»? А що це?

---

[18] Лаг Бейомер (івритом – Лаг-ба-Омер) – свято, що справляють на 33-й день Омера, відліку днів від Песаха до свята Шавуот. Згідно з традицією, в цей день припинилася страшна епідемія, що забрала життя 24 тисяч учнів раббі Аківи. У пам'ять про повстання Бар-Кохби, в якому учні рабі Аківи брали участь, у свято діти традиційно грають з луком і стрілами. Увечері запалюють багаття, танцюють і співають пісень.

– Я тобі поясню. У нас було введено єдину систему: стали недійсними «гроші», як їх раніше називали, а також втратили силу всі партії: соціалістична, радикальна та інші. Певний час іще трималися анархісти, однак виникли, тобто виокремилися, дві фракції: Небесна й Земельна. Представники Небесної пропонують відмовитися від усіх мирських насолод і життєвих задоволень; для них існує тільки вищий світ, кращий, як вони кажуть. Ось це і є Небесна фракція, цілком відірвана від життя. У них дуже мало прихильників, у кожному місті знайдуться лише лічені люди. Вони схожі на стародавніх грецьких аскетів або ж на справжніх «святих» ченців, які були колись в Росії за царських часів. Друга фракція, Земельна, каже: треба збагачувати й поліпшувати життя, бо небесне життя має бути на землі. Ця фракція має багато прихильників. У неї підтримка інтелігенції, академічної спільноти й також усієї робітничої народної армії.

VII

Годинник на вежі на розі вулиці вибив дванадцяту. Югендбойм підвівся зі свого місця. – Ходімо, нам треба ще багато побачити. Якщо ж ми сідатимемо в кожному садку, то минуть місяці, поки я покажу тобі тільки найцікавіше.

– Твоя правда, – погодився Кіндішман, теж підвівся, і вони пішли праворуч, до тої частини садка, де виднілася гарна невеличка споруда, пофарбована олійною фарбою. Вони підійшли ближче, Залмен спинився, роздивився та прочитав напис угорі: «Газетний і книжковий кіоск єврейської громади». З кіоска визирнув чорнобородий молодик років тридцяти й звернувся до них:

– Товариші, що я можу вам запропонувати? Ранкову газету, тижневик або ж місячник «Громада» – щойно вийшов друком 275-й номер.

Кіндішман попросив останні номери всіх видань і, забувши, що тут не платять грошей за отримане, засунув руку в кишеню, та Югендбойм йому нагадав:

– Вже чимало років, як у нас немає ніяких грошей. Крім того, вони втратили будь-яку притягальну силу, що мали за старих ча-

сів, коли люди були такими дикунами, що заради грошей різали одне одного.

– Якщо тобі не важко, друже, то розкажи мені, коли і як зникли гроші, адже у нас ще й досі не можуть їх позбутися.

– Ходімо, я тобі розкажу. Вони вийшли із садка, пішли праворуч вулицею, що межувала з вулицею Менделе, але не з боку садка, а з іншого. Югендбойм повів свого друга до тротуару й почав розповідати:

– Після великої державної кризи в 1925 році та довгої боротьби й кровопролиття ми отримали «союзну систему», або, як ще тоді казали, «соціальний лад». Це значить, що кожний член громади має присвячувати свою працю громаді, самоуправлінню, кожний відповідно до своєї національної належності. Тому кожен одержує від громади першого числа місяця свою прожиткову картку, за котрою отримує все, що потрібно йому та його родині, все, що потрібно йому як людині й громадянину. Жодного приватного бізнесу, як це було за минулих часів, не існує, тому не зустрінеш тут жодного відкритого магазину, крамниці, базару з їхніми галасом, метушнею та іншим. Місто поділено на райони, квартали, і в центральних міських сховищах, які розташовані в Ділових кварталах, знайдеться все, що тобі потрібно. Тому мусить кожен працювати, щоб громада отримала все необхідне. Ось я, наприклад, окрім того, що очолюю Міську громадську раду свого району, обраний також видавцем освітньої секції Культур-Ліги Губернської освітньої ради. І ось як це працює. Коли автор приносить мені свою працю для друку, спочатку повинен я доправити її до Академії культури, до відділу критики, і коли комісія з критики поставить свою печатку про узгодження – що це художній твір або науковий, тоді одержую я підтвердження-талон на отримання з міського складу потрібної кількості паперу, а від комісії з друку – талон на відповідальну багатогодинну працю, котра потрібна в міській народній друкарні, де є шрифти та працюють представники всіх народів, що населяють місто. Коли твір з'явиться з друку, потрібно також ці видрукувані екземпляри відіслати до Комісa-

ріату з освіти громади, а він уже все надсилає до всіх бібліотек і книжкових відділів, зареєстрованих у Раді з освіти. Видавець і книжковий адміністратор після 10 років сумлінної й відданої праці отримують звання доброго громадянина. Це дає їм право на карту з півторачним тарифом на все. Автор – якщо він зареєстрований у «Лізі безсмертних», членами якої є ті, кого вважають особливими, справді талановитими від Бога поетами, художниками, музикантами і так далі, – тоді він отримує спеціальне обслуговування, його посилають державним коштом до найбагатших і найкрасивіших міст світу, він отримує вільну всесвітню карту. Відповідно до міжнародних домовленостей, ця карта надає змогу вільно подорожувати та все отримувати коштом власної країни, незалежно від віку власника.

VIII

– Чому тут не видно жодного відчиненого магазину? – запитав його Кіндішман. – Ми йдемо та йдемо, і всі будинки зачинені. Складається таке враження, ніби в Еденії є якась таємниця. Поясни мені, друже.

– Усе просто. Зараз ми перебуваємо у Кварталі культури – твій готель стоїть на вулиці Шолом-Алейхема, що належить саме до цього кварталу. Розумієш, мій любий друже, роки тому старе місто перебудували й наново перепланували за кварталами: Квартал фабрик, Споживацько-комерційний квартал і Квартал культури. У ньому розташовані редакції газет і журналів, університети та школи.

Тим часом вони дісталися до рога, і Залмен зацікавився маленькою спорудою. Там уже не було видно жодної людини, а з усіх боків споруду вкривали афіші – червоні, сині, зелені й білі. Друзі наблизились, і Югендбойм пояснив:

– То все афішний кіоск єврейської громади. Розумієш, друже, у кожної національної громади є свої кіоски. Зараз вулиці перебудовані – вони паралельні – й з обох боків починаються та закінчуються двома кіосками з газетами й оголошеннями.

Залмен почав читати зелену афішу, що привернула його увагу своїм художнім оформленням: «Сьогодні о 6:15 вечора в Першому

єврейському будинку опери на вулиці Переца буде представлено оперу "Трон Соломона" за участі баритона Штімана та юної примадонни Хани Віленгоф. Балет під керівництвом директора нововідкритої балетної школи тов. Лайхтфіса. Художні декорації – художник Фарбтон, музика – композитор Нахтігаль».

Закінчивши читати афішу – Залмен перейшов до другої: «У Малому художньо-драматичному театрі на вулиці Менделе відбудеться 57-й показ трагедії "1905 рік" знаного драматурга А. Фельдмана. Роль молодого єврея виконає трагік Нахтшотн. Початок о 6:45. Запрошуємо також на постановку останнього твору А. Фельдмана "Вигнання євреїв із Литви". Про день постановки буде повідомлено пізніше».

IX

– Ах, яке ж ти допитливе дитя, – з усмішкою промовив Югендбойм своєму другу. – Ходімо вже, ходімо, в Зеленому саду також є афіші.

– Веди, – погодився Кіндішман і разом зі своїм супутником повернув ліворуч.

Так вони потрапили на одну із центральних житлових вулиць – вулицю Шевченка. На хвилинку Залмен Кіндішман задумався. Повз нього, наче привиди, пролітали туди й назад три- й чотириповерхові автобуси, машини, трамваї, праворуч і ліворуч – дві яскраві алеї, обабіч – високі сосни, з такими довгими гілками, що їм важко було тягнутися за сонячними променями, яким хотілося прорватися й також знайти місце на піщаному ґрунті між алей.

На рядах лавок сиділо багато людей, одягнених у жовто-білі літні костюми. Обличчя усміхнені. Кіндішман занадто наблизився до наріжного садка, і мимоволі погляд його зупинився на бронзовій меморіальній дошці, присвяченій Шевченкові. Золотими літерами було написано: Пророк України, Тарас Шевченко. Народився – помер: 25 лютого 1814 р. – 26 лютого 1861 р.[19]

[19] Дати подано за старим стилем.

Друзі перейшли вулицю й попрямували алеєю. Югендбойм вказав на невелику непоказну будову, що примостилася на жвавій вулиці. Югендбойм натиснув кнопку «Н» на будиночку, відчинилися дверцята; друзі зайшли та сіли в зручне крісло і, високо піднявшись, непомітно спустилися на початку алеї. Югендбойм натиснув на кнопку знову, і автоматичне крісло повернулося на своє місце. Вони вмостилися на лавці. Кіндішман витягнув свій пакунок газет, спочатку взявся до читання щоденного листка, і знову його увагу привернули оголошення – вся решта преси немов завмерла. За винятком формату, щоденні листки важко було відрізнити від щомісячних журналів – майже той самий зміст, жодних особливих, несподіваних новин не було. Та ніхто їх і не очікував. Щоденні газети були радше інформативними путівниками для громадян в їхньому повсякденному житті. Літературну сторінку представляли фейлетони, що нагадували про велику російську та всесвітню революції, про Світову війну, про тодішню політичну ситуацію, розповідали про євреїв у різних країнах. Після анонсів це займало найбільше місця.

X

Сидячи так і читаючи газету, Кіндішман почув гудіння аеропотягу, що наближався до них. Його називали «Крилоголовом», – і найбільшим, і найпотужнішим. І ось цей корабель-птах із гудінням приземлився неподалік від них, на розі алеї. Довкола було повно чоловіків, жінок і дітей. В аеропотяга відчинилися двері. Крізь них пройшли й наші супутники Кіндішман і Югендбойм. В аеропотязі, що вмістив до ста людей, вони сіли на м'які плюшеві сидіння. Обидва друга не встигли обмінятися жодним словом, як інструктор промовив:

– Зелений сад, Площа Свободи, стоянка три хвилини.

Разом із рештою пасажирів друзі вийшли й потрапили на широку, простору, обсаджену зеленню площу, що була розташована посередині вулиць Зеленого саду – вони були на Площі Свободи. Площа Свободи, велика, чотирикутна, з усіх боків була вбра-

на трибунами. Під кожною трибуною встановлено світильники денного світла – електричні лампи, що згладжують нічну темряву. Поміж усіх трибун була одна центральна – сцена. На ній у свята, коли відбувалися великі народні видовища під відкритим небом, могли розміститися до п'ятисот людей. Тут показували переважно театральні вистави, які оформлювалися так, як це уявляв режисер: ліс, ріка і тому подібне. Використовували й електричні мотори, розташовані в підземних сховищах під Площею Свободи. Великі масові вистави просто неба були найпопулярнішим видовищем в Еденії.

Залмен Кіндішман був зачарований величною та прекрасною статуєю Свободи, яка стояла в самому центрі площі й була видна з усіх боків. Це було одне з творінь генія найвідомішого скульптора Марка Кріценштейна. Статуя Свободи була втіленням народності: Юна дівчина, з полум'яним поглядом і розпущеним волоссям, наступає ногами на змію, що обвиває їх. В одній руці дівчина тримає криваво-червоний прапор, в іншій – чорний. З боку червоного прапора – барельєф із високими барикадами, людськими обличчями: йде битва. З іншого боку, під чорним прапором – також барельєф: жертви битви, загиблі росіянин, українець, поляк, єврей, грузин та інші, з написом: «Разом боролися – разом поховані». Поруч зі Статуєю Свободи – найулюбленіше місце молоді, туди люди приносили квіти, і всю статую постійно вкривали вінки, так що ледь-ледь були помітні написи на барельєфах.

XI

Друзі опинились у Буфетній алеї, де злегка перекусили, та взялися далі оглядати велику, безкраю площу. Вдалині вони побачили, як прибувають школярі. До них долетів тихий спів сотень голосків чотири–п'ятирічних дітей, які сьогодні прийшли сюди справляти своє улюблене свято – Лаг Бейомер. Кіндішман і Югендбойм зайняли місця на оглядовій галереї. Натовп прибулих дітей усе більшав. Хлопчики, дівчатка, зовсім маленькі, з яскравими, сяючими обличчями, під керівництвом своїх вчительок

і вчителів маршували Площею Свободи. У кожної дитини в руках був лук зі стрілами – символи теперішнього дня. На вилогах – квіти, які діти назбирали в лісі, звідки зараз прийшли. Перша пара, що наблизилася до трибун, тримала прапор із написом[20]: «Ми танцюємо та граємо, Ми сміємось й розважаємось. Ми – єврейські діти, сьогодні наше свято – Лаг Бейомер!».

Музиканти Союзу середніх шкіл і дитсадків, які вже були на трибуні, заграли дитячий гімн, і діти, співаючи, маршували – з розправленими плечима, витягнутими шийками,рожевими щічками й сяючими очима: «Літо, літо, йдемо ми до лісу. (2 рази) Співають там пташки, пташки – молоді й старі. (2 рази) Зима, зима, лежимо ми в снігу. (2 рази) Сніжні кульки кидаємо ми, кидаємо ми – одну та другу. (2 рази) Пейсах, Пейсах, граємо ми з горіхом[21] (2 рази) Зеленіє травичка, травичка – від літа вітання! (2 рази) Сукес, Сукес, граємо в суці ми. (2 рази) Вітри холодні кружляють уже, кружляють уже – мокрий дах від дощу». (2 рази)

Залмен Кіндішман сидів і прислухався до мелодійного дитячого співу. І в якусь мить захотілося йому, щоб усе життя повернулося назад, і став він дитиною. Маленьким чотирирічним хлопчиком, що разом із ними маршував і співав наївну дитячу пісеньку про літо й зиму. За цим його думки перервали барабанщики. Це означало, що першу частину співу завершено, і дітям зараз із трибун пояснять значення свята Лаг Бейомер. Один за одним на високій трибуні вставали учні старших класів, дорослі, вчителі, і це стало завершенням другої частини.

Найкращою була третя частина – знову вступили барабани. Розпочалася дитяча вистава, де близько двохсот дітей взяли участь у п'єсі «Лаг Бейомер». Залмен Кіндішман не міг осягнути того, що бачив на власні очі. У певний момент йому здалося, що він читає фантастичний роман, бачить чудовий дитячий сон або чує казку, котру розповідають дитині на ніч. Частий дріб бараба-

[20] Їдишем цей і наступні вірші римовані.

[21] Можливо, маються на увазі горіхи, котрі використовують для приготування харосету.

нів, що сповістив про початок нової частини програми, пробудив його від власних мрій. Саме тепер ішла спортивна частина, показували «Драбину Якова» – драбину з п'ятисот юнаків зі старших класів, які встали один на одного. І коли останній, п'ятисотий, уже стояв, він запустив ракети-блискавки. Це й завершило виступ.

Почало сутеніти, сонце почервоніло, діти зі своїми музичними оркестрами поверталися до лісу, щоби споглядати свято на річці Україна, де спортивна спілка «Молодь» показувала свої водні гімнастичні номери. Тільки Кіндішман був уже такий втомлений від усього, що побачив, передумав, пережив, що вирішив повернутися додому, до свого номеру в готелі «Вільний народ».

Друзі дісталися до платформи аеропотягу на Площі Свободи. Вони домовилися, що вранці Кіндішман зайде до Югендбойма і познайомиться з його дочками та побачить щось цікаве. Вони сіли в аеропотяг, повітряний корабель змахнув своїми крилами, і ніч спустилася на Еденію. Але то була ніч яскрава, небо осяювали зірки, місто – лампи денного світла. На алеях і вулицях – повно людей, молодих і старих, що вітають нічне царство, мріють, кохають. Благословення зійшло на Еденію – це Бог-творець благословив прийдешню ніч чудового блакитного літа в зеленій приголубленій і сповненій життя Еденії.

XII

Ніч минула. Настав ранок. Небо на сході почервоніло, тут воно рожеве, наче щічки дитини, там – фіолетове. Залмен Кіндішман уже встав, він зовсім не звик довго спати. Перед умиванням зробив щоденні гімнастичні вправи, одягнув ранкову сорочку, підійшов до вікна, що залишалося прочиненим усю ніч, бо так він спав уже багато років. Ранкове повітря було прохолодним і свіжим. Невеличкий дощик, Божий подарунок, зволожив нічне повітря, – і на кожному дереві, мов золоті сльози, лежали краплинки нічного дощу. Співоча пташка, котра проспівала в його кімнаті свою ранкову пісню шість разів, сповістила, що настала шоста година.

Кіндішман стояв і дивився на мовчазну сонну вулицю. Жодних авто, аеропотягів – усе спить і бачить сни. Залмен сьогоднішньої

ночі не міг заснути. Усе побачене, Площа Свободи, пам'ятники, діти, що маршували – все це сплелося в єдину фантастичну картину й переривало його сон. Уже давно його уява й фантазія так швидко не працювали, як тієї ночі: то він у Яффо, то в Єгипті, а то в Сан-Томе й на Корсиці. Цілу ніч він перевертався з одного боку на інший і намагався заснути.

* * *

Залмен Кіндішман стояв біля вікна, його вільна ранкова сорочка коливалася від вітру, шия була відкрита. Після ранкової ванни, яку він із повним комфортом прийняв у своєму номері, почував себе добре. Він стояв нерухомо, спершись на підвіконня й задумавшись про спекотну східну землю – край, де частина його народу живе незалежним життям, живе на своїй землі, оре свої поля, вирощує виноград на власних виноградниках. І тоді він відчув себе ще краще. Йому пригадалося місце з Талмуду, яке він колись читав у молоді роки: «…прийде час, коли Ерец-Ісраель поширться, де євреї хочуть бути – там Ерец-Ісраель». «Так, – погодився він із собою, – тут не Ерец-Ісраель, навіть якщо я п'ю вино з «Гефанії», вчуся своєю мовою у своїй школі, будую життя, як я це розумію, і не відчуваю тягар гніту, котрий там, у Палестині, важкими кайданами оковує весь трудящий люд».

А потім він несподівано побачив когось у вікні навпроти. Може, це сон? Ні! Він протер очі, торкнувся шиї – так, він не спить і бачить це насправді. Хто вона? Де він бачив таке знайоме обличчя? Вже двадцять п'ять років Кіндішман не бував в Еденії та взагалі за кордоном, але яке ж знайоме йому це обличчя! Усі свої спогади він намагався зосередити довкола цього – хто вона, що, як і він, просто стоїть і дивиться безперестанку на його вікно.

Марно шукав він і перегортав свою пам'ять, щоби пригадати, де він бачив цю людину. Марно, жодна жінка, з якою би він зустрічався у своїх мандрах і з якою був би знайомий, не була схожа на сфінкса, котрий стояв, як і він, біля прочиненого вікна в матово-блакитному ранковому вбранні. Придивляючись, Кіндішман чіт-

ко розгледів контури та лінії її обличчя й тіла. Середнього зросту, світле волосся, очі темні, карі, ніби стиглі вишні, круглі, бронзова шия. Вона мала вигляд іспанки. Кіндішману хотілося вірити, що це дочка старих маранів. Вона стоїть і дивиться, і чим довше вона дивиться, тим більше знайомою йому здається. Врешті, де ж він її бачив?..

О сьомій почав дзвонити автотелефотофон. Кіндішман підійшов до апарата й замовив собі сніданок. Разом зі сніданком, який прибув на маленькій тарілці слонової кістки, лежала записка, написана на зеленому листку дерева: «Незнайомий і водночас знайомий товаришу!..» Він із трепетом перечитав з початку, підійшов до вікна – постать зникла. Кіндішман став читати далі: «Якщо я не помиляюся, Ваше прізвище Кіндішман. Ви походите з Литви. Ви той, про кого я колись давно мріяла. Якщо так, крізь вікно Ви подайте мені знак пальцями або натисніть кнопки «Н» і «Б» – я хочу Вас про дещо повідомити. Чекаю біля телефонного столика. Ваша Немі».

Кіндішман здивовано обійшов кімнату. Роздумував: хто це може бути – Немі?.. Немі?.. Про мене мріяла? Чи варто довго думати? – він швидко натиснув кнопки «Н» і «Б». І почув чарівний мелодійний голос, такий коханий, такий знайомий, він нагадав йому юність, що давно-давно промайнула.

– Немі, хто ти?..

– Я йду до тебе, – була відповідь. – Я йду.

Вона не зайшла, як прийнято, через двері, він лише почув гудіння, як учора від аеропотягу. Але зараз було дещо інше, наче літня пташка влетіла до його кімнати. Він із подивом дивився на неї. Вона говорила, чітко вимовляючи кожне слово:

– Кіндішман... А, так! Залмен, здається… З Литви. Це ти?

– Так, я, – відповів Залмен.

Вона поцілувала його у високе відкрите чоло й промовила:

– Я та, до чийого вікна ти колись, дуже давно, тридцять п'ять років тому, мав звичку підходити. Ти не вимовляв моє ім'я. Я стояла біля вікна, граючись своєю довгою світлою косою, і дивилася,

як ти взимку в морозну ніч блукаєш, мов нічний вартовий – туди-сюди. Електрична лампа, що була поряд із нашим домом, кидала на твоє бліде обличчя місячні снопи-промені. Я – Немі.

Кіндішман нахилив голову.

– Ти Немі зі Шкільної вулиці? Та Немі, це можливо? Ти все така ж юна! Така сліпучо гарна?!..

– Так, це я. Наблизившись, вона взяла його руку, як беруть мале дитя. Знову м'яко поглянула на нього й після хвилинної тиші щось витягнула з-за пазухи.

– Бачиш, – звернулася до нього, – ось тут, на моїх грудях, тридцять п'ять років я носила тебе. Я не вірила, що ти живий, я не зустрічала тебе, лише твою пісню, що ти колись давно співав про мене, зберігала до сьогодні. Вранці, коли я розплющую очі – то моя молитва; щоночі, коли я вкладаюся до ліжка – то моя молитва. Вона показала йому згорнутий, глянцевий і парфумований листок паперу, а на ньому – сторінка зі старого журналу, де був надрукований один із його віршів:

…чи знає вона про якогось хлопця блідого,
Що любить її?
Я хочу померти за неї;
Чи знає вона про когось, хто ходить вулицями,
Хто закохано цілує поріг її дверей?..

* * *

– Так, я знала, – провадила вона далі, гладячи своїми тонкими ніжними пальцями його красиву, трохи завелику голову. – Так, я знала про твоє кохання й так сильно кохала тебе, що маю тобі, моя любове, відкритися. Справжнє кохання – це коли згораєш на попіл, серце розривається, коли душа одна на двох – твоя й моя, і я кохала і страждала.

– Ти так і не взяла шлюб? – несподівано запитав він.

– Ні, – рішуче відповіла вона. – Я, моє кохання, лише для тебе одного берегла себе, і якби мені доля не подарувала тебе, моя любове, єдиний, хто отримав би моє кохання – чорна смерть. Моє

серце сказало: ти як пташка, що залишила своє гніздо: її підсадили до іншої пари, це здається добрим, але це не так… вона знову своє Я знайде. І ти прийшов...

Кіндішман усе сидів, як і раніше, схиливши голову до землі, і думав: невже це насправді? Вона – Немі? Немі? Горда Немі?..

– Так, це я! – промовила рішуче, – це я, і щоб це якось довести – на, ось тобі доказ! Вона швидко розстібнула своє ранкове вбрання, і він побачив її повні алебастрові груди, як у вісімнадцятирічної принцеси: – На, прочитай, що в мене на серці викарбувано! Він не відводив очей – на самому серці був напис: Залмен Кіндішман, 1909, Литва. Він припав до її гарячого й трепетливого серця, його голова лягла на її груди, а вона охопила її й довго-довго цілувала.

* * *

Сива голова Залмена Кіндішмана лежала на грудях Немі, вона його без упину цілувала, а він ридав, як мале дитя… Після довгих років спокійного, здорового, нормального життя без потрясінь і особистих драм зараз Кіндішман вибухнув риданнями, як маля, не припиняючи, плакав, цілував її шкіру, її серце, її груди, її шию, цілував і плакав…

– Чому ти плачеш?.. – промовила Немі після довгої тиші.

– Занадто велике це щастя, занадто пінним виявилося це вино, і я боюся, що зараз проб'є моя остання година, тому що мені колись сказала одна індіанська чаклунка: «Будеш блукати світом, будеш довго й багато блукати, прийдеш до країни вічного світла, там пізнаєш справжнє щастя, що зветься "кохання". У перший день сп'янить тебе кохання, другого дня ще більше захмілієш, третього дня будеш плакати, щастя твоє буде безмежним, день, як ніч, буде тобі щастя в її обіймах, й у цього "щастя" біляві локони та чорні, як ніч, очі. І до четвертого дня дасть вона тобі поцілунок, то буде твій поцілунок смерті, й обидва будете голі, без одягу, в обіймах, помреш від поцілунку кохання». Так мені розповідала індіанська чаклунка Сака-Сікі.

Немі раптом розірвала обійми.

– Я йду цієї ж миті… – вдягла свої крила і, як літня пташка, вилетіла крізь прочинене вікно. Долинула «хвиля» від крил, а її вже не було.

Кіндішман залишився один. Він присів біля вікна на віденський стілець. День, галасливий день уже був у розпалі. У небі циркулювали повітряні кораблі, під ними, на землі – автобуси, автомобілі та трамваї без упину їхали один за одним. Він намагався пригадати, що з ним сталося – та абсолютно не міг цього збагнути. Можливо, це сон? Але ні! У кімнаті пахло її парфумами, свіжим ароматом дівчини, це була вона, Немі! Але де вона зараз? Чому так швидко зникла? І до кого вона повернулася? Спогади мучили його. Із душевних переживань його вирвав телефон, який загорівся й почав говорити:

– Товаришу Кіндішман?

– Так, хто це?

– Хана Югендбойм.

– Моя люба товаришка? Доброго ранку тобі та всім рідним.

– Доброго ранку. Чому ви досі не в нас? Вам треба поквапитись і швидше прийти! Після вашої вчорашньої розмови з батьком ми чекаємо на ваш приїзд. Ви вже йдете? Так?

– Я вже йду, моя прекрасна Хано. Він підвівся зі стільця й вирішив піти до свого друга Югендбойма, з яким учора так чудово провів день. Тут перед Кіндішманом постало питання: чи має він розповісти про візит Немі, чи відкласти це до наступного разу? Наступного разу! – вирішив він для себе й пішов зі свого номера на світло, що линуло з вулиці.

XIII

– Ах, як ми раді зустрічі, – привітали Югендбоймові дочки Кіндішмана. – Ми чекали на вас цілий ранок. Кіндішман був цього дня у веселому настрої, він розповідав їм бувальщини з палестинського життя, показував фантастичні розваги зі східних земель. Вони були в садочку. Югендбоймові дочки, вісімнадцятирічна Хана та старша Юдит, узявшись за руки й бавлячись, впали на зелену траву разом із Кіндішманом. Хана промовила:

– Товаришу Кіндішман! Зараз, лежачи на зеленій свіженькій травичці, розкажіть що-небудь про вашу юність. У роки вашої юності все життя було геть іншим, і, крім того, наш батько так багато цікавого розповідав, усілякі веселі історії. Невже вам немає чого нам розповісти?

– Авжеж-авжеж! – підтримала її Юдит.

Чим більше Кіндішман із тремтячим серцем розмірковував над словом «юність», тим сумнішим він ставав. Хана та Юдит першими побачили зміни на обличчі Кіндішмана, він ставав дедалі блідішим:

– Що з вами? – запитали обидві з жахом.

– Нічого, любі товаришки, пройдіться трохи Зеленим садом, – стиха промовив він.

І вони піднялися з трави, а Кіндішман, втомлений, залишився лежати.

– Залиште мене поки самого, – вимовив він.

Дівчата залишили його на траві та відійшли до альтанки, хвилюючись про теперішній Кіндішманів настрій. Вони трохи посиділи. В альтанці завжди була невеличка бібліотека «садової літератури», як її називали, що складалася з легких оповідань і поезії. Також тут був рояль, і можна було пограти. Хана почала грати сонети Ейнгорна. Кіндішман підвівся, до нього повернувся веселий настрій, він увійшов до альтанки, сів поруч із Юдит, слухав сонети Ейнгорна, і спокій охопив його душу.

– О, це добрий поет, – промовила Юдит, – це мій найулюбленіший поет, він ще живий?

– Так, тепер він у Палестині, зараз там ставлять його нову оперу «Литовська дочка». Слова – його, а музика – композитора Ахронсона. Мені доводилося його бачити.

– Ви знаєте все, що й ми, молоді, – сказала Хана. – Давайте сьогодні підемо на лекцію професора Шварцвальда до нашого університету.

– Чию лекцію? – перепитав Кіндішман.

– Професора Шимона Шварцвальда, це наш улюблений лектор. У нього лекції про єврейську літературу.

– Професора Шварцвальда? Йому має бути десь років шістдесят, так?

– Так, – відповіла Хана, – ви його знаєте?

– Він один із моїх старих друзів, в інші часи, коли я зустрівся з вашим татом, я познайомився й з молодим, талановитим Шварцвальдом. Про що він читає сьогодні, хтось знає?

– Чому ж ні? Сьогодні дуже цікава тема – «Великий Перец і як його сприймали сучасники».

– Так, ви знаєте, – перервав Кіндішман, – ми все ще не були біля пам'ятника Перецу. Перебуваючи в Еденії вже кілька днів, я ще не був біля пам'ятника нашому найвеличнішому національному генію Їцхоку Лейбушу Перецу.

За мить увійшов Югендбойм.

– Зараз, мої друзі, – звернувся він до Кіндішмана, – я вільний, і ми можемо продовжити нашу вчорашню незавершену подорож містом.

– Товариш Кіндішман хоче піти на вулицю Переца, до пам'ятника Перецу, – повідомила Хана своєму батьку.

– Це грандіозно! – відгукнувся Югендбойм, і вся невеличка родина підвелася й зібралась іти до пам'ятника Перецу.

* * *

Кіндішман стояв біля бронзової статуї. Перец мав глибокий, розумний і пророчий погляд, той самий, з яким іще багато років тому письменник передбачив усе, що тепер Кіндішман бачив на власні очі.

Він перечитав лозунг на майданчику: «Світло та знання – дух і краса, Нічого немає вище. Ї. Л. Перец». Кіндішман занурився в себе, постояв так якийсь час. Його друзі, Югендбойм із дочками, з цікавістю дивилися на нього.

– Про що думає мій друг? – перервав його роздуми Югендбойм.

– Так, тут є про що замислитись, – відповів той і почав їм розказувати: – Це було дуже давно. Ось дивлюся на його заглиблений в далину погляд, права рука його піднята над очима, і вдивляється

він у далекі горизонти. Тоді він був іще живий, і запросили його до великого «столичного міста» П.[22] почитати свої твори. Він приїхав. У великому гарному залі читав свої хасидські історії, художні перлини, які навіть фанатики[23] в нас у палестинських школах читають і вчать зараз із дітьми. Він прочитав першу історію в переповненій залі, під час читання другої зала наполовину спорожніла. На третій залишилися лише його найближчі друзі та прихильники. І він почав розповідати історію про золоте майбутнє, яке він і сучасники, що слухали його й відчули його тлумачення, зрозуміли.

– Тоді там були такі дивні люди, що слухали з його вуст читання геніальних оповідей і покинули залу, як це могло статися? – запитали, не вірячи, Югендбоймові дочки.

– На жаль, так – були такі люди, і на той момент їх була більшість.

Годинник показував першу – вже був час іти на лекцію до університету. Хана та Юдит звернулись до Кіндішмана:

– Ходімо – ви зустрінетесь з вашим старим другом, побачите молодь, яка наповнює велику університетську залу, щоб не стільки послухати самого Переца – для цього ми вже, на жаль, запізнилися – скільки про нього. Хоча коли читають – то вже є для нас свято, і особливо коли читає наш улюблений професор Шимон Шварцвальд.

Вони ввійшли до автобуса, розсілися й поїхали до Єврейського університету в Кварталі культури. Дістався мети своєї подорожі, підійшли до великої високої будівлі, зведеної з бетону й мармуру в староєврейському стилі, з двома колонами, на колонах – старовинна східна різьба із завжди підсвіченими літерами, щоб можна було прочитати: «Єврейський університет Збудовано громадою». Вони зайшли до аудиторії, повної слухачів, студентів і студенток, які заповнювали велику залу зі скляним дахом і займали місця між колонами. Кіндішман почув добре відомі йому

[22] Санкт-Петербург.

[23] Ідеться про прихильників івриту, що ставилися до їдишу як до жаргону.

імена. Тут група студентів і студенток дискутувала про символи в Переца, там Кіндішман і Югендбойм з дочками чули розмову, котру вели позаду них:

– А я кажу, – із запалом доводила чорнява дівчина своїй подрузі, – драми Вайсенберга – як різьблені скульптури, в них немає дитячості Аша, і тому я кажу, що Аш – оповідач, художник, але ніякий не драматург, я не кажу вже про молодь: Фельдмана, Блімлінга, Лею Левинську та всю молоду школу.

– А я з цим не згодна, – відповіла їй друга. – Переваги Аша зросли, візьми почитай навіть двадцять четвертий том доктора Елісона, де він дає свій виклад «П'ятдесяти років творчості Аша». Можеш також побачити, що хоча він не з наших хасидів, він починає, як і Шварцвальд, а закінчує тим, що після Переца саме Аш займає найвизначніше місце в літературі. Я не кажу про молодого геніального Блімлінга, про нього ми й без цього знаємо.

– Ти читала, Рут, – підбіг юнак років вісімнадцяти до чорнявої дівчини-дискутантки, – ти читала нову поему Блімлінга у «Водоспаді»?

– Ні.

– Чудово. Приходь до мене сьогодні ввечері, будеш приємно вражена останнім номером «Водоспаду».

Здійнявся шум, усі, хто проходжувався залою, зайняли свої місця. На кафедру піднявся чоловік середнього зросту, в золотих окулярах, із довгим хвилястим волоссям, в білому пластроні. Серед тисячної аудиторії стало тихо. Почалася лекція про великого Переца – лекція професора Шварцвальда, улюбленця єврейської молоді Еденії...

* * *

Лекція скінчилася, пролунали аплодисменти, а самого Шварцвальда винесли на руках. Летіли квіти, якими студенти звикли осипати своїх улюблених викладачів. Повітря сколихнули заклики:

– Хай живе багата й велика єврейська культура! Хай живе в нашій пам'яті наш національний геній Перец! Хай живе Шварц-

вальд! Ура! Ура! Ура! – скандувала вулиця, де був розташований університет.

Уже сутеніло. Друзі залишили Університетську вулицю. Тепер вони були недалеко від Площі Вежі, про яку Югендбойм нещодавно розповідав, сидячи поряд із Кіндішманом у готелі «Вільний народ».

– На сьогодні цього досить, – звернувся до своїх друзів Кіндішман. – Забагато щастя отримав я для одного дня. Його очі наповнилися сльозами.

То були сльози щастя, їх викликало все, що він побачив і почув біля університету.

– Завтра, друзі, ми вже відвідаємо Площу Вежі.

– Ну, якщо товариша Кіндішмана задовольнить завтра – відкладемо до завтра.

* * *

Кіндішман підійшов до свого номера і його охопило сильне бажання побачити Немі. Стоячи біля вікна, він сподівався, що знову побачить її. Все марно. Так він стояв певний час, але ніхто не з'явився. Потім підійшов до апарата, пригадав, що вона наказувала натиснути «Н» і «Б». Зробив це, але ніхто не відповів. Він не міг знайти собі місця й нарешті вирішив, що вранці піде на Площу Вежі, гадаючи, що там можна буде її зустріти.

* * *

На розі вулиці Шевченка він сів у потяг, що пересувається дахами будівель, і дістався до Вежі Еденії. Спершу ввійшов до бібліотеки, взявся читати старого, колись улюбленого письменника Зайгема Шопенгоєра, потім вийшов до саду. Йому дуже кортіло зустріти Немі, але її там не було. Не було там того дня жодної жінки. Через бібліотеку Кіндішман попрямував до Музею мистецтв, оглянув гіпсові скульптури Кріценштейна, Лісі-Ціпі, вироби із золота. На верхньому поверсі він зачинив за собою двері й довго-довго дивився, дивився й думав, думав і загубився у своїх думках…

XIV

Пройшов один день, другий. Кіндішмана не було. Немі жодного разу не була в його номері, вона його не знайшла. Югендбойма та його родину дуже цікавило, чому вже котрий день Кіндішман до них не приходив. Цікавість перейшла в сильне занепокоєння, вони дізнавались у всіх соціальних закладах – жодної відповіді не було. Він мусив поїхати назад і не зміг повідомити? Неможливо, занадто високим посадовцем він був, щоб мав повернутися, нічого не повідомивши. Смуток став переважати в домі Югендбойма, відчувалося, як щось тисне всім на душу, прихований жах відображався на обличчях усіх членів Югендбоймової родини.

Раптом увечері засвітилася лампочка – телефонна панель. Біля апарата сидів Югендбойм, його руки й голос тремтіли, він як серцем передчув, що там буде зле повідомлення для нього. Говорили із центральної громади:

– Сьогодні о сьомій вечора близько заходу сонця в садку Вежі Еденії було знайдено труп молодого ще чоловіка, років сорока п'яти, із чорним волоссям, поголеного. У портфелі, який був при ньому, знайшли таку візитівку:

Залмен Кіндішман Голова Всесвітнього статистичного комітету

Арн Цейтлін

Таємниця їдишу

Мова свята — то вічність,
Як Єрусалим.
Мовою святою —
Одкровення
І пророцькі істинні знамення,
Псалми і Пісня над піснями
Із Ним Самим — із Богом із Живим
А їдиш?
Кабала
Каже:

Ізраїль — Амалек, тільки навспак. Амалек, знов-таки — Ізраїль навпаки. Світ Повноти противність привела. Якщо ти тільки чуєш ці рядки, То хай вони на серці лишать знак. Я висную нове, увидиш, Із таємниці Кабали, Яка є їдиш.

Тлумачу я Їдиш кабалістично! Мову Ізраїлю оберненій, Амалековій, Перевернули ми навспак, Перетворили На єврейський стогін і єврейський плач, На єврейську скорботу за Шхіни вигнанням, Зродзинчили і змигдалили Єврейською кмітливістю, Хасидською оповідкою, Тхіною — серця терзанням. Тхіново-материнськи, батьківсько-хасидськи Перевернули ми обернене Їдишем.

Адам і Єва в океану в головах

Немов зелені предковічні змії
У лісі предковічнім і глухім,
У мертвий понадвечір глипа Море.
І чуть, скресається і гасне як над ним
Відлуння світопомного, страшного бою
І ґвалту вікового відгомін…
Стоять Адама й Єви перед морем дві постАті
Високі щогли сірі дві простерторуч —
І каже Море їм,
Цей первозмій, диявол-лицедій:
«Що плачете? Нічого я нездуж!
До Бога стертий шлях, істертий слід остатній. Ось —
Я сам віками повз, на чреві, на зеленім повз
Назад, у Божий Сад я доповзти не зміг…
А ви? Гадав би, доповзти і вам би не вдалось,
Гадав би, що не зараз, не в цей час…
Пощо ж принесли свій одвічний зрид?
Я й сам в молитві, що
Ніхто не чує, розпростертий
До Божих, до затворених воріт…»

Циля Дропкін

Дама циркова

я є у цирку дама,
танцюю між кинджалами –
розставлені ареною
вістрями наверх.
гнучке легеньке тіло
торка їх гостроту ледь-ледь –
оминає смерть.

затамувавши подих, спостерігають танець,
за мене, певно, бога молить якийсь друг.
мені кинджалів глянець
перед очима в круг –
ніхто не знає, як же хочеться упасти.

бо я втомилась танцювати між вами,
холодні сталеві кинджали.
я хочу вас кров'ю зігріти,
на ваші оголені піки
я хочу упасти.

Малка Лі

Ображена

До мене ти схилився — і в ту ж мить
Здійнялись крила, їхній оксамит
Залоскотав лице тремтінням вій

Над білими дахами злинув пил
Будинки поховали гори хвиль
І нас з собою вниз, вниз потягли

Ніби на страту — з головою долу
До тебе йду, ображена зучора
Коси розплетені, тебе благаю знову

Кадя Молодовська

Невістка

Тейвел, донька Йосела Котлера, за рік виросла і стала високою гарною дівчиною. Дозріла, мов за один день. З проділом у темно-русявому волоссі та усмішкою на тонких губах походила вона радше на поважну гостю, коли сиділа в батька на низькому ґанку.

З відкритих дверей закіптюженої котельні нісся і наповнював вулицю гул і брязкіт, немов Йосел Котлер, даруйте порівняння, змагався у створенні шуму з місцевим костелом. Шум був, проте, не тяжко докучливий, якщо Ісролік Померанц, син реба Шаї Цегельника, вчащав до Тейвел і сидів з нею годинами. Їх бачили разом іще на прогулянці вздовж шосе й почали плести, яка буде Тейвел щаслива, коли стане реба Шаї Цегельника невісткою.

Скоро й порахували, що вона перегодом матиме в спадок: цегельню – добру тисячу рублів, двоповерхову кам'яницю — єдину в місті, дві вітрини на ринку, а чого вже вартує перейти в таку шановану родину?

Жінка реба Шаї, Етте Цегельничка, від того, що іїї син водиться з дочкою Котлера, аж помарніла на лиці. Як ішла попри їхню хату, то навіть не дивилася в той бік, тільки стук молота вслід добивав її серце.

Вдома вона побивалася, як їй стидно перед сватом ребом Іцхеком Вініцером, свекром старшої дочки Ціпкеле.

— Мені нема діла до того, що Ісролік лізе в ту «шемпохе», але то є ляпас нашому свату ребу Іцхаку Вініцеру. Він же родич, то, як бог поможе, будуть вони сидіти при святі за одним столом: реб Іцхак — з одного боку, Йосел Котлер — навпроти нього з другого! Де таке видано!

Тут хапається Етте Цегельничка за голову і тужить так, як коли, боже збав, умирає людина:

— Оце Хає-Гіта Вініцер, особа з сімома разками перлів навколо шиї, муситиме вітатися до великих свят або бажати щастя котлерівській Пешці!

Вона ж вертиться коло землі, сама дрібненька, як фарфель[24]! А її ґаночок! Ой, серце болить, лице ганьбиться. Нещастя!

Як тільки вона заводила «сім разків перлів» і «серце болить» та «лице ганьбиться», її син Ісролік гримав дверима і йшов з хати.

Реб Шая слухав і мовчав, молився трохи довше, ніж зазвичай, дякував за їжу поквапом, перекладав кілька слів дружині їдишем і більше нічого.

Якось-то, коли йому остогидло вкотре слухати про поважність реба Іцхока Вініцера і «шампохе» Йосела Котлера, піднявся він з місця і сказав дружині, не називаючи імен:

— А що? Не відречений же. Молитися — молиться, єврей чесний? Чесний. Чого тобі? Думаєш, Тору тільки обраним дали? Дали всім євреям! — зірвався він на крик. — На тому й заспокойся!

Жінка зірвалася з місця і затріпотіла, чисто як мокра курка, коли хоче струсити воду з пір'я.

Після того Етте Цегельничка перестала говорити про «нещастя», тільки коли на неї находила злість, то ходила цілий день з мокрим рушником, обмотаним навколо голови.

Коли Йоселу Котлеру переповіли, що Цегельничка обмотує голову мокрим рушником, бо їй болить — так вона не хоче його Тейвел за невістку, стукнув він молотком і сказав:

— Не мій клопіт! Я її туди не жену! Як Тейвел судилося стати імущою, то воно її не омине.

Із заздрості почали кликати Тейвел у місті ще до весілля «невісткою реба Шаї».

Тейвел на те й уваги не звертала. Носила батькові в котельню відрами воду і допомагала матері пекти хліб на продаж — як завжди, з тихою усмішкою в кутиках маленьких губ.

---

[24] Макаронні вироби з борошна та яєць розміром з горошину, популярна страва ашкеназької кухні.

Додому до реба Шаї вона ніколи не заходила, мовби пишність їхнього дому була перепоною, яку вона не здужала здолати. Часом хіба стояла коло ґанку, коли чекала на Ісроліка.

Одного пообіддя, коли реб Шая йшов молитися мінху, Тейвел стояла в них біля східців. Побачила реба Шаю — сахнулася на крок назад, ніби хотіла звільнити для нього на вулиці більше місця. Рум'янець залив їй обличчя. З проділом у волоссі та квітчастому платті, виглядала вона майже дитиною. Глянула на реба Шаю, як на суддю, який оце має ставити перше запитання.

Реб Шая відчув її страх. Зупинився. Хвилю мовчав, а тоді промовив:

— Ну... Чого стоїш? Можна ж на лавку сісти... Стоять дві пусті на ґанку ж, ну...

Тейвел не посміла його не послухатися. Відхилилася спершу назад, наче їй було важко відірватися від землі, а тоді піднялася на ґанок і сіла на лавку.

— Отак, чого б мала чекати навстоячки? — сказав і пішов геть.

Для Тейвел його лагідні, прості слова були такі несподівані, що вона й забула, що чекає на Ісроліка. Дивилася вслід ребу Шаї, його тихій ході й відчувала тепле голубе небо понад світом.

Тейвелина мати, низькоросла, з маленькими глибоко посадженими очима, відмовила двом парубкам перед тим, як вийти заміж за Йосела Котлера. Багато бачила, то була мудра, як старий учений, і говорила до доньки, коли вони разом виймали з печі буханки хліба:

— Не подобається мені лізти в щастя заможних. Щастя треба мати своє власне, таке, яке бог дав. А там завжди будеш непроханою.

І в одну літню погожу ніч, коли Ісролік проводжав Тейвел до її хати, у дверях котельні встала Пешка. Її постать скидалася на тінь, що мов зійшла з чорних, замазаних сажею стін. Промовила до дочки так, ніби Ісролік не стояв поруч:

— Скільки ти ще будеш волочитися з хазяйським синочком? Зиму, літо, ще скільки? Я, дякувати богу, видати дочку заміж маю за що, а чим крити сором — не маю. Ти чуєш, Тейвел?

Тейвел хотіла перейняти матір, щоб вона зайшла в хату, але вона немов приросла до порога і говорила далі:

— Дівчина, з якої сходить врода, — як черевик, в якого стирається підошва. Черевику можна зарадити, а нового життя собі не купиш, ти чуєш, Тейвел?

Ісролік стояв, наляканий словами, які покривали важкими темними, гнітючими хмарами блакитну молоду любовну ніч.

Не пішов спати додому, крутився в цегельні, а тоді переночував коло сторожа на підлозі.

З матір'ю Ісролік майже не говорив. Додому заходив, як до корчми, — переодягнутися, переспати, та й потому — за двері. Посеред зими він подався до Америки.

Попросив Тейвел поклястися, що вона до нього приїде. Тиха усмішка зійшла з її губ, і дівчина відповіла:

— Якщо для весілля треба втікати з міста, то не вартує воно того, Ісроліку. А ти їдь здоровий.

Не поцілувалася з ним на прощання, не хотіла відчути гіркоту останнього поцілунку.

Через півроку Тейвел вийшла заміж за Наума, Кацевого сина. Наум знав, що з великої любові до нареченої «падають перед нею на коліна». Він упав перед Тейвел на одне (бо євреям не можна падати на два) і сказав:

— Побудую тобі кам'яницю, більшу, ніж цегельня реба Шаї, виходь за мене!

І Наум здержав слово. Почав постачати м'ясо до армії і став Наумом Підрядником, а коли став багатим — Підрядником Наумом Шпіґелем.

Тейвел улітку їздила «на дачу», а потім – «за кордон на води». Люди в місті говорили, що їй писано було стати білоручкою. Тейвел хотіла перебудувати батьківську хату: підняти ґанок, перекласти дах, але Йосел Котлер не дав. Стукнув молотком і сказав:

— Дах мені ні разу не протік — чого його знімати? Та ийсвого даху не треба соромитися. — І залишився жити в малій хаті.

Цегельня реба Шаї почала занепадати, ніби удача покинула його разом із сином. Нові печі працювали недобре, цегла тріскалася.

Перші кілька літ примовчував реб Шая свої біди, позичав гроші та правив цегельнею. Продав дві вітрини на ринку, добрав сивого волосся в бороді. У вітальні в них перестали палити лампу, палили свічки. Вікна реба Шаї потьмяніли. Сват, реб Іцхак Віні-цер, почав заходити в гості рідше. В місті почали поговорювати, що реб Шая буде банкротувати. Дебітори, як надокучливі мухи, обліплювали його хату — приходили зранку і ввечері й напосідали, напосідали, напосідали...

Вночі реб Шая не спав, був на ногах і годинами ходив тудисюди у вітальні. Щастя люди показують, нещастя — ховають. Реб Шая не палив світла, щоб люди не бачили, що він не може спати вночі.

Більше за всіх гризли його двоє: Дінка Вдова і Гершл Корабельник. Дінка верещала, що він ріже її «без ножа» тим, що не повертає сімдесят рублів, які вона в нього тримала. Всохлою до кісток рукою Дінка стукала йому в двері й охриплим голосом гаркала, що ніхто не посміє оббирати бідну вдову. Гершл Корабельник тільки повторював: «Мої гроші мають бути в мене!».

Реб Шая повідкладав борги ще на тиждень, а тоді ще на один. Через неспокій, які вони принесли в дім, навколо Шаїних очей позападали тіні; здавалося, що й стіни в його домі потемніли. Шпалери по кутках зблякли і покрилися плямами. Реб Шая надумав шукати покупця на свій будинок. «Краще бути без даху, ніж банкрутом», — сказав він своїй дружині й відчув, як розлийводою підкочується бідність, щоб зрушити його з його місця.

Постійні тривоги пригнули ребу Шаї голову, і він перестав дивитися на перехожих і казати їм «доброго ранку» та «доброго вечора».

Якось добре по обіді, коли він вийшов з хати, щоб іти молитися мінху, почув: «Доброго вечора, ребе Шає», а тоді побачив, що перед ним стоїть Йосел Котлер.

— А я йду до вас, маю розмову...

В реба Шаї стукнуло серце: нічим ніби не завинив... Грошей у нього не брав... Чого йому від мене треба...

Вони стали коло хати.

— Моїй дочці, Тейвел, ведеться добре, — Йосел Котлер широко розвів руки, щоб показати, як саме. — Вона оце почула, що ви хочете продавати будинок. Учора поїхала на води... В неї все добре, нічого такого... Хоче дати вам гроші за хату. Якщо надумаєте продавати, то продайте їй. Розумієте, то не в поспіху, але поки вона приїде, то дає вам гроші наперед... Отак... І листа вам написала.

Йосел Котлер дав листа і пішов. Реб Шая залишився тяжко сидіти на лавці. Відкрив конверт, там були чек і кілька слів від Тейвел:

«Ребе Шає, я молодша за вас, але моє життя крутило доста в різні боки, і я знаю хвилини відчаю. Ви були мені як свій, коли я того разу не наважилася піднятися до вас на поріг. Тепер, коли бог поміг мені, я хочу помогти вам, щоб вам, боже вбережи, не довелося його втратити. Роблю я це від щирого серця, повірте мені».

Внизу був підпис: «Тейвел Шпіґл».

Для реба Шаї її лист був такий неочікуваний, що він на хвилю забув про борги і повнився лише лагідними простими словами з Тейвелиної записки. Йшов молитися мінху і відчував тепле голубе небо понад світом.

Коли реб Шая виплатив Дінці Вдові її сімдесят рублів і Гершелу Корабельнику його долю, обом з процентами, інші кредитори забули його вулицю і не приходили більше його марудити. Він їм повідомив — ніхто не відгукнувся. Нічого, значить, люди йому ще довіряють.

Тяжко крутилося кормило його ґешефту, але поміж турбот і рахунків часто являлося йому почування — Тейвел, його мила «невістка», Тейвел.

Переклад з їдишу Ірини Зробок

Фрадл Шток

Серенада

Очі розкрий
і вдаль поринь,
кохання ти моє.
Ця тиха ніч
зі срібних вин
все пісню[25] нам снує.

Не сколихнись
на перса сну,
мої-бо перса ждуть.
Ходи, ходи
у синь нічну,
тужи мою нуду.

Покине ніч
поля й ліси,
синіючи плащем,
заплаче ледь
слізьми роси,
духмяним кришталем.

Серце моє
із лона скрай,
в росі його скупай.
Твої вуста
звідтіль, з нутра
хай виссуть тихе «ай».

[25] В оригіналі – щйш, слово гебрейського походження на позначення сакральної поезії, зокрема Пісні над піснями (щйш дщйшйн).

В сон мені прийшла бабуся

В сон мені прийшла бабуся
у кофтині у великій,
у біленькому штернтіхлі[26],
і над стомлені повіки

крізь простерті пальці стали
свічник срібний, білі свічі[27],
і вино, й покрита хала[28].
Очі все вогкі, вогкіші...

«Так благословиш ти, доню» –
шепче, шепче, примовля ще:
«Прийде він кідуш[29] святити –
будеш пити з його чаші.

Ще ця пахощів торбинка[30]
від недуги боронити.
Ти носи її на серці –
й будуть в тебе гарні діти».

---

[26] Штернтіхл (їд. щитшрийлм – зорехустка) – традиційний головний убір одружених єврейок, гаптований коштовним камінням.

[27] Ідеться про пару свічок, зазвичай у спеціальному свічнику, які господиня запалює перед Шабатом. Запалювати шабатні свічки – одна з основних суто жіночих заповідей у юдаїзмі.

[28] Хала (змд) – традиційний шабатній плетений хліб. Відділяти тісто на халу (і пекти її) – ще одна з основних суто жіночих заповідей.

[29] Кідуш (чйгещ) – шабатнє благословіння вина у спеціальному кубку, яке здійснює господар, чоловік.

[30] Бесамім (бсойн пахощі) – один із етапів Гавдали, тобто завершення Шабату. Тут торбинку з бесамім радять використовувати як амулет.

Сонети

1

І знов, як тоді, я тебе зустрічаю нежданo.
Блукаєш безцільно, губу до губи підібгав.
Не бачиш, не чуєш ти вулиці бруду й забав,
думками у залі, де в золотім світлі дивани.

Тихенько, самими очима у далі далекі я кличу.
Там темні ліси розпростерлися в тишу нічну.
Там в лоні ховаються квіти, що очі до сну
не стулять дотіль, доки день поміняється з ніччю.

Й там, твою голівку собі на коліна поклавши,
на вушко скажу те, що в серці таїлося завше:
як сильно кохаю тебе, – і життя легше дасться.

А ти не почуєш – то вицілую твої пальці.
І тихо вмиватимуть сльози голівку німую
із тихим проханням, так довго, аж поки почуєш.

2

Фіранка в кімнаті моїй розірвалась від краю до краю,
і вивіска ветха, іржава в вікно зазирає до мене.
Стемнилося сонце. Дощу нині буть достеменно.
Зірвав вітер вивіску, дощ на весь світ провіщає.

Що кіт із-за вікон притягся до мене так близько?
Він чорний, як біс, а нявчить, ніби плаче дитина,
він хоче сюди, а в вікні замаленька щілина,
Він хоче сюди... І стріляють зелені очиська.

Стемнилося сонце. Дощу нині бути достоту.
Висить на стіні вже поблякла старезна картина.
Колись-то приходило літо прекрасне в якусь-то країну,

й розсміяна пара ступала йому насупроти.
Розсміяна пара із чорними й синьо-блідими очима.
Те літо прекрасне минуле давно відлетіло за ними.

3

Немовбито мрія прекрасна, прийшов ти до мене,
коханий, «Він» благословенний, приніс-бо тебе.
Тону у думках, за тобою вже туга шкребе,
сиджу-бо заточена в своїй кімнаті всякденно.

Ти тихий такий був тоді, і дивився очима,
очима розумними, погляд – весь смуток життя,
і пестить, і серце мені розрива на шмаття
мовчазно тенетами ти мене сплутав своїми.

Тепер ти пішов, і назад не знайдеш вже дороги,
бо «Він» є твій друг, а товариша кривдить не личить.
Тому я повік берегтиму ті лагідні рани,

що в мене в зіницях від погляду твого смутного.
Мій тихий коханий... Тебе пам'ятаю довічно,
немовбито мрію прекрасну, що зникла незнано.

4

Такий парубійко, як ти, а соромиться сміх.
Ходи ж бо, побачиш, розпещу тебе, як дитя.
Соромишся що ти? Ляка юнака гріх чуття?
Ходи, заховаєш обличчя у косах моїх.

А раптом питатиме мати: «З ким, чом не сама?»
Скажу: «А тобі що? То котик тихенький, облиш».
Тим часом тебе пригорну й підморгну тобі лиш,
а їй відкажу: «Вже нема кошенятка, нема».

Вже мати пішла, нас ніхто ні про що не спита.
Не бійсь, обіцяю тобі, буду чемна з тобою одна:
найбільше цілунок отримаєш ти на вуста,

та ще молока похлебтати, чи, може, вина?
Мій котку, мій хлопче... Будь тихо, краси повнота...
Візьму я на ручки тебе, і люляй, засинай...

5

Який ти, друже, злий, поганий друг,
і як Іван той, гордий ти такий,
що в царської дочки вкрав супокій.
Я, як вона, ненавиджу твій дух.

Твоє лице – не як слонова кість,
і кучері не в'ються, мов змія,
і серцем ти не чистий, як хлоп'я.
Чому ж ненависть так пече і злість?

Ненавиджу. На тебе я лиха.
Й танцюю знову цей танок гріха.
Роблю усе на волю бісівську.

Коли ж подяку біс подасть таку,
якої вартий грішний мій танок,
жадатиму я злий твій язичок.

6

Ти маєш серце ув очах у тихих,
щоб нагадати повсякчас мені,
як нівечать гріхи мої страшні,
чоло твоє з пихи схилили в лихо.

Чи гідна я очей тих твоїх тихих?
Моя душа голодна до гріха,
як нині ти, ще не одна пиха
піде з чолом похиленим на лихо.

Сховаєш вглиб себе лиху недолю,
весь тиха лагідність, добро й любов,
поки не вип'є з тебе усю кров

й не стане гнити в серці захололім.
Ти, «Йове», що чоло схилив на лихо,
чи гідна я очей тих твоїх тихих?

Невістка Гінди Нітел

У перший же день, коли Гінда Нітел привела нову невістку, містом покотилося:

— Невістка в Гінди Нітел – красуня.

Алтерке[31] аж завмерла, коли її зустріла, а відтак переповідала жінкам, що коли стояла поруч неї з її світлим обличчям, то почувалася так, ніби стоїть поруч якоїсь графині.

Люди хотіли знати, як її звати.

— Ланці.

— Ланці?

Гінда Нітел, її свекруха, була вдовою і продавала зі свого дому молочне. Хаїм, старший син, вирощував худобу на забій, і з неї вони мали молоко.

Крім нього був ще Шлоймеле – хлопець сімнадцяти літ.

Коли Хаїм заручився в іншому місті, Гінда Нітел почала побоюватися через невістку, бо Хаїм як тільки її побачив, то вже не хотів від неї відступитися, навіть коли виявилося, що звідник прибрехав і ніякого приданого там не було й не буде, — Хаїм і чути не хотів. Тому вона, Гінда Нітел, боялася і гадала: «А що ж буде далі...»

Вона думала, що після хупи Ланці обстриже волосся, але Ланці встала на повний зріст і сказала якимсь дивним голосом:

— Ні.

Так і сталося: не обстриглася.

Гінда Нітел здійняла крик: який сором буде їй тепер виходити в місто. Невістчині батьки просили по-доброму, і мати ледве вмовила її носити перуку поверх волосся.

---

[31] Буквально: стара. За традицією ашкеназьких євреїв таке ім'я часом брала собі людина, яка страждала від тяжкої хвороби, або батьки називали так дитину, народжену після смерті їїїї братів та сестер, чи коли хотіли побажати їйїй довгого життя. Це робили для того, щоб обманути Ангела Смерті та вберегти людину від нього (тут і далі – *прим. перекл.*).

Але зранку другого дня, коли Ланці перейшла до свекрухи, вона поклала перуку до шухляди, наділа червоний шовковий чепець з кремовим мереживом і сіла собі дивитися у вікно.

Гінду Нітел це вельми діймало, що волосся вибивалося з-під чепця, вона ходила і зітхала, але коли звиділа, що з-під мережива виглядає й коса, підійшла до Ланці й хотіла поправити їй волосся:

— Не можна, донько моя... Єврейці негоже ходити простоволосою...

Як тільки та відчула свекрушині руки на своїй голові, обернулася і крикнула на неї таким пановитим голосом, що жінка аж випустила чепчик з рук. Потому відчеканила два слова:

— Я сама...

Після того Гінда Нітел більше її не чіпала.

Люди приходили подивитися на неї. Жінки й чоловіки знаходили причини, щоб крутитися в них попід вікнами, приходили купувати молоко, тільки щоб і собі на неї глянути. А коли бачили її обличчя, то більше вже не могли відірвати очей.

Різник, який жив за Гіндою Нітел і раніше ходив до забійні боковими провулками, тепер подумав, що ліпше ходити вулицею — через те щоразу мав дивитися Гінді Нітел у вікна. По правді, оте дивління терзало його, клало на нього потайний тягар, за що він мучив себе потім пів дня голодом на спокуту, але дивитися мусив...

Усі мусили... Всіх притягувала вона до вікна, щоб дивилися і завмирали перед нею...

Про себе люди думали, що то якась примова, шепталися між собою про неї з виряченими очима і повідкриваними ротами.

На вулицю вона не виходила. Завжди стояла коло вікна і нічого не робила. Цілими днями тільки мила руки й обтрушувала шовкове плаття. Гінда Нітел урікала:

— Вдома, дочко, шкода ходити в шовковому, і руки твої чисті, як срібло. Руки, дочко, не потребуємо мити так часто...

Ланці викарбувала, що плаття вона зробила не для шафи, а руки почала мити ще частіше. Остерігалася всього торкатися, а коли вже торкнулася, то мила, мила руки і милила їх бруском мила.

Усе їй якось не придавалося. Хата з молоком... Її то не цікавило. Завжди була зайнята тільки собою, своїм життям, яке було всередині неї, бо всередині неї було геть інше життя, яке тільки вона одна знала, тільки вона одна знала, чому всьому чужа, чому гидує торкатися всього, мов воно було би гниле.

Хаїм був простий молодий чоловік зі світлою борідкою, який вірно шанував свій дохід. До того він був парубком таким самим, як інші, тільки коли люди побачили його молоду дружину, почали й на нього в місті дивитися інакше – уважніше. Слухати з повагою, не перебивати. В усьому, що він казав, шукати значення. І думати, що має бути щось і в ньому, коли має таку жону.

Євреї почали впадати коло нього, мірятися мудрістю, в розмовах ставити один одному підніжку, вказувати на упущення так, щоб він, Хаїм, бачив... Може, й жоні розповість...

Алтерке переповідала, що бачила одного разу через вікно, як вона, молода, вночі встала, розплела дві коси, вдягла шовкове плаття і пішла в сад до священника, щось там поробила між квітами, набрала роси й омила собі обличчя... А після того ходила з одного саду до іншого, від одного до іншого — і так цілу ніч. Вовтузилася між квітами і вмивала обличчя... Неспроста ж воно таке світле...

А інші казали, що вона купається в молоці... Щоночі купається в молоці... Неспроста руки її чисті, мов срібло...

— Самі бачили, як коси розплітає?

— Сама бачила...

Неспроста вона завжди ходить у чепчику... Під ним — цілі коси, не обстригла... Такий гріх проти Бога... Отака єврейка... Шлоймеле, молодший брат, який завше сміявся з кожної дрібниці, спохмурнів з того часу, як Ленці перейшла до них до хати. Поблід, почав їсти деінде, уникав будинку. Ходив до садівників — там він не соромився підвести голову, і ніхто не дивився йому в обличчя.

Ланці бачила, що він спохмурнів, і знала чого. Вона до такого вже звикла. Звертала на нього уваги більше, ніж на кого іншого, розпоряджалася ним.

Якось, коли він сидів в іншій кімнаті, до хати зайшла дівчина по кварту молока. Коли до неї вийшла Ланці, дівчина засоромилася її краси і сховала кухоль в подолі плаття.

Шлоймеле вискочив з іншої кімнати, взяв у дівчини кухля і налив їй кварту. Дівча простягнуло Ланці шість крейцерів, але Ланці не захотіла брати і сказала Шлоймеле:

— Візьми...

— Ви візьміть...

— Не кажи до мене на «ви», до невістки на «ви» не говорять... — Візь...ми...

Узяв шість крейцерів сам і ходив після того весь день, як в тумані, — до невістки на «ви» не говорять... Візь...ми... Одного вечора він уважніше придивився до Хаїма, коли той прийшов додому, і — дивно — побачив якийсь новий погляд у Хаїмових очах, якого раніше не бачив... Став він, Хаїм, статечніший... Ніби хотів розруйнувати світ... Весь час говорив про Лашківці... І що принесе їй звідти дарунки...

А вона?.. Ланці... На нього й не дивиться, все обтрушує руками плаття і поправляє волосся під чепчиком... Шейтеля носити не хоче...

Якось, коли Хаїм після вечері вийшов ще глянути на корів, покликала вона його:

— Шлоймеле... Мені тисне черевичок... Білий з атласу… Віднесеш до майстра... Добре?..

Вона зняла білий атласний черевичок і дала йому.

— Бачиш, отут мені тре..., — вона хотіла показати йому де, нахилилася до нього, і він відчув запах її волосся — стало йому темно перед очима, і він мало не вмер...

А вона все більше нахилялася з атласним черевичком і п'янила його волоссям..

Її голос витягнув його звідти:

— Шлоймеле!..

Вперше назвала його в той день «Шлоймеле»...

Й оте «Шлоймеле» вже не відпустило його більше... Обвилося кругом нього, як змій, солодкий змій, і висмоктувало з нього життя...

У темному передпокої в чоботаря він вийняв черевичок з торбинки, зняв оксамитового капелюха і поклав черевичок до нього...

Після того дав його майстру…

Вона ж завжди сиділа коло вікна в чепці і все виглядала. Коли приходила яка єврейка по молоко, вона відривалася від вікна, кидала поглядом на неї, на дзбани і говорила з погордою:

— Налий собі!

І єврейка здивовано наливала молоко сама, давала шість крейцерів, та клала їх у посудину на комоді, дивлячись жінці в очі, мила руки і йшла назад до вікна.

У місті почали говорити, що те, що Менахем поводиться, як дурний, неспроста: Менахем-бо ж — її сусід...

Переказували, що вона вночі встає, розплітає коси і ходить від одного саду до іншого, від одного до іншого...

Алтерке божилася:

— Сама бачила, як вона вночі миє росою обличчя поміж квітів... Неспроста вона аж світиться...

Інші клялися теж:

— Купається в молоці... Щоночі купається в молоці... Неспроста руки її — немов зі срібла...

Переклад з їдишу Ірини Зробок

Блума Лемпл

Йосеміті

На екскурсію до Йосеміті я, окрім цікавості, взяла з собою бінокль, тепле пальто, цукерку, щоб не смоктало коло серця, і неодмінний фотоапарат. Ручку і записник залишила на столі в готелі. Не біда – подумала собі я. Що я можу ще додати до того, як тисячі інших до мене описали, зобразили, оспівали, помислили, вирізьбили на камені величну природу водоспаду. Мене цікавило побачити, глянути своїми очима, відчути чудо світу божого.

Днів зо два тому я з тією ж екскурсією стояла перед Великим каньйоном. Дивилася на хаос розсипаних валунів, на розверсту ущелину і бачила Нью-Йорк після ядерного бомбардування. Бачила живо вежу Емпайр-Стейт-Білдінг, яка сиділа у всохлому гирлі Гудзону. Покришені скульптури з Метрополітену, що гніздилися на руїнах Рокфеллерського центру. Я шукаю і знаходжу прикмети Центрального парку. На скам'янілій лавці опочиває скам'яніла пані. В упадині Іст-Ривер покояться скарби Волл-Стріт, кинуті на вітер. Плити золота лежать в пташиному посліді коло причалу. Людські обличчя, обернені в граніт, дивляться вгору, на мене. Мені передається їхнє невір'я. Через отвори їхніх ротів бігають миші. Тільки леви з бібліотеки на розі 42-ї виглядають товстішими, ніж були. Мені здається, що вони задоволено усміхаються з того, що лишилися на місці. Я фотографую, немов у трансі. Погляд в майбутнє, від якого не втекти, не сховатися, не відмолитися — як від смерті.

Пізніше нам дають ілюстровані брошури. Автобус чекає. Я — остання, хто піднімається всередину. Сідаю на своє місце коло вікна і приростаю обличчям до шибки. Призахідне сонце палає, проривається в ущелину. Мені у вуха доноситься відгомін неіс-

нуючого шофара: «Ісгадал веіскадаш...» Автобус поспішає. Спускається ніч. Я закриваю очі і думаю про вечерю, яка чекає на мене в готелі.

Їхати з групою має свої переваги та недоліки. Не треба постійно дивитися на спідометр і турбуватися про нічліг. З автобусом лаштується все інше: готель, ресторан. Усе розплановано до хвилини. Через це не можна поспати трохи довше чи затриматися в цікавому місці. Переважно я відходжу від групи. Не тому, що тримаюся погордо, боже борони, навпаки — бо знаю, що моя міць сприймати обмежена. Я уникаю і цікавих, і банальних розмов. Відходжу — хоча б на декілька кроків далі — як тільки чую десь поруч професійних балакунів. Те, що я осягаю сама, залишається в моїй пам'яті. Якщо я не можу пригадати його, коли хочу – воно прийде саме за своїми власними розрахунками. Іноді трапляється, що подія зовнішня перетинається із забутим, яке залишило слід давним-давно, і блискавка від їхнього удару ясно освічує привида того зниклого часу.

По дорозі до Йосеміті ми зупиняємося біля секвої. Люди величають їх монархами лісу. Секвої носять найдавніше життя на землі. Стоячи перед нею, велеткою в три сотні футів заввишки і чотири тисячі років віком, замовкне і найхвацькіший балакун. Нас охоплює священне почуття. Ніхто не наважується щось сказати. В її тіні, мабуть, раділи одне з одного Адам і Єва. Стоїмо мовчки та думаємо: скільки ще будуть стояти дерева, порослі у вічність? Чи люди зі своїми машинами повбивають і їх? Докучливі думки лізуть до голови. Автобус лізе горою вгору вузенькою стежкою поміж лісами Маріпоси, дерева закривають сонце. Туди цивілізації немає ходу. Все, як у Старому Завіті. Ми приїжджаємо в Йосеміті добре пополудні. Йдемо вздовж Брідалвейлу, або, як його називають, «фати нареченої». Фантастичний вигляд. Вода падає вниз з вимитої гранітної скелі з висоти понад тисячу чотириста футів.

— Яка вже молода, — озивається світловолоса жінка зі зморшкуватим обличчям. — Не дивно, що повік залишилася дівчиною... Чоловік, кому така вгодила б, ще не вродився.

Я відділяюся від групи і сідаю в глибокій задумі. З-під руїн часу виглядає до мене наречена — малесенька, тендітна, з червоним вогняним волоссям і круглим блідим скритним обличчям. Вона також у фаті до п'ят — так вдягнула її моя мати Баша. Її ведуть на цвинтар стати під хупу з міським банщиком, удівцем з трьома малими дітьми. Півстоліття між тим днем і сьогоднішнім щезає. Я бачу матір в її гігантській мірі, красуню, яку в юні літа поцінували за саму її особу і взяли без гроша приданого, справивши весілля за спадок з крамниці тканин. Коли вона прожила з чоловіком років зо два, в місті почали говорити, що моя мати Баша неплідна. Вона не сприймала того. «Що значить — неплідна?» — виправдовувалася вона. – Мати Сара і в дев'яносто років перечила таким сороміцьким пліткам. Їй же не тільки дев'яноста нема — нема й половини з них. А вже мають за неплідну.

Моя мама жила в час коней і возів, але язик її мовби нісся шпалами. Вона могла переконати покупця, що прийшов за відрізом тканини, не впустити вигоду і взяти цілий шмат на костюм, і ще батист для дружини, і ще кілька метрів шовку дітям на спіднє. А якщо в нього не було при собі стільки — не біда. Вона знала своїх покупців. Не довіряла будь-кому, знала, кому можна, а кому — ні. Про матір Башу казали, що вона вміє робити гроші. Її чоловік, нехитра шаблонова людина, не найкрасивіший, не найрозумніший, був добрий тим, що давався до рук.

Якось у шабат вони вдвох сиділи за накритим столом за сланцюгами. Шабатні вогники відсвічували золото призахідного сонця, яке розкидалося на східній стіні табунами золотих рибок. Рибки тихо і без кінця плавали від одного боку стіни до іншого.

Служниця принесла ще ґефілте фіш, вина і хали. Дивлячись на тих рибок, мама Баша повернулася до чоловіка і сказала так:

— Любий мій. Маєш знати, що я випробувала вже всі жіночі методи. Тепер надія наша за тобою. Бачиш служницю — вона наївна, як собачка. Візьми її. Стань їй мужем. Сьогодні вночі. Якщо так придалося бідному Аврааму, то й тобі придасться.

Срул Вольф вхопився за голову:

— Що ти кажеш, що мовиш! Боже збав нам зробити нещасною круглу сирітку.

— Хто ж каже про нещастя? Ми їй щастя дамо. Вона народить дитину, а ми візьмемо її за свою власну. Зробимо їй з Божою поміччю якесь весілля. Буде мати дітей із законним чоловіком. Чого не може такого бути, — вела вона далі. — Через її послугу відкриється моя утроба. Щось знали наші святі матері, чого теперішні жінки не знають...

— І як ти це обернеш? — питає Срул Вольф, його борідка відстовбурчується знаком питання. — Люди мають очі. Великий живіт не сховаєш.

— Це вже моя турбота, — відповіла мати Баша. — Ти йди до неї, як Авраам до Аґар, як Яків до Зельфи, а решта — за мною.

Схоже отак говорили вони того вечора в шабат, й схоже отак того вечора в шабат він і зробив. Після риби і вина постукав до дверей служниці. Дівчина вже лежала в ліжку. Піднялася і вийшла до нього в коротенькій сорочці. Груди розкриті. Сильно злякалася, коли побачила хазяїна, скочила в ліжко і накрилася ковдрою з головою. Срул Вольф загасив лампу і почав промацувати шлях у темряві.

Коли в дівчини почав рости живіт, мати Баша позичила бричку, посадила дівчину туди на сіно і повезла її до сестри, яка тримала корчму в сусідньому селі. Сама вона, матір Баша, клала під спіднє подушку. Подушка росла з меншої до більшої і впадала в очі недоброзичливцям. Коли прийшов час, мати Баша поїхала до села. Повернулася додому вона з сином, загорнутим в подушку, яку раніше носила під спідницею.

Було літо. Була зима. А тоді прийшло літо великого переторгу. Продавці оголосили низькі ціни на фрукти і заповнили ними ринок. Дітвора із замурзаними обличчями гралася між собою на вулицях, смакувала чорні вишні й сміялася зі всього на світі. Раптом — пошесть. Малі діти мруть, як мухи. Щодня б'ють тривогу. Скликають жителів і наказують, як себе вести: мити руки перед їжею. Кип'ятити воду перед тим, як пити.

Гожі вишні були политі нафтою. Торгаші заламували руки, клялися поліції і благали ребе зупинити мор.

В один з таких днів, який скидався на ніч, через таємну причину, що мала або не мала стосунок до епідемії, вирішили поставити хупу на цвинтарі для служниці моєї матері Баші та міського банщика. Подія збурила штетл. Старі й малі вели наречену на гору до священного місця. Як той шлюб мав зупинити мор — цього ніхто не знав. Також ніхто не питав, чого бідна служниця йде зі старшим чоловіком із трьома дітьми і чого на цвинтар. Дивовижа цього всього була достатня, щоби вірити, що тільки так і ніяк інакше станеться чудо...

Поважні містяни несли хупу. Моя мати Баша, покривши голову святешним шаликом, вела наречену попід руку. Я сиджу в тата на плечі й бачу, як вона дає себе вести. Її підводять до напівпохиленої мацеви, де лежать поховані її батьки. Співчиня, загорнена по самі очі, підказує їй щось, але наречена тримає губи зціпленими. Шарпається туди-сюди. Плечі тремтять, тільки з її рота не виривається жодного звуку, вітер крутить додільною фатою. І плаття на ній довге до п'ят.

Під відкритою хупою вже стоїть наречений і чекає. Вдягнений у чорну капоту, широкий капелюх. Двоє з його старших дітей стоять по обидва боки. Навпроти нього стоїть єврей з сірою бородою. Дивиться в сефер і ритмічно похитується. Мати Баша підводить наречену до хупи. На місці цадика, який мав зупинити пошесть, стоїть могильник з мертвим немовлям на руках. В руці клезмера, який стоїть коло нього, скрипка. Старий з білою бородою не перестає шепотіти молитви. Мати Баша втирає очі. Очі нареченої сухі. Наречений бере її руку. Не може знайти перстня. Шукає в усіх кишенях. Наречена стоїть так, наче нічого не відбувається. Її очі прикуті до одного-єдиного промінчика, який пробивається крізь густі хмари високо понад головою старого, понад широким чорним капелюхом нареченого, єврея з білою бородою, клезмера зі скрипкою, могильника з мертвим дитям. Вона говорить із зімкнутими вустами. Її очі сміються. Раптом хмари розверзаються.

Блискавка розриває небесне покривало. Немов спис, націлений невидимою рукою, оминає ліс, річку, стіну цвинтаря, сягає хупи — наречена падає мертва.

Зчиняється хаос. Усі штовхаються до виходу. Всі біжать. Грім і блискавка біжать за нами вслід. Я тулюся до татового сильного плеча. Мені здається, що мертва наречена біжить за нами вслід також. Біжить по головах тих, хто біжить. Її довга фата заплутується в хмарах і звисає звідти аж до землі. Шофар сурмить:

— Мазл тов!

Голос з неба відповідає:

— Барух даян га-емет!

Свист водія вривається у видіння. Я встаю і йду на окрик.

Темніє. Пташки перегукуються в повітрі. Автомобілі тиснуться до виїзду. Моя уява все ще малює весілля на цвинтарі, малює красу і містерію, які, врісши в пам'ять, чекали довгі п'ятдесят років. Немає там зачарованої принцеси, яку розбудив поцілунок принца. Вона, служниця, ні про якого принца не знала, не чула і не бачила. Часто вглядалася вона в глибину річки біля джерела, де набирала воду. Може, було, зронила там сльозу — а може, й дві? Сльози лилися з глибини джерела до височини хмар. Там єднались вони зі сльозами спаленої нареченої, які піднімалися разом з димом аушвіцьких печей. Отак воєдино віялися вони понад морем та пустелею і залишалися висіти під фатою вічності...

Переклад з їдишу Ірини Зробок

Бейла Шехтер-Ґотесман

Зелений ліс смачний

Ай, я би вгризлася в тебе,
зелений лісе смачний!
Перекричала б
дикого птаха скрики
в моїм раптовім шалі!

Або

повною шумівкою зшумувала б
зелень, що через вінця тікає,
німоту, що скипає.
Як ти мене розпалив,
влив п'янкий трунок
у шкіру й жили,
коли лиш торкнула
тебе моя вія,
як проїжджала.

Між твоїх пальців

День лежить між твоїх пальців,
що з ним зробиш?
Його за лацкан схопиш і так скажеш:
«Ходи сюди, поб'ємось об заклад!»
І спробуєш встигати з ним у ряд?
Морем джерел наповниш кожну мить,
щоб жодну крихту не згубить, не пропустить.

День світить широко над виднокраєм,
а ти – ти мушка, ти – мурашка,
за честь йому служити.
А він – між твоїх пальців –
золоті краплі, що тікають...

Несказане

Скільки слів тобі потрібно,
аби сказати істини дещицю?
Яка ж чужа, як не здалася
тобі навіть твоя сорочка власна...
І питаєш: «Мої ці слова
чи чиї ці?»
Недосказане
і пересказане,
що ти хотів сказати,
фальшиві ноти, дисонанси...
Вискакує зненацька
не сказане цілком,
розростається негадано
густе, огрядне
із лунким німим криком.

Очевидна і юна така,
стоїть істина
між рядків твого язика.

Малка Локер

Коли озираюся…

***

Коли озираюся
на вік-віків у минуле,
пригадую перш за все,
як моя коричнева нога
в річці тонула;
як у моєму темному волоссі,
кучерявому, як вовна моїх овець,
розвішені медальйони,
заплетені срібні шпильки,
викувані молодим золотарем
у майстерні.

І мій кітель[32]тодішній,
рядно груботкане,
що волохато огортало моє коричневе тіло,
у гарячі дні плуталося незграбно
між кроками моїми,
і вуста мої, темно-червоні, мов кров,
розтягнулися ниточкою, стислися німо,
і виформували глухо
перше, темне: «ти».

[32] Ідеться про довгий білий халат, який євреї-ашкенази носять на Рош га-Шана, Йом Кіпур, Песах, весілля та шабати.

Елементи ми…

На півдорозі десь там,
кудись ми плетемся
на порозі нескінченності,
вічності, кінця сенсу...

Шар за шаром лягають епохи нові,
від самого джерела,
коріння ми носимо все у собі,
нас сліпота повила...

Магічні сили тліють у нас,
елементи ми – праелементи!
Матерія матерії...

Тисячовольтне світло,
зорить без дротів,
таємнича сила,
електричні книги
читають вголос!
Електроди ссуть,
регулюють струм
людської крові,
диво дивнеє!
У нас і поза...

А ми глухі.
Кладемо безмовно
за шаром шар,
за ланкою ланку
на порозі вічного початку
на початку вічного кінця...

Рохл Корн

Лист

Знаєш, милесенький,
сьогодні день такий сонячний і тяжкий,
наче фрукт жовто-золотавий.
Я б його взяла
повільно, ласкаво,
аби не стерти з нього барву ясну,
сповила б м'яким льоном свого сну
і надіслала б тобі
як листа.

Та я знаю,
що того «листа» ти б назад відіслав негайно
з приміткою на берегах, чепурно й охайно,
що не можна, чи не розумієш мене, не можна
(це ж бо з тобою, Рохеле, так вічно, вічно),
і злий такий,
так, злий навіть,
тому що конверт – порожній.

Земля червона

Земля червона,
як Каїнів сон
в ту ніч задушну
коли був Ягве юним
а Авель – тиходумним.

Молодик гострить кривий свій серп
об стару високу скелю,
що кришиться
за каменем камінь,
так, ніби спогад пробудив
горе минання.

В сипких пісках під зоряним склепінням
зітхання ти почуєш і донині
з тої години,
що вберегла сумлінно
й задушну ніч,
і Євине квиління.

Нова сукня

Я сьогодні вдягла
вперше
за сім довгих років
нову сукню.

Але вона закоротка на моє горе
і завузька на мою муку,
і кожен ґудзик скляний, прозорий,
мов сльоза,
що стікає складками,
скам'яніла й важка.

Хана Левіна

Всміхається ніч України

При кожному саду
є хатина,
і фартушок – ґанок.
На ґанку
чекає кохана,
а в полі –
полин
і мед.
Спускаються з ґанку
пара голих,
ясних ноженят,
точно місяці –
білі стовпи,
що закралися
у миски.
З-попід хустини
дивляться очі
якось сумніше,
глибше,
і всі слова
заховали уста усміхнені.

Ходять, обійнявшись,
полем,
зерном пашниці,
як ведеться одвіку
і довіку буде вестися.

І шукає доньку матуся,
і не може знайти неодмінно.
Півмісяцевим
білим вусом
всміхається ніч України.

Дора Хайкіна

Я алефа ставлю одразу по тову

Як вірш починати – загАдка для мене:
Я якось надвечір зазналася з кленом.

Чи може, почати з такого починy:
За деревом може тужити людина.

Чи просто: в саду ботанічному клену
я можу довірить найбільш потаємне.

Він шурхає листям у відповідь тихо...
Кінець лиш один, а початків – до лиха.

Тож в вірш запишу я усі ті почини
неквапно, як водиться – вже й середИна.

І до віршобігу додам іще фразу:
До жаху боюся єдиних розв'язок...

Як одного разу до саду прийшла я,
пила мого клена зубами кусає.

Легесенька тирса з-під пилки летіла,
розсипалася снігом на стежечку білу.

І закрутив вітер у танці скоренько,
у складці на сукні сховав одну жменьку.
А другу закутав в м'якеньке волосся
кінець чи почин початків, почалося?

Початок. Лишень починає з початку
зазирать мені в очі молоде клененятко.

Яблуко

На думці яблуко, аж соком розпашіле.
Тримаю на долоні, наче пташку...
Звідки у яблука така велика сила,
в яку навіть повірити вже важко...
Першолюдей – ич, з чого починаю! –
цей плід солодкий відділив від раю.

Те яблуко – мов бурштинова крапля,
хоч от бери й роби з нього коралі.
Але, бува, кебети мов забракло,
учинки легковажні і недбалі.
Три жінки – кожна видом й станом гожа –
взяло й налаштувало їх вороже.

Мов м'ячиком, ним бавлюся неґречно,
глибокій шані гра не перепона.
Яблуко може, коли схоче, безперечно,
фізичні людям відкривать закони.
Земну, наприклад, притягальну силу,
вже падаючи з гілки, пояснило.

Я нині яблуко тримаю соковите,
яке й не з раю, й не зчиняє воєн.
За мить його зірвав із гілки вітер,
і тішусь тим не я, а ми обоє.

Ось яблуко, мов соку повна чашка,
до того всього ще і розумашка.

Рахіль Баумволь

Крутиться земля

Чи зможеш скакати прямо,
як кінь несе знавісніло?
І що крутиться земля під ногами,
геть уже мало діла!

Праворуч, ліворуч потягне,
аж серце за груди рветься...
Ковтаєш ти вітер клубками
між ударом й ударом серця...

За розум тримаєшся, мов за вудило,
хочеш у балачках прихиститься,
за дерево оком вхопилась,
що, здається, стоїть на місці.

Та крутиться дерево, і земля, й сонце високе,
і крутиться час із ними.
Курка ступить всього два кроки –
й гадає, далеко лине...

Крутиться світ довгі тсячоліття,
й на місці стоїть всечасовім...
А посеред світу – наметик поета стоїть,
і напнутий він на слові.

Мови

Мовить квітка, її мова – запах.
Мовить небо, його мова – світло.
Мовить річка, її мова – струмінь.
Ну а вітерцева мова – дотик.

Ось пилок – то є письмо квіткове.
Лет хмарин – то є письмо небесне.
Плин води – то є письмо річкове.
Вітерця ж письмо – в траві й деревах.

Знаю кожну мову лиш на крихту.
Квіти нюхаю, вітрець торкаю.
Чую річку і вдивляюсь в небо.
І мовчу. Мені лиш моя мова.

Бер Горовіц

Весна

О величний єднальнику, боже Еросе!
Ти скупав мене в радощах скреслого сонця,
Відкриваєш ти зору дивну зелень земну,
Розкриваєш зіниці вишням, яблуням, грушам,
Черешнями чаруєш, дурманиш бузком.
І вславляю тебе я вслід легендам й казкам.
Як, єством всім відчувши стріл всевладдя твоїх,
Не згадати, що й я чоловік!
Іржуть, шаліють в життєстверднім гоні
Лошиці юні, сповнені жагою,
Здригаються і пута рвуть старі віджилі шкапи,
Кусають шиї здичавіло...
І гриви прагнуть неба, як птахи.
По білопінних водах гуска гордо водить
Флотилію пухнастеньких кульбабок,
Що тільки-но продзьобали яйце.
Квочки кудахчуть млосно,
І упадають півні-кавалери
Довкола них, охайних і побожних,
І топчуть дико і брутально їх.
І, вдовольнивши чоловічу зверхність,
Із переможним криком б'ють крильми...

Яків Шудріх

Довбуш чекає кохану

Повен буйної сили, вибравсь Довбуш з печери,
Причаїлися зорі над безоднею ночі.

А довкруг в синій пітьмі височіють кичери,
А із хащі всміхнулись закохані очі,

Мов жадана кохана зачаровано стежить
Тільки ж кроків не чути в сніговому безмежжі.

Ніч сміється, ніч віттям торкнулась крисані,
Чи їх вітер гойдає, невпокійно тривожить?

Ліс шумить ледве чутно у сріблястім тумані,
Сніг порипує лунко в незвіданім дрожі.

Чуле серце вирує молодою жагою,
В невпокореній тузі скрикнув сич за горою.

Натягнулися нерви, мов насталені струни,
Але треба чекати, хоч би й довго, а треба.

То коли ж вона прийде, незатьмарено юна,
Наче зірка багряна покотиться з неба?

Чути шурхіт ледь-ледь шелеснулася глиця.
Ні, то олень, а з ним молода олениця.

Раптом — що то майнуло невиразно і щемно?
Наче постать – рвонувся навстріч в нетерпінні:

Ти, кохана?

Але і на цей раз даремно
То лахміття якесь, то якесь маячіння.

Ні, немає нікого, ніч — мов дика пустеля.
Знов сідає під буком, мовчазний, наче скеля.

Пригадалися ночі – ще темніші, зористі:
На дорозі іржання, голоси, силуети.

Це, він бачить, пістолем розсунувши листя:
Гайдуки, іпахолки, і шляхтянська карета.

— Гей, опришки! Пани принесли нам завдатки! —
Топірцем розкололи ніч на гострі ошматки.

Він підводиться рвучко, сторожкий і гарячий,
Аж гойднулося гілля, зачепило за скроню.

Він хапає ту вітку і лама нетерпляче:

Коли щастя втікає – нум за щастям в погоню!
Він до болю хрипить, мов обдурений щастям,

До чола притуляє грудку сніжного насту.

В серці гнів – а на кого? Ну, невже на кохану?
Ні, гнівитись на неї опришок не в змозі.

Буде нидіти й ждати хоч до самого ранку.

Це б завив, це б заплакав так вимерзли сльози.
Знов сідає на камінь під розчахнутим буком,

Знов гризе кулаки, знов німіє з розпуки.

Але раптом – невже це почулося тільки?
То чаруюча пісня, що любіша сопілки:

Біля твого віконечка витопчу стежину,
Ти лиш тільки загадаєш – а я вже прилину!

Як я тебе спогадаю, сизий голубочку,
Чекай мене в цю нічку в лісі на горбочку!

Чекай мене, мій соколе, біля свого саду:
Я прилину на розмову, на раду-розраду.

Запалає срібна зірка на крутій кичері,
Я спинюся біля хати, тричі стукну в двері.

Пусти в хату, не питайся, чом прийшла запізно,
Бо вже нічка поминає – а ми все нарізно! . .

Йосиф Бурґ

Над Черемошем

На сплаві

Знесилене сонце прощалося зі світом. Черемош почав мінитися кольором — на темно-блакитний, і спекотний літній день, що тягнувся від світанку, нарешті доповз до тихого надвечірка.

Тато підняв свої міцні, мозолисті руки та з силою наліг на кермо, а тоді обернувся й голосно гукнув:

— Михайле! Чи ти готовий?

— Да! — донісся з іншого боку сплаву молодий дзвінкий голос.

І кермо почало поволі повертатися, розсікаючи воду. Сплав почав віддалятися від берега. З кожним порухом і ривком тіло тата теж смикалося, і його обпечене сонцем лице, з якого на світ дивилася пара сірих скислих очей, ледь помітно сіпалося.

— Досить! — крикнув він, забравши одну руку з керма, а іншою вказуючи Михайлу теж спинитися. Михайло, юний і дужий сплавник, босоніж стояв на дерев'яному плоту в білуватих полотняних штанях, закачаних до литок. На ногах йому проступили блакитні жили, вони напиналися з кожним сильним порухом. Його світле волосся звисало пасмами, наче переспіле кукурудзяне листя.

Він упустив кермо, поклав свої босі ноги на колоди й сів так. Його маленькі очі пильно стежили за татом, що ходив уздовж сплаву, не зводячи погляду з колод. Від його кроків дошки й дрова скрипіли, наче благали, щоби їх не кинули у воду й не потопили. Тато перевірив, чи добре дрова зв'язані й тримаються купи, а тоді підняв голову до сонця й гукнув:

— Гей, Михайле!

І Михайло зрозумів, що настав час відпочити. Навстріч уже бігла засапана мати, притримуючи правою рукою юпку, а лівою нервово осмикуючи шалик, що весь час зісковзував з плечей.

— Я думала, ви вже давно скінчили все на сьогодні! — ледь переводячи подих, заговорила вона ще здалеку, і час від часу підносила шалик до вуст, доки наближалась до берега. Річка сколихнулась, коли вона ступила у воду, захлюпалась, мов у бажанні обійняти, і мовби ненароком сягнула їй кінчиків чобіт, а тоді відступила.

Мати стояла з перехрещеними руками й споглядала, як тато зачепив міцну мотузку за сук на дереві й тяжко дихав від натуги. Скінчивши роботу, він витер чоло, що блищало від поту. Тоді він знову підійшов до керма, узявся за нього й подав Михайлові знак:

— Ану, відпусти шворки! — І, повернувши голову до берега, де досі стояла задумана мати, не спустивши очей із його борсання з кермом, гукнув до неї:

— Бувай здорова!

— На здоров'я! — гукнула вона тремтливим голосом услід, а тоді, хитнувши головою, ледь чутно додала зажурено: — Така важка праця на схилі літ.

Тато правував кермом, розтинаючи хвилі. Сплав розпростерився на воді між двома берегами, що були оповиті тишею й мовчазно проводжали сплавників у далеку дорогу.

Сонце простягало свої останні промені й внадилось уже ховатися за гору. Верхівки сосен, котрі тато бачив у далечині, позолотилися світлом.

— Михайле! — мовив тато, — дивись-но, вже не треба кермувати, пліт пливе сам собі.

Він сів напроти Михайла і хвильку посидів так, задуманий про щось, з усмішкою на вустах, а тоді спитав:

— Чи розказати тобі щось?

— Розкажіть!

— Отож, у твої літа, — почав свою оповідку батько, — я не раз ходив бував посеред ночі до річки. От якось уночі прийшов я до Черемоша, кинув поглядом на сплави, придивився тоді уважніше,

чи всі колоди міцно позв'язувані, а після цього, мовби зачакло-ваний тишею і спокоєм, прокрався навшпиньках у колибу[33]. Ніч була зоряна, місячна, видно — хоч перли збирай. І така тиша була всюди, такий супокій, що здавалося, навіть верби не ворушаться, а під серцем щось защеміло собі, заскімлило.

На мить татове лице перемінилося, мовби скривилося від примарного болю, йому перехопило подих, він затягнувся люлькою і, випустивши клуби сірого диму, продовжив розповідь стишеним голосом:

— Зненацька полум'я ватри затремтіло. Дивлюсь: напроти мене враз виник старий дідо, мовби вистрибнув із води. Старенький, із довгою сивою бородою, у довгому чорному капоті, підперізаний широким паском, що діставав йому до грудей.

Михайло невідривно дивився на тата, намагаючись не випустити ані слова, ані пів слова його оповідок, і з напівзаплющеними повіками вдивлявся межи старих верб, наче от-от — і звідти вигулькнув би той дідо з довгою білою бородою.

— Довгий час він стояв отако переді мною, прикривши очі, в яких відбивалося хлюпання річки, не відводив від мене погляду і мовчав. Мене пробили дрижаки. Я відчув, наче тіло моє обважніло і налилося свинцем. В уяві враз виникли потопельники, що блукають поночі в місячному світі й шукають виправлення своїм загубленим душам. А навколо колиби, здалося мені, завели свій лиховісний танець чорти. Бейс-ойлем неначе розчахнувся переді мною, і довгий чорний капот розпростерся аж до того берега, поміж гробівців, а поли його перечепилися за надгробок. Дідо підсунувся ближче. Я ухопив бартку, та тут же й відчув, що руки не слухаються. Скільки я так просидів, вже й не пам'ятаю. Але коли підхопився на ноги, сірий бляклий світанок уже всотав ніч. Сонце засяяло й зігріло світ...

Тато замовк і поглянув на Михайла, який відкрив рота й видихнув нажахано:

— Страшно, страшно!

---

[33] Укр. лісова хатинкчина. — *Прим. авт.*

Тоді звів очі до неба й тричі перехрестився.

Вечір.

Сплав ліниво тягся за водою. Від берегів, що дрімали, доносився терпкий запах диму. Михайло уявляв собі, як із хвиль виринає старий дідо в довгому чорному капоті, а у вухах тата ще дзвенів голос матері, що гукала йому вслід:

— На здоров'я, помагайбі!

Іцик Манґер

Балада про Петлюру

«В колисці Янкеле-дитятко,
Обіч забите козенятко...»
О крові час, глухий, незрячий!
На вежі знову дванадцять б'є,
Північна година погубу снує...
І Петлюра в вікні маячить.
«Скажи, чого прагне похмурий гетьман,
Який має сокиру й кривий ятаган,
Що він хоче у нас відняти?»
«Він прибув сюди з далини доріг,
Він шукає лопату загладити гріх
І батька твого поховати».
«О чорні птахи нічної мли,
Чом ви Петлюру сюди привели,
якому від крові не спиться?»
Він стоїть і благає в нічнім вікні:
«О дайте мотузку, мотузку мені,
Лиш рух і усе скінчиться!»
«Хай згине він там, де вітер закляк,
Де ніч обертається в зграю собак,
Що його розірвуть на шмаття!
І хай щоночі в криваву мить,
Коли від жаху земля тремтить,
Буде з ним наше прокляття!»

Переклад Петра Рихла

Еліезер Штейнбарґ

Йота

Я розповім докладно зачекай,
Лиш книжку погортай гарненько,
Юд[34] літеру в ній, друже, відшукай,
Голівку з хвостиком тоненьким.
Вона, як цяточка,
Мов кошенятко,
На капцях — крильця-латочки,
Чи донеччин цікавий гострий носик
Зі шпарки в шпарку по смішинці носить.
Закарлючка, ця дрібнота
Зветься вже не «юд», а «йота».
Пізно, ближче вже до ночі,
Все не вляжеться, мурмоче:
«Метушливе, як йотище,
Ворушливе – беріть вище,
Вище, вище, на горище,
Нумо, літери, з розбігу
Догори ногами книгу!
Я не влежу, я не встою,
Я хворію висотою.
Та лише сягну небес,

[34] (і); можна трактувати також як знак, що «“и”» перетворює на «“й”». Згідно з ученням Кабали, світ створений стисканням безкінечного «“Енсоф”» у літеру «“Юд”», яка за розмірами майже крапка і є першою літерою імені Бога.

Підставляє ніжку бейс[35]
І белькоче: «Я тебе!
Бе!»
Фе!»
«Ти пихате цоб-цабе»,
Дригнув ґімл[36] об ніжку ніжку
Й алефу[37]: «Ти що принишкло?
Бий, кричи – та це ж немислимо!
Літера то? Коромисло,
Начепило дві свічі!»
Рейш[38] тут рикнуло: «Мовчи!
Поряд з даледом[39] ми, рідні, будем бідні,
Правду вам речу: обсядуть злидні!
Гей[40], замовкни! В тебе талес он без китиці!»
«Щоб тобі в смолі гарячій підсмалиться!»
Довгий цадек[41] тільки «Цить!» сказав на те:
«Як же так? Для чого? А проте
Ач, негідник! Безсердечне он росте!»
Обурився праведник та ніженьку манірно
Зігнув, мов «Мир вам!»
«Бог з вами! Та не чубтеся! От знову!
Як буде лад, то й буде мова!»
Та раптом шин[42], озброєне мечем,

---

[35] (б); спробуйте повернути проти годинникової стрілки на 90°, окрім того, «“бейзл»” (*їдиш*) — злостивий.

[36] (ґ); назва літери співзвучна слову «“гамал»” (*іврит*) — верблюд.

[37] (а) «“алеф»” («“елеф»”) — віл (*давньоєвр.*)

[38] (р); «“райхер»” (*їдиш*) — багатий

[39] (д); «“далед»” — ця й попередня літери єврейської абетки схожі за зображенням, окрім того, «“далес»” (*їдиш*) — злидні.

[40] (г); за зображенням нагадує щось розірване.

[41] (ц); «“праведник»”, «“хасидський ребе»” (*їдиш*); на письмі зображується так само, як і «“далед»”, тільки вищий.

[42] (ш); «“шверд»” (*їдиш*) — меч.

В заручники взяло тремтяче мем[43],
Зі сміхом самех[44] обізвало «горе-ем».
Через надмірну мстивість іздавна
Розпочинається війна!
(Хоч іншим прикривають цю заразу).
Шин здійняло аж три мечі одразу,
Роздулося, бундючне, мов індик,
Штурхнувши куф[45], а мудрий куф у крик:
«Та це вже свинство некошерне[46] й дике є!
Зверніться до аптекаря, до лікаря!»
Так літери у розпалі амбіцій
Розхитували слово, самовбивці,
Що сенсу зовсім не лишили місця.
Вдесяте у зненависті і люті
Одне на одне знов нацьковані, мов люди,
Поставте літери на місце, любі!
Погорда то недуга гірш за нежить!
Хай літери стоять, де їм належить.
І не питайте, дітки: лихо буде,
Як юд весь люд, всі літери підбурить!

[43] (м); «“меймесн»” (*їдиш*) — бити, калічити.

[44] (с); ця й попередня літери єврейської абетки схожі за написанням, окрім того, «“саме»” — нещасливе завершення (*їдиш*).

[45] р; (к); у просторіччі їдишем (переносно) — морда, пика.

[46] страва, приготована не за приписами юдейської релігії.

Берлові ногавиці

Берл зібрався на ярмарок до столиці,

Та існує одна заморока:

Геть обносились його ногавиці
(Я кажу це в чотири ока).

Однак десь на ятці ринковій висіли
Панталони зелені плісові,

Міцні й новенькі, мов щойно з-під голки,
Ще й дешеві, бо з барахолки.

Трохи задовгі — та тільки й біди —
Вкоротити їх можна завжди.

Спішить додому радо наш Берл
Й каже своїй дружині Серл:

«Голубонько, в тебе руки хороші,
Вкороти мені трохи оці холоші.

За це ти одержиш від мене в дарунок
Люблячий поцілунок!»

«Ой, нема часу! Біжу до сусідки, до Ціпи,
Глянь, розв'язались на ситі скріпи,

А для доброго пирога
Не потрібна мені лузга».

Щойно зійшлися Ціпа і Серл,
Надовго забуті і дім, і Берл.

Просить він Діну, свою дочку:

«Зроби-но, дитя, мені ласку таку».

Діна любить свого тата,

Проте сьогодні іде до театру:

«Койне Лемель» якраз дають,

Вже пізно, до того ж неблизька путь.

Зосталася ще старенька Перла,
Улюблена теща нашого Берла,

Чи не зможе вона з цим раду дати?

Та старенька вже втомлена й хоче спати.

Тоді він сам бере ножиці в руки,
Вимахує ними, мов лезом шаблюки,
Вкорочує знизу, снує оторочку,

Й звершивши це діло, лягає в куточку.
Вже бачить вві сні він себе у столиці
Крокуючим гордо в нових ногавицях,
Торгує, отримує славний бариш,

Як часто вві сні це буває лиш.

Між тим повертається Серл від сусідки,
Обсмоктавши всі до єдиної плітки.

О Господи! Ледь не забула! І швидко
Виймає з шухляди голку і нитку,

Тут відрізає, а там торочить
Й спокійно йде спати — доброї ночі.

Невдовзі вертається Діна з театру
І, щоб не печалити любого тата,

Мерщій береться й собі до роботи
Втинає, прасує рубці й завороти.

Відтепер не мучить її каяття
Й вона засинає, мовби дитя.

Лиш північ минула, а ще через мить
Старенька Перла уже не спить,

Береться за Берлові ногавиці,

Щоб міг він їхати до столиці.

Берл прокидається: що за дива?

Від жаху аж спухла йому голова.

Це, певно, якась сатанинська підміна
Холоші заледве сягають коліна.

Від райдужних снів і мандрівок в столицю
Лиш куці зостались йому ногавиці.

Яків Ґлатштейн

Без євреїв

Без євреїв не буде єврейського Бога.
Як лишимо ми, боронь боже, цей світ
Не буде і світла між стріх.
Відколи Аврагам серед хмар упізнав —
На лицях юдейських вогонь запалав
І світ засіяв у єврейських очах
І Образ відбився в усіх образах:
У кожній країні, в усіх містах.
Колись чужим був
І єврейський наш Бог.
Єврейське чоло, змучене від тривог —
Теж має в собі твій божественний лик,
Бо ми — келих, в котрий ти сяйва налив,
Знак зачину твоїх найвеличніших див.
Тепер лік пішов на мільйони
Замордованих наших голів.
Згасають довкруг тебе зорі
І спомин про тебе зтьмянів.
На царство чекає падіння —
Єврейські жалі й голосіння.
На мертвій траві сльози мертвих.

Єврейська і ява, і сон
Тепер помирають разом.
Старі й молоді,
Ненароджені, мертві, живі
І праведників тридцять три
Поснули вже мертвим сном всі.
Хто буде снити тебе?
Хто буде тебе пам'ятати?
Хто буде з тобой сперечатись,
Хто буде молити тебе?
Хто буде до тебе
вертатись?
Ніч вічна для мертвих.
Щезли небо і твердь.
І світло покине твій вбогий намет.
Юдейства останній уже час пішов.
Ти, Боже єврейський, скоро станеш Ніщо.

Громадянська війна

Не пануватимеш ти наді мною,
брате Каїн.
У кожнім поколінні буде битва,
Доки не стануть джунглі якось містом.
Восторжествує моя смерть над твоїм злом.
Ти зруйнував наше святе братерство.
І мати наша плаче в себе в ліжку,
Бо ти пішов давно на поле битви
Змагатися своєю плоттю й кров'ю,
І що ж ясніше — темрява чи світло?
І що справжніше — лихо чи добро?
Як мушу буду сотні разів мертвий,
Ти будеш все ж мертвіший мене, брате.
І денне світло ізживе тебе зо світу,
Життя — воздвигне мені монументи.
Моя пожертва роздирає тобі ніздрі.
Се вечір, се смеркання життя й втіхи.
Почуй же їхній спів під нашим домом!
А смерти спів назавтра нас чекає.
Але сьогодні, брате Каїн,
Ся ніч і шмат землі сеї нічийні.
Послухай: щиро б'ється землі серце.
Ся ніч — у сяйві зброї.
І засівають у руїнах бомби
Насіння, що ніколи не зійде,
Не зеленітиме —
а зчервоніється зі страху.
Замовкли діти,
А коли діти мовчать —
Се найстрашніша тиша.

Арон Ґланц-Леєлес

Симетрія

Симетрія —
застиглий ритм.
Віддих посеред поруху.
Порух у вишнім.
Симетрія —
ґематрія містерії.
Містерія ритму
на зворотньому боці
часопростору.
Симетрія —
лик всього, що дише й живе.
Натиск матерії в прагненні жити.
Обрис рослини й тварини.
Пражадання чоловіка й жінки.
Моя пісня — до симетрії
До лику чоловічо-жіночого,
До тіла чоловічо-жіночого.
Моя пісня — ритм вишнього,
Що поділило плоть
надвоє.
О, лемент
стеге́н,
що зачину х'тять —
сакраме́нт
риштування Божої хиби.

Зведіння —
І небозвід.
(Просльозíння
Рабині й раба
Що могли би разом панувать!)
Ця пісня двоíни,
Про двох, що разом,
Що тут, лиш би бути разом—
Єдиним.
Лик звернений до лиця.
Стегенце до стегенця —
Єдиний.
Ритм палить у ритм,
Ритм карбує у ритм —
Єдиний.
Таїна таїни і творіння
Бога й чорта сміховиння.
Зблиск леза. І безум.
Пломінь й запал.
Блаженство і шал.
Екстаз —
і Єдиний.

Хаїм Нахман Бялік

Фрейлахс

Не ласуйте зі спонуки,
Світ народжений для втіх.
Другові на плечі руки,
Запальний танок не гріх.

Підморгніть веселим оком,
П'яти й хати — догори.
Скоком-боком, ненароком
Сміхом у двори гори!

Забувайте зле й мерзенне,
Болі вам не до лиця.

Вдармо лихом всім об землю,
І танцюймо без кінця.

*

Годі їсти, годі спати,

Від життя чекати див.

А що варто? Ви ж орлята,
Підстрибнув — і полетів.

Понад гори горя корчі,

Море злиднів через край,
Хай їм біс! Заплющіть очі
І прямісінько у рай!

Тільки раз в житті вмирати,

Раз гаразд іти в танок
Цей шалений. Нумо, браття,
Витанцьовуймо вінок!

*

Що нам тато, що нам мама,
Що нам ворог, що нам друг!
Вишиватимем ногами
Аж до скону закаблук!
Всі, усі в єдине кодло,
Коси й бороди, летіть!
Підстрибом старі і молодь,
Лиш взувачка миготить.
Кличмо в коло всіх навколо,
Дайте руку, пане Бог!
Скаче цвинтар вище школи,
Лазні вище синагог!

*

Зась до хали і до хліба,
М'яса й риби не торкайсь.
Не насиділися ніби!
Коло столу наш танц-клас.
Ширше коло корогоду,
Річка стрічкою навстріч.
Пану Богу на догоду
Ходить хата, ходить піч.

Вгору, бороди і пейси,
Радість порскає з грудей.
Добре, брате, добре, сестро,
Вдалий танцювальний день!

*

І ні краплі насолоди
В пересохле джерело?
Лий у келих! Пий, як воду,
Аби лиха не було!
Вгору келих! Ну й скажена!
За життя і за свята!
Хай пощезнуть воріженьки,
Білий світ хай процвіта!

*

Нам ні совісті, ні правди
Не вблагать, не заробить.
Ну, то й що? Танцюєш вправно,
Ось і думка не свербить.
Ну, хапай найкращу кралю,
Хай ніхто не перейма!
Бо нема дорозі краю,
Каркові нема ярма!
Рвійно, вільно і свавільно,
Не жертовне ти ягня!
Світ голодний знайде винних,
Тридцять срібняків брехня!

Їцхак Башевіс Зінґер

Дзеркало

(Монолог одного демона)

I

Існують тенета — вони старі, як Метушалах[47], м'які, наче павутиння, й повні дірок, а проте зберегли свою міцність і донині. Коли демон стомиться ганятися за вчорашнім днем або крутитися на вітряку, він може вселитися у дзеркало. Там він і чатує, наче павук у павутинні — і муха обов'язково втрапить у тенета. Господь-бо наділив жінок марнославством — а особливо жінок заможних, вродливих, молодих та безплідних, із надлишком часу й нестачею товариства.

Я знайшов одну таку жінку в містечку Красник. Її батько вирубував ліс, її чоловік сплавляв на плотах деревину в Данциґ, а могила її матері вже поросла травою. Дочка лишилась у старому будинку серед дубових шаф, оббитих шкірою скринь і переплетених шовком книг. У неї було двоє служниць. Стара була глухою, а молода гуляла з музикою. Інші красниківські жінки носили чоловічі чоботи, мололи зерно жорнами, вискубували пір'я, варили юшки, виношували та народжували дітей і ходили на похорони. І про що ж гожа й добре освічена Цірл — а вона зростала у Кракові — могла говорити з містечковим жіноцтвом? Їй охочіше було читати німецькі вірші або вишивати на полотні Мойсея і Ціппору, Давида і Вірсавію, Ахашвероша і царицю Естер. Прекрасні сукні,

[47] Пророк-праведник, один із прабатьків, залишенийй на землі, що прожив 969 років (Бут. 5:21–27). В їїдиші також є ідіома «Меташалах-альт», що значить «дуже старийй».

що їх дарував чоловік, висіли в шафі. Перли й діяманти лежали в скриньці коштовностей. Ніхто й ніколи не бачив її шовкових сорочок, мереживних нижніх спідниць і рудого волосся, що було покрите перукою — не бачив навіть її власний чоловік. Коли ж можна було побачити? Точно не вдень, а вночі темно й нічого не видно.

Але Цірл мала кімнату на горищі, яку називала будуаром. Там висіло дзеркало, блакитне, немов крижаниста вода, з тріщиною посередині, в позолоченій рамі, оздобленій усілякими завитками, трояндами, зміями й аспидами. Перед дзеркалом на підлозі лежала ведмежа шкура й поруч стояло крісло із ручками зі слонової костита м'яким плюшевим сидінням. Що могло бути приємнішим, аніж сидіти нагою в цьому кріслі, щоб ноги покоїлися на ведмежому хутрі, й милуватися собою?

Цірл було на що помилуватися. Її шкіра була гладкою, як атлас, груди повні, як бурдюки для вина, волосся спадало їй на плечі, а ноги її були довгими й струнками, як у лані. Вона могла сидіти так годинами й насолоджуватися своєю вродою. Двері були замкнені на замок, заковані на ланцюг, і в її уяві вимальовувалось, як вони відчиняються перед принцом, мисливцем, поетом або лицарем. Бо все приховане має бути викрите, кожен секрет прагне бути розкритим, кохання жадає бути зрадженим, кожна святиня мусить бути споганеною. Небо й земля колись заприсяглися, що все хороше має поганий кінець.

Тож коли я дізнався про існування цієї кралі, то одразу ж постановив, що вона неодмінно стане моєю. Все, що для цього було потрібно — трохи терпіння.

Одного літнього дня вона сиділа, замилувавшись своїм лівим соском — тоді й помітила мене всередині дзеркала. Там я сидів — чорний, як дьоготь, довгий, як лопата, з ослячими вухами, баранячими рогами, жаб'ячим ротом і бородою, як у цапа. В моїх очах було видно лише зіниці. Вона була настільки приголомшена, що замість того, аби налякатися і почати читати «Шма, Ісроел»[48], розреготалася, мов розпусниця.

[48] Тварина, що дев'ять разів згадується в Біблії: дикий бик.

— Ой, який же ти потворний! — сказала вона.

— Ой, яка ж ти вродлива, — відповів я.

Їй сподобалися мої лестощі.

— Хто ти? — спитала вона.

— Не бійся, — сказав я. — Я всього лише бісик, а не демон. Мої пальці не мають пазурів, мій рот беззубий, мої руки тягнуться, як лакриця, а роги гнуться, як віск. Моя сила криється в моїх насмішках; я жартун, блазень, уроджений сміхотворець і вивертень. Я прийшов тебе підбадьорити, бо ти така самотня.

— Де ти був до цього?

— У спальні за піччю, де цвіркоче цвіркун і шарудить миша, поміж висушеною пальмовою гілкою і зів'ялою вербовою гілочкою.

— Що ти там робив?

— Дивився на тебе.

— Відколи?

— Від твоєї весільної ночі.

— Чим ти харчувався?

— Пахощами твого тіла, красою твого волосся, сяйвом твоїх очей, смутком твого обличчя.

— Ох ти ж підлабузник! — скрикнула вона. — Хто ти насправді такий? Що ти тут робиш? Звідки взявся? Що тобі тут потрібно?

Я вигадав історію. Мій батько, розповів я, був золотарем, моя мати — демониця; вони злягались на мотку гнилих мотузок у льосі, і я — їхнє перелюбне дитя. Певний час я жив у чортячому поселенні на горі Сеїр у кротячій норі. Проте коли нечисті дізналися, що мій батько з людського роду, мене вигнали. Відтоді я тиняюся світом. Демониці уникають мене, бо я нагадую їм синів Адама, дочки ж Єви тікають від мене, бо вбачають у мені Сатану. Пси брешуть, а малі діти плачуть, коли я їм являюся. Чому вони бояться? Я нікому не нашкодив. Єдине моє бажання — дивитися на прекрасних жінок, а коли їм буде зі мною затишно — ще й спілкуватися з ними.

— Чому бажаєш спілкуватися з ними? Прекрасні не завжди мудрі.

— У Раю мудрі сидять в ногах у прекрасних.

— Моя вчителька розповідала інше.

— Що твоя вчителька знає? Як писати під лінійку? У великорозумних блошині мізки в голові. Вони тільки й знають, що повторюють одне за одним, мов ті папуги. Коли справді хочеш знати будь-що, спитай мене. Мудрість простягається не далі першого раю. Звідтіль і вище — тільки краса, сама лише хіть. Ти знала, що у янголів немає ані клепки? Серафими борсаються в піску; херувими не вміють рахувати; араліми ремиґають перед Престолом слави. І сам Усевишній — той ще кумедник. Марнує час, сіпаючи Левіятана за хвоста, а іноді його вилизує одноріг[49]; або він ще, бува, лоскоче Шехіну, від чого вона щодень вивергає із себе міріади яєць, і кожне з них стає зіркою.

— Ану йди геть! Ти береш мене на кпини.

— Як беру когось на кпини, най гикать стану без упину. Я вже давно витратив дозволені собі брехні. Мушу тепер говорити лише правду або мовчати.

— Ти можеш мати дітей?

— Ні, моя люба. Як той мул, я — останній зі свого роду. Проте мене вабить тепло лона. Я злягаюся лише із заміжніми жінками, бо благодіяння — гріх для мене; мої молитви — прокльони; злоба — мій хліб; пиха — вино; гординя — глибоко в моїх кістках. Дурником підшитий, що можу робити — злягатися і ляси точити.

Це розсмішило її. Вона промовила:

— Матінка ростила мене не для того, щоб я була чортячою шльондрою. Йди, звідки прийшов — або я прожену тебе сама. Геть з-перед очей!

— Не переймайся, — відповів я, — сам піду. Нікого не силуватиму. *Auf wiedersehen*[50].

І, наче дим, я розчинився.

---

[49] Сарна, одноріг у перекладі Огієнка.

[50] *Нім.* «До побачення».

II

Сім днів Цірл не заходила у свій «будуар» на горищі. Я дрімав у дзеркалі. Її з'їдала цікавість — я точно знав це. Тенета розкинуто, здобич готова. Позіхаючи, я обмірковував інші фортелі. Чи мені позбавити нареченого чоловічої сили? Засмітити комин у синагозі? Перетворити шабатнє вино Маґіда із Тріска[51] на оцет? Зробити ковтун у дівочому волоссі? Залізти у шофар на Рош-Га-Шана? Захрипнути горло хелмському канторові? Перервати співи в хедері? Бісик-бо ніколи не сидітиме без діла — а особливо в Дні трепету, коли тремтить навіть риба у воді. І коли я вже заснув із мареннями про місячний сік і насіння індички, в кімнату увійшла моя красуня, шукаючи мене, але мене ніде не було. Вона зупинилася просто перед дзеркалом, але я не виказав своєї присутності.

— Певно, мені те все примарилося, — промимрила вона. — От химерія.

Вона скинула свою нічну сорочку й лишилася стояти, в чім мати народила. Я знав, що її чоловік зараз у місті і що він був з нею минулої ночі (бо в переддень цього вона ходила в мікву) — але, як сказано в Талмуді, «краще хай у жінки буде дрібка розпусти, ніж десять дрібок порядности». Цірл, донька Ройзегліке, сумувала за мною, її очі були зажурені. Вона моя, моя — думалося мені. Янгол Смерти вже стояв зі своєю різкою напоготові; завзятий пекельник уже заходився готувати казан для неї; грішник, удостоєний бути кочегаром, збирав хмиз для багаття. Все було готове: гора снігу й купа вугілля, гак для язика і щипці для грудей, миша, що з'їсть її печінку, й черва, що вигризе сечовий міхур. Але моя пташка і не підозрювала, що втрапила в мої пазурі.

Вона погладила груди — спочатку ліву, потім праву. Поглянула на свій живіт і стегна, пильно подивилась на пальці на ногах. Цікаво, що вона робитиме зараз? Читатиме книгу віршів? Підстригатиме нігті? Розчісуватиме волосся? Її чоловік привіз парфуми з Ленчиці, й сьогодні від неї пахло трояндовою водою та гвоздикою.

---

[51] Йдеться про рабина Авраама (1806–1889), засновника Трійської (Турійської) династії хасидів.

На шиї її висіло намисто з коралів, подароване чоловіком. Але що б робила Єва без змія? Що було б на небі без смороду? Що сонце без тіні? І що б робив Господь без Сатани? Цірл переповнювала хіть. Вона звела блудливі очі. *Довгий день, у серці — брень!* І, тремтливими вустами прошепотівши закляття, вона прикликала мене: «Чорний коте, лягай до лона. Риба німотна, лев стосилий. Кетев Марірі[52], візьми моє тіло».

Я з'явився, щойно вона вимовила останнє слово. Її обличчя осяяла радість.

— Тож ти тут...

— Я не був тут, але повернувся сюди.

— А де ти був?

— Де козам роги правлять. Я був у палаці блудниці Рахав[53], сидів у саду золотих птахів біля замку Асмодея[54].

— Що, так-таки далеко? Ти глузуєш!

— Якщо не віриш мені, золотце, ходімо, разом подивимось. Застрибуй мені на спину, хапайся за роги, я розправлю крила, і ми разом полетимо над гірськими вершинами.

— Але я зовсім без одягу.

— Там, куди ми полетимо, ніхто не вдягається.

— Мій чоловік і гадки не матиме, де я.

— Він скоро здогадається.

— Як довго триватиме подорож?

— Не більше за мить.

— Коли я повернуся?

— Хто потрапить туди, не бажає повертатися.

— Що я буду там робити?

— Ти сидітимеш на колінах Асмодея і заплітатимеш коси в його бороді. Їстимеш мигдаль і питимеш мед. Увечері ти танцювати-

---

[52] Кетев Марірі, демон полуденної спеки, що, зокрема, згадується у Второзаконні 32:24.

[53] Рахав — блудниця з Єрихону.

[54] Асмодей — повелитель духів, один із семи князів демонів; ім'я можна перекласти як «спокусник».

меш для нього: на твоїх щиколотках будуть дзвоники, і чортенята кружлятимуть довкола тебе.

— А після цього?

— Якщо сподобаєшся моєму володареві, станеш його. Якщо ні — про тебе потурбується хтось із його челяді.

— А вранці?

— Там немає ранку.

— Ти будеш зі мною?

— Мені, може, перепаде твоя кісточка.

— Бідолашний бісику! Мені справді шкода, але я не можу піти з тобою. В мене тут чоловік і батько. Я маю золото й срібло, вбрання й хутра, підбори — найвищі в Краснику.

— Ну, тоді прощавай.

— Чекай, чекай, не поспішай так. Що я маю зробити?

— Ось ти і взялася за розум. Розкатай тісто з відбірного борошна. Додай меду, яйце із кривавою плямкою, трохи свинячого сала, наперсток лою, келих вина. Запали свічки на Шабат і спечи тісто на вугіллі. Тоді поклич свого чоловіка й пригости його цим пирогом. Збуди його облудою та вклади його спати блюзнірством. І коли він захропе, відріж половину його бороди й пасмо волосся. Забери все його золото, спали векселі, пошматуй весільний контракт. Після цього кинь свої перли у загін до свиней під вікном різника — це буде моїм весільним подарунком. Тоді одразу потрапиш до мене. Я понесу тебе на своїх крилах із Красника до пустелі. Ми полетимо над полями, що поросли поганками, над лісами, що кишать вовкулаками, над руїнами Содому, де змії за писарів, гієни за співців, круки моляться, а злодіям дають подаяння. Там потворне — красиве, а криве — випростане; гріхи там винагороджуються, а благодіяння караються. Мордування й страховиська там найліпші видовиська. Знущання там — піднесення. Ляси точити — там щасливо жити. Найцінніший один: гарний жарт і кпин. Але поспішай, бо вічність наша пролітає за мить.

— Мені страшно, бісику.

— Як і кожному, хто йде з нами.

Вона хотіла розпитувати й далі, піймати мене на суперечностях, але мені вдалося відбрехатися. Вона притисла губи до дзеркала й поцілувала мене — якраз під хвоста.

III

Її батько ридав ридма. Її чоловік у розпачі рвав волосся собі на голові. Челядь шукала її в сараї з дровами та в погребі, свекруха шпорталась у димарі, візники та різники шукали її в лісі. Вночі палали смолоскипи й лунали голоси: «Цірл, де ти? Цірло, озвись!»

Виникла підозра, що вона втекла в монастир — та священник божився, що це не так. Покликали чудотворця, а потім ворожку — поганську старицю, що виливала на воску, а тоді чоловіка, що бачив мертвих і зниклих безвісти в чорному дзеркалі. Один поміщик позичив їм своїх гончаків для пошуків. Але коли я вхоплю свою здобич, то вже ніхто не порятує її. Я розправив свої крила — і ми злетіли в небо. Цірл намагалася до мене заговорити, проте я не відповідав. Коли ми пролітали над Содомом, я зависнув на мить над Лотовою дружиною. Троє биків якраз вилизували їй ніс, а сам Лот лежав у печері зі своїми дочками, п'яний, як чіп[55].

За серпанком тіні на ймення світ усе плинне. Але для нас час лишається незрушним. Адам завше лишається нагим, Єва — хтивою, назавжди застряглою у мить спокуси. Каїн вбиватиме Авеля, блощиця злягатиметься зі слоном, небеса розверзатимуться потопом, юдеї тяжко працюватимуть у Єгипті, Йов дряпатиме своє зболене тіло, чухатиметься до скінчення віків, але не знайде в цьому ні краплі полегшення.

Окрилени, ніби вже відчував торжество зла в пеклі, де блазні заходилися в шаленім танці, я нісся вперед. Біля гори Сеїр'я полишив Цірл і сказав їй:

— Чекай тут.

Вона хотіла поговорити зі мною, та я зник — лиш зашурхотіли крила. Тепер я влігся на стрімкій скелі, блимаючи невидючими очима, наче кажан. Я ж-бо свою справу зробив.

---

[55] Дослівно — п'яний, як Лот, їдишський фразеологізм.

Земля була брунатною, а небо — жовтим. Демони зібралися в коло, виляючи хвостами. Дві черепахи злилися в поцілунку, чоловічий наметень нагромадився на жіночий.

З'явилися Шабрірі[56] й Барірі. Шабрірі набув подоби поміщика: у нього був гостроверхий капелюх, кинджал, гусячі ноги й козляча борода. На його носі були окуляри, а сам він розмовляв німецькою. Барірі був водночас мавпою, папугою, щуром і кажаном. Шабрірі низько вклонився й завів пісню, мов балагур на весіллі:

Гопца-хопца
М'ясце солодке.
Дівиця-лакриця,
Дай води напиться.
Нумо нас втішати,
Хтивощі справляти.

Він уже мало не схопив її, коли Барірі верескнув: «Не дозволяй йому торкнутися себе! Волоцюга, ледацюга! Він має струпи на своїй голові, рани на ногах, а того, що потрібно жінці, не має. І йому самому так потрібна жінка, як собаці п'ята нога. Марить себе вправним коханцем, але й каплун спроможніший за нього. Весь у свого батька, а той — у свого батька, і всі вони такі, весь їхній немічний рід. Дозволь-но мені бути твоїм коханцем. Я онук Великого Облудника, а до того ж заможний чоловік із хорошої родини, у мене всього хоч греблю гати, хоч шаром покоти. Моя бабця була служницею Махлат, дочки Наами[57]. Моя мати вдостоїлась честі вилизувати Владареві Асмодею ноги. Мій же батько, най земля йому буде пахом, жив у вбиральні Рава[58]».

Шабрірі й Барірі взялися тягати Цірл за волосся, й кожного разу, як хтось сіпав, у пазурях лишалося пасмо. Тепер уже Цірл побачила, що буде їй лихо. Вона скрикнула: «Змилуйтеся!».

---

[56] Шабрірі — демон сліпоти у єврейській мітології.

[57] Махлат — демониця; Наама — одна з праматерів демониць, разом із Ліліт, ототожнюється зі зворотньою стороною Шехіни.

[58] Скоріше за все, йдеться про Рава амору.

— Що це в нас тут за гостинчик? — запитав Син Люти. — Це ж красниківська краля.

— Гола, як Вашті[59]13.

З іншого боку підійшов Кетев Марірі. Він спитав:

— І що це в нас?

— Кудлате нещастя.

— Ну, почнімо.

— Ґвалт, людоньки, ґвалт! Рятуйте! — заволала Цірл.

— Підвісьте її! — звелів Шал, син Люти. — Вереск нічим не допоможе — стук, грюк і каюк. Влипла по самі вуха, тепер не виборсаєшся.

— Що ж мені робити? Ой, матінко! — заголосила в розпачі Цірл. Її лемент збудив від сну Ліліт. Вона відкинула бороду Асмодея й визирнула зі своєї печери назовні. Її волосся звивалося, наче клубок змій.

— Що з цією лярвою? — запитала вона. — Чого вона так волає?

— З нею ми сі забавляєм.

— І це все? Хоч присолити не забудьтеся.

— І смальцем її змастіть.

Ці забавляння тривають уже тисячі років. Кожен бевзь чинить свою каверзь, кожен чортик викидає свій коник. Вони сіпають і кусають, смикають і щипають. Та, зрештою, демони не такі вже й лихі. Жіночий рід — ось справжній згуби плід. Вони знаходять істинну насолоду, загадуючи: голіруч почисти коца і без пальців плети коси! Без води випери одіж, потім жаб у піску наловиш! Сиди вдома і гуляй. З води сухою виринай. Із каміння масло збий! Вина ні краплі не пролий!

Й увесь час найпорядніші жінки в Раю марнують час плітками, а благочестиві чоловіки набивають собі пузо м'ясом Левіятана, сидячи на золотих стільцях і вихваляючись наввипередки своїми славними благодіяннями.

---

[59] Цариця Персії Вашті, персонажка «Мегілат Естер», дружина Ахашвероша.

Чи є Бог на світі? Чи милостивий і ласкавий Він? Чи створив Він сей світ? Чи подарував Він Тору? Чи прийде Месія? Чи просурмить Еліягу в шофар на Оливній горі та возвістить воскресіння мертвих? Чи зітнеться святість з гріхами? Чи здолає Бог шайтана? Чи насправді та направду Він таке велике цабе? Та й чи бісик малий знає, що всім світом заправляє? Від завеликих знань забагато покарань. Глибоко в душиці, на сім замків закритій — я щирий єретик: нема нічого, крім атомів. Усі світи — як лісові гриби. З-під глибокої землі розповзлися тіні злі, розлились — чорнильні плями і розвіялись вітрами, розкидались, розмотались в глибочінь і далечінь. І з'явився лист: ніким не написаний, нікуди не відправлений; сувій, що вічно розгортається, історія без кінця, алеф, що ніколи не дійде до таву. Суди лиш те, що бачать твої очі: земля була пуста та порожня, була і буде повік[60]. А проте, з іншого боку, хто ж знає? Може, навпаки, зло втратить зрештою свою владу над цим світом? Можливо, з чоловіка мирного таки вийде щось путяще до кінця днів? Відтак, не матимемо ми більше роботи. Прецінь несть суду, ніже судії: у бочці дьогтю заледве знайдеться ложка меду. А я, Згуба, син Мерзоти, сиджу собі в дзеркалі, чигаю й чекаю на нових жінок – кривавий ралéць Ситрі-Ахрі. Як сказав колись Йозеф делла Рейна[61]: «Не відмовляйтеся від брудних грошей, бо чи є хоча б щось чисте на цьому світі?» Бог – риторичне питання, але всі питання прагнуть бути запитаними. Чорт, може, й зблід на виду, а проте існує. Воістину й заїсте, найліпша істина. Я-бо вчився в хедері, знаю всю-всю ґемару...

Ґімпл-Простак

I

Я — Ґімпл-Простак. Сам я себе таким не вважаю. Навіть навпаки. Та люд іншої думки. Так мене почали називати ще в хеде-

[60] Посилання на Буття 1:2 «А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею».

[61] Кабаліст, що, за легендою, намагався наблизити настання месіанської ери й загинув унаслідок цього. Його долею цікавився Ї. Башевіс-Зінґер.

рі. Загалом, у мене було сім імен: йолоп, віслюк, бовдур, телепень, бевзь, штурпак і простак. Останнє таки причепилось.

Чому я простак? Я легко йму віри. Якось мені сказали: «Ґімпле, а ти знаєш, що ребецн зараз народжує?» І того дня я не пішов до школи. Втім, виявилося, що то була брехня. Та звідки мені було знати? У неї не було великого живота. Але ж я й ніколи не дивився, який у неї там живіт. Чи це справді дурість? Та все те кодло збиточників почало враз із мене кепкувати й насміхатися, хихотіти, штурхати, тицяти й гоцати довкола, виголошувати кріат шма[62]. Замість жмені родзинок, яку дають жінці при пологах, мені вте-лющили кізяків. Не подумайте, я не миршавець якийсь. Ні, коли б дав якомусь насмішнику стусана, той би миттю побачив, де раки зимують. Та ж я не харцизник якийсь. Тако собі думаю: а про мене! І вони з того щоразу користають.

А іншого разу повертався я додому з хедеру й зачув гавкіт псів. Не те щоб я їх боявся, але й не хотів втручатися в їхні псячі справи. Котрийсь-бо може бути скаженим: як вкусить — жоден знахур не вилікує. Ну я й накивав п'ятами. Озирнувся: а люд на площі заходиться реготом. Виявилося, то гавкав не пес, а злодюжка Вольф-Лейб. Але як я міг про те здогадатися? Виття було схоже на суче.

Як тільки ті скализуби взнали, що мене легко надурити, кожен почав утинати жарт, до якого тільки міг удатися: «Ґімпле, цісар приїздить до Фрамполя!»; «Ґімпле, місяць перекинувся догори дриґом у Турбіні!»; «Ґімпле, малий Годель Шкурник викопав скарб у себе за нужником!». А я, наче той ґолем[63], вірив кожній нісеніт-ниці. Та, по-перше, може трапитися все що завгодно — як напи-сано в Піркей Авот[64] — я тільки забув, як воно там достеменно. А по-друге, я вже був змушений вірити. Цілим кагалом на мене,

---

[62] Кріат шма — юдейська молитва перед відходом до сну.

[63] Тут: ідіоматичний ужиток слова «ґолем» як «нездалий, нерозумний не-зграба».

[64] Піркей Авот або «Повчання (пра)батьків» — розділ Мішни, юдейської релігійно-етичної збірки; в Піркей Авот зібрані афоризми й морально-етичні настанови юдейських мудреців епохи Мішни.

бідолаху, напосілися! Варто мені було лише сказати: «Ет, припніть язики!» — як з вогню в полум'я. «Ти нам усім віри не ймеш? Хочеш сказати, весь Фрамполь тобі бреше?» — що мені було робити? Так я продовжував їм вірити й сподівався, що це насмішникам на ліпше.

Я лишився сиротою. Дідо, що виростив і виходив мене, ліг у домовину. Тут-таки мене одразу ж і запроторили до пекаря. А що потому сталося — навіть не питайте. Кожна дівка й кожна молодиця, котра заходила за випічкою чи тістом для локшини, неодмінно мусила хоч раз спробувати мене надурити. «Ґімпле, на небесах ярмарок!»; «Ґімпле, ребе отелився семимісячним телям!»; «Корова пролетіла над дахом і знесла мідні яйця!» Чи якось прийде єшиботник купувати плецлі[65] й каже: «Доки ти, Ґімпле, шкрябаєшся біля випічки з лопаткою, надворі вже прийшов Месія і мертві повставали». «Кумедно, — кажу я, — бо не чув, щоб сурмили в шофар». Мені в одвіт: «Ти що, глухий?» — а тоді всі здіймають крик: «Ми чули, певно чули, точно чули!» І доки він говорить, підходить Ріце-свічник і хрипко гукає до мене: «Ґімпле, твої покійні тато й мама повстали з могил і всюди тебе шукають!» Мушу сказати, я ніц у цих справах не тямив, але ж люд дарма казати не буде. Зрештою, я вдів жилетку й вийшов надвір, бо, може, щось там таки й трапилося. Поглянути ж нічого не коштує. Але що там за котячий лемент здійнявся! Відтоді я зарікся будь-чому вірити, але тут-таки усвідомив, що добра з цього теж не буде. Отож, спантеличили мене так, що я день від ночі не відрізняв.

Зрештою, я пішов до рабина просити поради. Він мовив: «Написано: ліпше рік пробути дурнем, ніж годину злодієм. Але ти не дурень. Це вони дурні, адже хто присоромлює ближнього свого, губить шлях до прийдешнього світу». Та коли я вже йшов додому, жарт зі мною утнула дочка рабина. Перед виходом із бейт-діну вона перестріла мене й спитала: «Чи ти вже цілував одвірок?» «Ні, чому б мав?» «Бо так заведено: кожен, хто приходить спитати поради, на зворотному шляху цілує одвірок». Ну, нічого не вдієш,

[65] Плецлі — пласкі цибулеві хлібці.

поцілував я одвірок, мені-бо не важко. Вона зайшлася реготом. Що ж, це був незлецький жарт, вона випробувала свою майстерність на Ґімплі.

Я вже збирався йти з цього міста геть, але раптом усі наче показилися на сватанні, і так учепилися в мене, що повідривали поли. Люди напосілися на мене й почали торочити про шидух, аж поки не прогризли всю голову. Молодиця, яку мені пропонували, давно не була вже дівчиною — та мене переконували, що вона цнотлива. Вона кульгала на одну ногу — та мене запевняли, що вона робить так навмисне, аби здаватися гарнішою. При собі вона мала байстрюченя — а мені казали, буцім то її молодший брат. Я скрикнув: «Хоч не марнуйте свого часу! Я ніколи не одружуся з цією шльондрою!» — та у відповідь мені було: «Чи ти з ґлузду з'їхав таке казати? Зараз приведемо тебе до рабина, і він тебе покарає за брудний наклеп на дочку юдейську!».

Тут я зрозумів, що з їхніх лабет не вирвуся, і подумав собі: «Така моя недоля, але все ж я чоловік. Якщо вона схотіла, то й про мене. Зрештою, це життя не прожити без збитків». Тож я пішов до її мазанки, що стояла на піску, а слідом за мною пішов увесь натовп, наче вони вели ведмедя. Біля криниці вони зупинилися й стали при дорозі. До Ельки, що жила в цій хаті, вони боялися підступитися. Вона була гостра на язик і могла добряче всипати перцю. На мотузках, натягнутих від стіни до стіни, висіла білизна. Сама молодиця стояла босоніж за пранням, з волоссям, заплетеним у коси. Від смороду, що стояв у хаті, в мене перехопило дух.

Виявляється, вона вже знала про мене і, поглянувши, мовила:

— Подивіться-но, що за хлопчина прийшов. Ну як прийшов, сідай на лаву.

Я переповів їй усе, як є.

— Скажи мені правду, ти цнотлива і цей малий Єхіель справді твій молодший брат? Та гляди ж, не надури, бо я нещасний сирота.

— Я теж сирота, — відказала вона, — а як хтось хоче тебе надурити, най йому чиряк на носі вискочить. Але хай вони не думають, що можуть так просто з мене скористатися. Я хочу п'ятдесят ґуль-

денів приданого, а як ні — буде їм хіба поцілувати мою... — вона говорила все, як є.

Я відповів:

— Але ж не наречений, а наречена має при собі придане. Тоді вона відповіла:

— Годі торгуватися! Чи згода, чи незгода, чи ходи, звідки прийшов.

Я подумав: «Так, добра з неї не буде». Але ж містяни нашого Фрамполя не були найбіднішими — зрештою, зібрали їй бажане придане, погодилися на всі захцянки, аби тільки справити весілля. Та в той самий час у місті розпочалася епідемія дизентерії, і хупу поставили на кладовищі, там, де омивали тіла.

Парубки понапивалися. Як підписували ктубу, я почув, що рабин питає: «Вона розлучена чи вдова?», і йому відповіли: «Розлучена вдова». Мені враз потемніло в очах, але що вже було вдіяти? Я не міг втекти з-під вінця.

Почалися танці й святкування. Напроти мене танцювала стара баба, обіймаючи білу весільну халу. Бадхен зачав співати «Господа милосердного»[66] в пам'ять про покійних батьків нареченої. Школярі гасали навколо, наче під час посту Дев'ятого Ава. Опісля принесли силу-силенну різних подарунків: дошку з локшиною, корито, відро, віники, ополоники, інше начиння. Потім я глянув і побачив двох чоловіків, що несли колиску.

— Для чого це? — спитав я.

Мені відказали:

— Не ламай голови. Пізніше побачиш, стане в пригоді.

Тут я зрозумів, що мене знову намагаються надурити. А втім, чи мені справді з того могло стати гірше? Я подумав: варто подивитися, до чого воно все. Зрештою, ціле місто не може геть без клепки лишитися…

---

[66] «Ель малей рахамім», «Господь милосердний» — юдейська молитва у пам'ять померлих праведників, що виголошується, окрім поховальної церемонії, на традиційних церемоніях протягом року.

II

Уночі я прийшов до своєї дружини, та вона не впустила мене до себе на ліжко.

— То ось для чого я оженився? — спробував докинути я їй, але вона сказала, що нечиста нині.

— Тож учора музики провадили тебе в мікву, хіба так може бути?

— То було вчора, а це сьогодні.

Одним словом, мені довелося зачекати. І чотири місяці не минуло, як моя дружина народила. Увесь Фрамполь ледь зі сміху не луснув, але що ж мені було вдіяти? Вона лежала при пологах і так страждала, що аж дерлася на стіни від болю. «Ґімпле, — стогнала вона, — я помираю! Пробач мені!».

В хату збіглися баби й здійняли лемент до самих небес. Треба було йти молитися і читати псалми — я так і зробив.

Я стовбичив у кутку, повторюючи псалми, а люди схвально хитали головами: все правильно робиш, продовжуй палко молитися, але ж від молитов не вагітніють. Хтось тицьнув мені соломину до рота: корові — сіно. Та й, може, мав той негідник рацію!

Вона народила хлопчика. Тієї п'ятниці в синагозі перед Ковчегом виголосили: «Шановний реб Ґімпл запрошує громаду на бенкет з нагоди народження сина!» Уся синагога струснулася від сміху. Моє обличчя запалало, але ж що я міг вдіяти? Зрештою, я справді мусив запросити громаду на обрізання сина.

Збіглося чи не все місто. На святі яблуку ніде було впасти: моя хата ледь не репнула від людей. Жінки понаносили перчених бобів, з шинку прикотили бочку пива, а отже, все, що мені лишалося — їсти й пити досхочу і приймати вітання. Після обрізання я дав хлопчику ім'я на честь свого батька, світлої пам'яті. А коли всі нарешті розійшлися і я залишився зі щасливою дружиною сам, вона просунула голову крізь завісу на ліжку й прикликала мене до себе.

— Ґімпле, чому ти такий мовчазний? Ти що, кислого молока напився?

— Що мені казати? — відповів я. — Як ти мені добре віддячила? Якби моя матінка про це дізналась, вона б померла вдруге.

— Чи ти здурів? — зойкнула вона.

— Як ти насмілюєшся пошити в дурні власного чоловіка?

— Та що з тобою коїться? — вигукнула моя дружина. — Що ти собі в голову втелющив?

Настав мені час сказати все, як є.

— Гадаєш, можеш так просто сиротою користатися? Ти привела ще одне байстрюча.

— Припини ці дурниці й викинь їх із голови негайно. Звісно ж, це твій син.

— Як він може бути моїм? — спробував заперечити я.

— Він народився на сімнадцятий тиждень після весілля.

— Хіба це не зарано? — спитав я.

Вона сказала, що це — сімнадцятитижнева дитина, а коли я зауважив, що це лиш п'ять місяців, розповіла, буцім її бабця носила дитину приблизно стільки ж, а потім народила. Вона ж, Елька, як дві краплі води схожа на свою бабцю, у всьому в неї вдалася. Моя дружина так присягалася всім на світі, що, зустрінь на ярмарку ґоя з таким же красномовством, можна було б і йому повірити. Втім, якщо вже говорити правду, я таки не до кінця їй повірив. Але коли наступного дня говорив із меламедом, той розповів, що така сама історія траплялась йому в ґемарі. Адам і Єва лягли удвох, а встали з ліжка вже вчотирьох.

— І, кажу тобі, на світі немає жодної жінки, що не була б дочкою Єви. — закінчив він.

Отож, так воно й сталося: вони мене переконали. Та, зрештою, хто я був такий, щоб хоч щось тямити в подібних речах?

Поволі, потроху я почав забувати свої гризоти. Я любив дитя, і воно мене теж. Щойно бачив, як воно тягнеться до мене малими рученятами, я одразу ж хотів підхопити його на руки, а коли в нього болів животик, лише я міг його заспокоїти. Я купив йому кільце, щоб гризти, коли ріжуться зуби, і маленьку позолочену кіпу. На хлопчика постійно нападався якийсь пристріт, і я мусив бігти

до ворожок, щоб зняти переляк чи ще щось. Я працював, як віл: усім відомо, що з появою дитини витрати зростають. Ніде правди діти: Елька не здавалась мені такою вже злецькою. Так, вона сварилась і кляла мене, та я не міг цьому натішитись! Зрештою, хто б глянув на неї, то йому вмить відібрало б мову. А як вміла говорити вона! Справді дівка з перцем і сіллю, і ще чимось таким п'янким, що не встоїш. Її слова щоразу мене зачаровували — та лишали глибокі рани.

Увечері я приносив до хати свіжі хлібини — і чорну, й білу — і макові згортки, що випік сам. Через неї я почав вдаватися до крадіжки: тягнув печиво, усілякі пиріжки; звідти родзинку, а звідтам — миґдалинку. Одного разу я вкрав горщик з печенею, що жінки лишили в печі, аби не вистигло. Я тягнув додому шматки м'яса, окіст, курячі ніжки й голови — все, що міг швиденько сховати. Моя жінка їла це все й повнішала, і ставала щодня гарнішою.

Цілий тиждень я не ночував удома. У п'ятницю ввечері, коли я повертався додому, вона завше вигадувала якісь відмовки: то в неї нило серце, то боліла голова чи нападала гикавка, чи тягнуло в спині, словом, не мені розповідати, які в жінок бувають відмовки. І щодень ставало тяжче. А мале байстрюченя, якого вона називала своїм братом, влаштовувало мені солодке життя. Варто мені було лиш спробувати дати йому відкоша, вона відкривала свого рота й починала поливати мене такими прокльонами, що мені темніло в очах. Десять разів на день вона погрожувала розлучитися зі мною. Так, хто б інший на моєму місці, швидко б на те погодився, та й по всьому. Але я звик терпіти й мовчати. Що ж тут вдієш? Господь дає нам тягар, але дає й плечі, щоб його нести.

Якось уночі в пекарні сталося лихо: одна з печей вибухнула і ледь не загорілось усе приміщення. Нічого вдіяти, мені довелось піти додому. Нумо, думав я, спробуймо нарешті розкіш спати у власному ліжку посеред робочого тижня. Я ледь чутно, намагаючись не розбудити нікого, навшпиньки прокрався до хати. Раптом зачув хропіння і здалося, ніби хропить не одна людина, а на

ліжку вмостився щонайменше здоровий бик. З важким серцем я підійшов до ліжка — і побачив поряд із моєю Елькою незнайомого чоловіка! Так, хто б інший на моєму місці, здійняв страшенний крик, лемент і колотнечу, але я ні за що б не став будити дитину! Будь-який галас того не вартий, подумалось мені. Тому я повернувся собі до пекарні, вмостився на мішку борошна і до самого світанку не стулив очей. Я крутився й обливався потом так, наче підхопив малярію.

«Досить тобі бути віслюком, Ґімпле, — думалось мені, — чого маєш ти бути й цапом-відбувайлом? Усьому ж є межа, навіть простакуватості!». Вранці я пішов до рабина за порадою. У нашому містечку почався гармидер. Тут-таки за Елькою й послали старосту — вона прийшла разом із дитиною, і що б ви думали, одразу ж почала відкидати будь-які звинувачення й мої свідчення.

— Погляньте на нього, — скрикувала вона, — він несповна розуму!

На неї почали кричати, погрожували їй, стукали по столу, та вона вперлася й стверджувала: це все наклеп. Різники й погоничі заступились за неї. Один хлоп із міської бійні підійшов до мене й просичав: «Ми запам'ятали тебе, дурнику». Тим часом дитина Ельки почала вередувати — їх зрештою відпустили.

Я спитав у рабина, що мені робити.

— Розлучитися з нею.

— А що, як вона не схоче?

— Ти маєш дати їй ґет, і на цьому все, — відповів рабин.

Я погодився й мовив, що подумаю.

— Нема про що думати, — відповів рабин. — Тобі не варто лишатися жити з нею під однією стріхою.

— А як я захочу побачитися з дитиною?

— Відпусти цю розпусницю, — сказав він, — і хай її байстрюченя теж забирається.

А мені, постановив він, від сьогодні не можна навіть переступати її поріг.

Того дня я вже не зачіпав Ельку. Подумав: най буде, що буде. Зрештою, все до цього йшло. Але вночі, згорнувшись на мішках борошна, я почував себе дуже скривдженим. Мене проймав смуток, я сумував за нею і дитиною, і як би я не намагався злитися, мені не ставало на це сил. Не можна прожити, ні разу не помилившись: от, певно, й той хлоп, що був із нею, дарував їй подарунки й так спокусив її, у жінок-бо довге не лише волосся — себе вони теж не можуть ніяк утримати на короткій припоні. А позаяк вона вперто стверджувала, що подружня зрада — то наклеп, може, мені й справді все наснилося тієї ночі? Чом би й ні? Сни можуть наснитися, видіння можуть привидітися — бува, здається, наче там стоїть чиясь постать, а як підійдеш ближче, виявиться, що нікого й немає. Так я розмірковував і не міг стримати гірких сліз у собі, аж до самого ранку. Вранці я знов пішов до рабина й зізнався, що, певно, це була моя помилка. Рабин відказав мені: якщо так, мусить він іще раз подумати над цією справою, розглянути її від самого початку.

Але доки він це робитиме, мені знов було наказано не наближатися до своєї дружини — втім, я міг передавати їй хліб і трохи грошей.

III

Минуло три чверти року, і рабини зібралися радитися у моїй справі. Вони довго-довго листувалися; я й подумати не міг, що цей випадок потребуватиме такого детального розгляду й серйозного розмірковування.

Тим часом Елька народила другу дитину, дівчинку. В шабес я пішов до синагоги молитися за її здоров'я. Мене викликали читати Тору, і я дав дівчинці ім'я на честь своєї свекрухи, най земля їй буде пухом. Отож, увесь Фрамполь втішився з моєї ганьби. А втім я розумів, що й далі віритиму всьому, що мені скажуть. Бо чи добре не йняти віри? Першого разу не повіриш своїй жінці, а наступного дня і в Бога не віритимеш!

Щодень я посилав сусіда-челядника передати своїй дружині свіжу хлібину, тісто для локшини чи бейґлі, а коли мав нагоду,

додавав до того шмат лекаху або штруделя. Челядник мав добре серце, тож іншим разом додавав їй якийсь гостинець від себе. Раніше він дуже мене дратував — міг штурхати в ребра чи щипати за ніс, але відколи він завітав у мій дім, ми стали ледь не кращими друзями.

— Гей, Ґімпле, — гукав він до мене, — маєш-таки чудову дружину й діток. Чи заслуговуєш на таке щастя?

— Люд усяке говорить про мою чудову дружину, — одказував я йому.

— Люд ніяк не може припнути язика, от і теліпає ним. Не зважай на це.

Одного дня до мене прийшов рабин і спитав, чи я впевнений, що помилявся щодо вчинків своєї дружини. Я відповів, що так.

— Але ти казав, що бачив це на власні очі!

— Може, так падала на ліжко тінь.

— Яка тінь?

— Певно, від балок на стелі.

— Ну, дякуй раббі з Яновера, що знайшов цитату Рамбама[67], котра б підтверджувала, що ти маєш рацію. Можеш повертатися додому.

Я почав дякувати рабину й цілувати його руки. Затим, зібрався щодуху летіти додому — неабияк важко бути в розлуці з дружиною і дітьми — та подумав, що краще піти зараз на роботу, а вже ввечері повернутися додому. В пекарні я нікому не розповів про своє щастя, але сам увесь світився, як на велике свято. Захожі жінки під'юджували й насміхалися наді мною, як зазвичай, але я на те зовсім не зважав: правда-бо, як олія, завжди нагору спливає. Як Рамбам каже, так воно і є!

Уже поночі, коли накрив тісто й залишив сходити, я взяв свою хлібину й мішечок тіста і вирушив додому. Ясно світила повня; сяйво зірок втішало й бентежило душу. Я щосили поспішав упе-

[67] Рамбам — акронім від раббену Моше бен Маймонід, юдейський мислитель і філософ, автор праць, найвідоміші з яких, зокрема, «Мішней Тора» («Повторення Закону») і «Путівник для розгублених».

ред, і навколо мене виринали довжелезні тіні. Була зима, і вже випав перший сніг, мені хотілось співати на весь голос, проте я не наважувався турбувати сусідів галасом. Натомість почав насвистувати собі під ніс — як загадав, що вночі не можна свистіти, бо це принадить чортів. Тому, зрештою, я зовсім замовк і йшов так швидко, як тільки міг. На ґойських подвір'ях волали пси, а я думав: гавкайте, хоч захрипніть! Що ви мені зробите, собацюри! Я ж — шанований чоловік із прекрасною дружиною й чудовими дітьми.

Коли я наблизився до будинку, серце почало вистрибувати з грудей, наче я був злодієм, що прокрадався до чужої оселі. Назад немає вороття — з цією думкою я переступив поріг. Елька спала. Я подивився на колиску немовляти, і у світлі місяця міг розгледіти кожну дитинячу зморшку на маленькім обличчі.

Тоді я підійшов до ліжка — і там, поряд із моєю Елькою, побачив челядника. Місяць тут-таки й сховався за хмари. Запанувала непроглядна темрява. Мене почало трусили, аж зуби заторохтіли, а хлібина випала з рук. Моя дружина прокинулась і скрикнула:

— Хто тут, га?

— Це я... — промимрив я.

— Ґімпл? Це ти? Що ти тут робиш? Тобі ж заборонено наближатися до мене!

— Рабин дозволив, — ледь зміг витиснути з себе я, трусячись, немов у гарячці.

— Послухай-но, Ґімпле, — мовила Елька, — піди до повітки й подивися, чи все добре з нашою козою. Вдень мені здалося, наче вона захворіла.

Так, забув сказати, в нас справді була коза. Тож я пішов у повітку дивитися на неї, бо дуже її любив. З нею було все гаразд: я ретельно оглянув її, але кізка була здоровою і втішеною.

— Добраніч, кізко, — мовив я їй перед тим, як повертатися до хати.

І маленьке створіння відповіло мені своїм ніжним «Ме-е-е».

Отож, я повернувся — і побачив, що на ліжку вже немає челядника.— То де цей хлоп? — вирішив спитати я.

— Який хлоп?

— Що ти маєш на увазі? Цей хлоп, челядник. Він спав біля тебе.

— Ох, недарма мені снилися жахіття минулої ночі, й позаминулої, й кожну ніч до того! — скрикнула вона. — Най би вони справдилися і тебе лихий забрав, бо, бачу, він споганив твоє серце, душу й помисли!

І перш ніж я зміг будь-що зробити, її названий брат наскочив на мене зненацька й щосили вдарив мене по потилиці. Відчуваючи, що мені щонайменше зламали шию, я заверещав:

— Досить, досить, припини! Ти хочеш тепер, щоб люди думали, наче в мене дибук[68] вселився? — Бо, я був певен, саме це вона мала на увазі.

— Ніхто, чуєш, ніхто не торкається спеченої хлібини, — відповіла вона.Зрештою, мені вдалось якось її заспокоїти.

— Що ж, — мовила вона, — годі. Ходи сюди. Хай жорна змелють.

Вранці я покликав челядника і сказав йому, так і так — що у відповідь мовиш, друже? Він витріщився на мене, наче я з даху впав.

— Присягаюсь, краще тобі піти до ворожки чи знахура якогось, ти ж зовсім здурів. — Єдине, що почув я у відповідь.

Одним словом, ось уже двадцять років я живу зі своєю дружиною. Вона народила мені шістьох дітей: чотирьох дочок і двох синів. Чого з нами тільки не траплялося, та я цього ніколи не бачив, лише вірив, що мені розповідали.

Рабин нещодавно сказав мені:

— Віра — благе діло. Сказано, що благочестивий чоловік живе своєю вірою.

Тоді якось моя дружина тяжко захворіла. Все почалось із невеликої ґулі в неї над грудьми; зрештою, стало зрозуміло, що вона довго не житиме. Я витратив усе, що міг, на її лікування; до того часу я вже володів власною пекарнею у Фрамполі та вважався заможним чоловіком. Утім, жодні статки не змогли її врятувати. Запрошували навіть лікаря з Любліну, але було надто пізно.

---

[68] Дибук — злий дух у єврейському фольклорі, що здатен вселятися в тіла людей; тоді вони стають одержимими й здатними на небезпечні для себе й інших людей вчинки.

Як вона помирала, вона покликала мене до себе й мовила:

— Пробач мені, Ґімпле.

— За що я маю тебе пробачати? — здивувався я. — Ти була мені вірною дружиною.

— Горе мені, Ґімпле, я всі ці роки брехала тобі, як тільки могла. Але ти маєш знати правду: ці діти — не твої.

— Як не мої, тоді чиї ж?

— Не знаю, — відповіла вона, — було так багато всього... але точно не твоїі.

І з цими словами вона зронила голову на подушку, очі її осклянли й вона померла. На її блідих вустах застигла посмішка. Мені подумалось: помираючи, вона сказала собі, що змогла надурити Ґімпла, такий і зостався здобуток її недовгого життя.

IV

Якось уночі, коли час жалоби вже минув, я лежав без сну і думав собі про всяке; тоді зійшов до мене злий дух і сказав:

— Ґімпле, чом тобі не спиться?

Я спитав:

— Що я маю робити, їсти креплех?

— Усі на світі дурять тебе й кепкують, а ти й далі ймеш усьому віри. Може, настав час і собі надурити заразом увесь світ?

— Як же я це зроблю? — спитав я його.

— Ти маєш щодня набирати відерце сечі й зливати в тісто— а тоді хай ті всі фрампольські мудреці їстимуть!

— Що ж із судом тамтого світу?

— Нема ніякого тамтого світу, — відповів він. — Тобі віддають цурпалки за ціною золота й кажуть, що одного дня вони таки стануть золотими!

— Ну, тоді й Бога немає, чи що?

— У глибокому мулі — велике ніщо[69]8.

---

[69] Найімовірніше, в цій відповіді криється алюзія на Пс. 68:15: «визволь з болота мене, щоб я не втопився, щоб я урятований був від своїх ненависників та від глибокости вод».

Злий дух ще трохи постояв переді мною, володар річей[70]9 із цапиною бородою, рогами, довгими зубами й хвостом. Мені подумалось, чи не смикнути його за хвоста, та варто було сіпнутись, як я скотився з мішків борошна й боляче вдарився об підлогу. Зрештою, мусив я повірити злому духові.

На світанку прийшов челядник. Ми замішали тісто, посипали його насінням і поставили випікатися. Коли служка пішов, я всівся на купу мотлоху за піччю й став думати: що ж, Ґімпле, може, ти й заслуговуєш звершити помсту за всі роки насмішок і кепкувань!

Надворі лютував мороз, але біля печі було тепло. Полум'я гріло моє обличчя, і раптом, наче вві сні, я побачив свою покійну дружину Ельку, що кликала мене:

— Що ти накоїв, Ґімпле!

— Це все ти винна, — відповів я їй і не зміг стримати гірких ридань.

— Ох ти й дурню! Невже ти думав, якщо я помилялася, всі інші також? Увесь час я брехала лише самій собі й тепер розплачуюся за це.

Я поглянув на її обличчя: воно було геть чорним. Нажаханий, я схопив лопату, вискочив на вулицю і кинувся рити мерзлу землю.

— Що ти робиш? — гукнув до мене служка, котрий тим часом уже повернувся до пекарні.

— Я знаю, що я роблю, й не зачіпай мене, — одказав я.

Затим я пішов додому, дістав скриню з усім, що мав, покликав дітей і розподілив невеликий скарб поміж ними.

— Сьогодні вночі до мене приходила ваша мати, — сказав я їм. — Вона зовсім зчорніла, бідолашна.

Вони були такі здивовані, що не змогли вимовити ані слова.

— Поводьтеся добре, — сказав я їм, — і викиньте собі з голови, що такий-то Ґімпл-Простак колись існував.

---

[70] У словосполученні «бтм гбш» слово «гбш» може водночас означати «річ» і «мова»; цей вислів вживається в розділі Талмуду «Сефер га-шеїлтот» («Книга питань»).

Затим я вдягнувся, взяв вузлик із речами, поцілував мезузу[71] й пішов собі битим шляхом. Люди, що стрічали мене, не могли приховати подиву.

— Куди ти зібрався? — питали мене.

— Світ за очі, — відповідав їм я.

Так, я пішов геть із Фрамполя.

Довго-довго я блукав країною і знаходив допомогу добрих небайдужих людей. Минали роки, я постарів і посивів; мені траплялось чути страшенну силу всяких брехень і вигадок, та що довше я жив, то ясніше розумів: насправді нема на світі жодної брехні. Як щось не стається в житті, воно може наснитися або статися іншого дня, деінде, за тисячу миль чи років. Яка різниця? Часто я чув історію з примовкою — тепер уже такого не станеться! — але не минало й року, як я чув ту ж історію, що неодмінно траплялась знову і знову. Так, тиняючись з місця на місце, я почув багато історій про неможливе: відьом, чарівників, чортів і духів. Діти часто бігли за мною з проханням розповісти їм небилиці. Інколи вони бажали якихось певних історій, і я радий був їм догодити. Якось хлопчина сказав мені, що вже чув колись цю історію — і малий шибайголова таки мав рацію! Історії повторювалися.

Так і сни зазвичай повторюються. Уже багато років, як я покинув Фрамполь, а щоразу, як заплющую очі, повертаюсь до себе додому. І кого б ви думали я бачу щоразу? Свою Ельку, так, саме її. Вона стоїть там само, де відбулась наша найперша зустріч, але тепер її лице сяє, очі світяться, вона говорить до мене дивно й не по-нашому, і скидається на святу. І я відчуваю, як сильно хочу до неї — і починаю ридати. Тоді вона втішає мене й каже набратися терпіння, бо це праведно. Іноді вона навіть може ніжно торкнутися мене чи лишити невагомий поцілунок на щоці. Тоді я прокидаюсь і відчуваю її дотик та солоний присмак сліз.

Нема де правди діти, увесь світ вигаданий. Лиш раз по раз збігається він зі світом справдешнім.

---

[71] Мезуза — сувій пергаменту з фраґментом молитви «Шма Ісроел» («Слухай, Ізраїль»), що кріпиться до одвірка в спеціальному футлярі.

Біля дверей халупи, де я лежу, стоїть дошка, на якій виносять померлих.

Єврей-могильник уже тримає лопату напоготові. Могила чекає, могильні черви зголодніли; плащаниці готові, саван пошитий!

Ношу їх у моєму жебрацькому мішку. Ще один пройдисвіт чекає отримати від мене у спадок солом'яний ліжник. Як прийде час, я радо піду на той світ. Хай там як, він — точно справжній; нема в ньому ні насмішок, ні кепкувань, ані брехні.

Дякувати Всевишньому: на тому світі навіть Ґімпла-Простака не вдасться пошити в дурні!

Авром Суцкевер

Зелений акваріум

Алеф[72]

— Твої зуби — то ґрати з кісток. За ними, у кришталевій камері, твої слова закуті. Пам'ятай пораду старшого: слова, що **винні**, що вкинули у келих твій отруєну перлину — їх відпусти на волю. На дяку за таку благодать вони побудують тобі безсмертя; а ті **невинні**, що цвіринькають нещиро, мов солов'ї понад могилою, — не шануй. Вішай їх, будь їм за ката! Бо щойно випустиш їх з рота чи з пера — вони обернуться на бісів. Хай міцно так тримає небо зорі, як я кажу істину!

Цей заповіт мені лишив багато років тому в моєму ще живому ріднім місті старий бурлака, ошелешений поет із довгою косою, що була подібна до свіжого березового віника. Ніхто не знав, як його звати і звідки він походить. Я знав лиш, що він пише мовою Тарґуму[73]2 римовані листи до Бога, кидає у червону поштову скриньку, що при Зеленому мості, й задумливо та терпляче гуля вздовж Вільні і чекає, бо листоноша з неба принести має відповідь йому.

Бейс

— Іди через слова, як через мінне поле: один лиш хибний крок, один лиш хибний порух, і всі слова, що ти шукав усе життя у власних жилах, з тобою разом розірве…

---

[72] Тут і далі за нумерацію використано назви гебрайських літер в їхньому їдишському звучанні. — *Тут і далі прим. перекл.*

[73] Арамейською.

Так мені шептала тінь мого тіла, коли ми обоє, засліплені раменами прожекторів, повзли вночі кривавим мінним полем, і кожен мій порив мені міг коштувати смерті чи життя, і серце дер, немов цвяхом по скрипці.

Ґімел

Але ніхто мене не попередив, що маю стерегтися слів, сп'янілих від потойбічного цвітіння маку. Тому я став слугою їхній волі. І волю їхню я не розумію. І також таємницю того, чи я їм друг, чи ворог. Вони ведуть в моєму черепі війну, немов терміти у пустелі. Їхнє поле бою рубінів світлом б'є мені з очей. І діти сивіють від переляку, коли бажаю я їм добрих снів...

Посеред дня, коли я лежав у саду, а наді мною — гілка помаранчів, чи, може, то діти граються із золотими мильними бульбашками, я відчув зненацька порух у душі. Ого, мої слова лаштуються в дорогу... По здобуттю одної перемоги вони, здається, заповзялись такі фортеці брати, які донині жодне слово не могло. Фортеці людей, янголів і навіть зір — чому б і ні? Від потойбічних маків захміліла і розігралася у них фантазія.Шаліють труби.

Смолоскипи — мов палаючі птахи.

За ними слідом — лінії. Рами для музики

Перед одним з цих слів, що виїхало наперед в короні, де бриніли мої сльози — воно, здається, тут за головного, — я впав навколішки.

— Отак мене ти полишаєш, без будь здоров, без жодного прощання, геть без нічого? Роками ми подорожували разом, ти споживало час мій, тож перш ніж розлучитись, перш ніж підеш завойовувати світ — одне прохання! Та слово дай мені, що не відмовиш...

— Згода. Я слово дам. Але без довгих речень. Бо сонце хилиться поміж блакитним гіллям й за мить уже на землю упаде.

— Я хочу бачить мертвих!

— Прохання дивне... Ну, нехай. Моє-бо слово дороге мені. Дивись!

Зелений ніж розрізав землю. І стала зелень.

Зелень.

Зелень.

Зелень ялинових сутінок серед туману;

Зелень хмар у золотих розколах;

Зелень каменю, порослого мохом, під дощем;

Зелень, що вистрибує із кола, яке втекло від семирічного;

Зелень капустиння в уламках рос, що ранять пальці до крові;

Перша зелень з-попід снігу, що розтанув, довкола блакитної квітки

Зелень півмісяця, що його бачать зелені очі з-попід хвилі;

І зелень трав врочиста, що висадили їх навкруг могили.

Зелене струменить зеленим. Тіло — тілом. І ось уже земля перемінилась на зелениий акваріум.

Все ближче, ближче зелене мерехтіння!

Дивлюсь туди: там люди плавають, мов риби. Без ліку світних лиць. Юні. Старі. Водночас і старі, і юні. Усі, кого я бачив за все життя, і кого смерть вінчала зеленим існуванням; всі плавають в зеленому акваріумі, серед шовкової, понадземної музики.

Тут живуть покійні!

Під ріками, лісами і містами — велетенська пластична мапа, а над нею плава сонце в подобі вогняного чоловіка.

Я впізнаю знайомих, друзів, сусідів, і перед ними знімаю солом'яного капелюха:

— Добрий ранок.

У відповідь вони зелено посміхаються, як той колодязь, що каменю відповідає кругами на воді.

Мої очі вдаряють по срібних веслах, женуть, пливуть поміж усіх облич. І нишпорять, шукають *те одне* обличчя.

Знайшли, знайшли! Ось він, сон мого сну —

Це я, моя люба, я, я. Зморшки — то лише гнізда моєї туги. Мої вуста, наповнюючись кров'ю, тягнуться до її вуст. Та на лихо, їх зупиняє скло акваріуму.

Її вуста теж пливуть до моїх. Я чую дух палаючого пуншу.

І скло — холодне лезо поміж нами.

— Я прочитаю тобі вірш про тебе... Ти маєш це почути!

— Напам'ять, милий, я знаю вірш цей, бо я сама дала тобі слова.

— Я хочу ще хоч раз відчути твоє тіло!

— Не можна ближче, скло-бо, скло...

— Ні, скоро зникне цей кордон, ось лиш розіб'ю зелене скло я головою.

На двадцятий удар акваріум розлетівсь на друзки. Де ті вуста, і де той голос?

А мертві, мертві, — чи ж вони пропали?

Нема нікого. Переді мною — трава. А наді мною — гілка помаранчів, чи, може, то діти граються із золотими мильними бульбашками.

Обручка

...клубок бухаючих тіней — пробиралися ми вночі напівзамерзлими трясовинами, чия тонка, зрадлива місячна крига щораз то тут, то там тріскалася з вовчим виттям під потомленими, порізаними ногами.

Вода — древня і могутня, з чудернацькими водоростями й корінням, із птахами-потопельниками й тваринами-лунатиками, що місяць виманив їх і заплутав у тенетах трясовини, — била в ніс міцною кислотою, немов то вишнівка, яку поставили «дійти» років із тисячу тому.

Клубок занурювався все далі у трясовину. І хоч мало слідкували одне за одним, прагнення кожного сплелися у таємничій мові зіниць, і ми всі, сп'янілі від утоми, повалилися на мохастий пагорбок і потонули у глизявій дрімоті.Самі лиш подихи — кола по воді — тихо дірявлять гучний, дзвінкий простір і наповнюють його колами у повітрі.

Ніхто не каже, що треба вставати. Губи, мов відрублені пальці. Не можуть поворухнутися...

Тіла розкидаються вологим теплом, і наші плаття крижаними колючими щітками чіпляються до шкіри.

Ні, я не мушу засинати. Один *мусить* вартувати, як той місяць. Він теж змучений від блукання небесним болотом. І там, у небесному болоті, теж є мохастий пагорбок, немовби нічне ложе болотяного царя. Але місяць розумніший, не дає себе зачарувати...

Мої ноги впливають у солодку заклякліcть. Я їх не відчуваю.

Поки тіло втискається у пухку плоть пагорбка, що в тарасуватості своїй ховає крижану воду, вода поволі піднімається з глибин і заковує мій череп тонкою скляною пліснявою.

Але тої ж миті кінчиками пальців моїх ніг вчувається ніжне, райське тепло. А навпроти, у повітрі, до мене всміхаються срібно-зелені очі, пронизані блискотом місяця.

— Вовк це бути *не може,* — промайнула гадка. — Вовк ворог будь-якій посмішці...

І таки невдовзі відкрилося, що ті усміхнені срібно-зелені є власністю дівочого обличчя, і що те дівча зігріває мої крижані ноги шовковою сонячністю свого тіла. То *вона* зняла мої важкі, порепані черевики і пустила мої ноги до свого теплого гнізда.

— Ти-ти, — шепче дівча, і її подих тулиться до мого, а обличчя — немовби мармур ожив, — вже понад три роки, як я відправила свій погляд, свої сльози-блукавиці шукати тебе. Коли наді мною зачинилася земля — я проросла, мов дерево, а коли нагайка загнала мене у піч на спалення, я проковтнула його — і перемогла.

Чиєю силою? Твоєю. Тоді в саду, коли ми розлучалися, то ти лишив мені обручку, золоту обручку твоєї мами із мерехким рубіном — мені у дар. Зізнайся: ти зачарував обручку, і моє кохання не вгасає, як твій рубін. То мій добрий янгол, в ньому розчинялися і згоряли, мов метелики при свічці, всі смерті.

Вона зняла обручку, простягнула ближче, щоб я її впізнав, і видряпала нею в повітрі, як на корі дерева, солодкі слова. Лише тоді я відчув дійсність, що часто прикидається сном.

Пролунав скрекіт кулемета, і підняв із трясовини корінь, подібний до слонячого хобота.

Клубок тіней підхопився з моху і знову подався глибше у трясовину.

Поміж хирлявих, голих дерев, «сухостоїв», тлів день, мов жовтий сірник.

Бусол із довгими червоними ногами стояв у мерехтінні трясовини із дзьобом, закутим кригою.

Позаду нас падають. Передні очі цього не бачать, але задні, ті, що на потилиці, — так.

Раптом дівча зупиняється:

— Я мушу бігти назад, до пагорба. Я загубила обручку.

І перш ніж я встигаю спробувати її зупинити, її рука вже полетіла з моєї, як біле голуб'ятко.

Я лишився сам.

Сам, немов той бусол із дзьобом, закутим кригою.

Хто з товаришів поліг, а хто утік у дичавінь.

Я кричу: Ау! Нишпорю, мов вовк, у пошуках її подиху, бігаю босий туди й назад, аж бац! — по шию тону у водяній ямі.

День згас, мов той сірник. Обгоріла «скалка» тонким червонуватим полиском ще трохи освітлювала горизонт.

Тоді наповзла ніч, мов скорпіон.

На ранок, спорожніло блукаючи, я нарешті доплентався до пагорбка. Але від дівчини там лишилося ще менше, ніж від сну. Я заледве звільнився з гниловоддя і доплівся до ліска — населеного світлими березами.

Сп'янілий від зневіри та надії, я вирвав із землі камінь і взявся бити ним оголену березу, найстаршу в лісі. Удар каменем, ще один, ще один, аж доки стукіт, важкий, тупий, не рознесло луною.

Камінь розкришився разом із моїми останніми думками.

І тоді проявилася постать — з'явилася між високих розтріпаних беріз, немов береза перемінилася на людину.

Спочатку проступили зіниці — солоний бурштин, щойно взятий з моря.

За мить — розтріпана голова у короні з терня.

Навкруг шиї — змія.

Навкруг тіла плаття — пошарпане, подерте на обвисле дрантя. Крізь нього — роздуте тіло у маково-червоних плямах.

— Агов, ти хто, наречена болотяного короля?

Змія навкруг шиї заперечно похитала голівкою.

Постать наблизилася.

Аж раптом — на лівиці блиснула обручка, обручка з крапелькою рубінової крові.

...Відтоді уві сні, де звуки ходять поруч, мов люди, мені відкривається пісня, витужена пісня, яку я так люблю, але яка вислизає з пробудженням, як люба дівчина у тій трясовині, — і я беру і б'ю камінням слів у своє серце, і б'ю так довго, аж поки камінь не розкришиться, поки не впаду з останнім подихом на землю. У такі миті, буває, до мене наяву приходить зникла пісня, оголена й закривавлена, та з золотою обручкою кохання, — і посміхається крізь сльози.

Скринька з червоного дерева

Він уже й сам не пам'ятає, хто довірив йому таємницю. Можливо, то був сон. Сонний карлик на ртутних ніжках вліз у його душу крізь таке віконце, яке він забув замкнути зсередини, і розказав йому секрет.

А може бути, роздумує він, що той старий, який ховався у скинії на цвинтарі і чекав, поки його пурпурна довга борода не вросте, мов кущ горобини, в землю і не прищепить його до покійників, — розповів йому це своїми шамкаючими губами.

Але можливо, — присягнутися, що це *не так,* він не може — таємницю наголосила йому його рідною мовою зозуля.

Він не пам'ятає, *хто,* але хтось йому тоді нашептав, що там і там, на Татарській вулиці в криниці, схована скринька з червоного дерева, повна найкоштовніших діамантів — єдиних у світі.

Вогняний хвіст війни ще тягнувся мертвим містом, немов велетенська доісторична тварина.

Чорні площини обгорілих стін були оточені глевкими хмарами, ніби то хмари спустилися відбудовувати місто...

Одної ночі чоловік, одягнений у паперове плаття, зшите ним зі слів священних книг, попрямував із цвинтаря до Татарської вулиці шукати криницю.

І хоч що він був самотній, як перст, казка про скриньку з червоного дерева зігрівала його єство.

Криницю не довелося шукати довго. Місяць убрав її стіни мерехтливою пліснявою, а поруч лежав колодязний журавель, мов шибениця, що падає навколішки перед повішеним.

Чоловік заглянув усередину, але нічого не побачив, бо коли він зазирав у жерло криниці, обличчя його покрилося павутинням.

Він зірвав з обличчя клейкі павучі сіті, що засліпювали його, і кинув у колодязь камінь, щоб за часом падіння визначити його глибину.

Камінь відповів йому.

І тоді він витягнув з-під пахвини мотузку, прив'язав її до гака і, як сажотрус у комин, поліз углиб криниці.

Вода була ледве теплою, як серце щойно померлого.

І лише коли місяць, мов перламутровий турман[74], зі стогоном випурхнув із криниці, чоловік намацав під водою скриньку з червоного дерева, сховав її на грудях, і коли він піднімався нагору, його кістки співали.

Вранішня зоря повисла над тією місцевістю, мов крапля крові.

А чоловік біг тліючими головешками до старого цвинтаря.

Лиш там, зі стукотом у серці і очима, мов квіти дикого маку, він узяв свій скарб обома руками та підняв перед собою.

І він побачив — череп.

Череп, немов старий пергамент, із двома скам'янілими дірами і з мудрою, живою посмішкою, здивовано втупився на нього і — ні слова не вимовив...

— Череп, як тебе звуть?

І коли стиснуті зуби черепа не відгукнулися на питання, чоловік не міг більше стримуватися й шпурнув його об землю, як Мойсей скрижалі.

Але чоловікові тут же впало в очі, що череп схожий на його батька.

---

[74] Турман — штучно виведена порода голубів, дуже вправних у польоті.

Він покрив поцілунками живу посмішку, а його гарячі сльози вкрили діри черепа.

Цілуючи його, він відчув домашній затишок. Теплий ніґун заграв йому в жилах.

Але раптом якась зла сила вразила його:

— Ні, це не твій батько, той виглядав не так.

І він знову схопив череп обома руками і завив, як побитий собака:— Як — те — бе — зву — уть?!

І тоді чоловік почув власне ім'я...

І він відчув, що голова, яку він носив стільки років на плечах, не його.

Він вдягнув на свою голову череп і, притримуючи його рукми, в паперовому вбранні, зшитому зі слів священних книг — полетів мертвим містом назустріч Ґеулі[75].

Переклад Олександри Уралової

[75] Ґеула (*гебр.*) «визволення». В юдаїзмі — звільнення від чужої влади, негараздів, смерті, гріхів, викуп раба-єврея у господаря-неєврея, порятунок єврейського народу і всього людства через Бога-визволителя.

Ї. Л. Перец

Наче хвиля, шліфована на підземнім амвоні,
Так чистішим щоразу глас до нас твій долине.
Так по горах блукає голосіння долини,
В ньому – поклик народу, спрагло вартого волі.

З поколінь в покоління народ вже зморився –
Скільки дертися вгору й ні з чим залишатись!
В цім поході до світла на замащені шати
Пізно скине веселка вогняну патерицю.

І митець, божевільний долаючи опір,
Наше ствердить життя і підживить стремління
Наче скульптор, що душу вдихає в каміння,
З міксту мрії і віри творить обрис утопій.

Разом будьмо! Птах з даху на́спів твій пропагує.
Діти слово твоє пропонують небес вишині.
А у мене питання: в ту вись як злетіти й мені?
Я святебно посвідчу: перед небом за тебе в боргу я!

Переклад Валерії Богуславської
1941

Поезія

Плід пурпурово-спілий,
остання слива.
Він тонкошкірий, ніжний, як зіниця,
що гасить поночі в імлі
любов — і зір іскриться,
І вранці на зорі в імлі
стає дрібнішим —
поезія се. Руш її —
щоб сліду не полишив.

Хто лишиться?

Хто лишиться? Що лишиться? Буде лише вітер
Сліпота сліпого буде, поки вся не зникне,
Лишиться ознака моря: білий разок піни,
І за дерево чіплятись лишиться хмарина.

Хто лишиться? Що лишиться? Буде лише спроба
Проростити биллєм травним сам початок знову.
Скрипкова троянда буде на свою пошану
Сім травинок розумітись лишаться у травах.

Од усіх зірок найбільше, аж від півночі — сюди
Лишиться на небі зірка і бринітиме в сльозі.
Завше буде вина крапля на денці бокала.
Хто лишиться? Бог лишиться. Чи цього замало?

Переклад Тетяни Непипенко

Хто лишиться?

Хто лишиться?

Переклад Олександри Уралової

Рухл Фішман

Як гранат

Я сповнена —
та не заповідями,
як гранат:
я повна пожадань.
І от-от-от, раптово,
з-під моєї шкіри
вирветься червоний сміх
назовні.

Бджола
не видзумкотить
з мене ревність:
всі клітини в моєму серці
огорнені нині
соками і світлом —
густо-густим.
В т і х о ю —
шар за шаром.
Я просочую їх не солодом,
і не питаю навіть чому так.
Сама втіха на мені —
шар за шаром.

І якщо лишуся такою
ще хвильку —
розчахнеться віконце
в моїй крові:

«Добридень!» —
крикну я тоді.
І ще одна крапля сонцещастя —
і тоді й гранати не витримають.
Що за червоні зуби!
Що за червоне нещастя!

33 заповіді — солодка згуба,
22 заповіді — соковита втіха
Визбирую я їх тлумачення
визбирую —
для нас обох.

Я просонцена

Я просотана сонцем
І просонцена
І розпалена сонцем.
Штовхни-но мене,
І зсередини мене враз
Вивергнеться
Гаряче сонячне сім'я.
Я заковтую так багато сонця,
Я сміюся і сяю сонцю навстріч,
І посилаю йому палючі сигнали.
Всі зморшки мої підсвічені
Та я не боюся.
Мені все враз стає
Сонячним —
Чи то я променюся,
Чи мене огортає промінням!

На початку

На початку
було сонце.
Ось долина —
ямочка на щоці
сонця.
Гранати —
перса сонцеві.
А виноград —
то кінчики пальців.
Нігті ніг сонцевих —
шпичаки в полі.
Кісточки випростаних кулаків —
то Ґільбоа.

Як сонце
розчісує свої коси
і чорне волосся розсипається
у сонця на подушках —

западає ніч.
Та ми знаємо:
сонця рожеві вушка,
що нашорошуються
з-під ковдри —
то є зачинання,
початок
з початку.

Мордехай Ґебіртіґ

Наше містечко горить

Дим, братчики, дим,
Місто наше, Боже милий, в нім.
То пожежу роздуває
Вітер, стіни рве й ламає,
Все дощенту спопеляє,
Все загине в нім.
Чом ви стали і заклякли,
Всі здалися вмить?
Чом ви дивитесь байдуже
Як усе горить?
Дим, братчики, дим,
Місто наше, Боже милий, в нім.
Я вже бачу що все місто
У вогні зникає чисто,
Вже нема куди відплисти
Бо повсюди дим.
Чом ви стали і заклякли,
Всі здалися вмить?
Чом ви дивитесь байдуже
Як усе горить?
Дим, братчики, дим,
Боже збав, та може статись з ним,
З нашим містом, усі разом
Станем попелом дочасно.
Як війна мине, то згаснуть
Й спогади по нім.

Чом ви стали і заклякли,
Всі здалися вмить?
Чом ви дивитесь байдуже
Як усе горить?
Дим, братчики, дим,
Сам собі лиш допомога в нім
Кожен з нас, гайда гасити,
Ту пожежу час залити
Хоч би й кров'ю. Можем жити,
Нумо, доведім.
Ви не стійте й не дивіться,
Не здавайтесь вмить.
Погасіть, бо розгориться,
Штетл наш горить.

Переклад Р. Коляди

Пауль Целан

Фуґа смерті

Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір
ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі
ми п'ємо і п'ємо
ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито
він пише це й з хати виходить і зорі блищать
і свистить він на псів
свистить на євреїв своїх і велить копати могилу в землі
і грати до танцю наказує нам
Чорне молоко світання тебе ми п'ємо вночі
ми п'ємо тебе зранку й опівдні ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламіф ми копаєм могилу в повітрі
де буде лежати не тісно
Він гукає глибше рийте землю ви перші ви другі
співайте і грайте
він хапається заліза в кобурі він хитається
очі в нього блакитні
глибше лопатами рийте ви перші ви другі
грайте далі до танцю
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі

ми п'ємо тебе опівдні і зранку ми п'ємо тебе надвечір
ми п'ємо і п'ємо
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламіф він зі зміями грає
Він гукає солодше грайте смерті бо смерть
це з Німеччини майстер
Він гукає темніше торкайтеся скрипок ви злинете
димом в повітря
для вас є могила у хмарах де буде лежати не тісно
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
ми п'ємо тебе опівдні смерть це з Німеччини майстер
ми п'ємо тебе зранку й надвечір ми п'ємо і п'ємо
Смерть це з Німеччини майстер очі в нього блакитні
він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно
Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
Він нацьковує своїх псів на нас він дарує нам могилу в повітрі
він зі зміями грає і марить смерть це з Німеччини майстер
твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламіф.
Переклад М. Бажана 1948

Фуга смерті

Чорне молоко світання ми п'ємо його вечорами
ми п'ємо його вдень і зрання ми п'ємо його уночі
ми п'ємо і п'ємо
Ми копаєм могилу в повітрі там лежати нетісно
В цій хаті живе чоловік він змій приручає він пише
він пише коли сутеніє в Німеччину твоя золотиста коса
Маргарито
він пише отак і виходить надвір і виблискують зорі
він посвистом псів своїх кличе
він свистить і скликає євреїв своїх і велить їм копати
могилу в землі
він наказує нам грайте хутко до танцю
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе уночі
ми п'ємо тебе зрання і вдень ми п'ємо тебе вечорами
ми п'ємо і п'ємо
В цій хаті живе чоловік він змій приручає він пише
він пише коли сутеніє в Німеччину твоя золотиста коса
Маргарито
Твоя попеляста коса Суламіт ми копаєм могилу в повітрі
там лежати не тісно
Він гукає ви перші копайте-но глибше ви другі співайте
і грайте
він вийма з кобури залізяку він розмахує нею очі його
голубі
глибше вганяйте лопати ви перші ви другі
продовжуйте грати
до танцю
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе уночі
ми п'ємо і п'ємо

в цій хаті живе чоловік твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламіт він змій приручає
Він гукає смерть потребує ніжнішої гри
смерть це з Німеччини майстер
він гукає жагливіш водіте смичками тоді ви полинете
димом
в повітря
тоді ви могилу дістанете в хмарах там лежати не тісно
Чорне молоко світання ми п'ємо тебе уночі
ми п'ємо тебе вдень смерть це з Німеччини майстер
ми п'ємо тебе вечорами і зрання ми п'ємо і п'ємо
смерть це з Німеччини майстер очі його голубі
він поцілить свинцевою кулею прямо в серце тобі
в цій хаті живе чоловік твоя золотиста коса Маргарито
він спускає на нас своїх псів він дає нам могилу в
повітрі
він змій приручає і марить смерть це з Німеччини
майстер
твоя золотиста коса Маргарито
твоя попеляста коса Суламіт.

Переклад П. Рихла

Роза Ауслендер

Чернівці (історія в горіховій шкаралущі)

Місто на схилах у сукні зеленій
Дроздів непідробні трелі

Дзеркальний короп
приправлений перцем
мовчав п'ятьма мовами

Циганка
читала нам долю
на картах

Діти монархії під чорно-жовтим стягом
марили про німецьку культуру

Легенди Баал-Шема
Чудеса з Садагури

Після червоної рокіровки
міняються барви

Валах прокидається -
й знов засинає
Семимильні чоботи
в нього під ложем -
чимдуж утікає

В гетто
Бог подав у відставку

Знов переміна знамен:
Молот навпіл розколює втечу
Серп стинає час на сіно

Садагурський хасид

Майже столітній старець
його борода білосніжно молилась
на грудях

На кафтані у нього
янголи спочивали
від кругосвітніх мандрів
суботня корона –
штрамель –
єдина його прикраса

Повіки стулені
позір повитий туманом
Дім – синагога

Понеділок четвер – постування
плоть його легка
харч його – Божа хвала
гойдання у ритмі
святих молитов та інших
священних формул

Скупий на слова:
Божий світ мовою не осягнути
не пізнати липкими пальцями
зримі речі лиш тіні
Сутності (імені не вимовляти!
має служити дух

В подвійно згорнутій Торі
сховані світло і пісня
звідтіля промовляє доля народу
Глянь на кохану
в золототканих строях
з короною на чолі
ти можеш її цілувати в уста
ти можеш її обіймати
і кружляти з нею в танку
в ім'я слави Творця

І танцював садагурський хасид
зі своїми братами

Прут
Тоді навіть рінь на Пруті співала
різьбила миттєві узори
на наших босих ногах

ми мов нарциси лежали в свічаді води
самих себе обіймали

Вночі укриті вітрами
на ложах пухких від риби
місяць – золота рибка

шепіт пейсів
раббі в штрамелі і кафтані
навкруг нього щасливоокі хасиди

Птахи — ми не відаєм
їхніх наймень їх крик
вабить нас і лякає
наші крила також зміцніли
ми летимо за вами
над кукурудзяними полями
понад розгойдані синагоги

Знову і знов до Пруту

Дараби
(з дерев'яних колод чи солодких ріжків?)
вниз по ріці
куди ви квапливі куди
а ми тут самі
з камінням?

Неллі Закс

Йов

О, розо вітрів страждання!
Правічними штормами
звіяна у завше інший бік негоди;
навіть південь твій зветься самотністю.
Де стоїш ти – там центр всього болю.

Твої очі запали глибоко у твій череп,
наче печерні голуби заховались у ночі,
звідки їх сліпо виловлює мисливець.
Твій голос занімів,
адже ти забагато питав «Чому».

Твій голос доєднався
до чирви і риб.
Йове, ти зоріння всіх ночей проридав,
але ж якось складеться твоєї крови сузір'я
і одного дня затьмарить усі прийдешні сонця.

***

Але можливо
ми
задимлені помилками
все ж створили з мови подихів
мандрівний Всесвіт?

Знов і знов звучать
сурми зачину
квапливо карбується піщина
перш ніж стати світлом
над брунькою
плоду?

І знов і знов ми
замкнені
на твоїх теренах
навіть коли не можемо згадати ніч
і вигризаємо
з морських глибин
зористі судини слів.

І все ж зорюємо твоє поле
за спиною у смерти.

Можливо манівці
гріхопадіння —
це таємні шляхи втечі метеорів
записані в алфавіті грози
поруч із веселкою —

Страждання — міра часу зорі чужої

Шати світанку відмінні від шат вечірніх
— Книга Зогар

Страждання — міра часу зорі чужої,
кожна хвилина забарвлена іншими сутінками;
Страждання твоїх виламаних дверей,
твого перерваного сну,
твоїх віддалених кроків,
що відраховують останнє життя.
Твоїх стоптаних кроків,
твоїх стоптаних кроків,
що наближаються до мене впритул.
Страждання, доки не стихнуть кроки
Перед ґратами,
За якими починається коридор нашої туги,
О, час, що рахується лиш зо смертю!
Якою легкою буде смерть після цієї довгої виправи.

Ельза Ласкер-Шулер

Якби серце моє було здоровим (кінематографічне)

Якби моє серце було здоровим, я би спершу зістрибнула з вікна, тоді скочила на верхівку сосни, а звідтам — нікуди не пішла. Це наче б я знайшла собі щасливий лотерейний білет, та винагороди ще не отримала; чи виграла жеребця в кінній лотереї, «дарма що» стайні для нього годі й шукати. Так і життя насправді — драматичний закрут ґвинтових сходів, завше вгору-вниз, завше обертається довкола себе, як довкола зірок. Я — в радісному розпачі, в розпачливій радости; найбільш любо мені втнути смертельний стрибок — або жарт. Моя подруга Лавренція лизькає горівку, як лисиця. Вона-бо вивчає мови стародавніх панів — греку й латину, я маю на увазі. Але що мені з того всього: я ніц не хочу знати, геть нічого. Якби ж воно тільки не калатало!

Мозок — геть-чисто весь розбурханий, а серце калатає не лише щоп'ятниці чи суботнього вечора збурюється в нім кожна часточка, воно калатає і в усі інші дні тижня, бо я живу то в одній, то в іншій оселі й мушу зносити жорстокість усіх дворів, де мене приймають. Завше сиджу я перед зачиненими вікнами й ніякої користі від літа собі не маю: гуляти надворі я не можу, пишу собі свої роздуми; я чимало завинила. Так і тягнеться воно за мною, коли я прочиняю двері й лишаю собі простору праворуч, ліворуч і позаду мене. З цього помешкання я виношу за собою жмутки котячої шерсті; так що коли ввечері мене запрошують кудись, мене накриває неймовірним жахом, що от-от почну нявчати. У мене більш немає ніякого бажання жити, хай люди й досі охоче читають мої вірші; хто хотів би їх почитати, тепер мусить спершу написати мені чемного листа. Через хворобу я мушу приймати

соляні ванни. У ванні мені завжди стає так нудно — тож я полюбила читати улесливі листи. Як же дратують критики! Людина ж одразу ж уподобає лише того, хто напише їй дрібку добрих слів. Є на світі й справді співчутливі, добрі створіння. Я не виношу білих облич і з підозрою ставлюся до світла. Саме тому я взяла собі лише темношкірих служниць і челядників. У мене є двоє негрів і двоє індіанок; Батько-вождь Текофі ще, бува, приїжджає до Берліна й виступає зі своєю трупою в *Chât noir*. Коли батько Текофі також приїжджає до Берліна, він питає мене, чи можна йому лишитися ночувати в мене на балконі. Я не маю нічого проти. Мій сомалійський негр має шляхетніше походження — королівське, його батько має поблизу Тенеріфе чималі стада овець. Іноді він надсилає мені пару ошкурених баранів, що приїздять до мене у вигляді рагу зі шкірою. Осман, мій молодший негр, має вигляд розумної горили, що сидить на плантації. Такі-то лихі створіння, за якими приємно спостерігати… але ж мусимо дати йому спокій; віднедавна я перестала свистіти, коли він відгризає комусь голову, він занадто цінний, надто вартісний, аби коритися комусь, навіть мені. Обидві мої індіанки — заклопотані дівчата: я найняла їх, щоби вони висновували ниточки моєї логіки, вишукували логіку в моїх розмовах. Іноді так шукають вони цілісіньку ніч, а я боюся, що одного разу вони візьмуть — і за мить повісяться на тому провідному пасемці. Мусимо добре затямити: темношкірі — погані шукачі, вони-бо не бачать ніц у глухій ночі своєї шкіри. Ох, і що б я робила, якби моє серце було здоровим? Та чи є в мене серце, чи хоч щось, на нього схоже?.. Під час цієї частини програми я мушу заплакати — добре, що маю горіхові палички та м'ятні льодяники в дерев'яних шухлядках. Я не вірю, що серце моє — з плоті й крови, що стінки його розтріскані й пошарпані; воно має менше цінності для миті, ніж для вічности, а тому я зовсім не потрібна перехожому, я цікава лише дослідникові. От і лунає у найцікавішу мить дзвінок:

— 35-24, з ким я розмовляю?

— Доктор Нікіто Амброзія, чи це ви — Ельза Ласкер-Шюлер?

— На жаль.

— Не поспішайте тішитися, моя пані, я питаю вас вельми щиро, чи ви приймете співпрацю у Зимовому садку із щомісячною оплатою у 10 000 марок? А в рік виходитиме близько 100 000 марок?

— Ви певно шуткуєте, пане, ніхто не лишає артистів у вар'єте довше, ніж на місяць.

— Але, люба моя, нам надзвичайно важливо залишити вас у вар'єте!

— Чи йдеться нині про мою арабську сценку, докторе Амброзіусе?

— Саме так! Адже ви всілися на своєму верблюді високо понад Тебами.

— Пане, я вас знаю — такого чистого, природного баса годі й шукати на естраді! Ви — професор Ґеллерт, останній з роду Гогенцоллернів. Ось так! Мій лист: до найдорожчого моєму серцю в усьому Адріанополі! Він допитувався, чи я досі люблю його, і благав не брехати йому. Я не хочу давати йому нового матеріалу для віршів (адже він поет!), отож — «Я люблю його! Та й по всьому!». Якби я могла ще дістатися трошки ближче до Туреччини — адже ж мої пращури таки змогли туди потрапити. Але ходити пішки мені тяжко. Там, де ваші підошви вже прохололи, мої ще тліють. Якби моє серце було здоровим, що б я тоді зробила? Заждіть хвильку! Я б роздяглася тоді й кинулася у прісну воду, де плавають ніжні риби — та я не виношу доторку луски. Або, може, я б вирушила на Південний полюс і там ретельно вигрівалася чи, в кожнім разі, встановила би посеред льодовиків антрацитову пічку. Що ще мені зробити? Як назло, я лишаюся на роздоріжжі. Всім сузір'ям я б охоче прималювала вуса. Бо чи не завинили небеса, що моє серце нездужає? Хвороби серця — неврози — спричиняються впливом Місяця. Усі хвороби надходять на людину згори. А тут, унизу, цілком добре й затишно. Тому-то стільки авіаторів і падають донизу: літаки-бо не можуть просто так узяти й зламатися, та що вище люд злітають і просотуються бацилами сузір'їв, то приреченішими вони стають на падіння. Такий і мають вигляд

авіатори: схожі на птахів, замість носа — дзьоб, а маківками тягнуться догори. Така-то нова людська раса. Одного разу я обідала з льотчиком, що вгризався у шматки м'яса, наче яструб і розривав шніцелі, як стерв'ятник. Ось і прекрасна Катерина фон Арманьяк, дружина Карла Фольмеллера — перша у світі льотчиця. У Союзному театрі, де відбуваються льотні шоу, вони всі літають під час виставки авіаційного мистецтва в зоопарку. Я можу безкоштовно приходити дивитися на ці шоу, я пообіцяла писати про все побачене. У мене нема грошей, але це не значить, що я мушу бути відрізаною від світу й геть нікуди не потикатися. І навіть якщо влада у Тебах зміниться, я лишуся правити, суто формально. В Берліні люди кажуть, що в мене — ідея-фікс. Та ідея-фікс — це щось цілком природне: природа є тою, що поневолює будь-який закон.

Я — принц Тебів. Лише цісар Вільгельм може зрозуміти мене тут, у Німеччині, лише він може відчувати, що таке царювання. Мій народ — барвистий і колоритний. Вночі я лежу на даху, а вдень сиджу під своєю пальмою і царюю. Я відповідаю за все: мій народ досі щулиться з непевности, вони думають, я жартую, але навіть жарти для мене — то найсправжнісінька гірка правда. Нічому, окрім людей, я не віддаю перевагу. Несправедлива — бо маю смак і художнє чуття; моя промова до народу не має чіткого змісту, бо я не хочу себе ним зв'язувати. Найбільше толерантності в мене — до себе, милосердя — до себе; я єдина з самою собою і не маю стосунку до дипломатії, а мій народ мусить коритися мені й мене триматися. Лише думаю я забагато, серджуся, ні з ким не ділюся, не відпускаю свої думки від себе, дозволяю їм наблизитися до себе, щоби вони забули як боятися. Якби тільки мене не чіпали з раннього ранку мусульманські перукарі, що хочуть зробити мені татуювання, чи художники, що хочуть малювати з мене портрети. Вночі, на моєму даху, мене завжди турбують паші — не можуть знайти спочинку від свого піднесення й захвату моїм царюванням. Під час авдієнції, котрою я вділяла їх, вони раз по раз забували питання, з яким приходили до мене. Відтоді, як мене обрали принцем Теб, чимало шляхти стало з'являтися на вулицях міста

в костюмах, що відтворювали мої; вони намагалися наслідувати мене і жестами, і поведінкою. Мої епігони! Адже царювання — це мистецтво, це особливість, як живопис, поезія чи музика. А епігонство — це зайняття, бо епігонство приносить здобутки, подібно до роботи. Я ж ніколи не працюю, я ненавиджу письмовий стіл — дарма що маю один — та він ніколи не був цілим.

Сеї ночі, доки мої негри поснули, паші вдерлися крізь ворота, що ведуть до мого даху, нагору, в прагненні роздобути собі марки. Уночі мене сфотографували — в профіль, адже світлини збоку мають мені ліпший вигляд, ніж анфас — в тюрбані й мантії, вбрану в усі шати; і повсюди в моєму місті люд розносить тепер зображення Мене Превелебної.

Альфред Марґул-Шпербер

Про назву концтабору Бухенвальд

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав
Ліс буковий, так пам'ятний мені.
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувать свою.

Бо в спомини мої вповза кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

Переклад Петра Рихла

Альфред Ґонґ

Буковина

Так слов'яни назвали її. «Buchenland» –
охрестили її поселенці шваби, тут
лен дістали вони за правління Марії-Терезії.
Навіть зорі в цім краї світили інакше –
як осінні плоди, наче сходи озимі,
як не знайдені й досі скарби бусурманські,
що про щось шепотіли з криниці.

Південь землі обживають румунські селяни, хатки в них
побілені, чисті покої, пропахлі васильком.
Панотці, що мають вигляд опришків, радісно пили
за здоров'я свого короля. По дорозі додому –
божі коровки в ланах кукурудзи. Попід іконами
тіні, натхненно докупи зілляті.

На північних Карпатських схилах хвилясто юрмились
вівці в долинах під місяцем архаїчним.
Мчали гуцули на конях, зіщулившись злегка під градом
скіфських стріл. На роздоріжжі,
підстерігаючи вовчі вогні, – Сатана
з чарівною скрипкою.

Різдво у долині. Вундерраббі
зі сніжно-білою бородою танцював у снігу
зі снігом і понад снігом –
а під снігом марила вся Садаґура

За варінням мамалиги

Перший сніг і дитяча казка
навіки сплелися
в моїм родовому дереві.

Наймичка Анна
доварювала кулешу.
Сестричка сиділа на стільчику
з голою лялькою і відкритим ротом,
в той час як Анна своєю німецькою
рапсодувала про
«вродливий і сильний Іван».
Допомагав їй вогонь: він домальовував
у призмі кухні світлом і тінню
страждання, радість і доблесть Івана.
Слова – як ліс і Карпати, криниця й змія –
здіймались над ліжком і скринею;
купайло й диявол, русалка й орел
з'являлися з пари над мамалигою.
Поміж емаллю і міддю,
в полоні чар української Гестії,
двоє дітей, що тамують подих.

Змовкла Анна: втомлений крок
батьків у дворі налякав Івана.
Вони стояли у сінях
і струшували з одежі
перший сніг.
Знову вогонь став вогнем,
тим, на якому готують вечерю.

Януш Корчак

На самоті з Богом: молитви тих, хто не молиться

Молитва матері

Схилилась я над тобою, дитино люба моя, як же ж ти мені дорога, моя крихітко! Знаю, подібна до багатьох, але вірю-вірю-вірю, що не бачачи тебе, впізнаю серед тисяч за голосом, а не чуючи голосу, відчую тебе по вустоньках, які доторкнуться до грудеий моїх — моє ти єдине на світі.

Розуміємо одне одного без слів, без голосу ти здатна з найглибшого сну обудити мене — одним лише поглядом-покликом.

Дитя моє, ти щира правда життя мого і єдине для мене нагадування, тремтлива турбото моя, надіє і тривого.

Дитино, будь щасливою. Боже, вибач, що не до Тебе промовляю, а якщо й молюся, то швидше зі страху, що приревнувавши, можеш її скривдити. Навіть Тобі, Боже, боюсь я довіритися: бо можеш відняти дитя в матері й можеш відібрати матір у дитини. Скажи, навіщо так чиниш? Я не дорікаю, Боже, я тільки запитую.

Вибач, Боже, що люблю її більше, ніж Тебе, бо це я дала їй життя, але й Ти також, Боже: тож несемо спільну відповідальність, обоє ми винні, що воно живе і вже страждає. Тож мусимо пильнувати.

Страждає — плаче.

Боже, кохаючи це маля без пам'яті, я може й Тебе у ньому кохаю, бо Ти сутній-присутній-посутній у цьому Найменшому — Найбільшою Таїною — Ти, Боже.

Не вірю в існування гріха, бо якби гріх існував, моя любов була б гріховною, а чи може бути гріховною любов материнська? Байдуже мені зараз до страждань, яких — я знаю —

багато є у світі, байдуже мені до сліз, яких — також знаю — багато у світі є. Чи ж Тобі я брехати мушу? Лише твої сльози, дитя моє, лише твоя усмішка, турботонько моя сердешна.

Дитя моє — ти мій ланцюг ніжний, мої кайдани солодкі, ясминові й зоряні, квіте прощення, дрімото моя радісно-покутлива, віро моя сонячна, надіє лагідна, хмарко моя рожева, співе жайворонковий. Дай їй щастя, о Боже, аби вона не жалкувала, що ми їй життя подарували, я не знаю, що то є щастя, але Ти, Боже, знаєш, Ти мусиш знати, не можеш не знати. Тож дай!

Схилилась я над тобою, дитино люба моя, і так наполегливо шукаю, так гаряче благаю — чи розумієш — чи зрозумієш? Скажи. Дай відповідь легеньким тремтінням повік, поворухни ледь-ледь вустами — подай знак, якого ніхто не зрозуміє окрім нас двох: Бога й мене, матері твоєї. Скажи, що не жалкуватимеш, живучи це життя, і що я — мати твоя, скажи це, стверди, молитво ти моя сердешна.

Молитва хлопчини

Знаю я, що просити негарно. Але я не у Тебе прошу, Добрий Боже. Ти нічого мені не давай, тільки ось дядечко мені пообіцяв годинника, якщо я добре вчитимуся. Тож тільки допоможи мені, нагадай дядечкові про ту його обіцянку. Я ж бо старатимуся, та й нема великої різниці, чи він мені подарує годинника зараз, а чи пізніше. Я похвалився друзям, що матиму годинника, а вони не вірять, насміхатимуться з мене, думатимуть, що я збрехав, що я так перед ними виставляюся. Допоможи мені, Боже, це ж для Тебе не важко, бо Ти все, що забажаєш, зробити можеш. Поможи ж мені, мій Добрий, мій Золотий Боже.

Пробач мені гріхи мої. Я нагрішив багато. Виїв зі слоїка повидло, насміхався з горбаня, збрехав, що мені мама дозволяє іти спати, коли я схочу; цигарки я вже двічі палив, негарні слова говорив. Але ж Ти добрий, і Ти мені пробачиш, бо я сам про це жалкую і хочу виправитися.

Я хочу бути хорошим, але не можу. Як мене хтось часом розсердить чи підмовить, а я не хочу, щоб думали, ніби я боюся; або

коли мені стає нудно, чи коли дуже чогось хочеться, а мені не дозволяють, тоді я не можу стриматися, хоча потім і жалкую. Бо ж насправді я не поганий.

Не те щоб я хвалився, але ж Ти сам знаєш, бо Ти все знаєш, Добрий Боже, і знаєш, що є й гірші від мене. Я тільки часом збрешу, а вони брешуть, що не слово. І крадуть. Два рази щезав у мене сніданок, вкрали в мене зошита, витягли з пенала олівець. Це вони мене навчили поганих слів. Та Ти про це й сам знаєш, Боже. Я не люблю жалітися, але ж Ти сам знаєш, що я не поганий, хоча й стільки поганого роблю.

Допоможи мені, Добрий Боже, щоб я не грішив, дай довге життя і здоров'я мамі й татусеві, і про того обіцяного годинника дядечкові нагадай.

Бо як щось комусь обіцяєш, то треба потім виконувати.

Молитва легковажної жінки

Коханий мій Боже, як давно я з Тобою не розмовляла. Може, тому я рідко молюся, що не люблю вклякати навколішках. Тож я загашу цигарку, але сидітиму на канапі й дивитимуся на квіти. Ти ж за це не образишся, бо Ти ж Добрий, Коханий наш Бог. Ніколи Ти мене не карав. А я ж стільки разів бувала поганою і неслухняною. Скільки гріхів я маю.

Поглянь лишень. Тільки почала я молитись, як мені думка гріховна прийшла до голови. І захотілось мені сказати:

— Сідай-но, Старенький, біля мене — ближче-ближче — не бійся, нічого я Тобі не зроблю, хіба сам чого захочеш.

Такий ось гріх, така нечиста думка.

Я сама собі часом дивуюся: ніколи й нікому я свідомо кривди не зробила, хіба несамохіть коли. І я одразу ж прошу вибачення, а коли не можу вибачитися, тоді я плачу, хоча і знаю, що в мене очі негарно почервоніють. Але нехай, нехай і очі червоніють, буду некрасивою, якщо я така погана... погана... погана...

Правда ж, я гарна? Правда ж, у цьому ж немає нічого поганого, коли про це казати щиро? Ти ж сам сотворив мене такою, а воля

Твоя є священною. Я інколи навіть жалкую, що не вродилася негарною; ну, не зовсім вже потворою, але трішки так незугарною. Напевно, я була б тоді мудрішою, розважливішою і добрішою. Хоча, добрішою — навряд чи. Скажи мені, чи я добра? Як мені шкода, що я Тебе побачити не можу: я притулилася б до Тебе, зазирнула б у очі Твої запитально, а Ти б до мене усміхався, примовляючи: «Дурненька». Правда ж, Ти б саме так примовляв?

Нічого Ти мені не відповідаєш, а я так сильно хотіла довідатися, навіщо Ти створюєш некрасивих людей. Я б усіх зробила красивими; і жінок, і чоловіків, так, навіть їх. Але про чоловіків я з Тобою не розмовлятиму — сам знаєш, чому. Ти ж бачиш: я не ревнивиця. Коли б усі жінки були красивими, тоді кохали б тільки найрозумніших з них. Я ж взагалі до розумних не належу. А шкода.

Читаю тільки книжки про любов, та й то неуважно. Навіть віршів я не люблю. Окрім того, я не вірю, що з книжок можна розуму набратися. Розумним треба народитися.

Добрий мій, Коханий мій Боже, я так Тебе люблю. Часом хотіла б навіть якусь офіру Тобі принести. Я подаю жебракам, але це не те. Пам'ятаєш, я ходила відвідати хвору на тиф, щоб переконатися, що я таки вірую в Тебе; я так тоді страшенно боялася. Не смерті, ні, — але після тифу волосся випадає, і в гарячці тифозній можна часом наговорити багато недоречного.

Як Тобі, мабуть, ті люди допікають: кожне про щось Тебе просить, кожному щось від Тебе потрібно. Як Ти даєш собі ради з усім тим? Інколи мені навіть здається, що Ти не слухаєш усіх тих прохань, але ж це не так, правда? Нічого дивного немає у тім, що я так мало знаю: звідки ж я знань наберуся? Але здається мені, що й священники добре всього того не знають. Тож я собі постановила ніколи ні про що не просити. Бо це якось так негарно: ніби Тебе просто кохають, аж тут раптово якісь прохання, прагматичний інтерес. То може Ти, коли я не проситиму, а лише думатиму про щось, швидше виконаєш мої побажання.

Правда ж, і Тобі було б неприємно, якби я була негарною? Правда ж, я й Тобі подобаюся? Зрозуміло, інакше, ніж людям; але

ж Ти теж відчуваєш задоволення, коли вдається Тобі створити щось прегарне? Ой, дурна я, хіба може Богові щось та й не вдатися? Все є таким, яким є, бо це Ти цього захотів.

Стільки квітів різноманітних ти витворив. А серед них є і квіти гріховні. Червона, вся така запахуща червона троянда — то квітка гріховна. А може, не Ти троянду сотворив, а сатана? Ні, це неможливо, бо тоді від Твоєї сили квіти гріховні пов'яли б. Бідолашний Ти, мій Дідуню.

Мені часом так хочеться допомогти тобі, пособити, трішки тебе розвеселити. Бо ж нелегко, мабуть, увесь час думати про бідноту, про чесноту, про сиріт. Я ось ненавиджу пломбувати зуби, та все ж пішла до дантиста, щоб він мені здорового зуба запломбував; я постраждати хотіла, а він, дурень, сміявся. Правда, потім я почала й собі сміятися, але спершу була страшенно лиха. Він, напевно, роздзвонив про це усім своїм знайомим. Ой, які ж вони пліткарі, ті чоловіки. Ненавиджу їх.

Я знаю: Ти велиш прощати. Я їх прощаю, але від того іще гірше.

Брехуни вони невдячні, у сто, в тисячу разів гірші від нас.

О-о-о, дзвінок у двері... Це він... Вибач мені... Не сердься на мене, Боже... Врешті, це Ти сам керуєш усім... Па-па, Боже, дякую Тобі, так гарно було нам удвох.

Молитва смутку

Який смуток, Боже, Боже, смуток який. Сірий смуток, Боже, Боже, смуток сірий.

Ані звуків, ані барв, Боже, ані барв, ані звуків.

Смуток, Боже, смуток.

Вийняв я серце з грудей, Боже, Боже, б'ється серце тихо. Боже, тихо, тихо серце б'ється. Боже, Боже, з грудей я серце вийняв. У сльозах, сумне своє серце, серце смутне, все у сльозах.

Птах чорний з крилами білими. Боже, білі крила має чорний птах.

Туман густий, птах чорний, крила білі, Боже, білі крила, чорний птах, густий туман, Боже.

Смуток, Боже, смуток.

Було сонце, було й нема, Боже, нема, нема, було сонце, Боже. Тихо, смутно, смутно, тихо.

Тихо, смутно, на хвилях чорних труна вихилитується. Чорну росу з чорних квітів чорні метелики п'ють. Ніколи вже людина не заспіває, дитина не усміхнеться, тріснув останній дзвін, усі годинники у світі зупинились, завалилася остання в світі вежа, і вчора уночі остання згасла зірка — вже не мала для кого світити.

Немає, немає, Боже, немає нічого.

Розплющив я широко очі — дивлюся, дивлюся, дивлюся. Боже, нічого немає, нічого не бачу, вслухаюся — нічого не чую, ані шепоту, ані зітхання.

Сірий Володарю тихого світу, Боже, чуєш, навколо птахи чорні крилами білими майорять, чорні метелики з чорних бутонів чорну спивають росу.Який смуток, Боже, смуток який. Ані барв, ані звуків, Боже, Боже, ані звуків, ані барв, ані сліз.

Молитва немочі

Ясний Вельможний Господи Боже. Смішно.

Наївно, смішно, наївно, недоречно, смішно, смішно. Всеблагий Всемогутній Господи Боже. Смішно.

Неосвіченість є у цьому, простацтво неотесане, але не неміч, ні. Ні, не неміч, ні.

Як Тебе називати, Всеблагий Всемогутній, як? Як називати Тебе, як?

Кажу ж: наївно, недоречно, по-дитячому. Я і дитина, я і Ти. Дитина, яка мною буде, яка ще не ходить, ще не розмовляє.

Кажу ж: Ти. Як Тебе називати — Господом? Бога назвав я Господом, написав з великої літери, чи навіть винайшов іншу велику літеру, тільки для слова «Бог».

Кажу ж Тобі: Ти, Боже. А недоумок не сотворить молитви, бо ж людина від мавпи походить. Не промовить він молитви, бо вже он цигарку палить, і людина від мавпи походить. Так просто, так по-дитячому.

Боже, мені бракує слів, щоб означити неміч мою, нема в мене слів, щоб неміч назвати неміччю. Бо тільки неміч моя і є великою, і може дорівнятися до величі Твоєї, Всеблагий Всемогутній. Безпорадність, безсилля, неміч, ницість. Навіть не хробак, навіть не мураха. Навіть не ніщо, не ніщо. Великим є ніщо, а я навіть не безкінечно маленьке щось, бо й безкінечність великою є. А я просте собі щось.

Боже, Боже, Боже — і нічого більше. Ані скрути, ані покори, тільки Ти, Всеблагий Всемогутній Господи Боже. Зіщулене щось, покірне щось, скулене щось, яке скорчилося перед Престолом Твоїм. Смішне, смішне.

Я не назву Тебе Сильним, Великим, Безсмертним, бо за це можуть образитися люди, які вважають себе сильними, великими, безсмертними. Не забувай, Боже, що й люди бувають великими і безсмертними. Уважніше вдивляйся в Землю, ти мусиш добре її знати. Ти ж пам'ятаєш нашу Землю? Вона обертається навколо Сонця.

Мудра твориться молитва незрозумілою мовою.

Оле телі солт мін каюзо віт дарту, вак рубо, вак рісте. Кін бра — оле. Оле телі солт, оле дарту мін вак. Аль віт дарту, аль ма васте, оле віт кін. Вибрав я з усіх наріч найважливіші вирази, розсипав їх, поперекручував, поперемішував, та й створив незрозумілу молитву для людей, для себе.

Оле телі солт, оле віт, е дарту мін вак.

Це нічого не означає, але я вже не можу інакше, не можу, Всеблагий Всемогутній Господи Боже.

Не можу інакше, і не вибачаюсь за це. Не можу й не прошу мене простити. Не можу, й не жалкую з цього приводу. Не можу, й Ти на мене не розгніваєшся. Не можу, й Ти на мене не образишся. Не можу, й Ти мені не дорікнеш.

Прощають, гніваються і карають люди. А Ти не людина, Всеблагий Всемогутній Боже, хоча Тебе люди і Богом нарекли, і наївно кожен з них для себе вигадав різні свободи і розради.

Оле дарту, віт тел дарту, оле солт вак сірте бра ол.
Чому навіть вже й дитиною не можу стати.
Навіть, вже, й.
Я не можу інакше, Все і Благий Ти, не можу.
Абба, адда, абб...

Молитва немовляти

Божечку, Зося обсікалася. Зося погана. Зося зробила калюжку. Матуся сердитись на Зосю. Погана, погана дівчинка. Матуся бити Зосю. Погана, погана матуся. Не бий. Не бий, матусю. Не бий Зосю. Ручка боліти. Бо-бо ручка буде, Бозю.

Зося бояти. Погана матуся, така погана матуся. Зося любити матусю і татуся.

Де ця калюжка? Погана калюжка. Більше не буду, матусю. Навіщо зробила, навіщо зробила?

По ніжках тепленьке — дивись, що це? Бе! Трусики — бе, панчішки — бе, черевички — бе. Матуся сердитись на Зосю.

Погана матуся, і лялька погана, і песик поганий, поганий такий хороший песик. Бачиш, песику, ось тут є горщичок нічний, туди робити треба.

Зося грішна. Не бий, матусю.

Божечку, мій Божечку, де животик? Зося бояти животик. Зося бояти лікаря.

Не бійся, Зосю. Матуся не сердиться, матуся не битиме, матуся все тобі купить. Зося грішна, грішна, грішна.

Зося любить Божечка.

Молитва скарги

Залишив Ти мене, о Боже, чим же я перед Тобою завинив? Тепер ось я самотній, і дорога не відома мені.

Заблукав я в підступних сутінках, заблудився в понурій гущавині життя. Лишив Ти мене, о Боже, чим же я Тебе засмутив?

Самотній блукаю в тузі.

Миготить десь попереду світло, та я не знаю, чи там хата, а чи зрадливий вогник, що мерехтить над трясовиною?

Бачу щось, та не втямлю, чи не міраж, чи не примара?

Запеклися вуста мої, хоча й морок навкруг, що як сонце пече, а чи то морозить, може то вогонь в тілі моєму, навстріч вогневі іззовні. Не втямлю.

Чим же я, Боже, завинив аж так, що саме зараз мені Тебе так бракує, коли стопи мої в багно вгрузли, а руки мої й серце моє кров'ю стікають?

Волаю до людей. Жодної відповіді. Гукаю: «Мамо». Ні слова. Останнім криком кричу «Боже». І що? Нічого — сам я, один.

Ангела смутку пошли мені. Не про радість прошу, не про зелені луги, не про сни блакитні, не про крилаті снопи промінння. Хочу смутку, бо ж так мені самотньо, бо сам-один-однісінький маю далі блукати, продиратись і ранитись в мороці.

Самому собі скаржуся, душі своїй власній повіряю мій до Тебе жаль, мій до Тебе, Боже, жаль. Я не прошу, я лиш нагадую, Боже. З Тобою вирушив я в дорогу, тож покинутий зараз, чи мушу я самотньо далі прямувати, якщо втомлений, змучений я, і в гущавині дороги не розпізнаю?

Чи Ти пам'ятаєш, Боже, як я вірив Тобі, чи ж Ти забув, Боже, мої з Тобою наївні перешепоти, таємні тихі зізнання, сльози мої щирості?

Не жаль, а лиш подив, не сумнів, а лиш занепокоєння, не гнів, а лиш прохання були в мені, коли відчув я, що Ти мене полишаєш, віддаляєшся, зникаєш.

Без жодного слова.

Вини тепер в собі шукаю, але яка ж вина є такою великою, щоб Ти, не сказавши й не дорікнувши, цілковито й раптово покинув мене.

А якщо Ти зараз повернешся, і я почну промовляти до Тебе, що Ти мені відповіси?

Заблукав я в підступних сутінках, а Бог мій пішов собі від мене десь далеко, в самотині мене полишивши.

Скаргу свою нанизав я на сліз намисто і на грудях своїх почепив її.

Твоя провина, Боже.

Молитва бунту

Не злегковажиш мною, Всемогутній Боже, бо сам я легковажу життя мого легковажністю, й лише смерть, у панцир закута, може мене подолати, але я і її легковажу.

Чим я є — кількома пригорщами брудної води, помиями, вкритими шкірою. Таким створив Ти мене, Всемогутній, аби Себе повеселити.Окрилив Ти думку; але життя щоденне крила ті утинає, й до крові гарячої гною чорного доливає. Гей-гей, крилами неба ладен би досягнути, але воно лише для люблячих Тебе, для вірних, для покірно відданих.

А у мені нема ані крихти ні покори, ні відданості, один лише бунт. Не задириста амбіція, а захисна впевнена гордість. Гордо випростаний, я ані ласки не прагну, ані кари не боюся.

Сам для себе є я світом, і в тому своєму світі я сам собі Господь і Бог. Я сам собі наказ і виконання, сам я для себе творець і нищитель. Маю в собі я власні сонця і власні свої блискавиці.

Що захочу, те й сотворю.

Захочу — кров до білого розжарю, дзвони на всіх дзвіницях в унісон розколихаю, зберу в єдину блискавицю всі грішні свої забаганки й навіть дрібні хотіння, отрутою думки насякну — та й запалю велику пожежу на вівтарі бунту свого супроти Тебе, та й сам у тому полум'ї згорю. Бо так мені забаглося.

Не прагну я старості затишної, згори поданої-дарованої, наче милостиня, повільного вростання в могилу, поступового конання.

Я ніби той раб збунтований, який має останню і єдину свободу свою, єдиний вираз опору: ні!

Не хочу, не буду — не послухаюсь — не підкорюся!

Частка Тебе є духом моїм, тож це Ти Сам збунтувався супроти Себе. Я, Бог, викликаю Тебе, Боже, як рівний рівного, на поєдинок. Всемогутньому Богові, який легковажить, я протиставляю Бога, котрий мститься: зневажаю, принижую, нищу Тебе у собі.

Тож випростайся, побори і покарай, і — дай-но, пригадаю — вкинь до геєнни вогненної.

Всемогутній Ти, а правдивість Твоя безсила супроти океану брехні, що розлитий довкола.

Справедливість засліпила очі Твої.

Все є підлістю і брехнею в людині роздвоєній, все, окрім пазурів хижих та ікол гострих.

Тож і гарчу я на Тебе, як пес, хижий, напружений перед стрибком, готовий зчепитися і впитися — поглядом безтямним, крові спраглим, зміряю відстань, що нас розділяє — і лечу в порожнечу.

Тому вірю, що створив Ти й цю відстань між нами — аби міг я до Тебе ***таке*** промовляти.

Молитва задуми

Отче наш, який же предивний цей Твій світ, яку дивну мелодію він витирликує на арфі душі моєї. Яке предивне все, що є на землі, в її глибині й довкола. Скільки див, якби їх менше було, то було б легше, та було б і бідніше. І вода, і вогонь, і камінь, і птах, і квітка, і змія, і зірка. Як багато малих і великих творів. І людина також так схожа на все інше, що Ти сотворив.

Дивно, як можна довго вдивлятися у ліс, або в дерево серед лісу, або в того дерева одну гілку, або на тій гілці в один листок, або на тому листкові в одну прожилку — і так дивно тоді спливають години у душі.

Можна так довго-довго вдивлятися в море або в єдину крапельку роси — і тоді так дивно тоді пропливають століття у душі.

Так само і знання людське — вишукує, видивляється, щоб збагнути деяких з таємниць Твоїх таїну.

Нехай собі.

Я знаю, що в барвах, в руху, в пахощах, в шамотанні пташеняти і в молитві зірок криється оповідь Твоя щиросердна, всім зрозуміла казка, яку кожен почує по-своєму, і якої Ти не таїш, не приховуєш.

Дивлюсь я на непоказну кропиву — дивовижна рослина, пощо вона озброїла зелень свою отруйними колючками-стилетами —

яку надію плекає, якої справедливості прагне, яку свою правду обстоює щодо мене, щодо землі й сонця?

Навіщо існує кропива, конвалія, малина, яблуня і дуб? Не тому, що одне пекуче, інше пахуче, третє смачне, а четверте довговічне — байдуже, чи шкідливе воно, чи корисне. Ні — інше, чому ми, брати в житті цьому, не розуміємо одне одного?

Народжуємось на світ — я, конвалія і дуб, дихаємо, живимося, зростаємо, кохаємо, ми — я, конвалія і дуб. І помираємо.

Чому з тієї самої землі проростають: кропива, жасмин, малина, дуб, і птах, і гад — і я?

Навіщо існує лебідь і його білосніжний пух?

Навіщо пара, вода, крига і снігу кристалики, і солі кристалики? Соловей уночі, а жайворонок в польоті звисають, ніби краплі сонця?

Он щось таке дивне-предивне, на довгих ногах пересуває своє закуте у панцир тіло, ще й вусами-вусищами ворушить — і навіщо мені знати, як те до смішного мале сотворіння називається? Воно живе — і я живу. Й ми з ним брати. Воно живе в цю мить, і я — в цю мить. Ми з ним сучасники. І як воно частину ніг своїх раптом втратить, то по-своєму заплаче. Брати ми і в болю. Воно й померти може. Брати ми і в смерті. Самець шука собі самиці. Брати ми і в полум'ї пристрастей, у вихорі, в чаді жаги.

А ондечки суне щось вже зовсім крихітне й зелене — мураха проти нього здається велетнем; і суне воно, поспішає, чимдуж утіка від небезпеки. Брати ми і в страху перед таємничістю загрози.

А може, он той старий горіх закохався у березу, і там, під землею, він шука її дівочого доторку; а береза пучком розбуялого гілля пестить його і спокушає — а десь там, у глибині землі, уникає торкатися до нього корінням і зраджує, з іншим деревом сплітаючись.

Багато знає знання наше. Нехай собі.

Для мене правдою є те, що всі ці дива казки, Тобою створеної, Отче, вони не тільки навколо мене — вони і в мені також. Я сам у собі сам собі свою казку розповідаю, і вона від Твоєї відрізняється.

Я всьому суперечність. Нічого без мене не буде.

Маю собі вільну волю не дивитися взагалі, а дивлячись, не бачити, а бачачи, не зауважувати, тобто бачити так, як я хочу. Твою краплину роблю океаном. Ти затулив сонце хмарою, а для мене воно саме зараз світить найяскравіше. Я подарував людині крила. Я випив нескінченність — нема вже її, не існує.

Під стеблом трави я нап'яв намета, і в його затінку приліг спочити. З піщинки створив я келиха, повного столітнього вина. Грію ся на льодовику.

Ти собі, Отче, свою, а я собі з Твоєї казки власну казку зараз виплітаю.

Які дивні дива навколо, які дивовижі. І я за крихітну мить єдину переживаю цілі епохи.

Дякую Тобі, Отче наш, що живу я вічно, перебуваючи скрізь і маючи змогу все у світі цьому наповнювати своїм подихом. Дякую Тобі, Отче наш, за чарівну потаємність казки Твоєї.

Молитва поєднання

Знайшов я Тебе, мій Боже, і втішаюсь, як дитя заблукале, що побачило вдалині постать людську. Відшукав я Тебе, мій Боже, і тішуся, як дитина, що прокинулась від страшного сну, — ласкаво усміхнене обличчя матері вітає зустрічним усміхом. Знайшов я Тебе, мій Боже, як дитинча мале, що було віддане у недобру — чужу — опіку, втекло й по багатьох важких пригодах нарешті притуляється до рідних материнських грудей, вслухається у биття материнського серця.

Хто ж винен, що захопившись радісною забавою, я віддалився від Тебе, мій Боже, що крам з яскравими блискітками, гучна музика, мавпочка на ланцюжку, яскрава метушня ярмаркова затягла мене, слабкого і піддатливого?

Хто винен, що біжучи по лісові ягоди, в надії, що ось, зараз, он за тими деревами страх аж скільки багато їх знайду, таких солодких, бо несподіваних, солодких, бо власними руками, власними трудами зібраних — збився зі шляху і в ліс темний зрадливий заглибився.

Хто винен, що своїм наївним поглядом я не в сумні відблиски, а в мерехтіння яскраве був задивлений, не в шепоти далекі й таємничі, а в наспіви танцювальні був заслуханий; до зрадливої радості прихиливши вуста свої й серце?

Одна сльозина неспокою збігла по щоці, що сам-один я в тлумі опинився, — та вже й ні — Ти зі мною, мій Боже.

Ніч темна. А під заплющеними повіками сплячого стільки всього відбувається. Рояться страшні комети, кривляються якісь обличчя, палають пожежі, кров цібенить, вихор виє, потопельники спливають із темних глибин, — і сам я то пливу каламутними водами, то за хмари злітаю стрімко, то незнайома руда дівчина цілує мене, спокушаючи, а то вогник нічний, немов призабуте обличчя друга дитинства, манить у трясовини болотяні; хочеться закричати — та горло стискає холодна рука невидима — і раз по раз десь вдаряє чи то годинник, чи на вежі дзвін.

Один короткий стогін вирветься з вуст моїх, слабкий і безпорадний, — і вже Ти зі мною.

Хто винен, що в мозку зачаєна хвиля омани випустила із себе кажанячу зграю примар?..

А це вже найгірше:

Світлу, ясну Твою постать, о Боже, затуляють від мене тіні Твоїх, мій Боже, брехливих слуг-тлумачів.

Крізь їхню щільну і похмуру юрбу продиратись я змушений. У вухах моїх сичать-відлунюють їхні зрадливі нашіптування: «Просто впади і тремти, й відродишся, воскреснеш, і матимеш право». Їхні кадила чадять, вивергають дими і дзеленчать, їхні фальшиві чудеса, їхні ретельні погрози і їхні примарні гріхи, їхні високі мури і їхній їдучий попіл, їхні клятви й присяги, їхні кам'яні скрижалі, їхні повчання і гази отруйні. Заклики їхні: «До мене, до мене, один лиш мій Бог не продажний». Крізь тлум Твоїх помічників, асистентів, заступників і катів, які мене відпихали, затримували, морочили й затуляли мене від Тебе. Та все ж я до Тебе, мій Боже, прямував.

Ось тому так пізно — тому тільки зараз я прийшов.

Крізь життя спокуси, крізь пристрастей облудну куряву й імлу, крізь лави фальшивих пророків — до Тебе.

Тож і втішаюсь зараз, як дитина, і не називаю Тебе ані Великим, ані Добрим, ані Справедливим, а лиш кажу я до Тебе:

— Мій Боже.. Кажу до Тебе «мій» і вірю.

Молитва старого

Господи мій Боже, Судіє Справедливий, шкода мені життя мого, а помирати час. Мало вже моїх однолітків залишилося на землі — більшість цвинтарі вже заселила. Першими відійшли майстри і вчителі мої, потім до них приєдналися старші брати, а за ними і друзі. Одні зі стогоном гучним відходили, іншим потиху сон заплющував втомлені повіки. Про одних говорилося: «Така воля Божа», а про інших: «Пожив і досить». Знаю, що треба поступитися місцем тим, які народжуються, зростають, мужніють і прагнуть діяти. Нам, старим, належить тиша. А де ж тиша тихіша, як не в могилі? Я часто проваджу довгі розмови з ними — живий з померлими, про минулі часи пригадую. Чи добре було? Чи хотів би я розпочати мандрівку наново? Може, тільки від браку мужності?

Господи Боже, Судіє Справедливий, шкода мені життя мого, того залишку пригасаючого, — тепла і радості шкода. Вже дрібними кроками ступаю по землі, вже довго їжу пережовую, вже тихо розмовляю, вже поволі кров струменить по тілу моєму — може, на довше вистачить? Адже так приємно споглядати зелень і сонце, таке ж усе навкруги глибоке й наповнене, важливе і мудре.

Сонце і зелень — хіба це розуміють молоді? Їм видається, що все це природно, що так і мусить бути, що бути не може інакше. Вони не розуміють, що це означає: *смерть косить,* вони не знають покори, не відають, що означає — *кінець*. Коли нічого вже не важать амбіції і прагнення, потуги й порахунки. Не знають, що означає: *смерть косить,* що означає — *кінець.*

Ми ближчі до Тебе, Справедливий Боже, — бо вони все поспішають, все не мають часу. Але й ми також не відаємо, доки Ти не відкриєш нам останньої життя таємниці у найпершу, болючу мить

смерті; ми також діти нерозумні біля крихітної труни немовляти. Та я й не поспішаю це пізнати — саме воно до мене прийде — вже незабаром, вже невдовзі.

Я не боюся, лише жаль мені; так хотів би іще подивитися, почитати, побачити, дочекатися, таке воно все мені цікаве і нове, бо, можливо, останнє. Дякую Тобі, Судіє Справедливий, за мій вік, за літа мої сиві. Пізнав я прощальне сонця проміння, щебет птаства, пізнав любов старечу і надію. Знову все давнє для мене інше, бо інакше й нове. І Ти, Боже, — Ти теж інакший, бо інакші звістуєш радісні новини.

Боже, Судіє Справедливий, вже час — я знаю — і хотілось би мені тільки подовжити якомога прощальні сердечні обійми — перед тією новою мандрівкою, незнаною, невідомою.

Молитва дівчинки

Всемогутній Боже, обіцяла я мамі, що більше капризувати не буду, обіцяла я мамі бути слухняною. Обіцяти легко, та як дотримати обіцяного? Я боюся. Я, звісно, старатимуся — дуже й дуже. Але чи завжди вдається досягти того, чого хочеться? Вже стільки разів казала я собі:

«Від завтра я змінюся». А, може, зараз це й справді буде востаннє! Я дотримати даного слова дуже-дуже хочу. Але Ти мені допоможи, Боже Всемогутній.

Ти сотворив цей світ, який обертається навколо власної вісі й навколо Сонця. Створив Ти його полюси, паралелі й меридіани. Створив Ти півострови, побережжя, затоки і протоки, а також гори, височини, плоскогір'я і низини. Створив Ти безліч тварин теплокровних, створив Ти рослини і скелі, граніти і кварци. За Твоїм наказом, за волею Твоєю стоять ліси, звірями повні, за єдиним твоїм пожаданням розливаються ріки і королі розпочинають війни, або складають зброю. Нічого не стається у світі без Твого відома і без Твого дозволу.

Знаю я, що замалим є розум людський, аби збагнути Бога, що є він лиш краплею в морі. Ти один Всемогутній, не існує такої речі,

якої Ти не вмів би чи не зміг би. Всі до Тебе звертаються, а Ти вже або погоджуєшся, або не дозволяєш.

Вірю всім своїм серцем маленьким у Твій Розум і в Доброту Твою, якщо не все розумію, то це лише тому, що я іще замала й недосить розумна. Вибач мені, Боже, моє блюзнірство, але я мушу бути щирою й не мати таємниць перед Тобою, бо ж Ти й так знаєш всі думки мої. Тож, Боже Всемогутній, якщо Ти хочеш, щоб всі люди добрими були й справедливими, то чом же Ти не створиш всіх добрими і справедливими? Навіщо дозволяєш їм грішити? Чому Ти не дав людям сильнішої волі, аби кожен що собі замислить, міг би здійснити. Я ж стараюся, я дуже стараюся, але це не допомагає. І мама через це хвилюється, і я. Часом справа в чомусь дрібному, несуттєвому, а я не можу поступитися. Може, це тому, що і вдома, і у школі не все добре й справедливе. Багато неприємностей мала я не зі своєї вини, а через фальш і бруд, якими переповнений цей світ. Це правда, я відповідаю тільки за саму себе, але всенькі ті брехні, чутки, пересуди й нещирість так псують людині життя.

Боже Всемогутній, я ж таки хочу не бути капризною, хочу робити те, що мені скажуть, — але ж дай мені волю й витримку, допоможи мені, поділися зі мною хоч би зернятком Твоєї Всемогутності.

За один лише день Ти сотворив цей світ! Тож зараз Ти тільки промов:«Нехай всі діти стануть слухняними». І нехай же це збудеться за словом Твоїм.

Молитва радості

Променистий Боже.

Підніс я руки догори, очі широко розплющив, груди розправив свої, вуста розтулив у посмішці, обличчя підвів до неба. Вдивляюся, чекаю, дослухаюся. В жилах моїх вже не кров струменить. А що? Радість!

Чого хочеш Ти, Боже Променистий, за твої прекрасні дари?

Не треба мені крил, не обтяжує мене земля. Нехай наді мною хмари пливуть, навкруг тисячі рослин наївних і щирих, замислено-гідних. Струмок співуче дзюркотить.

П'ю повітря на повні груди. «За Твоє здоров'я, Боже!»

Стою перед Тобою в світлих шатах осяйних, у шовках сонячних, ніжною райдугою підперезаний, прагненням співу дихання моє переповнене.

Та я не співатиму — бо не знаю пісні, Тебе гідної.

Щасливий розум мій, бо знаю я, спокій розлився тілом моїм, бо володію я собою, почуваюся певно, бо почуттям своїм господар. Такий я сильний без вагань, і без сумнівів я добрий.

Таким я й пребуду...

А ти ще не щасливий? Ти іще, молодий пірнальцю, не вмієш у глибинах виловити Сонця свого — Сонця Божого відображення? Чи чуєш, юний лицарю, крики, і тупіт, і дзвін мечів битви Божої в тобі самому за тебе самого? Пребудеш!..

Ти мені Брат, Господи, Брат, а не Отець.

Вдивляюся, вслухаюся в радісну казку Твого життя. Багато в світі доріг, кожна різна, кожна відмінна.

Вірую! Народжується в мені безліч нових правд. Правдою є те, що я бачу. Правдою є те, що в грудях моїх б'ється серце. Правдою є думка моя, і квіт весняний також є правдою. Правдою є стогін, і зойк є правдою.

Пожадливим пошептом я розтулені бутони прекрасних правд обціловую, ніби келихи пригублюю.

— Твоє Здоров'я, Правдо!

Чого Ти бажаєш, скажи-но, Боже, за предивні свої дари? За снігові кристали, за мильні бульбашки, за блакитну глибочінь вічності і небес?

Так, так! — б'ється серце моє, а в неторканій думками духа мого глибині одне за одним, одне за одним нові народжуються відчуття.

Радістю є для мене і зачаття, і смерть.

Щабель по щаблеві спинаюсь я до Тебе увись радісними зусиллями, тиха сестро сну, біла принцесо смерті.

— Віддаю себе в руки Твої.

Навкруги в'ються мільярди колібрі, квітів і метеликів, оточують, огортають всього мене. Я їх струшую, відмахуюся, в долоні

плескаю, щоб розлякати, акуратно ловлю їх в повітрі, аби крилець їм не поламати, пір'їнок не пом'яти, пелюсток не повідгинати, не струсити й не стерти пилку-перги райдужної. Дзвіночки і лілії навколо літають, опадають, знов до землі приростають, прагненням наступних літань, як ароматом, сповнюють повітря.

Піднісши руки догори, з вустами, розтуленими в усміху, стою я перед Тобою.

— Чого волієш від нас, Господи Боже, за свої прекрасні дари?

Молитва сваволі

Повір мені, Боже мій, що насправді прагну я бути поважною, розважливою, статечною і зосередженою. Може, це мені і вдасться з часом, але зараз — не можу. Смішить мене все поважне, я йому не вірю, не довіряю. Урочисті промови, служби, проповіді, навіть похорони — серйозні обличчя — Боже мій, прошу Тебе, зверни лише увагу на вирази їхніх облич, на ті набурмосені, нещирі й нерозумні пики. (Прости мені, що так негречно при Тобі висловлююся).

І в тім, що я молюся так рідко, також їхня вина. Їхні ж бо молитви — це або бездумне бурмотіння усталених текстів, або хитра павутина підлещування, обманювання Тебе, вижебрування чогось ціною фальшивих зітхань і червоних носів.

А я не вмію бути нещирою. Тож зізнаюся: я Тебе не знаю, Боже. І видається мені, що допоки людина пізнає Тебе, Боже, вона мусить передусім добре пізнати себе, себе відшукати. А я блуджу, не розумію і пробую розгадати себе, як шараду, як дуже важке рівняння алгебраїчне. Бо я насправді не така, якою мене сприймають і дорослі, й однолітки мої, це, звісно, дурниця, — передусім я не така, якою сама перед собою бути хотіла б.

Я весела, та водночас... Я капризна, та все ж... Недосвідчена, гм-м-м, наївна, і взагалі. На одну річ, яку знаю напевно, іще сто речей домислити здатна. Звідки я їх знаю? Коли б то вони хоч на соту частину нас так знали, було б нам ліпше, а може й гірше?

Добра я чи погана? І так, і ні. Напевно, що по-інакшому добра й по-інакшому погана, в чомусь іншому добра, у чомусь зовсім іншому, ніж усі вважають, і, здається, навіть ніж думаю я сама.

Мені видається, що та любов з боку рідних, з боку вітчизни, від ближнього й навіть від Тебе, всі ті знаки уваги й пошани — все те вигадали дорослі для себе, але ми маємо право на власні почуття й на власні переконання. В молитві мóлоді має бути сміх, танок, жарт, каприз, несподіванка, щось з поганських ритуалів і з диких культів. Бо ж Ти єси не лише у сльозі людській, але і в ароматі бузку, не тільки в небі, але і в поцілунку. Після кожного нападу безпідставної сваволі надходять смуток і туга. А в тузі, наче в тумані, й обличчя матері, і шепіт вітчизни, і співчуття ближнього, і навіть Велич Твоєї Таємниці.

Ну, ось бачиш, хочу бути з Тобою щирою, але ж очевидно, що не скажу, не зумію розповісти всього, що хотіла б.

Дивлюся на зорі й кажу сама собі: мільярди зір, мільярди миль до них. Але відчути цього я не здатна. Знаю, що Ти — Великий, Всесильний, Безсмертний і так далі, але тільки знаю, ото й усього. А я, буває, так люблю зорі, як ніхто, мабуть, не любить, хоч би як не намагався, не пнувся й не надимався. А чому я так люблю зорі, я й пояснити не можу; навіть сама собі не поясню.

Бачиш, така моя молитва... Чи розумна вона? Ні. Але чи можна назвати її нерозумною? Вона досить безладна, бо я й сама безладна. Маєш сам зі мною клопіт, Боже, то подумай, як то мені самій з собою нелегко.

А знаєш, що я хочу Тобі запропонувати?

Залиш мене покищо такою, якою я є. Зачекай. Ти сам собі, а я сама собі, ніби ми і не знайомі. Я намагатимусь нікому не завдавати прикрощів, не сміятися, не жартувати, навіть промовлятиму молитви, тільки не підкочуючи очі під лоба, не похиляючи голови, без зітхань і жалобної міни. Як довго це триватиме, я не знаю: доки знову не прийде до мене «статечність». Навіть не можу обіцяти, що забажаю прискорити ту хвилину. Бо навіщо? Вона сама настане.

Взагалі, я гадаю, що колись несподівано, раптово зустрінемось ми. Не знаю, де, як і коли раптово побачу Тебе, тоді зашаріюся, серце раптово застукотить, і я увірую. Увірую, що Ти інакший, що

з ними Ти не на короткій нозі, що Ти з нимине братаєшся, і що їхні прохання Тобі нудні, що Ти ними нехтуєш, а мене розумієш, що Ти хочеш зі мною розмовляти, щиро і поважно. Тоді скажеш мені: «Я знав, що це через них була в тебе нехіть до Мене, й саме тому ти не хотіла вірити, що вони вірять». Скажеш іще: «Я знаю, що вони Мене ошукують і дурять». Зізнаєшся, що й Ти також самотній, покинутий, ображений, як і я, повен туги, і вільний, вільний, наче сокіл.

Й тоді замиримося ми: Ти і я, і розсміємося радісно один одному назустріч, візьмемося за руки й побіжимо щодуху. Вони всі почнуть нас кликати, гукати, сердитися, що не по-їхньому вийшло. А ми на мить зупинимося, озирнемося до них, язика їм покажемо: я і Ти. І сміючись-заливаючись, зникнемо їм з очей. Та й почнемо їсти сніг пригорщами.

Любий, Найлюбіший Боже, адже ж Ти можеш Собі це дозволити, один-єдиний разочок лишень. О-о-ой, які ж вони нудні й фальшиві: то й належиться їм за їхні паскудні грішки — кара.

Молитва простодушного

О Боже, наш Господи, я роблю, що можу. Небагато я можу, тож небагато і роблю. Але Ти знаєш, Боже, що все я роблю сумлінно. Не можуть всі бути наймудрішими. Кожен в міру своїх сил, і я також, Боже мій і Господи. Вважаю, що найважливіше робити все ретельно і старанно. Щоб тільки користь приносити, щоб нікого не скривдити. Я вважаю, що коли свої обов'язки ревно виконувати, то передусім Ти будеш задоволений, Боже наш, Господи. Знаю, що небагато можу досягти, але багато й не вимагаю. Часом трохи, буває, заздрю, але це триває недовго, я думаю: «А чи хотів би я помінятися? А чи знаєш ти, що діється в чужій душі?» І вважаю, що нема на світі людини, яка захотіла б з іншою людиною помінятися місцями. Кожен вже до себе звик. Часом я, буває, серджуся, коли щось іде не по-моєму. Ну й що з того? Прощаєш же Ти, мій Боже, і великим грішникам, тож і мені, мабуть, простиш.

Невеликі мої гріхи, та невеликі й чесноти. Часом про щось бува подумаю не так, як треба. Та головне, щоб не було нікому ніякої

кривди чи шкоди. Якби в людини було більше приємного в житті, а хвилювань і прикрощів менше, то, певно, було б ліпше. Хоча — хто зна? Коли вже такою є Твоя Свята Воля, то так, напевно, краще для людей.

Не знаю, чи добре я молюся, але, здається мені, все одно, що людина говорить, аби говорила, як думає, щиро і правдиво.

Щоправда, я й не маю багато про що говорити. Бо що? Розповідати про всі свої дріб'язкові клопоти якось не випадає. Ти можеш подумати, ніби я нарікаю. Так само й просити про щось не завжди зручно, можна видатися набридливим. Та й що Тобі може людина розповісти, чого б Ти сам не знав, Боже наш, Господи.

Оце так і баю я сам до себе, аби з кимось порозмовляти. Кажуть же, що гора з горою не сходиться, а людина з людиною зустрічається. Але з якою людиною? Бо не з кожним варто розмовляти, не з кожним можна порозмовляти. Слід бути обережним, щоб не сказати чогось непотрібного, бо й таке трапляється, часом слова твої й перекрутити можуть. Люди це вміють. Але з Тобою, Боже мій, Господи, можна розмовляти ось так, по-простому. Я навіть думаю...

Чи, може, вже перестати? Що я Тобі там буду нудити, морочити. Певно, Тобі вже набридла ця моя балачка? Та й часу Ти, напевно, маєш обмаль…

Але це й справді так приємно, Господи, все тобі розповісти, поділитися…

Молитва вченого

Йдемо ми шляхами історії — несемо наплечники запилюжені і своїх законів сувої. Напрямок: уперед; гасло наше: навіщо? Прагнемо — збагнути, мислимо — щось таємниче. Боже наш, Таємнице Таємниць.

Всі ми — добровольці!

Попереду сини полків наших знамено несуть. Їхнє ім'я — заспівувачі, вони прекрасні й натхненні. Відчайдушні, безрозсудні, — часом, сказав би, зайві вони у поході. Розвідники наші жертовні — вони першими падають, нема ще гарту в цих юнаках — та сміють-

ся вони в обличчя смерті, і з піснею її поцілунок вони приймають. Прагнуть вони угору, вже навіть у землю йдучи.

Ми любимо те їхнє зухвале молоде божевілля, завмираємо, коли вони, немов наполохане птаство, підхопляться і зів'ються десь там попереду.

«Що вони там зауважили? Лихо його знає, чи й не сонце!» Кожен щось своє стверджує, якісь дива вигадує, по-інакшому все пояснюючи. «Ну та добре — дійдемо — побачимо! Вперед — за нами!..»

Йдемо до Тебе, наш Боже.

Онде йдуть рахувальники-обліковці. Числа стискають цей світ, обплутують людину. Для них одне сонце й одна піщинка, одна любов і один хліб. Вони виміряли безкінечність простору й часу, зважили землю й атома вагу визначили теж. Астроном, дослідник неба, та він зірок не бачить, він їх затис у цифри формул: «На — читай». І прочитує він зірку ніколи не бачену з кабали цифр своїх, і цяткою її позначає на мапі. Хімік, який може зважити густину подиху, прорахувати аромат троянди і сморід гниття; фізик, який прислухається до світу цього пульсування і блискавку думки з-за хмар схрестив у смертельному змаганні з Тобою, о Боже. Йдуть закіптюжені, знеможені сапери. В димних кратерах вулканів і в промерзлих кристалах скель гребуться вони, розкопуючи скам'яніле м'ясо земного мамонта, і в шлуночках його застиглого серця шукають витоків прожитих вже життів. У комасі, застиглій в краплі бурштиновій, у здіамантовілій вугільній пилюзі, на курганах коралових рифів, в густо-солоній крові світового океану намагаються вони відгадати майбутнє, провіщають майбутніх років мільйони, визначають сім'я життя у смерті і зауважують зі смерті проростання паростків життя. З печер і мочарів, з черепів і кістяків, з цвинтарних плит напівзатертих вичитують вони санскрит давно загиблих вже світів.

А за ними — чота за чотою, батальйон за батальйоном — з ніг до голови думками озброєна — основна рать, і стільки її, і такий інакший кожен воїн, і такі рідні брати вони всі разом.

Он той, тихий монах Ґреґор, що з зеленого горошку вивів грізний закон спадковості. А той, волоцюга, криком «Земля!» привітав нововідкриті обшири. Той, переможець буденності, в реченні своєму

«Мислю, значить існую» затвердив себе навік. А ще той з розкопів прадавніх вийняв Кодекса Хаммурапі. А той, бакаляр з глухого села, відібрав у заздрісної ворожки яскраве королівство комаше. Інший, ламаний-переламаний від невдалих і вдалих спроб польоту, відняв у птахів силу крил і підкорив собі повітря. Он той — король морських глибин. Той, пивовар, з охоплених заразою міст вивів жінок та дітей, ще й подолав клятого ворога — заразу. Отой розібрався у веремії речень різномовних і скував язики в єдину систему. А той підкорив світ зела, встановивши в ньому ієрархію. Той зірвав корону з короля творіння, і серед тварин лад новий запровадив. Той Сонце зрушив з місця на небосхилі. Інший божество ув'язнив у геометричній формулі. А той вирвав змії знання її отруйне жало. Той тріумфально прокричав: «Omnis e cellula cellula!»[76]

І все це на славу Твою, о Боже.

А за вояками сунуть маркитани та мародери, правники, інженери, лікарі, агрономи, політичні фіскали, сіра дрібнота службова, шарлатани й ґендлярі — і на далеких флангах наших перемог вони знаходять для людського мурашника вигоду, полегшення та зиск. Продають за копійки, феєрверками забавляють людність, дівок довірливих фокусами підманюють.

Ми не думаємо про них. Ми — лицарі Добра і Правди. Часом хтось із нас ковзне у їхній бік засмученим поглядом — ніби вітрильник душі людської явиться і зникне над обрієм морським — і посміхнеться поблажливо.

І коли ми так ідемо, заглиблені у Тебе, Священна наша Прататемнице, чиїсь наївні груди часом видихнуть: «Бідолашні солдатики». Бачать наші засмаглі обличчя й похилені плечі, хочуть запросити нас натомлених до затишних хатин своїх — аби відпочили.

---

[76] Все живе — з живого (букв. — усяка клітина з клітини; *лат.*).

Ми бідолашні? Нам відпочивати? Та ми найщасливіші в ураганах битв з невідомим іще фіналом, у вільному польоті нашому — лицем до лиця з ворожнечею-таємницею, наодинці з Богом самим. Ти нам усім і родина, і батьківщина, і затишна хатина. Ти наша заохота й винагорода. Ти — посередник на переговорах втаємничених. В очах наших засвічуються і розгоряються зорі правди — і нові, все нові й нові правди тієї таємниці кличуть уперед нас, а потім вже й спадкоємців наших, скарбу нашого наслідників, синів нашого Завтра.

Молитва матері

Прости мені, Боже, що я скаржилася.

Я казала: сина мого вбито. Вітчизна відібрала мого сина, поклав він задля неї своє життя.

Не розуміла я. Дякую Тобі, Боже, що мене врозумив.

Кажу: призвав Ти мого сина до Себе. Вітчизна всиновила дитя моє любе, й *дала йому* — не відібрала — дала йому чудову смерть.

Плачу сльозами радості й гордості від самої думки, що постав перед Тобою мій солдат найдорожчий, виструнчився і промовив:

— Наказуй, Господи.

Вітчизна чудову смерть йому дала. Дякую Тобі, що мене врозумив.

Молитва митця

Дякую Тобі, як Творцеві, що замислив і сотворив шедевра дивовижного, того шедевра, яким я сам для себе є. Кручений-верчений всупереч будь-якій логіці, та все ж саме такий, як треба; та все ж, напевно, потрібнийвтобі в цьому світі, якщо я таки існую. Чим більше не бачу сенсу у цьому житті, тим вдячніший Тобі я — протест, протиставлення, сам над собою пан серед карного стада, я, прикус псячий, жарт першоквітневий, плід на дереві Всенезнання.

Молитва моя, Творче мій, не якась там, не та, що в інших, а тільки моя й тільки нинішня, у сю єдину мить, яка вже ніколи не повториться. Збагни: я твій грішний пророк — і Брат Твій! Я — та

хіба ж я можу знати, ким я є насправді? Видно, не знаю я себе, — якщо слабко достойний, то й достойно слабкий — я, гордий і покірний, піддатливий і грізний, муркочу наче кіт, що підлащується, всі таємниці виказую, торгую слізьми, гублю палички і ножики перочинні, чутливо реагую навіть на тінь несвободи, щойно лиш вона з'являється, не зриваю, а палю кайдани — і лише в найслабшому шепоті бачу, вчуваю Тебе, Творче мій, і за се Тобі я вдячний безмежно. Ти не віриш, що мені хочеться молитися? Атож! Ти ж також усупереч перешкодам Богом єси — і я знаю, що це значить.

Дякую Тобі, Творче, що сотворив Ти свиню, слона з його довгим хоботом, що поформував листя на деревах і серця у грудях, подарував чорні мармизи неграм, а буряки зробив солодкими. Дякую Тобі і за солов'я, і за клопа, за те, що дівчина має груди, що риба задихається на повітрі; за те, що існують блискавиці і вишні, за те, що так предивно мусять люди на світ народжуватися, й за те, що настільки людину Ти оглупив, аж вона почала вважати, що інакше бути не може; й за те, що навчив Ти мислити й камені, і море, і людей.

Думка, яка ближнім недоступна, але вже собі самому чоловік з неї дивні казки викучерявлює. Не небеса — саме думка має найпурпуровіші сходи й заходи — вона й орлиця, і гультяйка, і брехуха. Як же я її люблю.

Як подасться вона десь шаландатися, — піди, дізнайся, куди її занесло; а повертається зморена, здорожена, до думки людської не подібна, але така натхненна, така щира та радісна, тоді клянеться-присягається виправитися — хіба дурень в ті її клятви повірив би — але вона знає наперед, що їй проститься.

Я все передчуваю, нічого достеменно не знаючи. Недоречною видається мені прісна правда життя — в ньому ті лише мають рацію, хто спромігся підглянути у шпаринку; але нічого до пуття не роздивившися, вони все одно помиляються; та так їм і треба. А я існую!

Нічого я не знаю, все лише вгадую. Ти ж знаєш, Творче, що то значить: все!

З голови до ніг з мене жодної користі, але я мушу, зуби зціпивши, бути найпершим; тож надію втрачаю лише на якихось п'ять хвилин, все найважливіше натхненно починаю вранці; розляжуся голічерева на сонечку й вигріваюся; плачу над долею грушки, яка стоїть самітньо серед поля, старця в руку зморщену цілую. Серйозно плюю і ловлю, в повітрі козликів малюю і довіку мені буде шістнадцять років, і я бавитимусь у квача, свистатиму в два пальці, і програю всі до єдиного ґудзики зі штанів своїх. З голови до ніг ні на що я не придатний, але яким бідним почувалося б людство без мене. Я навчаю людей любити гріхи і пожежі, і дихати, дихати, дихати на повні груди.

Над єдиним мїм запитанням сотня тупих професорів скнітиме цілі життя свої. В рожеві вушка я солодко шепочу: «Добраніч» — тисячам дівчаток і хлопчаків. Я мащу цілющою маззю виразки всім паршивим псам у світі. Майбутнє я хапаю за загривок, витягаю на світ і являю. І з пістолета в майбутнє я стріляю, як в туза чирвового. І сонце п'ю, очей не мружачи. Й так мені чомусь видається, що коли Ти цей наш світ створював, і вісь земну відчутно нахилив — чи не тому, що й сам був трішки хильнувши: митці не творять натверезо. А їхні, тих усіх, сни та марення святобливі — то наш хліб, себто закусь.

А коли я й не люблю кого, то лиш тих, котрі тверезі; якщо й боюся когось, то лише тих, котрі можуть і знають, чого хочуть.

Мої хвилини — всі вони підкидьки й діти позашлюбні — без опіки й без ладу — танцюють на линві, ковтаючи кроки свої.

Зірву я грушу в чужому саду; не сахаюсь, не лякаюсь, не втікаю стрімголов, а плавно відлітаю; завжди в погожому настрої, трішки п'яненький, прокидаюся серед калюжі, та й звідти чистеньким підводжуся, і Бог на мене за це не сердиться, поблажливо дивиться.

Все, все на світі я люблю божевільно — радісно — і безжурно.

Хоч і не раз я в житті обпікався, та залишаюся наївним, як дівча, що вірить обіцянкам. Сам до себе придивляюся з усміхом. Дрібнесенькі намистинки збираю, потім очі підведу до вуличного ліхтаря й кажу йому:

«Який ти розумний і гарний». Щодня я щось нового зауважую в тому, на що вже цілими роками дивлюся — і приголомшено, як пес на власного хвоста, — онде трамвай сам їде, а береза має кору білу.

Біднесеньке ти, сонечко, божа ти корівко, очко тобі болить, бідолашним є кожне, кожне, кожне життя на землі.

Я народився, Творче, на п'ять століть запізнившись і років за п'ятсот передчасно. Тому я такий веселий і сумний: бо я живу, і вже життя своє закінчив, і ще жити не починав.

Ти і Я, — Творче, — і нікого більше. А Я — то Ми, Ми усі. Ми — Твого парламенту крайня опозиція, і Твого Престолу ревні охоронці. Ми — Твоя райдуга осінньої сірості, серед синів Твоїх помилка, чи то підміна — ми сніг липневий, ми — маки червоні на льодовиках, ми — вітрила, на вітрі розіп'яті. То нічого, що ми клубочком бабциної бавовни бавимося з кошеням, — ми звалюємо трони деспотів, ми вежі самотності зводимо. Ми з душі заплаканої спроможні іскру усмішки викресати, ми під вальси шарманки похитуємось — гімнами приийдешнього ми вітаємо сьогодення, помираємо ми й воскресаємо за своїм власним наказом, ми на цвинтарях всіх нездійсненностей стоїмо монументом здійснення на могилі всезагальної неспроможності.

За це, Творче, дякую Тобі трепетно, і з тремтінням внутрішнім ставлю на карту не що інше, як Буйну Розкіш Життя.

Va banque: Життя за Творчість.

Присвята на спомин

Матінко — Татусю. Ви мені всі ці молитви дуже швидко диктували, тож я мусив їх натужно з пам'яті — речення за реченням, літеру по літері — пригадувати й записувати. Часом чогось не дочув, часто чогось не збагнув, помилявся, пам'ять зраджувала, попропускав я багато чого. Зрідка ви мене поправляли — небагато — настільки лиш, аби було зрозуміліше мені й людям.

Не знаю, чи Вами мені розказане я можу назвати своїм для Вас надгробком. Дякую Вам за життя і за смерть Вашу, за моє життя і

за смерть. Розійшлися ми лиш на мить, аби знову невдовзі зустрітися — вже назавжди.

Матінко — Татусю, з усіх скам'янілих клопотів і болів Ваших та моїх предків я прагну спорудити високу, гостру і самотню вежу для людей. А кількість тих, котрі вже у землі й чиїм голосом за Вами услід слухняно промовляю, становить — лише за останніх років триста — вже аж тисячу, і двадцять, і ще чотири. І різні вони носили імена.

Тому на цьому маленькому надгробку не напишу я жодного імені. Дякую, що навчили мене дочувати шепіт мертвих і мову живих, дякую, що пізнаю таїну життя у прекрасну хвилину смерті.

Ваш син

Додаток 1

Молитва вихователя

Я не возношу довгих молитов до Тебе, о Боже. Не посилаю Тобі зітхань безкінечних... Не б'ю низьких поклонів, і не маю пожертви багатої до учти Твоєї й хвали. Не прагну я вкрастися у довіру і ласку Твою, не вимагаю для себе гідних дарів.

Думки мої не мають крил, які б мою пісню несли в небеса.

Вислови мої не вельми барвисті й не променяться вони похвалами чи похвальбами. Я втомлений і невиспаний.

Зір мій затуманений, спина моя згорблена під вагою великого обов'язку.

Та все ж і я маю до Тебе прохання сердешне, о Боже. Та все ж і я володію скарбом, якого не хочу віддати братові своєму людського роду. Боюся, що рід людський цього не відчує, не зрозуміє, злегковажить і висміє.

Хоча і покірний я у вірі своїй в Тебе, Господи, але в проханні моєму стаю проти Тебе, як стовп вогняний.

Хоча зазвичай тихо шепочу я, та прохання це вимовляю голосом, повним несхитної волі.

Поглядом своїм гордим ширяю я понад хмари. Не благаю, а вимагаю, бо це вже не для себе.

Дай дітям доброї долі, підтримай їх у зусиллях їхніх щирих, працю їхню благослови.

Не провадь їх шляхами найлегшими, але найпрекраснішими проведи. А в завдаток до мого прохання прийми тепер скарб мій єдиний: смуток. Смуток і працю.

Додаток 2

Навіщо молитися

Коли зібралися всі хлопчики, які записалися на щоденну молитву, я запитав у них, навіщо вони моляться, для чого приходять на молитву. Було це досить давно, деталей я вже не пам'ятаю, зошит, в якому записував відповіді, загубився. Але відповіді були приблизно такі.

Перший сказав:

— А чом би я не мусив молитися. Я ж таки єврей. Другий відповів:

— До сніданку нічого робити в спальні, а в молитовні тепло і світло. Промовив третій:

— Я хочу мати пам'ятну листівку про 280 спільних молитов. Мені залишилось вже тільки 40.

Четвертий сказав так:

— Товариш у дворі сказав мені, що як хтось не молиться, то до нього вночі прийде привид, вкине його до мішка, зав'яже й задушить. І тепер я боюся, що так може статися насправді.

— Мене мама просила молитися, — так пояснив п'ятий. А шостий сказав таке:

— Коли я в суботу приходжу до рідні, дідусь завжди запитує, чи в сиротинці дітки набожні й чи вони моляться. Якщо я відповім «ні», дідусеві буде прикро, а я не хочу його засмучувати. І до того ж мені брехати не хочеться.

Сьомий таке відказав:

— Як помер взимку мій батько, мені не хотілося рано вставати, щоб іти до молитви. Але одного разу вночі батько приснився мені й почав уві сні мене соромити: «Як я був живий і працював

на тебе, я не вибирав погоди. В дощ і в мороз, часто і вночі, навіть уже захворівши, я все ж вставав з ліжка, коли знав, що можу заробити. А ти зараз не хочеш промовити за мене кадіш». Я прокинувся й присягнувся, що молитимуся. Пан Хоїна багато років поспіль щодня приходив до молитви. Він мав набожного опікуна, який наказував йому молитися, а потім вже й сам звик до цього.

Пам'ятаю, як стояли поруч малий Хоїна і його високий опікун — і молилися з одного молитовника.

Дев'ятий сказав так:

— Щодня уранці я одягаюся, вмиваюся, їм свій сніданок, навчаюся у школі й бавлюся з друзями. Чом би я не мусив також і помолитися? Є люди, які кажуть, ніби Бога немає; але звідки вони знають, що вони знають правду? Хтось же мусив усе це створити? То це й був Бог.

Десятий відповів коротко:

— Поляки моляться і ходять до своїх костьолів, тож і євреї не мусять бути гіршими.

Одинадцятий сказав:

— Коли єврей не молиться, то цей його гріх лягає на всіх євреїв. Через те ми хворіємо на заразні хвороби, через те ми й бідні, і маємо всілякі інші клопоти, що багато євреїв не молиться. А я не хочу, щоб через мене інші потерпали.

Дванадцятий навів приклад з хедеру:

— Ребе навчав нас у хедері, що євреї багато страждали за свої молитви. Вбивали їх, палили їхні святині, відбирали в них сидери і вкидали у багнюку чи у вогонь, наказували їм ходити у свята до костьолів, не дозволяли їм працювати й ходити містом. Кожен єврей увечері в п'ятницю поспішав, часом мусив іти лісом, де були бандити і вовки. Ребе казав, що молились усі мої прадіди та прабабці, тож сором бути настільки лінивим, щоб не піти до молитовної кімнати, яка так близько, і ніщо мені не загрожує і не заважає.

Тринадцятий так пояснив:

— Коли я чимось занепокоєний, або посварюся з товаришем — тоді молюся, бо мені буває приємно розповісти Богові, як було на-

справді і що товариш не мав рації. Коли я так думаю під час молитви, тоді менше ранить мене несправедливість.

Чотирнадцятий розповів:

— Я зауважив, що коли ходжу до молитви, то мені легше старатися, легше бути поправним. Тоді у мене зовсім мало справ, і на мене ніхто не сердиться. І я тоді не роблю нічого поганого ні вдома, ні у школі. Молитва дуже допомагає.

П'ятнадцятий сказав:

— Коли я хворію, або щось мені болить, або вдома щось недобре трапиться — наприклад, мама чи брат захворіють, або немає грошей, а господар надокучає, або інші мешканці — тоді мені робиться прикро. Але як я помолюся й попрошу, то потім вже не хвилююся, і мені робиться добре.

Шістнадцятий сказав:

— Я й сам не знаю, навіщо приходжу до молитви. Молюся тому, що молюся. Взагалі, я й не замислювався, навіщо це роблю. Якщо я пригадаю, навіщо, то напишу вам про це і вкину листа до скриньки.

Сімнадцятий сказав:

— Коли я молюся, то пригадую наш дім, як там було колись. Завжди по суботах я з батьком ходив до божниці. Тут теж, у сиротинці буває вечеря, але тут все інакше. Ні, мені тут непогано, але як я був удома, то я більше любив, і мене більше любили. Ніхто не прозивався на мене мазунчиком чи лизуном. Тут, в сиротинці, теж часом дають цукерки, але вдома їх мені приносив татко, і дражнився зі мною, що не дасть їх мені, що віддасть мамі або з'їсть сам. І це було смішно, бо я знав, що він жартує. І ще вдома був чулент щосуботи. Вдома взагалі все було інакше.

Коли він це сказав, тут нагадався попередній і додав:

— О, я вже знаю. У мене так само, як і в нього. Молитва, це так, неначе я повертаюсь до своєї родини. Як молюсь, то пригадую собі й одне, і друге, й третє — все, як воно було удома.

Тоді також до молитви ходило й багато дівчаток. Одна з них навіть звалась ребіцин. Її всі любили, тож не докучали, а вона й не сердилася.

Вона була старша за віком, і вже працювала — у майстерні, де робили чи рукавички, чи парасольки, чи ще щось. Через це не могла прийти наступного дня, тож мусила прийти разом з хлопцями.

(А я сказав їм, що коли всі разом, то це вже буде забагато, тож нехай сьогодні хлопці, а дівчатка завтра). Вона й сказала:

— У нас через коридор мешкає польська сім'я. Вони добрі до євреїв, завжди позичають мамі, чого їй буває потрібно. Й вона сказала, що це негарний звичай у євреїв, те, що дівчатка можуть не молитися, бо їм молитва навіть потрібніша, через те, що вони більше сидять удома, більше перебувають з дітьми.

І Регінка так закінчила:

— Господь Бог же не зробив хлопчачу молитву важливішою. Це вигадали рабини, бо вони самі є хлопцями. У поляків всі моляться разом, а в євреїв скидається, ніби ми гірші для Господа Бога.

Коли Регінка закінчила свою мову, хлопці нічого не сказали. Тож дівчатка і надалі приходили молитися.

Здається, що то саме Регінка сказала:

— Коли ти не маєш батька, приємно думати, що Бог є батьком для всіх, і для тебе також. Молитов розуміти не потрібно, я їх тільки відчуваю.

Я ще хотів запитати і в інших, навіщо вони моляться; але почалася школа, політика — і все змінилося.

Переклад з польської Олександра Ірванця

Бруно Шульц

Цинамонові крамниці

Осінь

Знаєте той час, коли таке буйне і ще недавно повне енергії літо, універсальне літо, літо, яке своєю величезною півкулею накриває все, що тільки можна уявити — людей, події та речі — якогось дня стає трохи калічкою. Промені сонця ще густо й рясно спадають на землю, в овиді ще вгадується великопанський, класичний жест, який тої пори перевищував навіть геній Пуссена, але дивна річ — з ранкової прогулянки ми повертаємося на диво знуджені й порожні: невже ми чогось соромимось? Нам трішки ніяково, ми не дивимося одні одному в очі — чому? І знаємо, що в сутінках то один, то другий із заклопотаною посмішкою тихцем відійде в далекий кут літа постукати в стіну та переконатися, чи його тон ще гучниий і повний. У тій пробі є певне збоченське задоволення від зради, викриття, легкий холодок скандалу. Але офіційно ми все ще повні респекту, повні лояльности: така солідна, так ґрунтовно заснована фірма... Та попри те, коли наступного дня розноситься вістка про конкурс — то це вже новина застаріла, вона вже не має вибухової сили скандалу. І коли аукціон набрав свого тверезого, бадьорого розгону, спрофановані апартаменти спорожніли, стали пустицею, наповнилися світлою й тверезою луною — і це не викликало жодного жалю чи сентименту: вся ця ліквідація літа має у собі якусь легкість, має статичність і тривіальність запізнілого карнавалу, який затягнувся аж до Страстної Середи.

І все-таки песимізм, можливо, й передчасний. Ще йдуть переговори, ще можливості літа не вичерпані до кінця, ще може дійти і до повної реституції.. Але зваженість та холоднокровність не є

головною рисою відпочивальників. Навіть готельна служба, готельна служба, яка по вуха заангажована в акції літа — й вона капітулює. Ні! Коли так мало в людей лояльности, пієтету до вірного союзника, то це не свідчить про дотримання високого купецького кодексу! Це дрібні крамарі, маленькі боягузливі люди, які не будують великих планів. Кожен з них тулить до свого пуза коханого гаманця. Вони цинічно скинули маску ввічливості, знімають смокінги. З кожного вилазить колишній скарбник...

Ми теж пакуємо куфри. Мені п'ятнадцять років і я зовсім не обтяжений якимись практичними обов'язками. Оскільки ще залишається година до від'їзду, я ще раз вибігаю, щоб попрощатися з нашим пансіонатом, ще раз проревізувати доробок цього літа, прикинути, що можна забрати з собою, а що треба назавжди залишити тут, у цьому приреченому на катастрофу місці. Але на малому парковому рондо, тепер порожньому і, завдяки пізньому полуденному сонцю, світлому, коло пам'ятника Міцкевича моїй душі явилася правда про цей надлом літа. В ейфорії від того відкриття я піднімаюся на дві сходини постаменту, піднімаю д'горі очі, патетично розкидаю руки, неначе хочу звернутися до всього пансіонату, й голошу: — Прощай, Поро! Ти була чудовою та щедрою. Ніяке інше літо не може зрівнятися з Тобою. Сьогодні я це визнаю, хоча часом я й був сумним та нещасливим, картаючи за це Тебе. Залишаю Тобі на пам'ять всі свої розсіяні по парку, по вулицях, по садках пригоди. Я не можу забрати з собою свої п'ятнадцять років, вони вже назавжди залишаться тут. А окрім того на веранді вілли, у якій ми мешкали, я сховав у шпарині між балок рисунок, який зробив Тобі на пам'ять. Тепер Ти сходиш до тіней. Разом з Тобою у країні тіней потоне і все це місто вілл та садків. Ви не маєте потомства. Ти і це місто вмираєте, останні з роду.

Але й Ти не без вини, о Поро. Я скажу, в чім Твоя вина. Ти не хотіла, о Поро, залишатися у рамках дійсности. Жодна дійсність Тебе не вдовільняла. Ти покинула межі реальности. Не наситившись дійсністю, ти творила надбудови з метафор та поетичних фігур. Ти жила в асоціаціях, в алюзіях, у імпондерабіліях між речей. Кожна з речей посилалася на іншу, а та на наступну, і так без кінця. Твоє сло-

воблуддя врешті-решт втомило. Все це буяння на хвилях безкінечної фразеології дістало. Саме так, фразеології — вибач на слові. Це стало зрозумілим, коли то тут, то там, у багатьох душах почала наростати туга за сутністю. Саме тоді Ти зазнала поразки. Очевидними стали межі Твоєї універсальності. Твій великий стиль, Твоє чудесне бароко, яке за Твоїх кращих часів відповідало дійсності, тепер виявилося маньєризмом. Твої солодощі і Твоя задумливість крили у собі дитячу екзальтацію. Твої ночі були величезними й безкінечними, як мегаломанське натхнення закоханих. Вони нагадували ройовиська видінь, марення тих, кого здолали галюцинації Твої запахи були надмірними й виходили за рамки, прийнятні для людини. Магія Твого дотику позбавляла речі їх матеріальності, хоч вони й піднімалися до подальших, щораз вищих форм сутностей. Коли ми споживали Твої яблука, то мріяли про плоди з райських садів, а коло Твоїх персиків ми думали про фрукти ефемерні, які ми могли б спожити тільки вдихаючи їхній запах. Ти мала у своїй палітрі тільки найвищі реєстри барв, Ти не знала переситу та зрілости темного, землистого, масного цинамону. Осінь — це туга людської душі за матеріальністю, за сутністю, за рамками. Коли з ще не досліджених причин метафори, проєкти, мрії людини починають тужити за реалізацією, то приходить час на осінь. Ті фантоми, які до того були розпорошені у найдальших сферах космосу людини та забарвлювали його високе склепіння своїми з'явами — тепер туляться до людини, шукають тепла її подиху, тісного, затишного сховку його помешкання, закапелка, у якому притулилося її ліжко. Помешкання людини стає віфлеємським хлівцем, ядром, довкола якого всі демони, всі духи горніх та долішніх сфер згущують простір. Завершився час гарних класичних жестів, латинської фразеології, південних театральних заокруглень. Осінь шукає твердости, простацької сили Дюрерів та Брейгелів. Та форма від надміру матерії лускає, твердне вузлами та ґудзями. Своєю пащею, своїми кліщами осінь хапає ту матерію — мне, ґвалтує, місить — а потім випускає з своїх рук зі слідами цієї боротьби. І залишаються тільки грубі колоди зі слідами несамовитого життя, колоди з гримасами, які вона вибила на їх дерев'яних парсунах.

Такі та інші речі я пророкав до порожнього півкола парку, який при цьому від мене неначе віддалявся. Я виголошував тільки деякі слова того монологу, бо не міг знайти відповідних слів, або ж тільки означував промову, доповнюючи слова, яких бракувало, жестами. Я вказував на поживні, смачні та солідні горіхи, класичні осінні плоди, які були родичами меблів з нашого покою. Згадував каштани, ті лаковані моделі плодів, більбоке для дитячих забав, осінні яблука, що пишнилися доброю, домашньою, прозаїчною червінню на вікнах помешкань.

Коли я повернувся у пансіонат, сутінки вже починали заражати повітря. У дворі вже стояли два великі екіпажі, найняті для нашого від'їзду. Фуркали розпряжені коні, їх голови були у підв'язаних мішках з фуражем. Всі двері були відкриті навстіж, від протягу мерехтіли свічки на столі у нашій кімнаті. Ті сутінки, що швидко западали, ті люди, які, згубивши у сутінках лиця, квапливо виносили куфри, безлад у відкритому, ґвалтованому помешканні — все це робило враження якоїсь поспішної, сумної, спізнілої паніки, якоїсь трагічної та сполошеної катастрофи. Нарешті ми зайняли свої місця у глибоких фіакрах і рушили. На нас повіяв темний, глибокий, тугий польовий вітер. Фіактисти, старанно вирівнюючи ходу коней, довгими батогами виловлювали з того п'янкого повітря соковиті ляски. Між легких ударів хвостів у темряві колисалися потужні, гарні кінські клуби. Так і неслись вони між самотнього, нічного пейзажу без зірок та світил, один за одним, ті два конгломерати з коней, громохких пудел і сапаючих шкіряних міхів. Часом здавалося, що вони розпадаються, розлітаються як краби на частини. Тоді фіакристи міцніше підтягували ліци і збирали докупи розбуяле гупання копит, укладали його у дисциплінований, регулярний клюс. У глибини ночі падали довгі тіні від ліхтарів, вони ставали все довшими і врешті відривалися та величезними скоками мчали у дикі пустища. Втікали вихилясом на своїх довжелезних ногах, щоб здаля знущатися несмішливими жестами з тих фіакристів. Натомість ті не давали вивести себе з рівноваги та розмашисто траскали на них батогами. Коли

ми в'їхали поміж будинків, місто вже спало. То тут, то там на порожніх вулицях світили вуличні ліхтарі. Горіли, неначе тільки на те й існували, щоб освітлювати якийсь будинок з низькими поверхами, балкон, чи вкарбувати в пам'ять його номер, що висів над замкнутою брамою. Раптово заскочені такої пізньої пори та наглухо позамикані крамнички, брами з вичовганими порогами, розшарпані нічним вітром шильди свідчили про безнадійну запущеність, глибоке сирітство залишених на самих себе, забутих людьми речей. Екіпаж сестри звернув у бічну вуличку, тоді як ми поїхали на Ринок. Коли ми в'їхали у глибоку тінь площі, коні змінили біг. Босий пекар на порозі відкритих сіней прошив нас поглядом своїх карих очей, все ще відчинена аптечна вітрина показала і одразу ж сховала малиновий бальзам у великому бутлі. Брук під ногами коней стверд, з плутаного цокання вичленилися здвоєні та одиничні удари копит, поступово вони ставали все рідшими та чіткішими. Поволі з темряви висунувся та зупинився перед екіпажем обшарпаний фасад нашого будинку. Служниця відкрила браму, в руці вона тримала гасову лампу з рефлектором. На сходах виростали, ламаючись на склепіннях сходової клітки, наші величезні тіні. Помешкання освітлювала тільки одна свічка, що тріпотіла під подихами вітру з відкритого вікна. Темні тапети поросли пліснявою турбот та гіркоти безлічі хворих поколінь. Старі, розбуджені зі сну, витягнуті з довгої самотності меблі з гірким всезнанням, з терпеливою мудрістю дивилися на тих, хто повернувся. Від нас не втечете — неначе говорили вони — врешті решт повернетесь під омофор нашої магії, бо ми вже давно поділили між себе всі ваші рухи й жести, і коли ви встаєте, і коли сідаєте, всі ваші майбутні дні та ночі. Ми чекаємо, ми знаємо... На наші тіла чекали величезні, глибокі, повні складеної одна на одну холодної постелі ліжка. Шлюзи ночі вже скрипіли під напором темних мас сну, густої лави, яка шикувалася вирвати запори, дверцята, вилитися зі старих шаф, з п'єців, в яких зітхав вітер.

Переклад з польської Тараса Возняка
Львів, лютий 2012

Дебора Фоґель

Акації квітнуть

Вулиці й небо

Того дня вулиці відбивали небо. А небо було сіре й тепле. Завжди, коли небо сіре, вулиці втомлені та солодкі, як сірі й теплі моря.

Того дня всі, хто опинявся на вулицях, – просто-таки гинули за якоюсь неочікуваною зустріччю. Як колись вже раніше.

Отож урешті людей допала туга, безпорадна й незбагненна, за романом, довгим і з подробицями, з докладним описом долі головного героя, хай навіть старомодним.

Цей роман неодмінно мав починатися словами «...того дня...», ...в сірий день з вулицями, як сірі солодкі моря...

(тут йде дата календаря...)

йшов вулицею пан Л. у світлому пальті чорному мелонику і підводив підсумки свого дотеперішнього життя...»

Саме в такому стилі мав бути витриманий цей роман, і з більш-менш такого змісту мало все починатися в романсі, за яким затужили тепер раптово й неодмінно.

І саме про це йшлося: якого перебігу може прибрати життя, що може статися за ціле звичайне життя і як ті долі людські беруться з нічого: з блакитного повітря, з торканих речей і липкої нудьги, з однієї банальної зустрічі?

І, мов досі не залагоджена – хоч уже стільки років прожито – справа, почало дошкуляти дуже давнє питання: як жити? При цьому воно знову було таке банальне, як і тоді, і так само не рахувалося зі своєю банальністю, як і тоді, вперше.

На сірих, як море, вулицях й справді тим часом почався не зауважений ще багатьма, новий романс звичайного життя.

Вулиці з цього романсу пахли еластичністю, склом і ходінням.

Пахнули чимось іще незвичним: твердістю й округлістю предметів.

У тих вулицях загусав простір, наче маса, липка і розлізла, в речі дивного ґатунку: в різного роду округлості й пласкості, переважно білі та сірі.

Плахти білого, повного простору з'являються в цьому романі, їх тлумачать як події; мури виступають в тому романі: густі, як туга і як спека. Мури: ще біліші, ніж насправді, в дні, виліплені з сірого неба й чекання, меланхолійно-білі, або твердо-білі.

І речі тут такі, як площини, кулясті, квадратні, прямокутні. (У звичайній номенклатурі це: сукні, меблі, асфальти і люди.)

Люди ж із цього роману – живуть такими речима, як пласкість й кулястість, біла, сіра, кольорована; чекають на неї, як на пригоду єдину.

І так починався більш-менш перший розділ цього романсу:

«В сірому небі стояли мури, білі, мов атлас. Стояли мури, на вигляд, як лак і папір. Вулицями йшли люди: постаті, вийняті й дібрані з романсу, званого життям».

Вуличний пил

І саме в той час – був квітень, перший місяць липкого листя, і полудень – сталася ось яка річ: біля бордюру білого тротуару завирувала купка полового пилу і розсипалася в блідому ще повітрі, зовсім низько, навіть не півметра над асфальтом хідника.

Однак ця нітрохи не промовиста подія попереднього року і дворічної давнини, здавалося, твердила, що все повернулося на своє звичайне місце і що далі триватиме у визначеній послідовності, у відповідності з незмінним правилом. Мабуть, саме тому ця подія нараз набула такої ваги для людей і тому викликала зворушення, оскільки в людях були безповоротні справи.

Тож ця сама подія стала вихідною точкою для цілої серії дивних подіий де все мало перебіг цілковито відмінний від звичного ходу речей, і важливим було щось інше, ніж звичайно.

Це почалася щорічна серія банальних подій, як-от: липка лакована спека і ходіння вулицями; кобальтові «сади вечірніх вулиць» і туга за шорсткими речами; речі: різні речі, круглі, прямокутні, квадратні; речі тверді, липкі, еластичні, і банальні зустрічі: зустрічі, схожі на запашні метали.

Врешті: справа з «програним щастям» – саме так називали ту річ, відому і вже звичну в хроніках життя. Кожен рік життя має якийсь план щастя і якусь програну справу.

Від полової грудки пилу повіяло запахом спеки і невідомих можливостей.

І не було вже часу, який можна було потратити.

Будинки з ритмом

Гамір і твердий рух ще не готових і не зужитих речей можуть остаточно засвідчити, що життя сповнене сенсу й потрібне, і що нема часу, який можна потратити.

Отож так стається, що в сірих й ніяких просторах фабрик сукна і скла, паперу й металевих виробів, що скрізь там виробляють теплу й еластичну матерію самого життя, а солод, що краплями ціДиться з душі людини вже з сьомої години сірого ранку (цей солод на щодень називають енергією), він наче досконала машина, яка переробляє липку нудьгу і повільність світу на твердість і на події.

Вже якийсь час у щораз іншій фабриці наставала біла тиша. Спочатку – важка й липка брила, потім, за якийсь час, ставала, ніби сумна й безпорадна паперова маса. На вулицях було видно людей, в яких було забагато часу і які вже забули, як виглядає пригода із втомою.

Вони сиділи на вуличних лавках уже в липко розквітлих полуднях; на лавках великих бульварів сиділи вже о блідій годині сьомій, на ще вологих світанках; потім – синіми вечорами, всі в руках електричності; над ними – тріумфальна реклама «Ford» і зубної пасти «Odol».

Перед вітринами великих магазинів зупинялися: перед жіночим вбранням, з приємним звучанням назв, що ваблять своєю вишуканою лінією: Жан Пату і Моліно; перед рядами краваток – найвишуканіші краватки марки «Record».

Спочатку ноги не хотіли йти, зате потім вже йшли без упину.

На вуличних лавках сиділи люди й дивилися вниз, на сірий бетон тротуарів; на лавках сиділи люди, які не відчували втоми і не бачили дерев, що бубнявіли маленькими липкими листочками.

На фабриках тим часом стояли нерухомі машини; сумні, як нудні люди, як паперові вироби. І нараз пласкі й позбавлені виразу: неокреслені туги; люди, які не мають куди піти вже з сьомої ранку.

Так минає перший місяць липких бруньок і блакитної, легкої, ніби ні до чого не зобов'язаної, атмосфери.

Весна і картонки від капелюхів

Тим часом на світанках весна переливалася плахтами соковитої, потятої зелені, потятої – при ближчому розгляді – на пальчасте листя каштанів і листя бозу, непретензійно «подібне до серць людських».

Море зелені мінилося тоді перед шибами будинків і трамваїв; здіймалося ближче до полудня, як море сірих вод, аби принишкнути з настанням пополудня, а під вечір майже затверднути в брилі зелені.

Так минув другий місяць липких бруньок і блакитного повітря.

Тоді ж постановили – хоча, по суті, тепер, як і завжди, не було для чого і для кого – постановили «жити», і всі розуміли це слово: «жити».

І почали лаштуватися до днів, коли спека розквітає, наче кругла й цупка квітка зі скла – як хтось готується до давно очікуваної зустрічі.

Цю справу з зеленню витлумачили як зустріч із самим життям, з великою подією життя, представленим цим разом – і, як звичайно о цій порі, – лакованою й безпорадною спекою, і нечуваними можливостями, як завжди.

Ось тільки ця подія набула нечувано банального перебігу, власне як завжди.

Всі тротуари й вулиці засипав раптом половий картон і папір пуделок та торбинок від капелюхів та дамського вбрання, як рожеве листя каштанів засипає сірі червневі вулиці.

А тротуарами і скверами пливли жіночі торси: з підкрученим волоссям античні торси без очей; без очей на хвилі м'ясистої зелені і на громаддя прерізних, незвичайних і делікатних справ, що діялися навколо і мали скоро минути. (В античних торсах, у бюстах з перукарських вітрин і в дамських бюстах з вулиць сліпі заглибини очей видивляються за життям; вони спраглі незнаних дрожів щастя і його незнаних можливостей.)

Робили все, що було в людській спромозі: то було *arrangement* прийняття, готованого життю. І при цьому судилося виявити, що порцелянові торси з персами не годні прийняти життя відповідніше, аніж: новими, ще незужитими сукнями.

Того року в моді і в обігу були тканини зернисті й м'ясисті; серед кольорів: теплі хроми і матова споглядальна сієна. В них ще звучали млосні туги й тривоги сировин і життя.

При цій нагоді відкрили також незрозумілий, але й безсумнівний вплив нових, ще еластичних і незужитих матеріалів: зауважили, що вони допомагають забути про речі пропащі, з якими вже нічого не поробиш; а отже можуть помогти жити.

Сірі моря і мушлі сердець

На березі сірого Балтійського моря зеленіють тополі у жовтім піску. На березі сірого моря лежать тисячі мушель, виплюнутих з води, що хвилюється сірістю і життям.

У сірому морі літніх вулиць раптом заносить млосними пахощами морських трав. Цей запах вносить на вулиці неспокій як несподівані й приховані можливості. Вже літо.

Тоді люди розуміють, що життя, яке зреклося «чекання» – так називали той первень безпорадної й липкої важкості в людині, – сумне і безплідне: мушля, виплюнута із млосного моря туги.

Тоді людям хочеться ще раз «потужити»; геть безпорадно, як колись.

І раптом на вулицях починає опадати велике листя програних справ, і стає безсумнівним, що можна пропустити якісь безповоротні справи життя, і що ніколи вже потім нічого не приходить, як уперше.

У день, такий сірий, як важке Балтійське море в половому світлі, не можна було хотіти «саме того, що приходить».

У такий день, коли вулиці мокрі й віддзеркалюють сіре небо, – ніщо не може вберегти від жалю змарнованих справ.

І однак: стільки днів у житті, стільки людей. Треба забувати: нас завжди ще щось чекає в житті.

Дощові дні

Потім надійшла серія днів з дощами. Згідно з календарем мали настати ті дні, як із жовтого лаку, що липнуть до пальців й душі з незрозумілою розлогістю, в якій усе має несподіваний сенс.

Тим часом дні обсновувала пізня, тупа сірість, і треба було знову спертися до яскравої стіни плакатів, вдаючи чекання на когось домовленого, хоча чекати не було на кого.

А в певні пополудні й сутінки навіть наступала цілковита певність, як у немодному шляґері, що давно вже вийшов з обігу, де йшлося про те, що «життя треба рвати, як молоді вишні, поки ще час й не розвіявся чар...»

То були безсумнівні слова, що нагадували клейкий і безнадійний запах зношених дорешти суконь і якихось давніх, безпорадних ситуацій, про які хотілося би забути без решти, з яких неможливо жити спогадом.

У ті дощові дні року 1933 реабілітовано як невилучну частину життя ту річ і фатальність, яка діялася тоді з людьми. Та, як звичайно, речі найближчі і мало вже не банальні, – виявилася і ця справа неймовірно далекою від життя, мало не вигаданою. Тоді також зауважили, що навіть фігура героїчного життя, яку з певного часу пов'язували з рухом і обрисами прямокутника, містить

краплю меланхолії в тому сірому видовженні лінії і сумнім повторюванні; що з огляду на це, життю, можливо, й потрібна краплина меланхолії?

Отож так вони здобули несподівані шанси: всі історії «поламаних серць»; «ходіння вулицями, які вже нічого не хочуть» і «чекання на життя». Здавалося, усе воно було частиною життя.

В ті дні, сірі від дощів, у барі «Femina», цілісінький місяць поспіль, щовечора грали танґо з текстом, «що або все, або нічого»...

Азалієві квітникарні

У місті блакитної сірості й п'яти мільйонів ніг – є також крамниці з велетенськими, пласкими, кулястими квітами.

Азалії в квіткарні на бульварі Монпарнас у Парижі досконалі. Кольору лосося і кольору помаранчі, вони презентують у ста нюансах колір маринованої в сухому вині риби лосося і колір кулястого плоду помаранчі.

Азаліям з бульвару Монпарнас не потрібно вже пахощів протяглих і контемплятивних, як звичайним квітам. Вони можуть уже бути як з атласної бляхи, бляхи без запаху: всю душу вклали в колір, незбагненний і сповнений сумовитих досвідчень, як метал бляхи.

Справа діється в літі 1933, одночасно з описаними подіями.

Через шумкий бульвар Монпарнас раптом проходить велетенський смуток – бляшане море меланхолії. І добирається, невідомо кудою, до крамниці з азаліями.

Надворі день сірий і солодкий, один із цілої серії; люди шукають твердих предметів для рук, або стін сірих і стін кольорових плакатів; вони в пошуках подій виразних та однозначних; а те, що діється з азалієвою крамницею, по суті, дуже подібне до справи давно відомої і геть посполитої, але довший час неможливо пригадати собі, звідки ж ми знаємо цей тягар, тупий і безбарвний. Аж раптом усвідомлюєш, що він з'являється щоразу, коли якась річ нашого життя добігає кінця і нічого більше з нею статись не може.

Перед тією крамницею з азаліями, виконаними з меланхолійної та водночас цупкої бляхи, що ніби випробували вже усі мож-

ливі запахи, життя стає раптом як колія, довга й сіра, де все вже залагоджено і проминуло все, що мало настати.

І раптом нестерпними стають речі досконалі, й солодкі зустрічі, і вишукані помаранчеві азалії.

І раптом хочеться, безглуздо, аби кімнати були якісь нефоремні, кімнати завеликі, приладдям й людьми захаращені; і «долі програні», і «любові невдалі», «нещасливі любові»...

То пнеться й плететься бур'ян туги за справами, сповненими шорсткої самотності; і за каправим листям безладу.

І ніби ґротескове мотто копійчаного роману життя – формується таке ось речення:

«Серед речей досконалих немає вже місця життю... звідти береться тупий сум, звідти полишеність, що супроводжує кожну гарну річ. І для цього людям потрібна крапля сирого безладу і шорсткої полишеності в речах...»

Подумати тільки, що до цих далекосяжних речень довели незначущі азалії, як із сумної бляхи споряджені!

Але так завжди: нічого не варті речі нагадують про найважливіші справи життя.

Трактат про життя: розділ перший

Досить вийти на вулиці, в бурштинові сутінки жовтня: тоді, між годиною четвертою і п'ятою пополудні, життя завжди «зламане», хай там що з ним діється.

У «*Salon de beauté*», вулиця Кармелітська, номер двадцять п'ять, манікюрниця – ніби з воску і з високою зачіскою, фасон ляльки 1924 року; перукарева зачіска підкручена та інтенсивно напахчена *mille-fleurs;* натомість власниця салону – досі ще повішена на стіні, сильно підретушована фотографія дами з 1900 року, з глибоко вирізаною талією і комірцем на китовому вусі, тисяча дев'ятсот найновішої моди.

Саме стояли солодкі, бурштинові сутінки в місяці жовтні, коли власниця Салону краси на вул. Кармелітській звернулася до помічника, безцеремонно й супроти всіх відвідувачів, з безглуздим запитанням: а навіщо мені жити?

В цю мить, ніби у відповідь, гойднулася й заворушилася воскова манікюрниця під лілійовим абажуром і подала пані в сукні кольору *bleu* алюмінієву мисочку з водою для нігтів.

Після цього й перукар, галасливо і з фантазією, взявся підкручувати одну зачіску за другою, з особливою, пестливою дбайливістю пильнуючи фасону кожної окремої хвильки волосся, щотри сантиметри хвилька.

Натомість молодша перукарка, зі свого боку, взялася – з непоясненним поспіхом і нічим не обґрунтованим гармидером – впорядковувати і встановлювати бляшанки з хною чорною і коричневою.

Так здобувався на голос, на дешевому тлі з дамою і цупкими рядами бляшанок сорту хна, той факт, що таки є для чого жити на світі.

Та й чи могло воно бути інакше в цьому оточенні і за цих обставин?

І так починалось воно постійно. Питанням: «навіщо жити» починалося кожне окреме життя і осінній трактат про життя.

Розділ другий трактату про життя

«А все-таки варто жити».

Так починався завжди другий розділ трактату й життя.

Тоді зазвичай літо, а липка, широка і груба матерія світу аж бродить від обітниць, запахів і можливостей. Вона поділена і розчленована на різного роду брили: брили грубі, обвислі й незґрабні; брили напружені й еластичні, як чекання; і пласкі, неважливі, анонімні плити металевих блях, і безпорадні, паперові обрізки широкої, певної себе, мало не спорзної з надміру певності матерії життя.

Усе це входить у пестливі й повні душі контури: тіл і персів; бур'янів, листя, мурів, пляшок та подій. І тоді є для чого жити на світі.

Алеями міських парків ходять тоді важкі торси з круглими персами; втискають в корсети з брокату тілистого та брокату кольору

абрикосів широкі, безладні верстви і хвилі тіла. Цього тіла забагато. Тіло пахне широким листям літа. Бродить можливостями.

І тоді озираються за ними старі пані в опалих сукнях, особливо в ділянці грудей. І люди, які «не можуть жити».

І тоді можна бути певним, що всі перехожі думають про одне і те ж: що безповоротно проминає життя і такий єдиний, медвяний день, повен можливостей і тисяч обітниць. Тоді завжди бронзова спека; світ є металевою і киплячою кулею спеки, а життя варте того.

Леонід Первомайський

Лубенська ідилія

1

…недалеко Миргород. На вокальному пероні пам'ятник Гоголю Миколі Васильовичу, на голові в Миколи Васильовича сидить капосна галка й не боїться навіть паротягових гудків.

Терентій Миколайович Ребрик прийшов з Наросвіти пізно. Було якесь засідання, затяглося до шостої години, обід перестоявся, борщ відгонив полином, а холодне м'ясо нагадувало стоптану підметку салдатських чобіт. Він не їв ні того, ні того. Запалив цигарку, пройшов до своєї кімнати, ліг на продавленій кушетці й дивився в стелю. На ній висіли зжовані цигаркові мундштуки: лежачи на кушетці, він жував їх, підкидав під стелю, вони й приліплялися. Квартирна хазяйка якось намагалася їх зняти, але була низька на зріст і не дістала. Хотіла поставити на стіл стільця та полізти під стелю, але згадала, що при її комплекції це надто небезпечна річ. Так і цей «проєкт» загинув ще в зародку. Хазяйку звали Немидорою Гаврилівною, а Терентій Миколайович, шуткуючи, називав її Термидорою (сиділа в голові французька революція). За це Немидора Гаврилівна звала Його зневажливо поза очі Терьошкою, але Терентій Миколайович дізнався й ошарашив її новим ім'ям –Тореадора (в місті якраз гастролювала опера). Так це ім'я і прикипіло до неї. Побачила вона, що ворог на вигадки здатніший, а до того й коріння нових її імен були їй незрозумілими. Вона змирилася й одного разу лише запитала: «А що воно за Торіодора? Чи не гуляща яка мокрохвоста?».

Ребрик заспокоїв її, сказавши, що Тореадора, то була така французька королева, теж із простих людей, вроді як Тореодора Гаврилівна, кватирі наймала...

Терентій Миколайович простяг свої довгі худорляві ноги й закинув руки за голову. Завжди, коли він так робив, відчував непереборний приступ внутрішнього тремтіння, наче хтось лоскотав його, а він напружував усю нервову й мускульну енергію, щоб не зареготатись.

Йому минав двадцять дев'ятий рік, через тиждень мало бути тридцять. Тому сьогодні лежав він і думав про те, як непомітно пролетіли роки, і в тому, що задумався він над цим питанням, також побачив симптом. Був він нежонатий; в першій молодості, ще коли виїздив учителювати на село, був у нього роман з молоденькою вчителькою, але вчителька вийшла заміж за молоденького попика, що мав зв'язки й мав одержати добру парафію. Образ цієї вчительки він проніс крізь десять років. Стояла вона в його уяві золотоволоса, з голубими очима, в простій сукенці... така собі звичайнісінька, тільки й видатного було в ній, що вороні брови.

З вороних брів золотоволосої дівчини все й почалося. Після одруження її з попиком він, ображений, поринув у шкільну роботу, намагався не думати, запрацювався, забув. Іноді згадувалося, але знову школярські зошити – як ліки. Тепер він певен, що була та дівчина звичайною єпархіялкою, тільки й усього. Тепер він певен, а все ж таки хоче вірити в її незвичайність, не може уявити її собі матушкою на парафії. Вчителювати, мабуть, покинула в перший же рік.

Терентій Миколайович сам собі дивується, як це тліла в ньому любов до мітичної вчительки, як не закохався він, не одружився за ці роки. Стидався в собі цієї платонічної любови, і чим більш стидався, тим більш любив.

2

Увійшла Тореодора Гаврилівна, внесла лямпу й стала коло дверей. Її турбувало те, що Терентій Миколайович не обідав. Була вона жінка добра й охоче слухала про чужі болі і навіть бралася допомагати.

– Подумаю тільки я, Миколайовичу, що з вами сталося. Розуму не доберу...

Ребрик розплющив очі й подивився на господиню.

– А що?

– Щось ви скучати почали. Чи, може, вам у мене жити погано? Так ви кажіть. От і сьогодні не обідали. Котрий раз уже.

– А... ви про це… Не хочеться їсти, Торрреаадорро Гав…. Гаврилівно, – позіхнув він, – ви не турбуйтесь.

Від його «гавкання» Гаврилівну перекосило.

– І поголитись вам слід, ач заросли як... Ех, і життя ж ваше, як я бачу...

– Життя як життя, Тореодоро Гаврилівно, – провів по неголеній щоці рукою Ребрик, – як життя всякої одинокої людини…

Роздратованість Гаврилівни зникла, навпаки, враз її обличчя засяяло, вона взяла стільця й сіла коло Терентія Миколайовича, таємниче схилилася до нього й чомусь пошепки сказала:

– А може, б ви оженилися? Га?..

Її повне лице стало серйозним, очі пильно стежили за тим, як вплинула її пропозиція на Ребрика. Той мовчав.

– І справді, Миколайовичу, життя я ваше наскрізь бачу. Скучаєте ви, вже й за собою не доглядаєте. Одне вам уже осталося – женитьсяся. Жалування у вас непогане, всяка згодиться…

Терентій Миколайович думав про себе: чи може бути більша ідіотка в Лубнях, ніж Тореодора Гаврилівна, роблено посміхався й мовчав, а вона продовжувала:

– І дівчина в мене є, золота дівчина, руки в неї золоті, усяка робота в руках горить. Жили б собі безпечно… й білизна завжди чиста була б, і обід до строку, мені б та Богові дякували.

Коли попередня балачка лише дивувала Ребрика, так остання фраза розвеселила його в найкращий спосіб. Потираючи руки, він зіскочив з дивану, пройшовся по кімнаті й сказав:

– Ну що ж, спробуйте!.. Подивимось, як воно жонатому, – і підморгнув на Тореодору Гаврилівну.

Вона сором'язливо опустила очі на свої сорокалітні груди.

– Вам усе смішки... А мій чоловік, покійничок, як помер... – хотіла вона щось сказати, але Терентій Миколайович уже не слухав

її, взяв брилика й пішов із хати. Він уже з досвіду знав, що господиня буде розказувати про свою вірність небіжчику чоловікові.

3

Другого дня вийшов на село. Перед тим заскочив на хвилинку додому, взяв зубну щіточку, рушника й мило, і вони вирушили. Він і візник, дядько з того ж таки села, куди треба було їхати ревізувати школу. Прийшли відомості, що вчитель б'є дітей, запирає їх у чулан, залишає без обіду... Треба буде зняти з школи, думав Терентій Миколайович про вчителя, мабуть, якийсь із сорокалітнім стажем, ніяк їх не привчиш по-людському... Він спробував розпитувати про школу дядька візника, але дядько візник був бездітний, виходить справа шкільного виховання його не обходила. Так нічого від нього й не вдалося взнати.

Їхати довелося ввесь час степом. Стояла спека, і спереду над піщаним шляхом гойдалося марево. Терентій Миколайович запалив цигарку, витер хусточкою піт з обличчя, потім хусточку запхнув ззаду під брилика, щоб не так палило шию. Так сидів із годину. Від спеки розморило, хотілося пити, води не було...

Він думав про те, що до кінця шкільного року лише тиждень, що нового педагога треба буде посилати лише з осени, вибрати гарного комсомольця з педтехнікуму й щоб працював ідейно, а не за утримання.

Несподівано мовчазний дядько повернувся до нього й промовив:

– А спека рано встановилася, як би в нас з хлібами не той...

– Да-а, – відповів Терентій Миколайович і глянув на хліба.

Жито вже наливалося. Він розумів, якщо не буде дошу ще тиждень, колос буде порожній, або зерно дрібне.

Дядько підтвердив його думу, розговорилися. Хліба його дуже турбували, більше, ніж школа, в усякім разі...

Проїжджали якесь село. Воно розляглося давно однією вулицею. Зупинилися напувати коней, і Терентій Миколайович купив у кооперативі дві пляшки пива на дорогу та в'язку бубликів.

Виїжджали з села, коли сонце звертало до своїх передвечорових покоїв. Несподівано на обрії народилася біленька хмарка й попливла голубим небесним плесом, хоч не було вітру. За нею з-за обрію пурхнула друга, третя... Швидко вже сунула, як танк, сизувата хмара, полонячи небовид. Вітер зі сходу, як холодний крицевий літак, пролетів, прошумів житами.

Дядько візник перехрестився.

– Хоч би вітер не змінився, – сказав він, – а то, буває, суне хмара, от уже й дощ буде, а її вітром і однесе на чужу губернію.

Над «губернією» Терентій Миколайович задумався. Така дядьківська натура. На «чужій губернії» хай хоч... посуха... аби в нас уродило.

Але вітер не зраджував, сивуватий танк захоплював усе більшу площу небесного плаццдарму. Мовчазно він готувався до бою. Окремі хмарки, панцерні автомобілі йшли поруч нього, лаштуючись також. І нагло, без попереджень, і танк і панцерники вдарили з усіх своїх гармат. Вогонь перехресно вилетів з пащі, а за хвилину бій закипів кулеметом дощу, веселого, радісного...

Дядко візник перехрестився ще раз і вдарив по конях.

4

...А вчитель був зовсім не такий, як його уявляв собі Терентій Миколайович.

Звали його Марком Юровичем, і він лише два роки як закінчив педтехнікум. Це була людина низенька на зріст, з непомірною головою, з двома горбами на спині та на грудях -- з лівою ногою коротшою за праву.

Терентію Миколайовичу він гостинно віддав своє ліжко, а сам ліг на холодній лежанці в кутку. Справляв він враження людини розумної та доброї, і Терентій Миколайович приємно розчарувався, що замість «сорокалітнього стажу» зустрів, здається, живу сучасну людину. Про мету свого приїзду він вирішив не говорити до завтрього, бо був стомлений, а до того ж йому не вірилося, щоб цей каліка, юнак з прекрасними сірими очима, м'якими й теплими, здатний був на те, що про нього розказували...

Але другого дня виявилось, що дітей він таки ставив на коліна й инше, хоч, можливо, вони самі в тому винні були більше, ніж їхній навчитель. Про нього вони инакше не говорили, як про «кривого» або «горбатого», і це дратувало Марка Юровича. Авторитету він серед школярів не мав, бо навіть і звичайною повагою не користувався. Учні дозволяли собі казна що робити в школі, тільки не вчитися, і якось так, як метода впливу, виник чулан.

Все це Терентій Миколайович виявляв непомітно для Марка Юровича, частково від учнів, частково від селян у сільраді. Також він був на лекціях і помічав, що відношення вчителя до дітей при ньому зовсім не таке, яким би було без нього. Це було помітно й по школярах.

Терентій Миколайович вирішив, що було б помилкою з самого початку посилати працювати серед дітей фізично скалічену людину. Так чи инакше це привело б до негативних наслідків.

Післяобідню пору Ребрик провів знов-таки у сільраді з дядьками. Говорив з ними про війну, про податок…

Тільки від'їжджаючи, розказав схвильованому вчителю за мету свого приїзду. Вчитель почав хвилюватися, виправдовуватися.

Терентій Миколайович поморщився й холодно потиснув йому руку, –підводчик нетерпляче озирався. Вирушали на ніч, щоб ранком бути в місті.

5

На кватирю Терентій Миколайович не заходив, бо до міста приїхали коло одинадцятої години. Докладав інспекторові Наросвіти про подорож, переглядав папірці, що зібралися під час відсутности, прийняв кількох учителів і тоді тільки вирішив, що час уже спочити.

Втома була неабияка, а також хотілося їсти. Зарані відчував смак обіду. Тореодора Гаврилівна вміла готувати. Дійшов додому, зупинився на хвилину на дверях, допалив цигарку й тоді тільки зайшов. У сінцях його зустріла хазяйка.

— Заходьте, Терентію Миколайовичу, – проспівала вона. — З приїздом. Заходьте, то я вас познайомлю. Вони ще до мене вдвох з матір'ю прийшли...

— Хто ? – не зрозумів Ребрик.

— Як хто ? – розвела руками Гаврилівна.

— Хто саме, Тореодоровно, говоріть, як слід.

– А я хіба не як слід? Вони вже вас давно знають, і мати їхня згодні.

Терентій Миколайович згадав свій жарт перед від'їздом і зрозумів, що Тореодора Гаврилівна говорить про «наречену».

– Ат, господи… – роздратовано кинувся він і попрямував до своєї кімнати. Одразу зник його чудовий настрій, що з'явився внаслідок свідомости виконаного обов'язку; натомість постала якась безсила злість і бажання схопити оту ідіотку, Тореодоровну, за барки й витрусити душу з її ситого тіла.

У кімнаті в нього сиділо двоє жніок. Одна була стара вже, в чорному міщанському одязі, в чорній же хустці, зав'язаній почернечому під підборіддям. Сама така мініятюрна, ногами не діставала до підлоги, сидячи на стільці.

Друга, навпаки, була велетенського зросту, молода й не молода, років двадцяти п'яти, чи, може, й менше…

Проте віку її не можна було визначити: обличчя не говорило за це; воно було безкінцеве, руки дівчина тримала на колінах, складені палець у палець, і дивилась собі на коліна також, а ноги ховала під стілець – жахливо некрасиві, великі ноги…

– Здрастуйте, – привітався.

Терентій Миколайович зупинився на порозі. Він не знав, що йому треба робити. Не падати ж йому на коліна й не виголошувати мадригали цій мавпі… Не виганяти ж її, ідіотку, та її божевільну матір з кімнати... Кільки часу мовчав. У голові крутилися якісь там ніби кульки скляні чи що й наповнювали її дзвоном... Кульки підкочувались до вух, і дзвін гучнішав, відкочувались – стихав. І знову, знову...

Цей настирливий дзвін у голові притамовував, притупляв свідомість. Терентій Миколайович кривопопосміхнувся, скинув

брилика й піджака та повісив їх на гвіздок коло дверей, де й завжди вони висіли.

Обидві жніки сиділи мовчки. Тореодора Гаврилівна десь зникла. Терентій Миколайович Ребрик сів на диван і став розшнуровувати запилені ботинки. Потім залишив це – йому давило в поясі. Розстібнув пряжку й скинув поясок, а затим став стягати сорочку…

Жінки кинулися з кімнати. Молода бігла спереду й руки її, довжелезні руки, теліпалися в неї по боках, як голоблі поганої величезної гарби... Стара підстрибувала ззаду і кричала якось незрозуміло, голосно й розпачливо.

З'явилася відкілясь Тореодора Гаврилівна, сплеснула руками, також закричала... Велетенська дівчина вже плакала, затуливши обличчя червоними руками...

Терентій Миколайович продовжував роздягатися. Він слухав цей крик, слухав, як лаяли на всі боки його, совєцьку власть з її комісарами, Тореодору Гавріловну з її женихами... Він слухав усе це, але нічого не доходило до його свідомости. Нестерпно хотілося спати, спати… Ліг на диван, накрив голову сорочкою й заснув. Спав міцно, як звалений кулею спить мрець серед поля. Згодом зайшла Тореодора Гаврилівна, постояла на дверях, з призирством плюнула. Слина лунко вдарилася об підлогу.

6

Прокинувся Терентій Миколайович запізно, а віконниці були не повідхилені. В цьому відчув він недобрий знак, Термидоровна завжди відхиляла їх о восьмій годині, щоб він не спав довго.

Одягався довго, з огидою пригадуючи вчорашню подію. Все вимальовувалося такими огидливими фарбами, що він морщився, скреготів зі злости зубами й стиха накликав прокльони на голову Тореодори Гаврилівни... Її щось не було видно в будинку.

Він умився й підійшов до столу, де на нього завжди чекало заздалегідь приготоване снідання. Снідання не було. Зовсім роздратований, Терентій Миколайович узявся за брилика, щоб іти

до установи. Двері було замкнено зовні. Зрозуміло, що Тормидора Гаврилівна почала тероризувати його. Він сів коло дверей і злісно дивився на підлогу. Безкінечно довго, як вантажевий потяг, тяглися хвилини, кожна настроєвого мелініту, що збирався для несподіваного вибуху... І хоч Ребрик розтрачував його, з серця стукаючи иноді ногою в двері, його все-таки вистачило, щоб вибух був гідний Тореодори Гаврилівни.

— Якого чорта ви запираєте мене в хаті, наче кішку?! – крикнув Терентій Миколайович, ледве вона встигла перейти поріг.

З непорушним спокоем египетського монумента Тореодора Гаврилівна відповіла:

— Не спіть до півдня... комісар безштанний...

Це збило з пантелику Ребрика, і він одразу притих, як дитина, що завинила чимсь.

— І ще я вам скажу: можете вибиратися… Так що я думала, будьто би ви порядна людина, а ви послідній босяк, і на сирітську долю вам плювать... І за мою добрість до вас як ви заплатили...

В її очах стояли непідробні сльози.

Терентій Миколайович вийшов з дому.

Господи, чорте, дияволе! В який я час живу, що не можу жити спокійно? Коли повиздихають іхтіозаври на цій землі, невже доведеться мені знову брати нагана й вкорочувати їм віку.

Потім він подумав, що це театральщина й що не слід псувати собі нервів... Але з-за рогу виринула постать учорашньої нареченої. Вона несла свою почварну голову на плечах, як казан з гречаною кашею… Її величезні ноги важко плутали пішоходом, наче важкі трамбовки, що їх вживають під час брукування вулиць.

В своїх голоблях вона тримала кошика, і він здавався дитячою іграшкою в порівнянні з її божевільними формами.

Терентій Миколайович зблід, випустив цигарку й кинувся до Наросвіти – працювати, працювати, працювати…

Харків – Маріуполь, червень-серпень 1927

Вибрані вірші

Вірш починається не із звучання,
Хоч і не може він не звучати.
Вірш починається з того мовчання,
Коли ти не можеш більше мовчати.

Вірш починається не з великої літери,
А з великого болю, якого й не зміриш.
Тільки тоді йому можна вірити,
І тільки тоді ти йому віриш.

Іван Кулик

Софіївка (поема)

Уривки з віршованого роману

Пісня перша
I
Софіївко! Ти рідна і незнана!
Тобою ще з дитинства я болів:
Проклята — ти зросла од примхи пана…
Кохана — ти з кріпацьких мозолів…

Вселяла ти і подив нам, і острах,
Ти надихала тьмавий біль і щем
З твоїх алей густих, із урвищ гострих,
Із стромовин, обрубаних мечем.

Твоїх владик оспівував Трембецький,
Але забув згадать підлесний спів,
Що в кожній брилі, в кожній урні грецькій
Роз'їв щілини терпкий піт рабів.

Але твої печери в камні й глині,
Але твої ставки та моріжки
Плекали глід занедбаний такий, —
Мого дитинства хвилі швидкоплинні.

І не забуду в радощах і тузі
Тих зоряниць, що марять вдалині, —

Тих зеленавих і немудрих днів
У нас, мої безжурні босі друзі.

Бо часом лиш могилою пагурок
В минуле нам нашіптував місток,
Нагадував, що див твоїх підмурок
З мужицьких, із потовчених кісток;

Бо тільки в липні — з синагоги лемент
Нам оболонки краяв, гейби ніж…
Та ми ж тоді не дбали за проблеми —
Гасали горобцями босоніж.

Ми по тобі голодні на пригоди,
Здається, навіть більше, як на хліб.
Од ранку до нічної прохолоди[77]
Полюючи на птахів і на риб,

Збираючи в Дубинці полуниці
Й рожеві сироїжки на Грибку,
Або ж на фермі, після косовиці,
Ретельно працювали на току.

І пристрасно ввесь день ганяли коні
На корбі, пужално затиснувши в долоні.

II
Йно — зазоріє — вже не всидиш в хаті:
У душогубці (безоглядний шал!)
Підземний треба перетнуть канал
І спрямувати в Амстердамські гаті.

[77] Пробачте, друзі, цей затертий штиб,
Немов позичений з якоїсь оди.

Вже вогники з притьмареного кубка
Втекли, в багрець вмочивши чуб кудель,
І безліч тайн приховує тунель,
І плин пригод зустріне душогубка.

Ми, звісно, не чували за Харона,
Та моторошно й боязко було,
І якось не насмілиться весло
Порвати жабуриння пишні грона.

Гадюками чіпляється латаття.
В склепінні кожна кроква, мов кістяк,
І крадькома гризе вже каяття,
Й нестямно прагнеш; де ж бо ті загати?

Зате як весело (вже збився я зі стилю!),
Коли на Верхній винесе ставок,
Вибрикувати радісний танок
На сонячну криваву породіллю.

На заставки на всі веселе птаство
Висвистує кантату гомінку:
Як під ту пору любо було красти
Нам яблука в Зразковому садку!

(До речі, щодо яблук: ми про те
могли б знайти й у Рильського — в «Сашкові». —
Умовно припустимо, що в дітей
Інстинкти ті були позакласові…)

Чи, на ходу скидаючи штанята,
До трьох пеньків гасає вся юрба,
Щоб у воді розбурканій ганяти,
Аж доки десь не виросте верба,

Або ж у гроті, в дзеркалі Діани,
Дрібні піщинки рахувать на дні…
І стільки радощів лишили нам ті дні,
Що й нині — сум за них мені незнаний,

І не зітхатиму й по грань мого життя,
Що вже тим дням не буде вороття.

III
І ще ті ночі літні полохливі
(Адже ж і їм не буде вороття)
Ми коротали біля багаття
У зоренистій, іскроплинній зливі.

А то іще шукали гайдамацьких
В Софіївці захованих скарбів,
І кожний од напруження дубів,
Коли десь трісне гілочка зненацька…

А зверху мріяв чарівний дукат
Незнаного, вибагливого карбу…
А згодом став привабнішого скарбу
Шукати я, дорожчого — стократ,

У ночі ті, як зорі в диких танках,
В зелену таль пірнали стрімголов,
Коли я першу святкував любов
В твоїх китайських витворних альтанках;

Коли на ниточці гойдало серце млосно
І вітерець ним борсався рвучкий,
А павучок лукавий, десь на кроснах,
Снував, снував зрадливі ниточки…
Але дарма: кохання є кохання;

Старе й нове сплітається в одно:
В старих міхах шумить нове вино
Й як перше — це буруниться: останнє.

І серце знов в солодкій тоне зливі,
І павучок снує свої нитки,
Хоч я тепер вже не такий меткий
І не такий вже юний і бурхливий…

Та в серці ще не одцвіли жоржини,
Не вгризлася у скроні сивизна,
Й не йметься віри, що моя весна
Вже губить по стежках свої зорини.

IV
От і тепер, коли я на Кавказі,
Згадавши знов, Софіївко, тебе,
Дивлюся в небо (конче голубе!) —
Одна з подібних постає оказій,

Бо тут, немов на пишній декорації
Натуркласичної якоїсь трупи,
Накидано, без міри і без рації,
Зелені купини і кам'яні уступи;

І солов'ї свистять — собачі діти,
І місяць горне гори в свій сувій,
А це ж усе, відомо, для пиїти —
Немов сурма коняці скаковій;

Отож мені замріяно належить
Зболіле серце вивернуть до дна
І затужить, без норми і без межі,
Що вже, мовляв, «не вернеться вона»…

Та мій бадьор в знемозі не охляв,
І до думок прип'ято інші теми:
Ви ждали про Софіївку поеми?
А я її складу про Василя.

V
То був отой, кудлатий, з водокачки.
Його не поважать ми не могли б:
Він всякого побив би навкулачки
І був меткий до птахів і до риб.

Презирливо казали: «Босарня!» —
І мріяли заприятелювати;
Та бачили його ми не щодня,
Коли наш гурт, крикливо-біснуватий,

Безжурно до Софіївки ганяв;
Ганяли ми — а він мав працювати,
У будень Василя там не було
(А зрештою, Софіївка — лиш тло).

А зрештою, Василь був хлопець простий
(Які ж бо справді хлопці мають буть),
Чимало в роки ті — четвертий, п'ятий, шостий —
Таких було, але не в тому суть,
Я не кажу:
— Василь — то я, то — ми є.
Василь, то, може, лише дехто з нас.—
О днів моїх стобарвна веремія,
Ти знала стільки тих, що не погас
Їх слід, накреслений розжевреним вугіллям
В підпіллі, в «Арсеналі» й під Трипіллям.

Пісня друга
VI
Озерцями розляпаний атрамент,
І деревиною перо в руці,
Й рядків моїх розсіпаний орнамент
Розсипався, мов зграя горобців;

І ще не раз машинки дрібний тріскот
Бездушно повторятиме рядки,
І вилає в досаді машиністка
Рукопис неохайно-нечіткий.

А потім біля каси метушливо
Снуватимуть руками складачі,
І, може, слів моїх поривна злива
На мить їх думку спинить. А вночі

Почнеться метранпажева робота,
Останні ще коректора значки,
А там — по зверстаних сторінках-сотах
Затопить медом чорним рівчаки;

Тоді приправлять раму вмілі пальці,
В ротаціонці коліщатка влад
Застугонять, і на блискучі вальці
З рулонів бризне білий водоспад.

І розіллється паперова річка,
Напнеться, біла, рівна, мов стіна;
А знизу — ніж припинить — перемичка,
Щоб методично аркуші стинать;

І полетять сторінки жвавим роєм,
Щоб (нетерплячка ж бо, відома річ!)

Читач дізнався, як уперше я з героєм
в Софіївці зустрівся віч-на-віч.

VII
Хоч перша зустріч не була з веселих:
Він здорово побив мене тоді —
В ставку він коропів ловив дебелих,
Я ж надто жваво хлюпався в воді.

— Мені ж це на обід, а той, ач, скаче
Й розполохав отут ціліський став!
Боліло, та не плакав я; неначе
Мене за те він поважати став.

— Невже ти сам собі обіди вариш?
— Ти ж думав? От наївна дітвора!
Женитися мені ще не пора,
Кухарки ж ми не держимо, товариш.

— А мама? —
Біль зламав куточки брів,
Коли згадав туберкульозну прачку.
— Померла… Я й пішов на водокачку:
До Фішмана. Бодай би він згорів…

І випадково згадка ця про матір
Нас ніби споріднила спроквола.
І на широкий спогадний фарватер
Розмова наша дружньо попливла.

Йому тоді тринадцятий минало,
Й хоча він за селом ягнят не пас,
Та знав манометр він і ватерпас,
Напилок, ну і ще речей чимало.

І злидні — чи не з дня, як світ побачив,
Що краяли вже зморшками лице,
І розумом, напів іще дитячим,
Уже збагнув, що не від бога це.

Розповідав і сам уважно слухав
Розквітлого від гордощів мене:
— Так, значить, Йосип буде твій братуха?
Хороший дядя… Революцьонер.

Отак зійшлись — та вже не на забави;
З-за обрію вже дні нові пливли
І тон життя матово-зеленавий,
Такий, мов лист невистиглих олив,

Багряним попасмом перевили
Й дитинство спопелили нам заграви.
Або коротше: впертість і ненависть
Ми до любові й праці додали.

VIII
Йшов П'ятий рік. Була війна з японцем.
Повітря звагітніло від подій,
Що невблаганно наближались. Трон це
Хитнувся у навалі молодій

Новітніх сил — напруженій та гострій.
У ніч одну, мов лусла бичова, —
На вулиці Садовій хряснув постріл,
І залп незвиклі заглушив слова
(А старший брат не вдома ночував).

Уранці я до городської школи
З ватагою хлоп'ят писклявих біг,

І не забути вже мені ніколи
Багряних плям, що пропалили сніг,

Багряних слів подертого плаката,
Що пропалили мозок, — про мету
Нову, всесвітню, дивну і просту,
Про жертви, що доба несе строката.

А там вночі прийшли, забрали брата.
Ліхтар останню цятку золоту

Жбурнув на зібгані, такі знайомі плечі —
І хижо проковтнув його туман.
І довго снив я романтичні втечі,
Викохував свій героїчний план.

Ввижалося: рипнули грати — вільний!
Знайома тінь над мурами — і от
У Лев'ячий його заводжу грот
Я — невстрашенний і незламний спільник.

IX
Було ж мені солодкої роботи:
Хай лиш окраєць ночі зазорів —
Я з-під постелі жмені сухарів
Тягну в Софіївку, ховаю в гроті.

Закопую (холону й завмираю!)
І до тюрми. Уп'явсь: чи не майне?..
А вітер мне зірок пов'ялих зграї
Й зухвало так висміює мене…

То ж він зловтішно іклами скрегоче,
Згризаючи з осики мертвий лист,

І то ж його глузливий, гострий свист
Пронизує пругку напругу ночі.

Але… той свист: він пролунав тут, поруч,
Такий поривчастий… немов тривожний клич.
Ні, то не вітер! Може, сич?
Кому б іще в таку-бо пору?

А здаля — відповідь, немовби хто на цитрі
Дав голос найтонюсінькій струні,
І звук, майнувши рискою в повітрі,
Як щось живе, — до ніг упав мені!

На скронях захололи краплі поту,
Бо то не звук — а в ногу — камінець!
…Підняти… чи тікать?..
І раптом:
— Ти чого тут?
Не руш? Мовчи: а то — тобі кінець.

Я знав: кінець. І пульс безмовно стукав,
І в серці ворушилися вужі.
Та несподіваним рятунком: — От так штука!
То ж ти, а я подумав — хто чужий.

— Василю! Милий!
— Тихше. Почекай-но:
Летить гарбуз: ловімо ж обидва. —
І знову свист і відповідь. І тайна
Мені тоді відкрилася нова.

І я не шкодував, бо недаремно
Дитячий план мій попередній зник:
Іще б таки! Василь — поштар тюремний,

А я — його ретельний помічник.

Я працював захоплено і рвучко,
В романтиці знайшов реальний зміст,
Я знав: записка з камінцем — «летучка»,
«Гарбуз» — заліплений у хлібі лист;

Спіймав — тоді в Софіївку; заховуй
У гроті під камінний парапет.
І здобич, що нічні дали нам лови,
Там, певно, знайде пильний комітет.

Так до великих справ — іще малеча —
Приклали ми й своїх палких зусиль.
Отож, як сталася з тюрми нежданa втеча,
То змушений був зникнути й Василь.

Пісня третя
X
Химерно-сиві кучеряві гронця
У збурені спадають зеленя,
Й на обрії вітрила, навмання,
Із моря Чорного — прямують в море сонця.

А ближче, за незламним хвилерізом,
Над берегом від натовпу рудим —
Так жартома статечний синій дим
Змагається з легеньким літнім бризом.

Так, це Одеса. Де ж бо ще на світі,
В якому місті, над яким з морів
Бринять такі безпечні й діловиті
Акорди сонця, хвиль і димарів?

Ви ж бачите, як гавань поновіла!
З радгоспів лави тракторних когорт
Дарами сповнюють гостинний порт.
В Мілан, Стамбул, Геджас і гирла Ніла,

Напнувши крила алих корогов,
Залізним роєм ринуть теплоходи;
А кам'яний каскад — широкі сходи,
Що їх колись багрила наша кров, —

Затопить кров'ю запашних пшениць,
Бо вже здіймають вежі кам'яниць
Гіганти — елеватор і холодник.

На Дерибасівській вже не пізнати руху,
Бо зміст його зазнав незнаних змін,
Бо спопелить і в маловіра скруху
Вогнем краваток піонерзагін;

Бо з катакомб, що в них заскніла Чумка,
Давно забив новий, потужний триб
І в орудійних щелепах похрумкав
Одесу фраєрів, арапів і неріб;

І любо в час, коли почне Пересип
У заводський вистукувать там-там,
Відчути серце зновлене Одеси,
Що твердо й впевнено пульсує там.

…А те старе, що вив'яло в знемозі
Або втекло за сотні меж і льє,
Лишило на бульварі Рішельє
В комічно-бутафорській римській тозі…

XI
Та в час, коли Василь туди потрапив,
Що бачив у «Пальмірі степовій»?
— По «Дерибабушці» снують «арапи»
Й без ліку сутенерів та повій.

Ще міг дивитись на кафе Фанконі,
Де туш годованих ледачий тиск,
Чи стежити, як «дутиками» коні
Везли нероб, жмути зривали іскр;

На Ланжероні — пляж, набитий вічно
Гнітючим місивом бридотно-в'ялих м'яс,
Й на Молдаванці — злидні гомеричні
Від поножовщини приходили в екстаз;

Із виразом ніяковим, аж хворим,
Чужий оточенню, мов віщий князь Олег, —
Там «чорний Пушкін став над Чорним морем»,
Оспіваний «від всіх моїх колег»…

(Ви ждали образів? Дарма, я бережу їх:
Не на стару ж Одесу витрачать
Я б мав їх, не на ту, що на буржуях
Своїх недбальства виткала печать).

Хоч ту печать уже змивало жахом,
Що моторошно часом їх томив
В чеканні дня, коли над «мирним» дахом
З «Потьомкіна» розітнуться громи.

Був П'ятий рік, і все густішав подих
Обурення, напруженого вкрай,
І все частіш лунало по заводах
Суворим вироком коротке: — Страйк!

Ніхто б не міг згадать, в якому віці й році,
З якої бухти вперше привид цей забрів,
Та бачили його в широтах всіх морів:
У вередливій Магеллановій протоці,

Над каменем Ортак, де дьявол Орібель
Завів кубло, за Кабо-Верде й біля Фріско
Ввижався морякам зловісний корабель;
Хай течія морська сумирна, мов колиска,

І свідчить плин сузір про подорож, плідну
Багатим баришем, щасливу й бездоганну;
Та в час, як сутінки небес і океану
У сутінь сполучаються одну, —

Спливає тінь бродяги-корабля,
І сіє сумніви, й надію віддаля,
Й віщує невблаганну небезпеку,
І жахно всім — від рубки до спардеку,
І море штормами й смерчами бурить хлань,
І вимагає жертв, і щирить пащу хлань ця…

*

На стику двох епох, де загубилась грань,
Зріс міф про корабель Летючого Голландця.
На грані двох віків, коли повита в сутінь
Акумуляції первісної доба
Висмоктувала кров челядника й раба,
Підмайстра й кріпака; й з цієї крові трутень,
Уже відкинувши алхімію, метал
Шляхетний окисляв колоніальним потом, —
Світанком жаданим замерехтіла даль,
Сліпучим відблиском — американським злотом.

І цей облудний блиск, що змогу дав на мить
Очам, захланністю заліплим, зазирнути
В майбутнє — гнав, і пік, і вимагав спокути
За плями злочинів, яких уже не змить
Із загребущих рук, за кров, що помсти кличе,
За жовч і піт, що в них розбухли вантажі
З колоній, островів, розкиданих на морі,
За знищенне життя мільйонів, трупний сморід,
Збагачення купців. І от на цій межі,
Коли світанку блиск нову віщує сутінь, —
В легенду втілено передчуття спокути.

Всі злочини свої одному приписавши,
Грабіжний клас Голландцеві прирік
Закляття — по морях, світах блукати завше,
Із дня на день, із року в рік
Жахливим вісником нещастя і загину,
Спочинку й затишку не знаючи й на мить,
Аж доки душу він спіткає десь невинну,
Що за нього життя віддала б самохіть.

Так, вихід знайдено! І самохіть на страту,
Під ніж повинен був лягати трудівник,
Невинний в злочинах, щоб привид помсти зник,
Щоб міг визискувач спокійно святкувати!

Та час минав. І правду полинову,
На мить відчуту — забували знову.
У феєрверках, у святкових ватрах
Зникали привиди; і в морі кожний риф
Давно вже вивчено; і став жахливий міф
Видовищем пристойним по театрах,
І нерви лоскотав володарю-кастрату,
Що бучно святкував, не бачивши, як гнів

Могутньо збурює того, хто не хотів
Іти на ворога в ярмо, під ніж, на страту.

На грані двох епох, як мла вже не німа,
Бо вибухом гармат уже набрякла грань ця;
На грані двох світань, як сонця ще нема,
Та спорює вже млу квітінь протуберанця, —
Реальністю, що сутінки легенд лама,
Він виник — гордий шлях панцирника-повстанця.

1929—1933

Грицько Кернеренко

Не рідний син

Прощай, Україно моя —
Тебе я кинуть мушу;
Хоча за тебе я б оддав
Життя і волю й душу!

Але — я пасинок тобі,
На жаль — це добре знаю
Й проміж других дітей твоїх
Я не живу — страждаю.

Несила знести вже мені
Глумлінь тих понад міру
За те, що я й твої сини
Не одну маєм віру.

Тебе ж, Україно моя,
Я буду вік кохати:
Бо ти хоч мачуха мені,
А все ж ти мені — мати!

Знову на Вкраїні

Я знову побачив степи України,
Я знову зелений гай темний уздрів,
Гай темний, де лучші й щасливі хвилини,
Найкращі літа свої я прожив.

Де щастю гряниці не знав я ніколи,
Співав свої пісні й слізьми обливав,
Ще першими, серце; і жив я на волі:
Ніякого горя тоді я не знав.

Я плакав, кажу я, та радісні сльози
Лилися і чисті, мов перли були.
Ті сльози — то перші були мої рози:
Вони вже ніколи так більш не цвіли!

І легшало серцю було, як заплачу,
І пісня поллється, і славно мені…
Тепер же немає тих сліз, і неначе
Роса та на сонці, так висхли вони.

Співав я в гайочку, співав у оселі —
Бо, звісно, в мені молода грала кров,
І все, що я бачив, здавалось веселим…
Я думав, що в світі є щира любов…

Я думав, кажу я, чому ж я не маю
Тепер більш думок тих і сліз тих святих?
А серце із жалю все більш завмирає,
І ментів щасливих немає вже тих!..

І знову тепер я, свята Україно,
На землю приїхав святую твою;
Прийми мене, ненько, твоя я дитина,
Для тебе і пісню співаю свою!

Мойсей Фішбейн

Пам'яті Пауля Целана

Господар хмизу й трощеного скла,
Волога згадка всохлого коріння,
Заблудла птиця, пісенька осіння,
Що в неї в горлі водорость мала, —

Над ним води холодна вагота,
В його очах зелене сонце мерхне.
О незранима колихка поверхне!
О нетривка без напису плита!

В нічній пустелі дитинча самітне.
З води у безмір голос тихо квітне,
І звуки тінню линуть по воді, —

Нечутна тінь маленьке місто вгорне,
Крізь небуття відчужене і чорне
Вдивлятимуться очі молоді.

Чернівці 1978

Яр

I

У вранішню тишу
б'ються крила птахів.
Самотній голос.
Самотня зірка.
Ще не зітерті
вчорашні сліди,
вечір без колискової.
Ще з люстра не зникли
вчорашні обличчя.
Ще спить
Рохеле без дірки в скроні.
Самотній голос.
Вже зірки нема.
Птахи дивляться на землю
з холодного неба.
Човгання. Гамір. Рипіння. Тупіт.
Вони йдуть
холодною твердою бруківкою,
тисячі люду
йдуть між твердих невблаганних стін,
вони несуть
Рохеле без дірки в скроні,
ось вона, скроня,
дитяча скроня без дірки,
вони несуть її туди, до кулеметів.
Човгання. Тупіт. Рипіння. Гамір.
З неба
на землю
дивляться птахи.

II

Понад Бабиним Яром летять журавлі —
вересневе ридання.
Понад Бабиним Яром летять журавлі —
як надія остання.
Чорні тіні летять у важкій тишині,
у своїй самотині,
понад осінь летять, понад ночі і дні
ці тіла журавлині.
І несуть недосяжність на кожнім крилі,
і зникають у мреві.
Понад Бабиним Яром летять журавлі,
ці плачі вересневі.

Богданові Бойчукові

…І вже вуста судомою звело,
І прийняла душа неопалима
Розпечені горби Єрусалима
І Києва обпалене зело.
О крапелько, промінчику, бджоло,
Перлинко, доле, о напівнезрима, —
Мого буття недоторк*а*нна рима, —
Солодке і розвогнене жало, —
Благослови, хай лишаться мені
Юга понад скорботною Стіною
Й понад Рікою схили весняні.
Благослови, хай лишаться зі мною,
Допоки йти дорогою земною,
Допоки є ще спогади земні.

5–6 лютого 1989, Мюнхен

Велвл Збаражер

Народився під ім'ям Біньямін-Вольф Еренкранц у Збаражі в 1826. В юності захопився ідеями Просвітництва, що поширилися у Збаражі з сусідніх на той час оплотів Просвітництва — Бродів і Тернополя.

Перші опубліковані твори Збаржера були написані на івриті. У 12-му томі щомісячного журналу «Зірки Ісаака» (Відень, 1848) було опубліковано перероблену версію старої притчі з його першої збірки сатиричних віршів, спрямованих проти хасидів, під назвою «Бачення часу» (Ясси, 1855).

Довгий час не мав особливого інтересу писати й публікуватися їдишем. Згодом популярність його їдишомовних пісень зростала, тож він створив мандрівний пісенний колектив, який гастролював містами й містечками сучасних Молдови, Румунії, України та Південної Росії, а також у Польщі. У дусі епохи Просвітництва Збаражер видав збірки з паралельними перекладами на іврит, з назвами й передмовами на івриті.

У 1864 році в журналі «Ха-Шахар» було опубліковано поему «Румунія», яка містила сатиру на антисемітську політику румунського уряду. Його популярність склала конкуренцію самому Еліакуму Цунзеру. У 1878—1880 роках він мешкав і виступав у Відні, поки не був змушений виїхати до Стамбула, де прожив до смерті в 1883 р.

Його сатиричні твори «Месіанські часи» та «Хасид у театрі» переклав українською мовою Іван Франко.

Шолом-Алейхем

Справжнє ім'я — Шолем Нахумович Рабинович.

Народився в 1859 році у місті Переяславі на Полтавщині (тепер Київська область) у родині дрібного крамаря. Дитячі роки минули в невеличкому містечку Воронькові Полтавської губернії (тепер — село в Бориспільському районі Київської області). Навчався в єв-

рейській початковій релігійній школі. Згодом під впливом просвітницької літератури здобув у повітовій школі світську освіту.

З 1876 працював домашнім вчителем у єврейського магната, орендаря земель Елімелеха Лоєва. Протягом 1877—1880 у селі Софійці, що на Богуславщині, працював вихователем дочки Ольги магната Елімелеха Лоєва, з якою згодом одружився. Після одруження певний час жив і працював у Білій Церкві, згодом — у Києві; це місто лишилося у текстах Шолом-Алейхема під назвою Єгупець.

Літературна діяльність Шолом-Алейхема розпочалася наприкінці 1870-х років, коли у періодичних виданнях було опубліковано кілька і статей мовою їдиш. Перші художні твори були опубліковані в 1883 — повість «Два камені» та оповідання «Вибори»; тоді ж він уперше підписався псевдонімом Шолом-Алейхем.

Після єврейських погромів у Києві в жовтні 1905 переїхав до Львова. Після цього він багато подорожував, відвідав зокрема Женеву, Лондон, Варшаву, Вільнюс, Берлін та інші міста, де виступав перед своїми читачами.

У 1907—1914 жив у Італії та Швейцарії, а у 1915 переїхав до Нью-Йорка, де жив до смерті. Започаткував книжкову серію «Єврейську народну бібліотеку».

Перше зібрання творів Шолом-Алейхема у чотирьох томах вийшло у світ у 1903 році; українською Шолом-Алейхема перекладали

Їцхок Лейбуш

Народився у 1852 р. в Замості Люблінської губернії. Здобув традиційну єврейську та світську освіту. В дитинстві опанував російську, німецьку, польську, а потім французькі мови та ознайомився з літературою цих країн.

У віці 14 років почав писати вірші івритом та польською мовою.

У 1870–1876 роках жив із дружиною у Сандомирі, а потім, після розлучення, переїхав до Варшави. Перші публікації були іври-

том, наприкінці 1870-х. З 1888 став регулярно друкуватися на їдиші, практично відразу отримав визнання як творець нових жанрів їдишської літератури і її нових естетичних стандартів.

На початку 1900-х років оселя варшавська Їцхока Лейбуша стала важливим центром модерністської єврейської культури; цей осередок новітньої їдишської літератури приваблював молодих єврейських письменників, діячів театру та художників. Чимало авторів нового покоління приходили до Переца зачитати йому свої тексти й отримати відгук.

У 1910–1912 рр. він був видавцем і редактором літературно-мистецьких альманахів, у яких були не лише опубліковані його власні теоретичні есеї, а й твори єврейських літераторів-модерністів.

У 1908 році Перец був одним з організаторів Чернівецької конференції з мови їдиш, але виступав проти проєкту, в якому ця мова визнавалася єдиною «національною» мовою єврейського народу.

На початку 1900-х років у творчості Переца переважав (нео) романтизм: «Хасідські оповідання» (1900), «Народні перекази» (1904—1909), стилізація під єврейський фольклор, рефлексовані перекази казок ребе Нахмана й оповідок Баал Шем Това; нариси з життя штетла. Також створив кілька романтичних драм із елементами символізму та складною метафоричною системою: «Що в скрипці приховано», «Ніч на старому ринку» (1907).

Помер 3 квітня 1915 року у Варшаві.

Довид Гофштейн

Народився в Коростишеві в 1889. Походив із освіченої родини; мати була нащадкою відомого народного музиканта Педуцера-Холоденка. Сестра Довида, поетка Шифра Холоденко, взяла дівоче прізвище матері за псевдонім. Пізніше родина переїхала до волинського села Ясногород, де вони мали власні вісім десятин землі.

У сімнадцять років почав учителювати в сусідньому селі. У 1907 — переїхав до Києва, закінчив шостий клас гімназії екстерном, а потім служив у війську. Потім повернувся до Києва, де одружився. Пізніше навчався в Київському торгівельному інституті, був вільним слухачем філологічного факультету Київського університету. У 1920 його дружина померла і він залишився сам із двома дітьми.

Почав писати вірші у віці дев'яти років, спочатку на івриті, а згодом російською та українською, а також їдишем. Уперше їдишем його текст «З села» з'явився 1917 року в київській газеті «Новий час», згодом там само опублікували вірш «Вогкі сіті місяця хешван».

Довид Гофштейн був одним із керівників «Культур-Ліґи», лектором у літературних та драматичних студіях, редактором серії поетичних видань, а також брав участь у створенні антологій «Ейґнс» («Своє», 1918–1920), «Ойфґанґ» («Світанок», 1919) та «Баґінен» («Зачин», 1919). У Києві мешкав у будинку Роліт.

Наприкінці 1920 року переїхав до Москви, був обраний до керівництва московського гуртка єврейських митців, а також був одним із редакторів журналу «Штром» («Потік»). У маніфесті «Штрому» проголосив, що це зразок «покликання літератури в революційну епоху».

Гофштейн виїхав у Берлін у 1923 і публікував вірші й переклади (здебільшого російських класиків) в нью-йоркському журналі «Ді Цукунфт» («Майбуття»).

У квітні 1925 року разом із другою дружиною переїхав до Ізраїля й публікував поезію на івриті в ізраїльській пресі. Був одним із ініціаторів, які опублікували заклик «до всіх єврейських революційних письменників в Україні» щодо вступу до Всеукраїнського союзу пролетарських письменників (ВУСП-П) та створення в ньому єврейської секції. У роки Другої світової війни був членом Єврейського антифашистського комітету.

Його заарештували 16 вересня 1948 року у справі Єврейського антифашистського комітету. Був одним із тринадцяти засуджених до смерті й був розстріляний 12 серпня 1952 року.

Відомий перекладом «Заповіту» Т. Г. Шевченка на їдиш. 2012 року вийшло майже повне зібрання перекладів українською поетичної спадщини Давида Гофштейна під назвою «О білий світе мій…» (К.: Дух і літера, 2012). В основу книги були покладені двотомник вибраних творів Д. Гофштейна, виданий мовою оригіналу 1977-го року в Тель-Авіві (Ізраїль) видавництвом «Ісроел-бух», та «Вибране» Д. Гофштейна, видане українською 1968-го року в Києві видавництвом «Радянський письменник». Українською мовою вірші Гофштейна перекладали: Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Ліна Костенко, Григорій Кочур, Микола Лукаш, Леонід Первомайський, Наум Тихий, Валерія Богуславська.

Джерела:

https://www.nbuv.gov.ua/node/4425

Л. Є. Дроб'язко, А. Г. Кержнер . Гофштейн Давид Наумович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31634

Лейб Квітко

Народився в Голоскові, нині Хмельницької області. В автобіографічних нотатках 1943 року писав: «Я не знаю точної дати свого народження — 1890 чи 1893».

Писати почав у дванадцять років. Як він писав у спогадах про свої зустрічі з Довідом Бергельсоном в Умані в 1915 році, «це прийшло до мене не зі школи, не з релігійної початкової школи, не з приватних уроків, а з повітря, яке було схвильованим, сповненим таємниць, розправ, переляку та страшенно цікавих подій». Бергельсон, перед яким цей початківець-поет читав свої вірші, надихав його, забезпечив приватними репетиторами, а згодом у Києві познайомив із колом студентів та письменників. Його перший

опублікований вірш з'явився в київському виданні «Дос фрає ворт» («Вільне слово»).

У 1918 році, незабаром після одруження з уманкою Беті, вони переїхали до Києва. Він познайомився з київськими письменниками, що писали на ідиші, зокрема з Довідом Гофштейном і Бергельсоном, жив там у значній скруті, працював книжковим розносником для «Культур-Ліґи», а згодом — вчителем у єврейському дитячому будинку, і поступово став одним із найважливіших поетів київської групи. Він публікував вірші в антологіях «Ейґнс» («Своє»), у журналі «Баґінен» («Зачин») і газеті «Комуністише фон» («Комуністичний прапор»).

На початку 1926 переїхав із родиною до Харкова і проживав там до 1936. Був секретарем і членом редакційної колегії газети «Ді ройте велт» («Червоний світ»).

У випуску газети «Дер емес» («Правда») від 13 червня 1929 року головний редактор Моше Литваков опублікував статтю «Літературні угрупування і літературні збіговиська», в якій різко виступив проти Квітка. У результаті Квітко був виключений з редакційної колегії і змушений йти працювати на тракторний завод.

У 1937 році в Києві вийшла друком його збірка «Вибрані твори». Відомий він був переважно як дитячий поет. З початком Другої світової війни брав активну участь у роботі Єврейського антифашистського комітету та в редакційній роботі журналу «Ейнікейт» («Єдність»).

У 1947 році опублікував збірку воєнної поезії «Пісні душі».

Його заарештували 15 січня 1949 року, а 12 серпня 1952 року стратили за вироком у справі Єврейського антифашистського комітету.

Перец Маркіш

Народився в Полонному в 1895, в родині ремісників; згадував рідне місто у віршах та автобіографіях. У 15 років почав писати вірші російською мовою. У 1914 спалахнула війна, і в 1916 його

призвали до царської армії та відправили на німецький фронт. Наприкінці того ж року він був поранений; після демобілізації оселився в Катеринославі.

Перший його вірш називався «Дер Кемфер» («Воїн») і зразу став помітним представником модерністської їдишомовної поезії. Належав до «Київської групи» молодих авангардистів, разом із Довидом Гофштейном і Лейбом Квітком. Його перша збірка віршів вийшла друком у 1919 році під назвою «Швелн» («Пороги»).

Наприкінці 1921 року вирушив до Польщі, де потрапив у бурхливе творче середовище. У Варшаві опублікував у 1922 році свій вірш «Ді Купе» («Купа») — монументальну художню картину єврейський погромів на території сучасної України. З Варшави подорожував до Парижа, Берліна, Лондона, Мадрида та Єрусалима, багато писав, як художніх, так і нарисових, есеїстичних текстів. На початку 1920-х публікував вірші та есеї у їдишомовній періодиці, зокрема в таких виданнях, як: «Рінґен» («Кола»), «Біхер-Велт» («Книжковий світ»), «Фолкс-Цайтунґ» («Народна газета»), «Вільнер Тог» («Вільнюський день»), «Штром» і «Цукунфт» («Майбуття»).

Наприкінці 1926 року він дійсно повернувся й оселився спочатку в Харкові, а згодом — у Москві. Пристосуватися до радянських реалій йому було дуже важко, оскільки він незабаром виявив, що в радянських умовах не існувало свободи творчості. Отримував догани за публікації в закордонній їдишомовній пресі. У той час написав поему, присвячену Сталіну, в сподіванні уникнути репресій 1930-х. Але вже пізніше, у справі Єврейського антифашистського комітету Маркіша назвали одним із головних обвинувачених. 12 серпня 1952 року його розстріляли.

Довид Бергелсон

Народився в Охрімовому в 1884, тогочасного Уманського повіту Київської губернія, Російська імперія. Був сином торговця зерном. Осиротів у віці 9 років. Після смерті матері у 1898 році, жив

зі старшим братом в Одесі, Києві та Варшаві. Здобув традиційну та світську освіту освіту.

У 1909 році у Варшаві дебютував із повістю «Арум вокзал» («Коло вокзалу»). Відтоді друкувався їдишем.

1917 став членом Української Центральної Ради від Об'єднаної єврейської соціалробітничої партії.

Один із ініціаторів та засновників культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга». Під редакцією Давида Бергельсона виходили згадані в попередніх біографічних довідках альманахи Культур-Ліґи.

У 1920 році переїхав у Берлін, де був одним зі співзасновників журналу «Мілґройм/Рімон» разом із Дер Ністером. Також був одним з ініціаторів часопису «Ін шпан» («В напрузі»), де пропагував ідеї революції.

Протягом Другої світової війни був членом Єврейського антифашистського комітету. У цей період публікував свої твори у газеті Єврейського антифашистського комітету «Ейнікайнт» («Єдність»).

Заарештований 12 серпня 1952 року, разом з іншими їдишськими письменниками-активістами. Розстріляний у числі провідних діячів Єврейського антифашистського комітету, Перецом Маркішем, Іциком Фефером і Довидом Гофштейном.

Дер Ністер

Народився у Бердичеві в 1884. У короткій автобіографії, написаній для Спілки письменників СРСР зазначає, що отримав традиційну єврейську освіту у початковій та середній школі. 1912 одружився з Рахель Зільберфарб. Того ж року вони почали викладати в Житомирі, а потім у школі для єврейських дівчат із бідних сімей у Голті.

1910 року Дер Ністер відвідав Варшаву, де познайомився з Їцхаком Лейбушем Перецем, який порадив йому переїхати до великого міста — Петербурга, Варшави або Берліну, щоб чогось до-

сягти. 1918 року переїхав до Києва, де прожив до 1920 року. Там познайомився із їдишськими письменниками, що гуртувалися довкола Культур-Ліґи.

Наприкінці 1921 року Дер Ністер переїхав до Німеччини і, не змігши знайти роботу в Берліні, працював у Гамбурзі. У Берліні Дер Ністер працював над текстами, позначеними глибоким символізмом.

1926 року Дер Ністер повернувся до СРСР. Там його тексти Дер Ністера були менш популярними, ніж твори інших єврейських письменників.

З 1928 року Дер Ністер жив у Харкові.

1941 Дер Ністер евакуювався разом із Харківським Державним Єврейським Театром до Тбілісі, а потім до Самарканду. Згодом він переїхав у Ташкент на запрошення Московського Державного Єврейського Театру. Там він працював над перекладом узбецької п'єси Хамзи та написав збірку документальних оповідань «Жертви» про Голокост. Її було видано 1943 року у Москві. У Ташкенті Дер Ністер дописав другий том роману «Родина Машбер». Під час Другої Світової війни був членом Єврейського антифашистського комітету. Його донька загинула у блокадному Ленінграді.

Дер Ністера було заарештовано в лютому 1949 року у справі Єврейського антифашистського комітету, зокрема за «зв'язки з націоналістами та антирадянську агітацію».

1950 року він помер у Мінеральному таборі, довгий час місце смерті й поховання лишалося невідомим.

Калман Зінґман

Народився поблизу Каунаса в 1889. Отримав традиційну єврейську освіту, але скрутні сімейні обставини змусили його почати працювати ще в юному віці.

У 1909 році його вірш «Біля Німану» з'явився в альманасі «Штралн». Під час Першої світової війни Зінгман опинився серед біженців з театру військових дій. Він опинився в Харкові, де пра-

цював дрібним підприємцем, продовжуючи мріяти про літературну кар'єру.

У 1919 році Зінгман став видавцем першої в Україні комуністичної газети на ідиші «Дер їдішер комуніст». Його утопічний роман «Ін дер цукунфт-штот Еденіє» («У майбутньому місті Еденє») вийшов у 1918 році під псевдонімом Бен-Яаков. Хоча утопія Зінгмана містить численні елементи наукової фантастики, найважливішу роль у ній відіграють культурні досягнення.

Наприкінці 1920 переїхав до Каунаса (Ковно) у Литві, де утвердився як видавець і літератор.

У 1921–1923 роках Зінгман редагував літературний журнал, назва якого — «Віспе» («Острів») — відображала відчуття розчарування та ізоляції, характерне для багатьох єврейських активістів у Литві — невеликій частині колишньої Російської імперії.

У 1929 році Зінгман вирушив до Радянського Союзу; у вересні того ж року він помер у Криму.

Арн Цейтлін

Народився в 1898 в Уваровичах неподалік від Могильова. Батько — знаний письменник, теоретик і дослідник хасидизму Гілель Цейтлін.

Із 1907 по 1938 рік мешкав у Варшаві; звідти поїхав із братом на кілька років у Палестину. Від початку Другої світової війни і до самої смерті жив і працював у Сполучених Штатах.

Арн розпочав свою літературну кар'єру ще в дитинстві, публікуючи поезію як на івриті (1909), так і на їдиші (1914). Найплідніший творчий період припав на міжвоєнні роки у Варшаві, коли він продовжував писати як ліричні вірші, так і довгі поеми на містичні теми (зокрема «Метатрон», «Ліліт» та «Йосеф Делла-Рейна»). Його стиль поєднував історичний і політичний дух того часу з традиційним способом інтерпретації реальності в рамках єврейської екзистенціальної та містичної парадигми.

У 1920-х і 1930-х роках публікував оповідання, численні філософські та журналістські есе, а також твори з літературної та культурної критики. Його першою спробою окреслити свої поетичні принципи стала праця «Культ ніщо та мистецтво, яким воно має бути» (1926), у якій він критикував політизацію їдишської літератури та надмірне прагнення переймати європейські впливи. У 1937 році опублікував роман на їдиші «Палаюча земля», заснований на короткому досвіді перебування в Палестині.

У 1930-х роках Цейтлін відігравав важливу роль у літературному житті на ідиші в Польщі, обіймаючи посаду голови ідишського ПЕН-клубу у Варшаві (1930–1934).

У 1939 році Цейтлін вирушив до Сполучених Штатів, щоб разом із Морісом Шварцем працювати над постановкою своєї п'єси «Естерка». У подальші роки він продовжував свою літературну, журналістську та культурну діяльність в Нью-Йорку.

Викладав сучасну івритську та єврейську літературу в Єврейській богословській семінарії в Нью-Йорку.

Помер у 1973 в Нью-Йорку, був похований в Єрусалимі.

Циля Дропкін

Циля Дропкін (Ціппора Левін) народилася у 1887 в Бобруйську, тодішньої Російської імперії, в асимільованій російсько-єврейській родині. Її батько, лісник, помер від туберкульозу, коли Дропкін була ще маленькою, після чого її, її матір та сестру взяли до себе заможні родичі. Циля навчалася в російськомовній школі й гімназії, після чого короткий час викладала у Варшаві.

У 1907 році поїхала до Києва, щоб продовжити навчання, і там потрапила під вплив єврейського письменника Урі Ніссана Ґнесіна. Спершу писала вірші російською мовою. У 1908 році повернулася до Бобруйська, а незабаром після цього познайомилася й вийшла заміж за Шмаю Дропкіна, бундиста з Гомеля.

У 1910 році Шмайє був змушений втекти до Америки через свою політичну діяльність, залишивши Дропкін та їхнього сина,

які приєдналися до нього двома роками пізніше. В Америці Циля стала активною учасницею їдишомовної літературної спільноти Нью-Йорку: переклала багато своїх російських віршів на їдиш для публікації в літературних журналах. Під час Великої депресії сім'я часто переїжджала у пошуках роботи. Вони кілька років прожили у Вірджинії, а згодом — у Массачусетсі, після чого наприкінці 1930-х років остаточно повернулися до Нью-Йорка.

Хоча її часто асоціюють з рухом інтроспективістів, її тексти не цілковито відповідають концепціям «інзіхістів». Вона справді використовувала вільний вірш; і вважала, що будь-яка тема є доречною для поезії на їдиш, а не лише специфічно єврейська. Однак її глибоко особисті вірші, як правило, відштовхували критиків-чоловіків, таких як Борух Рівкін і Шмуель Ніґер. Вона спілкувалася, перетиналася чи товаришувала з учасниками багатьох літературних рухів: була близькою подругою поета Зіше Ландау, одного із засновників «Ді Юнґе», і Анни Марґолін.

У 1943 році її чоловік несподівано помер; після цієї події її творча активність значно знизилася.

Дропкін померла від раку в 1956 і була похована на кладовищі у Квінсі, Нью-Йорк.

Малка Лі

Народилася 1904 року в хасидській родині в Монастрищі, що в Галичині. Під час Першої світової війни Лі разом із родиною втекла до Відня. У цей час вона відвідувала гімназію, де вивчала німецьку та іврит. Після війни родина повернулася до Польщі. Її батько вважав літературні амбіції Лі «нерелігійним вчинком», тож у відповідь на це у віці шістнадцяти років Лі емігрувала до Нью-Йорка зовсім сама.

Писати Малка почала німецькою, але перейшла на їдиш, коли емігрувала до Сполучених Штатів у 1921. Її перший опублікований вірш з'явився у 1922 році.

Її поезія, написана в період з 1945 по 1950 роки, присвячена болю від того, що вона з відстані спостерігала, як її рідний дім і родина були знищені під час Голокосту. Збірка «Очима дитини», опублікованої у 1955, була присвячена малчиній родині, вбитій нацистами в 1941. Один із її братів, Арон Леопольд, пережив Голокост, служачи солдатом у Совєтській армії. Малка допомогла брату з дружиною емігрувати до Канади, оскільки після війни Сполучені Штати закрили кордони для багатьох іммігрантів.

Малка вийшла заміж за письменника Аарона Раппапорта, з яким мала двох дітей. Разом вони були співвласниками бунгало в передмісті Нью-Йорка — це місце стало резиденцією і літературним салоном для багатьох їдишомовних культурних діячів.

Малка Лі померла в Нью-Йорку 22 березня 1976 року.

Кадя Молодовська

Народилася 10 травня 1894 року у єврейському містечку Береза-Картузька (тепер — місто Береза), Гродненської губернії Російської імперії (нині Білорусь). Отримала домашню освіту. Середню школу Молодовськи закінчила у 17 років. Отримавши диплом учительки в Березі, вона вивчала педагогіку івриту під керівництвом Єгіеля Гальперіна у Варшаві в 1913—1914 роках, а потім навчала там дітей-біженців Першої світової війни.

1916 року вона поїхала за Гальперіним до Одеси, куди той переніс свій курс, щоб уникнути військового фронту. В Одесі Молодовськи викладала у дитячому садку та початковій школі.

У 1917, спробувавши повернутися до рідного міста, застрягла в Києві, де залишалася на кілька років, зокрема пережила погроми 1918-1919. У Києві Молодовськи перебувала під впливом Довида Берґелсона, і в 1920 опублікувала перші вірші в журналі «Власне».

1921 вийшла заміж за вченого і журналіста Симху Лева, і вони разом оселилися у Варшаві, тепер у незалежній Польщі. У Варшаві Молодовська видала свою першу поетичну книжку «Ночі Хешва-

на». Упродовж років у Варшаві вона викладала їдиш у світських початкових школах.

Молодовськи емігрувала до Сполучених Штатів у 1935 році та оселилася в Нью-Йорку, де невдовзі до неї приєднався її чоловік.

З 1949 по 1952 рік Молодовськи та її чоловік жили в Тель-Авіві, у новій державі Ізраїль. Тут вона редагувала журнал мовою їдиш «Дім» який видавала Рада жінок-робітниць. Ще в 1943 році Молодовськи була співзасновницею журналу мовою їдиш «Оточення» (Di Svive), у Нью-Йорку, опублікувавши сім номерів до 1944 року[9]; близько 1960 року вона відродила журнал (під такою ж назвою) і продовжувала редагувати його майже самої смерті. Її автобіографія «Зі спадщини мого прадіда» публікувалася в серіалізованому вигляді у журналі «Оточення».

1971 року Молодовськи отримала премію Іцика Мангера за літературу мовою їдиш. Після смерті чоловіка вона переїхала до Філадельфії, щоб бути поруч із родиною, і померла там 23 березня 1975.

Фрадл Шток

Фрадл Шток народилась у Скалі-над-Збручем (нині Скала-Подільська Тернопільської області), у той час на території Австро-Угорщини, на кордоні Російської імперії, або 1888, або 1890 року. Мати померла за рік після її народження. Батько активно протестував проти місцевої Австро-Угорської влади. 1907 року Фрадл із тіткою переїхали до Нью-Йорка.

Фрадл опублікувала свій перший вірш Серенада 1910 року. Її вірші й оповідання виходили друком у численних часописах, зокрема в часописах літературного об'єднання Молодь (Ді Юнґе), в антологіях: Антологія п'ятисот років їдишської поезії Моріса Басіна (1917), Їдишські поетки Езри Кормана (1928).

Фрадл була співавторкою Інтроспективістського маніфесту 1919 року і однією з перших авторок сонетів їдишем.

1918 року Фрадл вийшла заміж за Сімху Зінна, але протягом чотирьох років розлучилася з ним. 1923 переїхала жити до своєї подруги з Галичини Дженні Бедрик. Дженні також пробувала друкуватися їдишем як Шейндл Бедрик, але зневірилася й покинула літературу. Пізніше Фрадл тривалий час жила з колишнім чоловіком, відкрила фотостудію, жила в Лос-Анджелесі. 1942 року опублікувала оповідання у Форвертс, але воно лишилося непоміченим.

Дата й обставини смерті Фрадл Шток невідомі. З одного боку, знайдено запис про смерть Френсіс Зінн (так письменниця підписувалася англійською) 1952 року в Голлівуді. За іншими джерелами, з 1943 року вона жила в Нью-Йорку, а з 1966 – у Роклендській психіатричній лікарні. На цвинтарі цієї лікарні є надгробок Фрайдел Сток (Freidel Stock), датований 1990 роком.

Блума Лемпл

Народилася в Хоростківі, де навчалася в хедері та початковій школі з викладанням на івриті.

У 1929 переїхала до Парижа, де проживала до 1939 року, після чого емігрувала до Нью-Йорка. Під час перебування у Франції вона брала участь у заходах, спрямованих на утвердження літературної культури на ідиші в міжвоєнному Парижі.

Літературна кар'єра Лемпл в Америці розпочалася 1943 року з оповідання, опублікованого в нью-йоркській їдишомовній газеті «День». Вона мешкала на Лонґ-Айленді, де приховувала свою літературну діяльність від сусідів.

У 1947 році вона опублікувала в газеті «Прийдешня свобода» роман про окупацію Парижа під час Другої світової війни під назвою «Між двома світами». Хоча роман не отримав широкого рецензування, він був позитивно сприйнятий. Оповідання Лемпл відомі тим, що в них порушувалися такі суперечливі теми, як інцест, аборти та самогубство. Бінем Геллер був літературним ре-

дактором і агентом Лемпл під час роботи над її першою збіркою оповідань «Крихточка правди», опублікованою 1981 року.

У 1982 році вона також заприятелювала з Хавою Розенфарб після того, як Розенфарб прочитала одну з оповідань Лемпл у збірці «Ді ґолдене кейт». Їхня дружба закінчилася у 1989, коли Лемпл безпідставно звинуватила Розенфарб у тому, що та була капо, прочитавши її оповідання «Помста» — вигадану розповідь від першої особи з точки зору колишньої капо.

Значна частина її творів досі не увійшла до збірників і не перекладена. Письмо давало їй відчуття свободи. Вона ретельно переписувала й редагувала власні твори й ніколи не бралася за письмо без словників.

Критик Олександр Шпіглблат писав про неї: «Її проза завжди заглиблювалася в глибини душі, розсувала завіси й відкривала те, що було приховане».

Блум Лемпл померла у своєму будинку в Лонг-Біч 20 жовтня 1999 року.

Бейла Шехтер-Ґотесман

Народилася у Відні в їдишомовній родині, що згодом переїхала до Чернівців. Вона виховувалась у багатомовному середовищі, яке включало ідиш, німецьку, румунську та українську мови; у школі також вивчала французьку та латинську мови.

У 1941 році вона одружилася з лікарем Йонасом (Йойною) Ґотесманом, і вони разом із матір'ю та кількома іншими членами родини пережили війну в гетто Чернівців. Після війни кілька років жила у Відні, у таборах біженців. Там у 1950 році народила дочку Таубе; сім'я переїхала до Нью-Йорка в 1951 році. У Нью-Йорку Ґотесмани взяли участь в експериментальній спільноті їдиш у Бронксі, центром якої було Бейнбридж-авеню. Там півдюжини сімей, які розмовляють ідишем, купили сусідні будинки та відродили їдишомовну школу. Шехтер-Ґотесман стала важливою учас-

ницею цієї спільноти, писала матеріали для класу, п'єси та пісні для школи, а також редагувала журнал для дітей.

Перша поетична книга "Ми подорожуємо", вийшла в 1963 році. Записала три компакт-диски своїх пісень і один запис народних пісень. Її творчість не обертається навколо однієї теми, а широко варіюється від східноєвропейських тем до сучасного Нью-Йорка, від легковажних дитячих страв до таких похмурих роздумів, як «Балада 11 вересня». Її найвідомішим єдиним твором є «Осіння поезія».

Сама Бейла ідентифікувала себе як пост-інзіхістку й частково експериментальну поетку. Її пізнішу збірку Кармазиново в'ється шлях (2002) Боріс Сандлер вважає водночас продовженням і запереченням традиції, представленої антологією Їдишські поетки (1928). Лея Ліпська характеризує творчість Бейли Шехтер-Ґотесман її власним словом ייהעלע – нібито (нібито світ має сенс).

Восени 2007 року вийшла нова збірка її поезій «Цвіт днів».

Померла 28 листопада 2013 року у своєму будинку в Бронксі у віці 93 років.

Малка Локер

Малка Локер народилася 1887 року в Кутах на тодішній території Австро-Угорщини. Малка зростала в буржуазній родині, здобула традиційну єврейську та світську освіту, багато читала німецькою, французькою й англійською. Згодом вона перекладала Райнера Марію Рільке, видала збірку німецькою, дослідницькі праці про Артюра Рембо (монографія«Артюр Рембо», Нью-Йорк: Idisher Kemfer, 1950), Шарля Бодлера.

Малка писала поезію їдишем і друкувалася в часописах із 1929 (з 42 років), а 1931 видала першу збірку Світ і людина.

Разом із чоловіком Берлом Малка подорожувала світом, 1940 видала збірку Міста про Лондон, Париж, Нью-Йорк, Відень, Флоренцію й інші міста, в яких вони побували. 1948 року подружжя оселилося в Ізраїлі, де Малка видала зібрку Єрусалим (1967). Ві-

йна і мандри сформували її збірку Світ без захисника (1947), яка є поетичним щоденником 1940-1945 років.

Малка Локер померла в Єрусалимі 1990 року.

Джерела:

"Loker, Malke" Congress for Jewish Culture. https://congressforjewishculture.org/people/3592/Loker-Malke-November-22-1887-1990.

2026 Congress for Jewish Culture, site accessed 2026-07-11: [https://congressforjewishculture.org/people/3592/Loker-Malke_1887-1990]

Рохл Корн

Народилася 1898 р. у селі Підліски на Галичині; отримала домашню освіту.

Під час І світової війни мешкала у Відні, згодом у Перемишлі.

Під совєтською окупацією 1939-1941 року Рохл узяла совєтське громадянство та вступила до Спілки письменників. 1941 року, незадовго до німецької окупації, вона приїхала до Львова, де вчилася її дочка Ірена. Вони обоє в останню мить евакуювалися до Києва. Під час Другої світової війни перебувала в евакуації в Узбекистані, по закінченню кілька років пробула в Москві й Лодзі. 1948 року, із допомогою їдишської письменниці Іди Мазе переїхала до Монреаля в Канаді, де й прожила решту життя.

Публікувалася з 1918; спершу польською у сіоністській газеті «Novy Dziennik» та соціалістичному журналі «Glos Przemyski». Незабаром перейшла на їдиш.

Незадовго до початку Другої світової війни й окупації опублікувала в Києві збірку віршів.

В еміграції головними мотивами поезій стали туга за батьківщиною, увічнення пам'яті про загиблих на війні. В останні роки життя звернулася до символізму.

Добірка віршів К. у перекладі українською Валерії Богуславської увійшла до «Антології єврейської поезії» (2007).

1948 року Рохл видала збірку Дім і бездомність. 1949 – збірку любовної поезії Судженість. 1962 – По той бік вірша, присвячену покійній матері. Згодом вона видала збірки Милість слова (1968), На вістрі миті (1972), Підмінена дійсність (1977).

Рохл стала лавреаткою численних премій, зокрема найпрестижнішої в царині їдишу Премії ім. Іцика Манґера.

Рохл Корн померла 1982 року в Монреалі.

Джерела:

Корн Рахіль / В. Б. Богуславська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-3704. – DOI: 10.5281/zenodo.20003850

Хана Левіна

Народилася в 1900 р. в Катеринославі. До 15 років писала вірші російською мовою, а з 15 років почала писати й на ідиші. Писати на ідиші їй порадив поет Лейб Найдус, з яким вони мешкали в тому самому місті. Публікуватися як поетеса почала з 17 років, коли в альманасі «Мистецьке коло» («Кунст-рінґ») був опублікований цикл її віршів. Слідом за виданням у Харкові, у 1918 році її вірші були надруковані в петроградському тижневику «Народна газета» («Фолксблат»).

Пізніше друкувалася у часописі «Совєтська батьківщина» («Совєтіше геймланд», Москва). Писала переважно для дітей. Окремі вірші Хани ввійшли до антології Переца Маркіша («Сходи», Катеринослав, 1921). Працювала у редакції газет Харкова, була бібліотекаркою.

1928 стала співзасновницею єврейської секції Спілки письменників України. У цей період Хана жила в харківському будинку «Слово».

Під час евакуації перебувала в Бузулуку (побл. м. Чкалов, нині Оренбург, РФ). З 1945 короткий час мешкала у Москві, згодом повернулася до Харкова.

Поезії Хани Левіної переклали Н. Забіла, М. Пригара, І. Муратов, А. Кацнельсон, Р. Третьяков, С. Корн.

Джерела:

Nachman Mayzel, Dos yidishe shafn un der yidisher shrayber in Sovetnfarband (New York, 1959).

Дора Хайкіна

Дора (Двойра) Хайкіна народилася 1913 року в Чернігові, у той час на території Російської імперії, в родині службовців.

1919-1927 виховувалася в дитячому будинку. У 1932 закінчила Київський планово-економічний технікум. 1932-1936 працювала в Інституті пролетарської єврейської кільтури АН УССР. У 1935 вийшла заміж за їдишського письменника Єхіла Фалікмана, разом із ним жила в Біробіджані.

Перші вірші Дора опублікувала в часописі Проліт 1931 року. Пізніше вона друкувалася в часописах Совєтська література, Змагання. Перша збірка Вірші вийшла друком 1938 року, єдина до війни. Під час війни, за однією версією, була добровольцею в Червоній армії, за иншою – евакуювалася до Казахстану. Вірші цього періоду (Вірші й балади, 1941) антинацистські та патріотичні.

Після війни друкувалася в першому випуску Совєтської батьківщини 1961, в альманаху Горизонти (1965), у журналі Біробіджанська зірка; видала збірки З усіх моїх шляхів (1975), Листи до майбутніх поколінь (1988), Сила тяжіння (1990). Також писала оповідання.

1993 року переїхала до Ізраїлю, до Хайфи, де й померла в 2006.

Джерела:

"Дора Хайкіна." Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства, February 19, 2021. https://www.judaicacenter.kyiv.ua/archive/writers/khaikina/.

Yofe, Mortkhe. "Khaykin, Dore." Congress for Jewish Culture. Accessed September 20, 2025. https://congressforjewishculture.org/people/3690/Khaykin,%20Dore.

Рахіль Баумволь

Рахіль Баумволь (Боймвол) народилася 1914 року в Одесі, у той час на території Російської імперії. Її батько Юда Лейб Боймвол був їдишським драматургом і режисером. Після смерті батька під час нальоту білих 1920 року мати з донькою переїхали до Москви.

1936 року Рахіль закінчила факультет їдишу Московського державного університету, де познайомилася з майбутнім чоловіком їдишським письменником Зиновієм Телесіном. Після навчання їх розподілили до Мінська.

Із 1926 року Рахіль друкувлася в дитячому журналі Піонер. Першу збірку Дитячі вірші видала в 16 років. Згодом продовжила кар'єру дитячої письменниці. Вірші Рахілі виходили друком в антологіях Декламатор (1934), Звільнені брати (1939), До перемоги (1944).

Під час війни евакуювалася в Узбекистан. Через репресії проти їдишської літератури, зокрема закриття видавництва Правда в 1939, поетка перейшла на російську. Із перших випусків (1961) друкувалася в журналі Совєтська батьківщина.

1969 року син Рахілі та Зями Юліус Телесін, математик, дисидент-правозахисник і «Принц Самвидавський» емігрував до Ізраїлю. 1971 року батьки до нього приєдналися. Рахіль одразу виключили зі Спілки письменників, її книжки вилучили з продажу.

В Ізраїлі Рахіль видала збірки їдишем Витужене (1972), Від вірша до вірша (1977), Три зошити (1979), Саме життя (1983), Мій їдиш (1988), Довосвіт (1990), Прив'язаність (1995), Розрада й скорбота, сто нових віршів (1998).

Рахіль Баумволь померла в Єрусалимі 2000 року.

Джерела:

"Boymvol, Rokhl." Congress for Jewish Culture. https://congressforjewishculture.org/people/6642/Boymvol-Rokhl.

Estraikh, Gennady. "Boymvol, Rokhl." The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. https://encyclopedia.yivo.org/article/1049

Бер Горовіц

Народився 1895 року в селі Майдан, у східній Галичині. Був єдиним сином у єврейській родині з села Майдан у Карпатах на сході Галичини. Він отримав традиційну єврейську освіту вдома від приватних вчителів, паралельно навчаючись в українській початковій школі. У 1914 році закінчив польську гімназію в Станіславові (нині Івано-Франківськ). Під час Першої світової війни його призвали до австро-угорської армії. Зрештою він опинився у Відні, де вступив на медичний факультет і служив у військовому госпіталі. Під час служби в армії він писав вірші.

Уперше здобув літературне визнання у 1918 році в віденському періодичному виданні «Край новий» («Найланд»), редактором якого був інший представник т.зв. «галицьких романтиків» їдишомовної поезії, Шмуель Янкев Імбер. У той час Горовіц співпрацював із групою авторів, що писали на ідиші у Відні (серед яких були Мелех Равич і Мойше Зільбурґ) і публікувався в місцевих виданнях.

Перша збірка віршів, видана у Відні, мала назву «З мого гірського дому» («Фун майн гейм ін ді берґ», 1919) Критик Арн Марк високо оцінив унікальний стиль Горовіца та його пряму, невигадливу мову, позбавлену удаваності.

Після розпуску літературного центру у Відні Горовіц мешкав у кількох країнах.

У середині 1920-х років він переїхав до Кракова, де перекладав та адаптував п'єси для «Краківського театра на ідиші», а також входив до складу виконавчого комітету театру. Горовіц був також талановитим художником, який ілюстрував одну зі своїх книг — «Чудесні оповідки» («Вундерлехе майсес», 1923).

Бер Горовіц також перекладав із української мови — працював над виданням поеми «Мойсей» Івана Франка, над антологі-

єю «Покутської трійці», писав у їдишомовні видання статті про українських письменників, зокрема Василя Стефаника й Богдана Лепкого.

Наприкінці 1930-х років Горовіц мешкав у Станіславові. Він залишився там під час совєтської окупації, продовжував писати й малювати, а також підтримував контакти зі львівськими їдишськими авторами.

Точна дата й обставини смерті Горовіца невідомі; припускається, його вбили в рідному селі під час нацистської окупації 1942 року; також доля його рукописів і перекладів лишається поки що невідомою.

Джерело: https://encyclopedia.yivo.org/article/1087

Яків Шудріх

Народився 1906 року в Угневі (тепер Львівської області).

У червні 1932 року взяв участь у львівській конференції представників української, польської та єврейської інтелігенції, присвяченій ідеї скликання міжнародного антимілітаристського конгресу.

У 1932 році він був одним із засновників комуністичної Єврейської робітничої партії («Алґемейне їдише арбетер-партей»). Писав для напівлегального партійного видання «Дер Вег» («Шлях») та для «Цу штерн» («До зірки»), а також посідав провідне місце у «Єврейському народному читальному залі імені Ї. Л. Переца» у своєму рідному місті. Його кілька разів заарештовували за комуністичну діяльність. Публікувався у виданнях: «Literarishe Bleter» («Літературні сторінки») у Варшаві, «Unzer zibn teg» («Наші сім днів») (Варшава, 1936), «Tsushteyer» («Внесок») у Львові, «Sovetishe literatur» («Радянська література») у Києві та інших лівих журналах. Він писав лірично-соціальну поезію. Люди співали його вірші на демонстраціях, і вони лунали на підпільних літературних вечорах.

У вересні 1939 року, коли Західна Україна увійшла до складу Української Радянської Республіки, його вірші друкувалися у Львові, Києві та Мінську. З початком Другої світової війни він опинився у львівському гетто. Там він організував групу опору та налагодив зв'язки з партизанами. Щодо обставин його смерті існують різні версії. Згідно з однією з них, він очолював групу євреїв, які втікали з гетто, щоб приєднатися до партизанів; інша версія стверджує, що внаслідок провокації з боку водія автомобіля його доставили до гестапо, де й розстріляли. Ще одну історію розповів його український друг Ярослав Галан: «Одного ранку Шудріх випадково зіткнувся віч-на-віч із групою гестапівців, які саме його й шукали. Він зустрів їх чергою пострілів зі свого пістолета. Шудріх загинув із честю».

Джерело:
https://congressforjewishculture.org/people/395/Shudrikh-Yankev

Йосиф Бурґ

Народився 1912 року в містечку Вижниця, де в той час майже 90 відсотків жителів становили євреї. У родині було багато плотогонів із діда-прадіда: сплавляли деревину по Черемошу до річки Прут, а потім до Чернівців, де був великий деревообробний комбінат. Оточення, в якому Бурґ зростав, повпливало на тематику його текстів. У Вижниці Й.Бург навчався в початковій традиційній школі. Після закінчення гімназії, чотири роки студіював германістику у Віденському університеті. 1934-1937 — редагував у Чернівцях єврейську газету «Чернівецькі сторінки» («Черновіцер Блетер»), поки її не закрила румунська влада. Згодом закінчив аспірантуру в Москві. У воєнні та повоєнні роки вчителював у евакуації на Поволжі.

Перші книги письменника вийшли в Чернівцях напередодні Другої світової війни. Це зокрема була збірка оповідань «Над Черемошем» (1939). Після цього у творчій долі наступає сорокарічна

мовчанка. Це був важкий і трагічний період в житті письменника: Друга світова війна, гоніння на єврейську інтелігенцію з боку сталінського режиму, жорстокі репресії.

З початку 1960-х років друкував свої твори мовою їдиш у журналі «Совєтська батьківщина» («Совєтіш геймланд»). 1980 р. виходить у Москві на їдиш книга оповідань і нарисів під символічною назвою «Життя продовжується», а згодом публікуються і наступні книги Бурґа, де він звертається до своєї довоєнної пам'яті, нарисів про місто і про регіон тощо.

У 1990х Товариство імені Еліезара Штейнбарга відновило (через 53 роки) видання газети «Черновицкие листки». Її редактором від того часу став Бурґ. В останні роки його життя була опублікована низка його книг українською, німецькою, польською та їдишем.

Йосиф Бурґ помер почесним громадянином Чернівців у 2009 році. Його іменем названа вулиця у Вижниці й у Чернівцях.

Іцик Манґер

Справжнє ім'я — Ізидор Гельфер. Народився у 1901, в родині чернівецького кравця. Батько його не мав вищої освіти, а проте надзвичайно шанобливо ставився до літератури, особливо — до поезії, і вигадав неологізм «Літератойре» (літераТора, мовби таким чином підкреслюючи важливість, «святість» красної писемності. Іцик Манґер навчався у єврейській початкові школі, а згодом у німецькій гімназії в Чернівцях. Писати вірші почав у шкільні роки, спершу німецькою. Захоплювався поезіями європейських авторів, зокрема Франсуа Війоном.

Із початком Першої світової війни родина переселилася до Яссів (Румунія)

Дебютував 1921 року віршем в одній із бухарестських їдишських газет. У 1929 у Варшаві вийшла його перша збірка «Штерн ойфн дах» («Зорі на даху»). В цей час він оселився у Варшаві, де працював кореспондентом румунських газет («Lumea», «Reporter»),

проте час від часу відвідував Бухарест і Чернівці. Провадив богемний спосіб життя. Манґер увійшов в історію літератури як «принц єврейської балади». У міжвоєнний час виходили збірки балад і віршів, чимало з яких поклали згодом на музику й вони стали «народними» піснями: «Ломпн ін вінт» («Ліхтарі на вітрі», 1933), «Хумеш-лідер» («Біблійні вірші», 1935), «Меґілле-лідер» («Вірші з сувою Естер», 1936).

Незадовго до Другої світової війни виїхав у Париж, а згодом у Лондон. 1951 емігрував до США, мешкав у Нью-Йорку. Опублікував збірку «Штерн ін штойб» («Зорі в пилюці», Нью-Йорк, 1967)

Ще за життя вірші Манґера були перекладені багатьма мовами світу. До 50-річчя поета у Нью-Йорку опубл. ювіл. зібрання його поезій «Лід ун баладе» («Пісні й балади»). Найбільшим успіхом Манґера став «шахрайський» роман «Дос бух фун ґан-ейдн» («Книга про рай», 1960), який у німецькому перекладі Зальці Ландманн («Das Buch vom Paradies», Genf; Hamburg, 1963) став бестселером.

Помер у санаторії в місті Ґедера в 1969. В Ізраїлі його іменем названо літературну премію. У 2008 у Києві вийшла книга вибраних поезій Манґера в перекладі Валерії Богуславської, Василя Довжика та Петра Рихла. Окремі твори Манґера вміщені в «Антології єврейської поезії: Укр. переклади з їдишу» (2007).

Джерела:

Манґер Іцик / П. В. Рихло // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018, оновл. 2023. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-63374. – DOI: 10.5281/zenodo.19812128

Еліезер Штейнбарґ

Народився 1880 року і жив до 39 років у місті Липкани, Молдова.

Від 1919 року жив у Чернівцях. З часом він змінив своє прізвище на Штейнбарг: це було ближче до їдишської вимови, і крім того, він хотів відрізнятися від свого родича – відомого письменника Єгуди Штейнберга.

Для популяризації єврейської дитячої літератури писав невеличкі оповідання, казки, повчальні історії, які друкувались на сторінках місцевої періодики «Дос Нає Лебм» («Нове життя») та «Фрайхайт» («Свобода»). В цей же період Штейнбарґ написав декілька п'єс: «Праотець Аврагам», «Ребе з Бердичева», «Продаж Йосифа», «Білий півень». У ті ж роки почав писати свої відомі байки, але тільки 1910 року деякі з них були опубліковані в 39-у випуску варшавського видання «Європейська Література».

Певний період вчителював у маленьких буковинських містечках, згодом у Чернівцях став головою Федерації єврейських шкільних організацій. Керував чернівецькою філією Єврейського шкільного об'єднання, заснував театральну студію та дитячий театр. Для учнів Е. Штейнбарг видав букварі їдишем і івритом, ілюстровані відомими у Чернівцях художниками Рубіним, Лернером та Кольником.

Помер 1932 року від невдалого оперативного втручання.

Джерела:
http://muzejew-news.org.ua/?p=1456&lang=uk

Яків Ґлатштейн

Народився в Любліні в 1896. Отримав традиційну єврейську освіту. У ранній юності батько познайомив його з сучасною їдишською літературою.

У тринадцять років поїхав до Варшави, де зустрів Ї. Л. Переца та Гірша Номберґа, щоб показати їм свої твори. У сімнадцять

років знаний літературний критик Баал-Махшовес прийняв його оповідання до друку в журналі «Друг». Однак це оповідання так і не було опубліковано, оскільки Ґлатштейн не мав терпіння чекати і відкликав рукопис.

Через переслідування євреїв у 1914 році він емігрував, щоб приєднатися до свого дядька у Сполучених Штатах. Він прибув до Нью-Йорка 5 червня того ж року, а в жовтні 1914 року опублікував свій перший твір — оповідання «Небезпечна жінка» у п'ятнадцятому ювілейному випуску журналу «Фрає арбетер штіме».

За допомогою родичів у 1918 вступив до Нью-Йоркського університету на юридичний факультет. Там він познайомився з Н. Мінковим і відновив свою літературну діяльність. Однак його поезія не знайшла прихильності у Ш. Яновського, редактора «Фрає арбетер штіме», який радив йому краще присвятити себе навчанню й стати юристом. Проте, коли Ґлатштейн надіслав поезії під жіночим псевдонімом «Клара Блум», «Фрає арбетер штіме» опублікував їх, а Яновський навіть похвалив «поетесу Клару Блум» у редакційній статті. Пізніше, коли Яновський дізнався, ким насправді була ця «Клара Блум», він припинив публікувати його вірші.

Окрім поезії, писав також оповідання. Будучи обізнаним у світовій літературі та добре знаючи сучасну літературу на ідиші, він писав свої оповідання під впливом де Мопассана та Аврома Рейзена. Під псевдонімом «Й. Юнґман» він опублікував у Morning Journal близька ста оповідань.

У 1919 році він почав публікувати вірші в нью-йоркському журналі «Poezye».

У 1938 році у вірші «На добраніч, світе» Ґлатштейн передбачив велику катастрофу, яка незабаром чекала на світ і, насамперед, на єврейський народ. У 1940 році отримав премію імені Луїса Ламеда за прозовий твір «Йошке їде в Америку».

Голокост сильно вплинув на творчість Глатштейна. Він став одним із елегійних поетів винищеного польського єврейства. У своїх мотивах, що оплакують руйнування, він виявляв свою спад-

кову музикальність та глибоке вкорінення в єврейську традицію. Поява Держави Ізраїль у той час також знайшла художнє відображення в його творчості.

У 1945 році разом із Шмуелем Ніґером редагував антологію «75 років їдишської преси в Америці». У 1954–1955 роках був одним із редакторів журналу «Їдишер кемфер» і брав активну участь у єврейському культурному житті Нью-Йорка.

Жив у Нью-Йорку до смерті в 1971 р.

Джерела:

https://congressforjewishculture.org/people/5864/Glatshteyn-Yankev

Арон Ґланц-Леєлес

Народився в 1889 в польському місті Влоцлавек. У 1905 закінчив громадський хедер у Лодзі та російське комерційне училище. 1905–1908 навчався в Лондонському університеті; вступив до партії сіоністів-соціалістів.

Наприкінці 1909 р. емігрував до Америки. Активно продовжуючи партійну діяльність, Ґланц-Леєлес поєднував її з вивченням історії літератури в Колумбійському університеті, брав участь у створенні першої в Нью-Йорку школи з викладанням на їдиші, вчителював там.

Почав публікувати вірші у 1909 р. (під псевдонімом А. Фрахт). У 1918 видав першу збірку віршів «Лабіринт».

У 1919 р. заснував спільно з Я. Ґлатштейном і Н. Б. Міньковим (1893–1958) літературний рух «Ін зіх» та однойменний журнал (з 1920 р.). Друга збірка віршів Ґланц-Лейелеса «Юнгхарбст» (1922), став своєрідною реалізацією програми «інзіхістів» з їхнім настроєм на оновлення мови та поетичних засобів. У ньому Гланц-Лейелес протиставляє символізму літературного руху «Ді Юняе» уявлення про літературну творчість як про поетичне осмислення конкретного переживання

Збірка ліричних віршів «А ід ойфн ям» («Єврей на морі», 1947) стала безпосереднім виразом душевних мук автора, враженого Катастрофою європейського єврейства. У збірці «Бам фус фун барг» («Біля підніжжя гори», 1957) Ґланц-Лейелес знову виступив із запереченням беземоційної, абстрактної поезії, а також поетичної творчості, в якій неприборканий потік почуттів витісняє інтелект.

Серед кількох драматичних поем Ґланца-Лейелеса, присвячених темі месіанства, виділяється «Шломо Молхо» (1926).

Ґланц-Лейелес відвідав Ізраїль на 75-му році життя й відзначив цей візит новим ліричним циклом.

Помер 1966 року в Нью-Йорці.

Джерела:

https://congressforjewishculture.org/people/3215/Leyeles-Glants-Arn-Arn-Tuvye-Arn-Glants-Leyeles-Glanz-Leyeless-March-5-1889-December-30-1966

Хаїм Нахман Бялік

Народився в селі Івниця біля сучасного Житомира в 1873. Спочатку Хаїм відвідував хедер, однак з 13 років почав навчатися самостійно. Під враженням від журналістської статті про Воложинську єшиву в Литві він переконав діда дозволити навчатися там. Утім, сподівання на академічну освіту не справдилися, адже єшива спеціалізувалася в основному на вивчення Талмуду.

Навчався в Одесі й почав друкуватися в 1890-х роках.

У 1908 побачило світ повне зібрання його творів. Переклав на іврит роман Міґеля Сервантеса «Дон Кіхот», поезії Фридриха Шиллера, пєєсу Ан-ського «Диббук». Редагував вірші середньовічного поета та філософа Ібн Габіроля та розпочав популярний сучасний коментар до Мішни.

Разом з однодумцями створив в Одесі навчально-педагогічне видавництво «Морія».

Влітку 1921 року прийняв громадянство Білоруської народної республіки. У тому ж 1921 за клопотанням Максима Горького, з особистого дозволу В. І. Леніна, Бялик переїхав до Берліна.

У 1926 в США поету були присуджені почесні ступені Єврейської теологічної семінарії та Єврейського інституту релігії.

Зневірившись у можливості розвитку в СРСР єврейської культури на івриті, переїхав до Тель-Авіва. 1934 року поїхав лікуватися до Відня, але після невдалої операції помер 4 липня 1934 року.

Їцхак Башевіс Зінґер

Народився у Білгораї на Галичині. Це місто пізніше знайшло своє художнє відображення у прозі Зінґера (наприклад, у романі «Сатана в Гораї»).

У 1924 році став коректором журналу «Літературні сторінки», який у 1920-х та на початку 1930-х років опублікував значну частину його творів.

У другій половині 1920-х та на початку 1930-х публікував у «Літературних сторінках» критику та інтерв'ю із письменниками й митцями, зазвичай під псевдонімом «Їцхок Цві».

У 1929–1932 роках працював перекладачем переважно з німецької мови: у 1929 році — роман Еріха Марії Ремарка «Афн майрев фронт кейн наєс» («На Західному фронті без змін» [оригінал: Im Westen nichts Neues]); «Цойбербарґ» (Чарівна гора [оригінал: Der Zauberberg]) Томаса Манна у 1930 році; твори Габріеле д'Аннунціо, Кнута Гамсуна і Стефана Цвайга.

Першу помітну популярність йому приніс роман «Сатана в Гораї», де зобразив масовий психоз сабатіанських рухів у польському штетлі XVII століття.

З 1933 року проживав у Нью-Йорку, США; публікувався в газеті «Форвертс»: критичні статті, інтерв'ю з письменниками, біографії, науково-популярні статті та репортажі про поточні події.

З 1943 року він знову почав публікувати оповідання — у журналах «Свіве» («Оточення»), «Їдишер Кемфер» («Єврейський бо-

рець») та «Цукунфт» («Майбутнє») — а з 1945 року в газеті «Форвертс» опублікував сімейну саґу «Родина Мускат», присвячену кільком поколінням варшавських євреїв перед Другою світовою.

У 1978 році його вдостоїли Нобелівської премії; його Нобелівська промова була опублікована їдишем та англійською у невеликій брошурі (Нью-Йорк, 1978). Більшість оповідань Зінґера і всі його романи, написані в Америці, виходили на сторінках «Форвертса». З 1950-х років його романи спершу публікувалися англійською, а вже потім — їдишем. Він часто долучався до перекладу своїх книг і часом переписував їх.

Помер 1991 року в Нью-Йорку.

Джерела:

https://congressforjewishculture.org/people/5336/Bashevis-Zinger-Yitskhok_1902-1991

Авром Суцкевер

Народився у місті Сморгонь, сучасна Білорусь, у 1913. Дитинство, що припало на роки Першої світової війни, минуло в Омську, куди його батько переїхав у пошуках роботи, але згодом помер там.

Юність і довоєнні роки поета минули у Вільнюсі, який називали тоді «Литовський Єрусалим». У 1930-ті роки Суцкевер був близьким до вільнюського модерністського поетичного угрупування «Молодий Вільно» [Yung Vilne] (серед його членів — Хаїм Ґраде, Залман Рейзен, Шмерке Качерґінський Елхонен Фоґлер та ін.). Перші поетичні неопубліковані спроби були на івриті; але публікуватися і писати в подальшому Суцкевер став їдишем.

Його перша збірка, «Поезії», була опублікована їдишським PEN-клубом у Варшаві, в 1937 році. Трохи згодом вийшла і його друга збірка, «Лісове» (1940). Рання поезія Суцкевера позначена впливами неоромантизму (зокрема, польської неоромантичної школи), пейзажною лірикою.

У 1946 році — «Із Віленського ґето» і «Таємне місто». 1975 — збірка поезій у прозі «Зелений акваріум».

Імміграція до Ізраїлю, участь у війні за Незалежність і подвижництво в літературній і культурній сферах поєднувалися з осмисленням нового простору й нового дому, тугою за домом старим. У цей час, як і у всій пізнішій творчости Суцкевера, він переосмислював ранні модерністські поривання, опрацьовував і припасовував їх до нового часу — там, де поезія стала свідченням. В Ізраїлі займався промоцією і всебічною підтримкою їдишомовного повоєнного покоління авторів; заснував часопис «Ді ґолдене кейт» («Золотий ланцюг»), назва якого була посиланням на тяглість поколінь їдишомовних авторів, до якої звернувся уперше класик їдишської літератури Ї. Л. Перец.

Творчість поета суголосна з лірикою, що осмислювали поствоєнну і постголокостну пам'ять, зокрема з низкою німецькомовних єврейських поетів: Пауль Целан, Гільде Домін, Неллі Закс; Чеслав Мілош, Шмерке Качерґінський.

Помер у 2009 році.

Рухл Фішман

Народилася у Філадельфії 1935; здобула як єврейську, так і загальну освіту. Закінчила школу Робітничого гуртка та курс єврейського навчання у середній школі у Філадельфії. Деякий час вона була активною у Хашомер Хацайр (Молодій гвардії) у Сполучених Штатах.

З 1954 року жила в кібуці Бет-Альфа в Ізраїлі.

Почала публікувати ліричні вірші в студентському журналі Der Nayer Dor (Нове покоління) у Філадельфії (1950), який сама редагувала. В Ізраїлі вона була членом Yung Yisroel (Молодий Ізраїль) і брала участь у публікаціях цієї письменницької групи.

Публікувалася у їдишомовному виданні Аврома Суцкевера «Ді ґолдене кейт» у Тель-Авіві, «Свіве» у Нью-Йорку, «Дойрем-Афріке» у Йоганнесбурзі, «Ілюстрірте літераріше блетер» у Буенос-Ай-

ресі. Тексти її публікувалися в антологіяя, зокрема «Ерец-Їсроел ін дер їдишер літератур» (Тель-Авів: Perets Publ., 1961). Кілька її віршів були перекладені на іврит та опубліковані в ізраїльських періодичних виданнях.

Поезія Рухл Фішман продовжує

Померла в Ізраїлі в 1984.

Мордехай Ґебіртіґ

Народився у краківському районі Казімєж у 1877. Закінчив єврейську традиційну початкову школу, потім працював столяром, був членом Соціал-демократичної партії, яка згодом увійшла до складу Бунду.

У Першу світову війну не був мобілізований через хворобу серця і працював санітаром у краківському військовому шпиталі.

У міжвоєнний період писав пісні у кабаре, долучився до діяльності літературного гуртка Бунда. Публікувався у краківській газеті «Дер соціал-демократ».

У 1940 році, під час німецької окупації був виселений у район Лагівники, а потім у Краківське ґетто, де мешкав на вулиці Яноваволя. У той час створив близько 600 поезій, які згодом поклали на музику, у тому числі «Горить» («Ес брент»), присвяченої погрому в Пшитику і згодом популярному серед єврейського антинацистського опору, а також «Маршу безробітних» («Ді арбетлозе марш»).

Розстріляний німцями з дружиною та дочками під час ліквідації ґетто у «кривавий четвер» 4 червня 1942 року. На будинку композитора та на місці розстрілу було встановлено пам'ятні таблички.

Пауль Целан

Пауль Лео Анчель народився 1920 року в Чернівцях у родині німецькомовних євреїв румунського підданства. Початкову осві-

ту отримав у народній школі у 1926—1930 роках, а з 1930 по 1938 рік відвідував греко-латинську гімназію. В юні літа захоплювався німецькомовною поезією, зокрема Ґуґо фон Гофмансталем і Райнером Марією Рільке; марксизмом і анархізмом. Починає вчитися у Парижі, але з початком Другої світової повертається у Чернівці та вступає на романську філологію у Чернівецький університет.

На початку 1945 перетнув радянський кордон і відновив румунське підданство. Перекладав румунською російську прозу, зокрема Мандельштама, писав власні вірші — у 1947 в авангардистському часописі «Агора» публікує три вірші, підписані псевдонімом «Целан».

Із нацистською окупацією опинився у концтаборі в Трансністрії; там же загинула вся його родина.

У 1947 році іміґрував до Австрії, отримавши громадян Як нащадок громадян Австрії і жертва Голокосту, Целан автоматично отримав австрійське громадянство. У Відні нові товариші Целана допомогли видати його першу книгу віршів «Пісок з урн» (1948).

У 1948 році Целан переїздить до Парижу, де живе до кінця життя. У Парижі поет оселився у домі франко-німецького поета Івана Голля і вивчав германістику і мовознавство в Сорбонні. Швидко здобута популярність, письменницькі та перекладацькі гонорари забезпечували йому пристойний рівень прибутків. Потрясіння часів війни, апокаліптичний жах пережитого й повна людська самотність у світі не відпускали Целана і зрештою підкосили його.

Увечері 20 квітня 1970 року Целан закінчує життя самогубством, кинувшись з мосту Мірабо в Сену.

Українським поціновувачам поезії на еміграції ім'я Пауля Целана вже 1953 року відкрила німецька письменниця Елізабет Коттмаєр (1902—1983), дружина поета-емігранта Ігоря Костецького. На сторінках українського часопису «Пороги», що видавався в Аргентині, видрукувано українською мовою її статтю «Поетична творчість Павла Целяна» з великими цитатами віршів поета.

Роза Ауслендер

Народилася у 1901, Чернівцях тодішньої Австро-Угорщини. В 1919–1920 роках вчилася філософію у Чернівцях, а потім у Відні.

У 1921 р. разом з майбутнім чоловіком Ігнацем Ауслендером переїхала до США. Видавала газету «Westlicher Herold», працювала редактором, публікувала статті та есеї в німецькомовних часописах Америки.

В 1926 році отримала американське громадянство. Перші вірші опублікувала в Нью-Йорці в 1928 році.

У 1931 повернулася в Чернівці, щоб доглядати за хворою матір'ю, прожила тут до 1936, втративши громадянство США. У 1939 за підтримки земляка, відомого поета Альфреда Маргул-Шпербера, випустила в Чернівцях першу книгу віршів «Веселка» («Der Regenbogen»), проте значна частина накладу загинула при окупації міста німецькими військами.

В 1941–1944 роках знаходилася в Чернівецькому ґетто, де познайомилася з П. Целаном (ще один, останній раз, вони побачилися в 1957 році в Парижі). Впродовж року ховалася від німців до 1944.

В 1946 повернулася в США, знову отримала американське громадянство в 1948. До 1956 не писала віршів німецькою мовою, перейшовши на англійський.

1965 вийшла друга книга її віршів «Сліпе літо» («Blinder Sommer»).

У 1967 повернулася у ФРН. Збірки її віршів одержали чисельні премії, нагороди та відзнаки. Експресивна і при цьому лапідарна поезія Рози Ауслендер близька поетиці Пауля Целана, Неллі Закс. Її спадщину складають більше двадцяти віршованих книг, вони перекладені на більшість європейських мов.

Померла у будинку престарілих єврейської громади в Дюссельдорфі в 1988.

Неллі Закс

Неллі (Леоні) Закс народилася в Берліні єдиною дитиною. Вона захоплювалася музикою, літературою, танцями й певний час мріяла стати професійною балериною. Уже в шкільні роки вона написала свої перші вірші: «Про чоловіка, що помер у день безневинних дітей» і «Смерть у Пфаргофі».

У 1906 році, з нагоди 15-річчя, Закс отримала від батьків роман шведської письменниці Сельми Лаґерлеф «Сага про Єсту Берлінґа», який справив на неї таке сильне враження, що вона написала листа. Листування між Закс і Лагерлеф тривало близько 35 років, до смерті шведської письменниці. Закс також листувалася з Германом Гессе.

Професійної освіти не отримала, займалася лише мистецтвом і літературою.

16 травня 1940 року, коли німецькі війська окупували Європу, Закс із матір'ю, завдяки допомозі Сельми Лаґерлеф, знайшли притулок у Швеції. Неллі Закс вивчила шведську та почала перекладати німецькою вірші Ґуннара Екельофа, Йоганнеса Едфельта й інших тогочасних шведських експресіоністів. Після прибуття до Швеції Закс майже припинила писати прозу, за винятком автобіографічних нарисів, опублікованих згодом у збірках «Життя під загрозою» (нім. «Leben unter Bedrohung») і «Листи з ночі» (нім. «Briefe aus der Nacht»). У період між 1940 і 1945 роками створила багато текстів, що згодом отримали визнання. Поетичний цикл «В оселі смерті» (нім. «In den Wohnungen des Todes», 1947), опублікований у зоні радянської окупації видавництвом «Aufbau», був присвячений стражданням єврейського народу від нацизму та метаморфозам, що охопили все людство. У 1949 вийшла друга післявоєнна серія віршів Закс: «Зоряне затемнення» (нім. «Sternverdunkelung»)

Мати Закс померла в лютому 1950 року; це погіршило ментальне здоров'я поетеси, й без того ослаблене пост-Голокостними переживаннями, втратою багатьох рідних і друзів, що загинули в таборах смерті.

Після публікації в 1959 році збірки «Втечі й перетворення» Закс отримує популярність. Закс отримала Нобелівську премію з літератури за «видатні ліричні й драматичні твори, що досліджують долю єврейського народу» 1964 року разом із Шмуелем Аґноном.

В останні роки життя вона страждала від депресії, що супроводжувалася маренням. Померла 1970 року в Стокгольмі.

Ельза Ласкер-Шулер

Народився в Ельберфельді 1869.

З 1880 року відвідувала ліцей «West an der Aue», але згодом кинула школу і отримала приватну освіту вдома.

У 1894 році одружилася з лікарем та шахістом Джонатаном Бертольдом Ласкером (старший брат Емануеля Ласкера, чемпіона світу з шахів) і переїхала з ним до Берліна, де здобула художню освіту.

1899 року народила сина й опублікувала свої перші вірші; перший її повний том поезії «Стікс» («Styx») вийшов у 1902 році.

1903 року вона розлучилася з чоловіком, а 30 листопада взяла шлюб з Ґеоргом Левіном, художником та засновником експресіоністського журналу «Der Sturm».

Перший прозовий твір Ельзи Шюлер, «Книга Пітера Гілла» («Das Peter-Hille-Buch»), був опублікований у 1906 році після смерті Хілле — одного з її найближчих друзів.

Збіркою поезії «Моє диво» («Meine Wunder», 1911), Ласкер-Шюлер затвердилася як провідна представниця німецького експресіонізму.

У травні 1922 року вона взяла участь у Міжнародному конгресі прогресивних художників і підписала «Прокламацію про заснування Союзу прогресивних міжнародних художників». Попри отримання премії Кляйста в 1932 році, зазнала переслідування нацистів і була змушена емігрувати в Цюрих, а згодом — в Ізраїль, де оселилася в Єрусалимі у 1937 році. Там заснувала літературний салон «Kraal», який філософ Мартін Бубер відкрив 10 січня 1942

року у Французькому культурному центрі. Інколи підписувалася й казала про себе «Принц Тебів», за переказами сучасників, жила вкрай бідно, вдягалася ексцентрично, нині можна говорити про квірність у творчості та/або житті поетки.

В останні роки життя працювала над драмою «ЯтаЯ» (нім. IchundIch), з якої уцілів лише фрагмент. Вона закінчила збірку віршів «Моє блакитне піаніно» (нім. Mein Blaues Klavier, 1943).

1945 року померла в Єрусалимі.

Альфред Марґул-Шпербер

Народився 1898 року в Сторожинці на Буковині в асимільованій єврейській родині. Навчався в німецькій гімназії в Чернівцях. У 1914 році разом з батьками втік від російської окупації до Відня, там же відбулися його перші контакти з робітничим рухом. Відправився на рік добровольцем на Східний фронт, де був написаний цикл пацифістських віршів «Die schmerzliche Zeit» («Хворобливий час»).

Після закінчення Першої світової війни Альфред повернувся до Чернівців, гле почав вивчати право, але через кілька місяців перервав заняття, оскільки його не задовольняв низький рівень викладання в тільки що румунізували університеті. Перші його публікації з'явилися в журналах «Der Nerv» (Чернівці), «Das Ziel» (Кронштадт / Брашов), «Zenit» (Аграм / Загреб), «Selbstwehr» (Прага).

З 1920 р Шпербер довго живе за кордоном (Париж, Нью-Йорк). Там він знайомиться з Іваном Голлем, Волдо Франком, переклав Г.Апполінера, Т. С. Еліота, поезію Роберта Фроста.

У 1924 р в зв'язку з хворобою легенів Шпербер повертається до Чернівців. Він редагує газету «Czernowitzer Morgenblatt», де підтримує багатьох молодих талановитих літераторів.

У 30-ті роки з'являються перші збірки віршів «Gleichnisse der Landschaft» («Параболи ландшафту», Сторожинець, 1934) і «Geheimnis und Verzicht» («Таємниця і зречення», Чернівці, 1939).

У 1940 р після окупації Північної Буковини совєсткімі військами Шпербер переселяється в Бухарест. Завдяки заступництву румунських друзів йому вдається уникнути депортації. Під час війни він підробляє приватним учителем іноземних мов.

Після 1944 р Маргул-Шпербер стає центральною фігурою німецькомовної літератури Румунії, підтримував він зокрема й поетичні починання Пауля Целана.

Помер 1967 року в Бухаресті.

Альфред Ґонґ

Народився 1920 року в Чернівцях, справжнє ім'я — Альфред Лікворник. У школі якийсь час навчався разом з Паулем Целаном та Іммануелем Вайсґласом; тоді всі троє почали писати вірші. 1939 року здобув ступінь бакалавра, після чого провчився два семестри на філолого-філософському факультеті Чернівецького університету.

З жовтня 1941 перебував у Чернівецькому ґетто. За деякими відомостями, пізніше був депортований до Трансністрії, звідки йому вдалося втекти за допомогою офіцера вермахту і повернутися на Буковину. Деякий час переховувався в селах, 1943 року приїхав до Бухаресту, де заробляв написанням театральних і кінорецензій для румунської газети «Capitala».

Наприкінці 1946 року Лікворнику вдалося виїхати через Будапешт до Відня. Австрія Продовживши навчання у Віденському університеті, навесні 1948 знову зустрівся з Целаном. На прохання Лікворника Целан переглянув його вірші, написані 1941—1945 роки, і зробив низку зауважень. 1949 року зміг опублікувати першу книгу.

1950 року отримав статус «переміщеної особи» прибув до США, де осів у Нью-Йорку.

З 1954 року виступав з лекціями та публічними читаннями, друкувався, в основному як поет, у газетах і журналах Австрії та Німеччини, а також у місцевих німецькомовних виданнях

«Aufbau» та «Staats-Zeitung und Herold». У травні 1957 року отримав американське громадянство, після чого офіційно змінив прізвище на Ґонґ.

У середині 1970-х років Ґонґ повністю відійшов від літератури.

Помер від раку 1981 року.

Януш Корчак

Народився в 1878-му, за іншими джерелами — в 1879 році, у Варшаві. Справжнє ім'я — Генрик Гольдшміт. Навчався у російській гімназії. Вже з 15-річного віку почав підробляти репетиторством. У 1898-му став студентом медичного факультету Університету Варшави До цього моменту Корчак вже зацікавився дитячими установами – школами і лікарнями, і педіатрія стала справою всього його життя. У той період уже писав для декількох польських газет.

Під час російсько-японської війни в 1905-1906 роках він служив в якості військового лікаря. Одночасно писав для дітей, і незабаром його книги 'Дитя вітальні' ('Dziecko salonu') і 'Діти вулиці' ('Dzieci ulicy') принесли йому чималу популярність.

Після 1910 року Януш Корчак прийняв рішення залишити медичну практику і став засновником «Будинку сиріт» для єврейських дітей. Так, у будинку на вулиці Крохмальній у Варшаві він залишався незмінним директором все своє життя. Відомий Януш Корчак і сіоністською діяльністю – він брав участь у Другому Сіоністському конгресі.

З приходом нацистів і зростанням антисемітизму в Європі Корчак шукав для себе шляхи виїхати, але його стримували неможливість кинути вихованців. Урешті-решт разом з «Будинком сиріт' він був переміщений в 1940 році у Варшавське ґетто. Попри можливість виїхати, обрав лишитися в ґетто.

У 1942-му, за наказом про депортацію євреїв, Януш Корчак, а також близько 200 дітей і його найближча колега і подруга були відправлені в Треблінку.

Бруно Шульц

Народився у Дрогобичі в 1892. Дитинство письменника мало вирішальне значення для всього його подальшого життя. У найближчому оточенні Шульца розмовляли сумішшю мов — німецькою, польською, російською і, ймовірно, їдишем. Гімназію Шульц закінчив з особливими успіхами у малюванні та польській мові,. Учився на архітектурному відділі Львівського політехнічного інституту, але навчання перервала Перша світова війна.

У 1917 тимчасово мешкав у Відні та відвідував заняття у Віденській академії красних мистецтв. Малювання стало основним фахом Шульца, у 1924 р. він влаштувався вчителем малювання у Дрогобицьку гімназію ім. В. Ягелли. На початку 20-х рр. працював над циклом малюнків «Книга ідолопоклонництва», брав участь у кількох колективних експозиціях у Варшаві та Львові, пізніше влаштував персональну виставку у Трускавці.

У середині 1920-х у Закопаному Шульц зійшовся з Деборою Фоґель. Листи до неї згодом стали основою першої книжки «Цинамонові крамниці».

У 1933 р. під час чергового приїзду у Варшаву Шульц випадково познайомився з уже знаменитою письменницею З. Налковською, котра допомогла йому видати книгу. Дебют Шульца став майже літературною сенсацією. «Ліві» критики дорікали йому за «деструктивну тенденцію», «правих» «травмувало» його єврейство, але більшість розуміла, що у польській літературі з'явився своєрідний і талановитий письменник. У ті роки Шульц познайомився з провідними представниками молодшого літературного покоління — В. Гомбровичем, Ю. Тувімом, Т. Брезою. У програмному есеї «Міфологізація реальності» Шульц описав ідеї поетики міфологізування як основу власної теорії літературної творчості.

У 1937 р. вийшов «Санаторій під клепсидрою», і ця подія завершила короткий період творчих успіхів і надій. Шульц намагався видати «Цинамонові крамниці» в Італії та Франції, організувати персональну художню виставку у Парижі, проте спроби виявилися невдалими.

На початку 1939 р. у письменника розвинулася депресія, а 1 вересня Німеччина напала на Польщу. У короткий період совєтів Шульц намалював портрет Й. Сталіна і велике полотно «Звільнення народу Західної України», а потім арештували і допитували в НКВС за використання у картині блакитного та жовтого кольорів, що було проявом українського націоналізму.

У липні 1941 Дрогобич захопили німці, й останні півтора роки свого життя Шульц провів у ґетто. У 1942 його випадково застрелив на вулиці офіцер СС.

Дебора Фоґель

Народилась в родині єврейських інтелігентів у Бурштині в 1900 або, за іншими свідченнями, у 1902. Під час Першої світової війни родина проживала у Відні, де Дебора навчалась в німецькій гімназії. Атестат отримала вже після війни в польській гімназії Львова. Працювала вихователькою у сирітському притулку, де викладав її батько.

У 1919 почала вивчати філософію, психологію і полоністику в університеті Яна Казимира у Львові, де слухала лекції Казимира Твардовського, одного із засновників Львівсько-варшавської логіко-філософської школи, Казимира Гайдукевича, мовознавця, який досліджував логічні зв'язки між мовою і сприйняттям дійсності, з

1924 року продовжила навчання в Ягеллонському університеті в Кракові, же захистиоа дисертацію про Геґеля. Після закінчення навчання стала викладати психологію й польську літературу в єврейській семінарії у Львові.

Писати почала польською, а в 1920-х роках стала використовувати їдиш, і з часом цією мовою вийшла значна кількість її творів. Також перекладала художні тексти з їдиш на польську (власні тексти, а також твори єврейських поетів) і з польської мови на їдиш (головним чином власні тексти).

У 1930-х роках співпрацювала з численними журналами, в тому числі «Хвилини», «Наша Думка», журналів на їдиш «Cusztajer» і

«Inzich», а також львівського журналу «Сигнали» і варшавського «Літературні вісті». Була знавчинею кубізму, конструктивізму, критикинею-товаришкою творчості єврейських художників, пов'язаних з львівською групою «Артес», серед яких був ілюстратор її творчості Ґенрик Стренґ.

Під час радянської окупації навчальний заклад було перетворено в семінар для вчителів їдиш і Фоґель також викладала там єврейську літературу. Загинула у львівському ґетто в серпні 1942 року разом з матір'ю, чоловіком і сином під час одної з акцій. Тіла письменниці та її родини упізнав потім Ґенрик Стренґ, що брав участь у розборі тіл жертв серпневої акції.

Леонід Первомайський

Народився в Костянтинограді в родині ремісників. Учився уривками: у початковій школі, у перших двох класах Костянтиноградської гімназії і в семирічній трудовій школі. Самотужки здобув ґрунтовну освіту, ставши одним із найбільш ерудованих письменників свого покоління.

1924 вступив до комсомолу, 1925 переїхав до м. Лубни, де працював у робітничному клубі, у редакції газеті «Червона Лубенщина».

1926 переїхав до Харкова, працював у редакції дитячого ж. «Червоні квіти», став членом літературного об'єднання «Молодняк». 1926–28 одне за одним виходили окремі видання його оповідань та повістей. Перша збірка оповідань «Комса» вийшла в 1926, перша книжка поезій «Терпкі яблука» — в 1929.

У листопаді 1928 здійснив поїздку до Туреччини, 1932 – на Памір.

Поетичні здобутки першого періоду творчості — збірки «Героїчні балади», «Моя весела молодість», «Пролог до гори» (1933). Другий період, від середини 1930-х до кінця 1950-х, охоплює передвоєнні роки, часи Другої світової та повоєнне десятиріччя. За збірки віршів «День народження» і «Земля» удостоєний Сталін-

ської премії (1944), як учасник Великої вітчизняної війни нагороджений орденами і медалями. Але це офіц. не убезпечило від масштабної ідеологічної кампанії боротьби з «космополітизмом».

Від початку 1960-х («відлига») створені роман-балада «Дикий мед», збірки «Спомин про блискавку», «Уроки поезії», «Древо пізнання», «Вчора і завтра» (опубл. посмертно 1974.) Це час досягнутого творчого синтезу, нового рівня буттєвого поетичного роздуму над пережитим. Поема «Сильніше смерті», вірш «Єгіше Чаренцу», повість «Земля обітована» вилучалися з його прижиттєвих видань, інші зазнавали брутальної нищівної критики. Також перекладав — балади народів світу, Г. Гайне, Ф. Війона та ін.

Помер Леонід Первомайський у 1973 році.

Іван Кулик

Народився в місті Шпола в родині вчителя у 1897 році, справжнє ім'я — Ізраїль Юделевич. Закінчив 4-класне училище в Умані, куди переїхали батьки. З 1911 навчався в Одеському художньому училищі. Перший вірш російською мовою надруковано 1911 в уманській газеті «Провинциальный голос».

1914 разом з родиною емігрував до США, працював на фабриках та копальнях у Пенсильванії. Тоді ж розпочав літературну діяльність: друкував вірші спершу російською в соціал-демократичній газеті «Новый мир». 1914 вступив до Російської соціал-демократичної робітничої партії. Після революційних подій в Російській імперії у 1917 через Далекий Схід і Сибір повернувся в Україну. Деякий час мешкав у Києві, брав участь у діяльності київської організації більшовиків.

1921 вийшла перша збірка його віршів – «Мої коломийки», присвячена темі громадянської війни в Україні 1917–1921.

1921–23 був секретарем Кам'янець-Подільського міськкому КП(б)У й редактором міського часопису «Червона правда». Опублікував у ньому низку статей, а також видрукував книгу «Радянська влада в Галичині».

1923 опублікував дві поетичні збірки — «Зелене серце» та «Одужання».

Вночі 27 липня 1937 був заарештований у Києві й ув'язнений. Його звинувачували у розвідувальній і контрреволюційній, націоналістичній діяльності; засуджений до смерті. Таємно похований у київському передмісті Биківня.

1956 Військова колегія Верховного суду СРСР скасувала незаконний вирок і справу щодо Кулика припинила за відсутністю складу злочину.

Грицько Кернеренко

Народився 1863 року в слободі Гуляйполе в заможній родині. Справжнє ім'я — Гірш Кернер. Закінчив гімназію у Сімферополі, вивчав агротехніку у Мюнхенському політехнікумі.

Почав друкувався в альманасі «Складка». Вірші Кернеренка з'являлися в антологіях «Акорди», «Розвага», часописі «Літературно-науковому віснику» та інших. Дебютував оповіданням «Правдива казка» (1886); видав «Невеличкий збірник творів Грицька Кернеренка» (1890), поему «Щетинник. З народного життя» (1891), зб. «В досужий час. Лірна поезія» (1896; усі— Харків). Кілька віршів присвятив пам'яті Т. Шевченка. До книги «Менти натхнення» (Гуляйполе, 1910) увійшли поет. твори, оповідання, нариси, а також драматичний етюд «Сила правди». Окрім цього, переклав окремі тексти Г. Гайне, О. Пушкіна, Шолом-Алейхема, Ш. Фруґа.

У 1920 з родиною — дружиною і трьома синами — через Крим та Туреччину виїхав до Франції. З 1926 р. проживав у французькому місті Кламар, а пізніше в Парижі.

Під час нацистської окупації Франції всі троє синів були заарештовані, відправлені в концентраційний табір, а потім депортовані в Аушвіц, де й загинули.

Помер 1941 року в Парижі.

Мойсей Фішбейн

Народився 1946 року в Чернівцях.

У 1976 році закінчив філологічний факультет Київського педагогічного інституту. Перша публікація з'явилася в 1970 в літературному часописі «Вітчизна». Вірші до редакції передав український поет Микола Бажан, який помітив і підтримав поета, а також написав передмову до його першої збірки «Ямбове коло» (вид-во «Молодь», 1974). Провідником до світу модерної української поезії для Фішбейна став інший українсько-єврейський літератор — Леонід Первомайський. Трохи згодом працював у Головній редакції Української Радянської Енциклопедії, був літературним секретарем Миколи Бажана.

У 1979 році внаслідок відмови від співпраці з КДБ був змушений емігрувати в Ізраїль.

У 1980—1981 роках працював кореспондентом українського літературного і загальнополітичного часопису «Сучасність», що видавався українською діаспорою в США та Німеччині.

З 1982 року жив у Німеччині, де в 1982—1995 роках працював в український та російській редакціях радіостанції «Свобода» кореспондентом, коментатором, редактором. У 1984 році у Нью-Йорку вийшла книга поета «Збірка без назви». Книга складалася з трьох розділів: 28 власних віршів, добірка віршів для дітей та об'ємний розділ перекладів із французької, німецької, івриту, їдишу, російської та інших мов.

У 2003 році повернувся в Україну. Був членом Українського Центру Міжнародного ПЕН-Клубу та Національної Спілки письменників України.

Помер 2020 року в Києві.

Літературно-художнє видання
Єврейська література України
Хрестоматія
Упорядкування Тетяни Непипенко

Усі права застережені. Передруки і переклади
дозволяються тільки за згодою авторів

Редагування та коректура: Юрій Вестель, Валентина Божок
Комп'ютерна верстка: Борис Захаров, Надія Грекович